

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia I/2009
Bibliographica
Posoniensia

S
B

S
B

Studia
Bibliographica
Posoniensia

I / 2009

Univerzitná knižnica v Bratislave
2009

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2009

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ

Lektori

PhDr. Viliam ČIČAJ

PhDr. Agáta KLIMEKOVÁ, PhD.

Redakčná rada

PhDr. Zuzana HUDECOVÁ, Mgr. Michaela SYBILOVÁ,

PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ,

Dr. Jozef M. RYDLO, PhDr. Lýdia SEDLÁČKOVÁ

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia bibliographica Posoniensia I/2009 / zost. Miriam Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2009. – s. 208

ISBN 978-80-89303-19-9

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Dušan LECHNER
Ad jubileum: UKB má 90 rokov / *The University Library commemorates Its 90th Jubilee*
- 11 Miriam PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*
- 13 Vlasta OKOLIČÁNYOVÁ
Vydavateľská produkcia 16. storočia na príklade pôsobenia bazilejského tlačiaru a vydavateľa Andreasa Cratandera / *The 16th Century Publishing through the Activities of Andreas Cratander, the Basel Publisher and Printer*
- 27 Marta ŠPÁNIOVÁ
Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (1. časť) / *Catholic Bestsellers in 17th Century Literature: From the Editorial Output of Bratislava Typographers (Part I)*
- 50 Katarína BOKROSOVÁ
Učebnice pre slovenské školy do roku 1918: Vydavateľská činnosť učebnicovej literatúry v rokoch 1850 – 1918 / *School Books for Slovak Schools till 1918: Publishing of Textbooks literature 1850 – 1918*
- 61 Lívia KURUCOVÁ
Budapeštianske tlače a ich rozširovanie medzi slovenským etnikom / *Budapest Prints and their Distribution among Slovaks*
- 70 Karol PETROVSKÝ
Tlačiareň a vydavateľstvo martinského kultúrneho a politického centra / *The Printing and Publishing House of the Cultural and Political Centre in Martin*
- 77 Angela ŠKOVIEROVÁ
Metódy propagácie diela v predhovore ku kázňovej zbierke Alexandra Máčaiho „*Panes primitiarum*“ z roku 1718 / *Methods of Promotion in the Foreword to the „Panes primitiarum“ Collection of Sermons by Alexander Máčai of 1718*

- 85 Ivona KOLLÁROVÁ
Ambroziho Schola Christi v kontexte vydávania Imitatia v novoveku /
Schola Christi by Ambrozi in the context of Modern Imitatia Publishing
- 111 Karol HOLLÝ
K aktivitám Igora Hrušovského v prvom decéniu 20. storočia a jeho
údajným „Dejinám národa slovenského“ z roku 1907 / *On Igor Hrušovský's
Activities in the First Decade of 20th Century and his Alleged „Dejiny národa
slovenského“ of 1907*
- 132 Petronela BULKOVÁ
Antonius Loewe – Germanus, Bibliopola Posoniensis. Vydavateľské,
tlačiarenské a kníhkupecké aspekty / *Antonius Loewe – Germanus, Bibliopola
Posoniensis: Editorial, Printing and Bookselling Aspects*
- 151 Oliver HVIZD
Osobnosť košického kníhkupca a spisovateľa Júliusa Kustru /
The personality of Július Kustra, the Košice bookseller and writer
- 162 Lucia LICHNEROVÁ
Manifestovanie autorského práva v dejinách knižnej kultúry 15. – 18.
storočia v európskom kontexte / *Manifestation of Copyright in the History
of European¹ Book Culture of 15th – 18th Century*
- 175 Peter SABOV
Tri zaujímavé rukopisy 19. storočia uložené v historických knižniciach /
Three Remarkable 19th century Manuscripts Retained in Historical Libraries
- 183 Michaela SIBYLOVÁ
Súčasný stav a výskum šľachtických knižníc na Slovensku /
Current Status and Research of Aristocratic Libraries in Slovakia

Recenzie / Reviews

- 196 Angela ŠKOVIEROVÁ
Cnoty i wady (Pozitíva a negatíva baroka v oblasti vzdelanosti a umenia).
Ed. Peter Šturák a Pavol Dancák. – Prešov: Prešovská univerzita v Prešove
a Gréckokatolícka teologická fakulta, 2008. – 141 s. ISBN 978-80-8068-829-5
- 199 Petronela BULKOVÁ
Buchwesen in Wien 1750 – 1850 : Kommentiertes Verzeichnis
der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger / Peter R. Frank,
Johannes Frimmel. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2008. – 400 s. –
ISBN 978-3-447-05659-5
- 201 Míriam PORIEZOVÁ
Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Sériá A. Knihy. 6 zv. /
Agáta Klimeková, Eva Augustínová, Janka Ondroušková. – Martin :
Slovenská národná knižnica, 2008. – ISBN 978-80-89301-16-4
- 203 Katarína DEVEROVÁ
Biografie vo výročných správach škôl z územia Slovenska za školské roky
1918/19 – 1952/53. Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá C
Články. Zv. VIa. / Želmíra Gešková. – Bratislava : Univerzitná knižnica,
2009. 272 s. – ISBN 978-80-89303-16-8
- 206 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Ad jubileum: UKB má 90 rokov

Dušan Lechner

Narátal som päť, možno i šesť, generácií slovenskej inteligencie, ktoré za deväťdesiat rokov odchovala Univerzitná knižnica v Bratislave. Deväť desať-ročí pre ľudský príbeh je veľa a pre knižnicu...? Asi sú to roky zrenia. Po celej Európe sú ich desiatky starších, oveľa starších. Vznikali v inom spoločenskom svete, v iných podmienkach.

V centre hlavného mesta Slovenska, v mladej republike, 10. októbra 1919 štát zriadil prvú slovenskú vedeckú knižnicu. Počin, ktorý bol logickým a vo svete osvedčeným krokom, súčasťou koncepcie vybudovanie nosných prvkov štátu. Počas niekoľkých týždňov po sebe novovzniknutá republika konštituuje na Slovensku základy demokratických pilierov moderného národa, štátnu univerzitu, národné divadlo. A v strede nového hlavného mesta vzniká inštitúcia s morálnym záväzkom voči celej krajine. Záväzkom – vybudovať knižnicu, ktorá bude schopná udržať krok s potrebami vznikajúcej slovenskej inteligencie, knižnicu, ktorá bude schopná preklenúť vývojový sklz a dobehnúť, čo dejiny odopierali. Úloha nie malá, zložitá a možno pre skeptika nespľniteľná. Stalo sa. Predsavzatia sa naplnili, vízie sa stali realitou. Dnes pod Michalskou bránou, na bratislavskom korze, vstupuje dnešná generácia vedeckého potenciálu našej krajiny do modernej knižnice, porovnateľnej s inými. Prichádza s potrebou nájsť poznanie pre svoj intelektuálny rozvoj. Prichádza v samozrejmosti dňa. Netreba horliť za úctou voči prežitým udalostiam. Treba sa tešiť, že, známa „Univerzitka“ v mladom šate deväťdesiatničky, je stále prítomná, vitálna a žiadaná. Má sa čo oháňať.

Tak teda dobehla a možno niekde predbehla. Nie pre seba, pre druhých. S úsmevom a s istotou. Nie však múry mali tie nohy či krídla. Boli to desiatky jej zamestnancov, ktorí denno-dennou drobnou cieľavedomou prácou rozmelnili minulosť a vybudovali súčasnosť. Pre nich žiaľ deväťdesiat rokov je veľa, ich osudy sa naplnili rýchlejšie, ale ich intelekt a tvorivý prístup ku každodennej práci ostal v štafete nasledovníkov.

Poznanie dejín našej profesie nie je samoúčelné. Je to nástroj vlastnej seba-reflexie pre službu iným. Službu, ktorú si zaslúžia. Znalosť jej historických koreňov je predpokladom úspešného cieľa. Doprajme a pomôžme našim čitateľom slovom Vergília, byť šťastný z poznania príčin vecí. Je to odkaz a príkaz aj tohto jubilea.

Úvod

Miriam Poriežová

Už v úvode prvého ročníka zborníka Univerzitetnej knižnice v Bratislave *Studia bibliographica Posoniensia* 1/2006 bol deklarovaný záujem o publikovanie interdisciplinárne orientovaných štúdií s dôrazom na odbory dlhodobo skúmané v rámci inštitúcie, ku ktorým nesporne patria dejiny knižnej kultúry a jej jednotlivé zložky. Kým prvé tri ročníky priniesli príspevky rôzneho zamerania, ako ústredný motív pre štvrtý ročník bola zvolená téma v duchu hesla „...in lucem edere et distrahere...“ *Vydavateľsko-distribučné pozadie typografického média*. Týmto výberom sme obmedzili hlavnú tému na jednu z oblastí dejín knižnej kultúry.

Vydavateľské pozadie a distribučné aktivity sú v domácej literatúre rozpracované predovšetkým na úrovni článkov a štúdií v odborných periodikách, alebo čiastkovo ako súčasť dizertačných a diplomových prác. V tomto zmysle našou snahou bolo uviesť štúdie o výsledkoch, zámeroch a projektoch tlačiarenskej a vydavateľskej činnosti (uskutočnených aj nerealizovaných), o rozširovaní, propagácii a reklame tlačenej produkcie, o osobnostiach a ich korešpondencii k týmto čiastkovým témam.

Na prvý pohľad pomerne úzko definovaná téma však otvorila ďalšie zaujímavé smery a podnety pre výskum. Ako subtémy v štúdiách rezonujú okrem kníhtlačiarstva najmä rozličné oblasti vydavateľskej činnosti analyzované na základe rôznych druhov prameňov, kníhkupecká a propagačná politika, otázka autorského práva a rukopisných pozostalostí. Záver bloku štúdií ukončuje príspevok k problematike výskumu šľachtických knižníc na Slovensku. Druhú časť zborníka naplnili štandardne recenzie z oblasti bibliografie, dejín knižnej kultúry a vzdelanosti.

Súčasne radi by sme upozornili na problematiku prepisu mien, ktorá v odborných kruhoch opakovane rezonuje a nie je uspokojivo zjednotená a definitívne vyriešená. Pri prepise mien predstavuje primárny zdroj Slovenský biografický slovník, v prípade mien, ktoré sa v ňom neuvádzajú, ostávajú tieto v pôvodnej forme.

Súbor trinástich uverejnených štúdií nepodáva vyčerpávajúce poznatky k tematike. Prináša však širokospektrálny pohľad na aktuálne rozpracované témy, ktorých integrujúcim prvkom sú predovšetkým vydavateľsko-distribučné vzťahy. V tomto priestore sa neustále otvárajú nielen nové témy, ale i prístupy k ich spracovaniu, ktoré deklarujú potrebu realizácie výskumu dejín knižnej kultúry na viacerých úrovniach a na interdisciplinárnom základe.

Vydavateľská produkcia 16. storočia na príklade pôsobenia bazilejského tlačiaru a vydavateľa Andreas Cratandera

Vlasta Okoličányová

Vznik kníhtlače v Bazileji, prví tlačiaru a ich spolupracovníci

Švajčiarske mesto Bazilej (Basilea, Basilea Rauracorum, Colonia Munatiana, Athenae Helveticorum) malo už v polovici 15. storočia viaceré významné predpoklady na rozvoj kníhtlače, vtedy nového tlačiarenskeho umenia: konali sa v ňom cirkevné koncily (1431, 1449), bolo sídlom viacerých kláštorov s bohatými zbierkami kódexov, v roku 1440 tu bol založený priemysel na výrobu papiera a v roku 1460 vznikla univerzita. Nemenej dôležitými predpokladmi pre úspešnú tlačiarenskú produkciu boli veľkosť mesta a jeho bohatstvo prameniace z rozvíjajúceho sa obchodu a remesiel, pravidelne sa konajúce jarné a jesenné trhy a výhodná dopravná poloha.

Prvé písomne doložené informácie o práci prvých bazilejských tlačiarov a existencii prvých tlačiarňí v 15. storočí máme vďaka zachovaným informáciám zo súdnych sporov, ktoré zaznamenali deň pred Vianocami v roku 1471 spor medzi majstrami, ktorí tlačia knihy a ich pomocníkmi, ktorí žalovali majstrov pre zlé pracovné pomery a nízke mzdy.

Prvým bazilejským tlačiarom bol **Berthold Ruppel** z Hanau, ktorý sa stal občanom mesta v roku 1477, výbavu mu vraj dal Johannes Gutenberg, vynálezca kníhtlače z Mainzu. Pracoval so 4 –12 pomocníkmi, v roku 1473 s **Bernhardom Richelom**, ktorý bol občanom mesta od roku 1474; v jeho práci pokračovala i jeho vdova a zať **Niclaus Kessler**. Ďalším tlačiarom bol **Johannes Amerbach**, ktorý najprv bol korektorom u mocného norimberskeho nakladateľa Antona Kobergera, pre ktorého v tom čase pracovalo viac ako 100 pomocníkov na 24 lisoch. Amerbach sa koncom roku 1470 usadil v Bazileji, členom cechu „Safran“ (Šafrán), ktorý združoval okrem iných remeselníkov aj tlačiarov, sa stal v roku 1481. Známy je tým, že uprednostňoval gotické písmo pred latinkou a rád spolupracoval s inými tlačiarimi. Prvý signet – tlačiarenský znak, použil vo svojich tlačiach ďalší bazilejský tlačiar, **Jacob Wolff** z Pforzheimu. Nasledovali **Johann Petri** a **Johann Froben**. Petri mal vynikajúce obchodné schopnosti. Froben bol občanom mesta od roku 1490. Preslávil

sa najmä vydania diel humanistu Erasma Dezideria Rotterdamského, ktorý pri príležitosti jeho smrti v roku 1527 napísal žalospev na Frobenovu počesť, okrem iného v ňom píše: „Všetci mladí muži vedy by si mali obliecť smútočné šaty, prelievať slzy a spievať žalospevy, ozdobiť kvetmi jeho hrob a zapáliť vonné sviečky, ak by takéto konanie bolo na niečo užitočné.“¹ Historici o slávnom tlačiarovi Frobenovi však napísali poznámku, že svojim dedičom zanechal viac slávy ako peňazí. (Andreas Cratander, ktorému je venovaná táto štúdia, stál dlho v tieni Petriho a Frobena). Ďalšími významnými bazilejskými tlačiarimi 15. storočia boli **Lienhart Ysenhut** a **Adam von Spir** (ich pôvodným povoláním bolo písanie a maľovanie listov a svätých obrázkov), **Kilian Fischer**, **Michael Furter** (aj kníhkupec a kníhviazač), **Johann Bergmann von Olpes** (aj nakladateľ) a štrasburský tlačiar **Michael Wenssler**, ktorý tlačil v rokoch 1475 – 1480. Jeho vydania sa pokladajú za najkrajšie bazilejské prvotlače.

Vo všeobecnom úvode si pozornosť zaslúžia aj tlačiarenský pomocníci, tzv. tlačiarenský sluhovia. Medzi najvýznamnejších patrili vzdelaní, jazykovo zdatní korektori, z ktorých mnohí boli univerzitnými učiteľmi. O hlavnú prácu sa delili s rezbármi a rytcami, ktorí vyrezávali a ryli pečate, rezali písmená, s písmolejármi, ktorí liali typy písmen, so sadzačmi a tlačiarimi, ktorí sádzali a tlačili knihy. Pomocníci dostali vopred pevne stanovenú odmenu, ktorá im bola vyplatená až po ukončení poverenia. Ak predčasne vystúpili zo služby, nemohli si uplatňovať žiadny nárok na odmenu. Za spôsobené materiálne škody, napr. ak predali prehnane vysoký počet papierových hárkov, museli dať náhradu. Ak nežili poslušne podľa vôle majstra, mohli rátať s bitkou. Tlačiar a nakladatelia zamestnávali aj umelcov – maliarov, drevorytcov i medirytcov, pretože výzdobe knižnej produkcie sa od začiatku venovala zvláštna pozornosť. Okrem pevného, pekného, čistého papiera so širokými okrajmi, veľký dôraz kládli na krásne ozdobné písmo a ornamenty s rozličnými figúrami a krajinkami. Výrobky tlačiarov predávali kníhkupci, ktorí boli spravidla zamestnancami tlačiarov. Za ročný plat, niekedy aj na vlastné náklady, navštevovali mestá a dediny, kláštory a kostoly, trhy a veľtrhy a ponúkali tam svoj tovar. Posielanie kníh sa uskutočňovalo väčšinou prostredníctvom povozníkov a lodníkov, knihy sa dodávali neviazané, uložené v sudoch alebo kožených balíkoch. Na ochranu v meste usadených tlačiarov vydala mestská rada v Bazileji niektoré opatrenia, napr. od roku 1526 obmedzila cudzím knižným obchodníkom predaj kníh. V roku 1531 vydala mestská rada vyhlásenie, že nesmie žiadny tlačiar skôr ako za tri roky vytlačiť dielo iného tlačiar a nikto nesmie skôr ako za tri roky zamestnať korektora, sadzača alebo tlačiaru od iného tlačiaru, v opačnom prípade dostane pokutu 100 guldenov. V raných časoch kníhtlačiarstva sa s obľubou tlačili teologické diela, najmä Biblie, modlitebné knihy, liturgické diela a súborné vydania cirkevných otcov, ale aj významné diela z filozofie, práva, me-

---

¹ MEIER, E. – BURKHALTER, P. – SCHMIDT, M. Andreas Cratander – ein Basler Drucker und Verleger der Reformationszeit, s. 14.

dicíny, dejín či zbierky listov a legiend, učebnice a školské pomôcky i aktuálna denná tlač. Ku každej tlači býval priložený určitý druh reklamného prospektu, v ktorom pán tlačiar (vedúci tlačiarne) pozdravoval čitateľa, poukazoval v ňom na hodnotu knihy, podával informácie o jej vzniku a prameňoch a zaželel publikácii úspech. S remeslom kníhtlače bolo úzko spojené i kníhviazačstvo. V cechu „Saffran“ boli združení okrem tlačiarov i remeselníci, ktorí zvykli viazať knihy. Viazali ich medzi dve drevené dosky obtiahnuté pergamenom alebo kožou a ozdobovali ich umelecky vypracovanými sponami, kovovými puklicami a náročnicami.

Rozvoj kníhtlače tak prispieval i k hospodárskemu, duchovnému a kultúrnemu rozvoju mesta. Možno konštatovať, že múdre slovo priora kartuziánov, Jakoba Laubera (zomrel v roku 1513), zasiaté do úrodnej pôdy, preniklo až za múry kláštora a našlo všeobecnú odozvu: „Kláštor bez kníh by bol mestom bez bohatstva, hradom bez hradieb, kuchyňou bez kuchynského riadu, stolom bez jedál, záhradou bez rastlín, lúkou bez kvetov a stromom bez listov.“² V 16. storočí sa venovalo tlačiarenskému umeniu v Bazileji asi 60 tlačiarenských oficín.

Život, tlačiarenská a vydavateľská činnosť Andreasa Cratandera

Andreas Cratander (Cartander), vlastným menom Andreas Hartmann zo Štrasburgu (doložený v matrike heidelberskej univerzity 2. 3. 1502), krátko po tom, ako v Heidelbergu získal 5. 7. 1503 akademický stupeň bakalára, odišiel do Bazileja a vstúpil do služby kníhtlačiarskeho umenia. V úradných spisoch sa objavuje najprv ako spoločník kníhtlačiara v roku 1505. Svojho kolegu z práce, tlačiarenskeho pomocníka Cossmana Hertela, poveril plnou mocou pri vybavovaní právnych úkonov potrebných pre vykonanie závetu po smrti svojej manželky v roku 1511. Potom sa na niekoľko rokov vrátil späť do Štrasburgu, kde sa svadbou s Christinou Lienhart 20. 9. 1512 stal občanom mesta a po Veľkej noci roku 1513 pôsobil ako sadzač u známeho kníhtlačiara Matthiasa Schürera. V roku 1515 odcestoval do Bazileja a trvalo sa tam usadil. Pracoval ako korektor v previtajúcej tlačiarňi Adama Petriho a bol poručníkom vdovy Dorothey po biskupskom fiškálovi Sixtovi Selberovi. Bezchybným zhotovením Repertoria k dielam svätého Ambrosia preukázal Andreas Cratander už v roku 1516 výnimočnú vedeckú precíznosť a starostlivosť o text, čím prejavil svoje schopnosti pre vedenie vlastnej kníhtlačiarskej dielne. Napriek tomu sa ešte neosamostatnil, ale pracoval ďalej ako splnomocnený tlačiar u Adama Petriho. Podľa panujúcich zvykov v humanistických kruhoch a súc si vedomý vyššieho sociálneho postavenia, poponáhlal sa Andreas pogrécťiť si svoje priezvisko a obliekol ho do vznešene anticky znejúcej formy „Cratander“. (Staršie pramene vyjadrujú ešte určité pochybnosti o tom, že A. Hartmann a A. Cratander sú tou istou osobou).³ Bazilejské občianske právo získal 2. 3.

² MEIER – BURKHALTER – SCHMIDT, ref. 1, s. 25.

³ Allgemeine Deutsche Bibliographie, s. 540 – 541.

1519. V roku 1522 vystupuje v úradných spisoch už ako vlastník nehnuteľnosti, keď s manželkou Froneckou Renner kúpil dom a dvor „U čierneho medveďa“ (Petersgasse 13) a zriadil si tu tlačiarenskú dielňu, ktorá sa čoskoro začala slubne rozvíjať. Z jeho súkromného života sa dozvedáme len niekoľko informácií, jedna z nich sa dotýka vojenskej povinnosti, ktorú mali v čase vojny všetci Bazilejčania. Ale tak, ako iní bohatí občania mesta, nemusel si ani on splniť svoju vojenskú povinnosť sám, ale mohol zaplatiť za seba náhradníka a toho poslať do boja. V roku 1529 túto možnosť Cratander aj využil a poslal namiesto seba Marxa Senna.

Cratander bol trikrát ženatý. Jeho tretia manželka Fronecka Renner mu však bola neverná s tlačiarom Jacobom Ringlerom, ktorého kvôli nej aj uväznili a musel zložiť prísahu, že sa zrieka pomsty, lebo „sa s ňou niečoho dopustil“. Ako Cratanderove manželky sú známe Christina Lienhart, nejaká Irmel a Fronecka Renner. Z manželstiev sa narodili tri deti, jeden syn Polycarp a dve dcéry, Sibylla a Blandina. (Benzing spomína syna Johannes a len jednu dcéru, ale ide zrejme o nesprávnu informáciu).⁴ Syn Polycarp študoval v Paríži a neskôr pracoval v otcovom podniku. Dcéra Sibylla sa vydala za humanistu Hieronyma Gemuseusa a dcéra Blandina za Gabriela Ringysena a po jeho smrti za Johanna Wetzela; obidvaja boli kníhtlačiari. I synovia Sibylly, Polycarpa a Hieronyma Gemuseua nadviazali na činnosť ich starého otca a vyučili sa „čiernemu umeniu“ v tlačiarňi Cratanderových dedičov v rokoch 1540 – 1563.

V roku 1536 predal Andreas Cratander svoju tlačiareň v plnom rozmachu zjavne nevýhodne tlačiarom Robertovi Winterovi, Johannesovi Oporinovi, Thomasovi Platterovi a Balthasarovi Ruchovi. Na vykonávanie tohto remesla im prenajal svoj dom „U čierneho medveďa“ a odvtedy pôsobil ako obchodník s knihami a zaoberal sa nakladateľskou činnosťou. Po živote bohato naplnenom prácou, zomrel Andreas Cratander na jar roku 1540 v chudobe, ale duchovne nezlomený. Jeho vdova Fronecka bola podriadená od 26. mája 1540 poručníkovi Hansovi Bebelovi, čo podnietilo Cratanderovho zaťa Ringysena, aby podal neúspešný protest, lebo zomrelý mal s ním tlačiareň. Neskôr sa Cratanderova vdova vydala za Andreasa Brennera. V roku 1560 sa naposledy objavuje známy Cratanderov drevozrez na titule tlače Liederblatt v Hamburgu alebo Lübecku, odvtedy spisy o Cratanderovi mlčia.

Tlačiarenská činnosť Andreasa Cratandera siaha do obdobia rokov 1518 – 1536. Dedičia tlačili príležitostne do roku 1552, ako nakladatelia pôsobili ešte do roku 1563. Najprv tlačil Cratander s neskorším kolínskym tlačiarom Servaisom Kruffterom, od roku 1527 príležitostne s Johanom Bebelom. Po predaji tlačiarne v roku 1536 sa podieľal v spoločnosti Winter-Oporin-Platter-Lasius so svojím synom Polycarpom ešte na vedení knižného obchodu.

---

⁴ BENZING, Josef. Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet, s. 34/ č. z. II.

Obr. 1 Na titulnom liste diel Aristotela a Theophrasta sa nachádza possessorský záznam o vlastníctve tohto exemplára jezuitmi v Šoproni v roku 1638. Je na ňom zobrazená jedna z viacerých variácií Cratanderovho signetu s postavou bohyne Occasio, ktorú preňho vytvoril Hans Holbein ml.

Keď začal Cratander v roku 1518 samostane tlačiť knihy, snažil sa ich zdobiť podobným spôsobom ako J. Froben a A. Petri. Obrátil sa na umelcov, ktorí boli žiadani a odporúčaní. Prvá jeho starosť patrila výberu signetu – tlačiarenskeho znaku. Ako humanisticky vzdelaný muž si zvolil ako symbol antické božstvo – bohyňu Occasio, bohyňu príležitosti. Predstavovala ju nahá ženská postava s vyholenou zadnou časťou hlavy, s dopredu vejúcimi vlasmi, s krídlami na nohách a s britvou v ruke, stojaca na kotúlajúcej sa guli tak, ako je opísaná v 12. epigrame Ansonia. Neuspokojil sa s jedným vyobrazením Occasia, ale signet si dal vytvoriť viacerými umelcami. Occasio je stvárnená medzi dvomi stĺpmi alebo vo výklenku v mušľovitom tvare, objavuje sa skoro na všetkých titulných listoch či v kolofónoch Cratanderových tlačí: prvý signet mu vytvoril umelec s monogramom D. S., druhý v roku 1519 Hans Franck; v rokoch 1520 – 1521 ich nahradil signet Franza Gerstera, ktorý bol žiakom Ambrosia Holbeina. Ďalší signet pochádza od Hansa Holbeina ml., ktorý dodával Cratanderovi na jeho objednávky i návrhy na drevorezy a medirytiny. Pre Cratandera pracoval aj Jakob Faber (napr. linka so symbolmi evanjelistov, titulný list Novej zmluvy podľa prekladu Erasma so signetom z roku 1520). Posledným umelcom pracujúcim pre vydania Cratanderových tlačí bol Hans Franck-Lützelburger (krst Krista,⁵ tanec mŕtvych).⁶

Dom Cratandera „U čierneho medveďa“ bol pokojným miestom pohostinnosti a učnosti. O Cratanderov chlieb sa tu delili nielen spomenutí umelci

⁵ GRIMM, Heinrich. Deutsche Buchdruckersignete des XVI. Jahrhunderts, s. 194, 243, 246 – 250, 251.

⁶ BUTSCH, Albert Fidelis. Handbook of Renaissance ornament, s. 51, 62, 64, 68, 69.

Obr. 2 Johannes Chrysostomus: Septimus tomus operum. Basileae, in aedibus
 Andreae Cratandri. 1525. Ornamentálny figurálny rámeč vytvoril umelec
 Hans Holbein ml. a pre tlač v roku 1522 vyrýl Jacob Faber.

A. Holbein, H. Holbein ml. a H. Franck-Lützelburger, ale medzi priateľov Cratandera patrili aj ďalší jeho spolupracovníci – korektori, študenti, budúci známimi humanisti, ako Johannes Oecolampadus, (ktorý bol neskôr Cratanderovým vedeckým spolupracovníkom, prekladateľom, ich spoluprácu spomenieme ešte v nasledujúcich riadkoch), Christoph Heyl z Wiesbadenu – profesor medicíny v Lipsku a vo Frankfurte, Johann Fichard – známy právnik, Ursinus Velius z Viedne – oslavovaný básnik, Valentin Curio – významný tlačiar, Hieronymus Gemusaeus – profesor fyziky a aristotelovskej logiky (jeho neskorší zať), či reformátor Wolfgang Fabricius Capito. S mnohými učencami udržiaval Cratander živú korešpondenciu – s Zwinglim, Vadianom, Hediom. Na svojich obchodných cestách, ktoré ho často viedli do Frankfurtu nad Mohanom, pri hľadaní rukopisov vhodných pre tlač, vznikalo veľa príležitostí na výmenu názorov. Pozoruhodný dôkaz o Cratanderovej vydavateľskej činnosti vlastní Rakúska národná knižnica vo Viedni – ide o katalóg kníh ponúkaných na predaj vo Frankfurte nad Mohanom – originálna tlač zo 16. storočia – bolo by iste zaujímavé do nej nazrieť. Katalóg nesie názov *Elenchus librorum venalium in taberna libraria And(reae) Cratandri Francoford(ensi)* (Basel, 1539. 16 ff.).

Autograf Andreasa Cratandera a výskyt jeho tlačí v UKB a na Slovensku

Z Cratanderovej tlačiarenskej dielne je dnes známych asi 200 vydaní. Nachádzajú sa vo všetkých veľkých historických knižničných zbierkach na celom svete, na Slovensku tiež, Univerzitná knižnica v Bratislave (UKB) okrem tlačí vydaných Cratanderom v 16. storočí sa môže popýšiť aj jeho vlastnoručným podpisom, ktorý pripojil k dedikácii – venovaniu ním vydanej tlače svojmu priateľovi Johannovi Alexandrovi Brassicanovi (1500 – 1539). Brassicanus bol známym humanistom, novolatinským básnikom, (synom gramatika J. Brassicana), ktorý pôsobil od roku 1518 ako univerzitný profesor rétoriky vo Viedni. Patril k vydavateľom spisov cirkevných otcov, bol cisárskym dvorným grófom a bol i literárne činný. J. A. Brassicanus venoval neskôr túto tlač ďalšiemu významnému humanistovi Georgovi Tannstetterovi (Collimitiusovi), ktorý žil v rokoch 1489 – 1550. Patril medzi významných matematikov, astronómov, astrológov, bol osobným lekárom cisára Maximiliána I. Do UKB sa kniha dostala z knižnice bratislavských jezuitov, ktorí ju zaevidovali do svojej knižnice v lekárni v roku 1665. Pravdepodobne po zrušení rádu jezuitov sa dostala najprv do katolíckeho gymnázia, potom do knižnice Alžbetínskej univerzity a nakoniec do UKB. Ide o knihu z medicíny od gréckeho autora Paulosa Aiginetésa: *Opus divinom...* v latinskom preklade Albana Torina, vydanú v roku 1532 Andreasom Cratanderom a Johannesom Bebelom v Bazileji.⁷

V UKB sa nachádza nateraz zistených a komplexne spracovaných 8 titulov tlačí zo 16. storočia vydaných Cratanderom v Bazileji v rokoch 1522, 1524, 1525, 1526, 1528, 1529 a 1532, ktoré neboli ešte publikované v tlačovej ani digitalizovanej forme. Ide o listy od Angela Poliziana, komentáre k evanjeliu Jána od Cyrilla – biskupa alexandrijského, siedmy diel spisov cirkevného otca Jána Chrysostoma s prefáciou A. Cratandera, právnické dielo Ulricha Zasias, tretí diel spisov Marca Tullia Cicera, rečnícke dielo Isocrata a dielo z gréckej medicíny Paulosa Aiginetésa. Ôsmou zachovanou tlačou v UKB je jedna tlač vydaná v roku 1534 pod menom Cratandera ako autora. Bol však len zostavovateľom výberu z prírodovedných spisov dvoch starovekých autorov: *Aristotelis et Theophrasti historiae* (Basel, 1534).

V ďalších slovenských knižniciach – v Nitre, Martine, v Dolnom Kubíne, Trnave a v iných – sa nachádza podľa doteraz spracovaných a sprístupnených súpisov v tlačenej alebo digitálnej forme približne 30 tlačí zo 16. storočia a niekoľko tlačí vydaných v 16. storočí Cratanderovými dedičmi. Ide teda o celkom pekný počet – okolo 50 vydaní z tejto významnej bazilejskej tlačiarne, ktoré pochádzajú z rokov 1519, 1521 – 1532 nepretržite, 1534 – 1535 a 1538 z celkového počtu okolo

⁷ Cratanderov autograf sme overili s jeho podpisom na liste, ktorý sa nachádza v publikácii Meier, E. A. – Burkhalter, P. – Schmidt, M. Andreas Cratander – ein Basler Drucker und Verleger der Reformationszeit.

Obr. 3 Paulus Aiginetés: Opvs divinvm (latinsko-grécky). Basileae, per Andr. Cratandrum et Io. Bebelium. 1533. Autograf Andreasa Cratandera s osobným venovaním tohto diela priateľovi Johannovi Brassicanovi, básnikovi a právnikovi.

200 známych tlačí, ktoré predstavujú Cratanderovu produkciu v 16. storočí. Na Slovensku je aspoň jedným titulom tlače zastúpená produkcia tejto švajčiarskej tlačiarne za obdobie 16 rokov, chýbajú len zástupkyne tlačí z prvého roku existencie tlačiarne z roku 1518 a z rokov 1520, 1533, 1536. Tlače zachované z produkcie Cratanderových dedičov pochádzajú z rokov 1538, 1540 – 1542 a z roku 1546.

Vedecké a morálne hľadisko pri výbere vydávania diel autorov

Prvým dielom, ktoré v septembri 1518 opustilo Cratanderovu tlačiareň, bola grécka gramatika Johanneses Oecolampada. K ďalším tlačiam patrili významné diela humanistického, vedeckého a reformačného obsahu v nemčine, latinčine i v gréčtine, ktoré vydával podľa vlastného výberu. V roku 1526 sa Cratander sťažoval, že iní tlačári robia dotlač jeho vydání, ale podľa zápisu zo zasadnutia mestskej rady z roku 1531 aj on vydal dotlač gréckeho lexikonu Valentina Curia. Pre hodnotenie jeho tlačiarenskej a vydavateľskej činnosti citujeme vyjadrenie slávneho autora lekárskeho kníh Albana Torina, ktoré sa nachádza v predhovore k vydaniu Theokritových epigramov známych pod názvom Theokritou Eidyllia z roku 1530 (latinský názov *Theocriti Idyllia, hoc est Parva Poemata*). Začína kritikou kníhtlačiarov a chválou Cratandera. O tlačiarenskom umení hovorí ako o dare z neba. Sťažuje sa však, že väčšina tlačiarov, či už z hlúposti alebo nedostatku správneho úsudku, namiesto toho, aby tlačila diela dobrých autorov, vydáva knihy tých najhorších. Zrejme ide o ziskuchtivosť, preto za najlepších pokladajú tých, na vydaniach ktorých zarobia najviac. O tom svedčia bezcenné až škodlivé texty, ktoré vychádzajú v tejto autorskej vojne anonymne alebo pod vymyslenými menami: „Preto musím tvojho otca dvojnásobne pochváliť (píše Torinus Cratanderovmu synovi Polycarpovi, ktorý pracoval od roku 1536 u svojho otca ako tlačiar a vedúci knižného obchodu), lebo po 1. – ako nesmrteľná ozdoba tlačiarov vyhľadával s výnimočným osobným nasadením a vynikajúcim úsudkom tých najlepších autorov, ktorí slúžia pravej učenosti, skutočnému vzdelávaniu a úprimnej zbožnosti a po 2. – pretože zo svojej lásky k vedám nenasmeroval všetky svoje snahy na svoju peňaženku, ale na úžitok vlasti, štúdium pre všetkých tým, že tak korektné, ako to len bolo možné vydával a tlačil klasických autorov, tých, ktorí píšu o mravnosti a za to, že svojou usilovnou prácou nezískaval poklady pre seba.“⁸

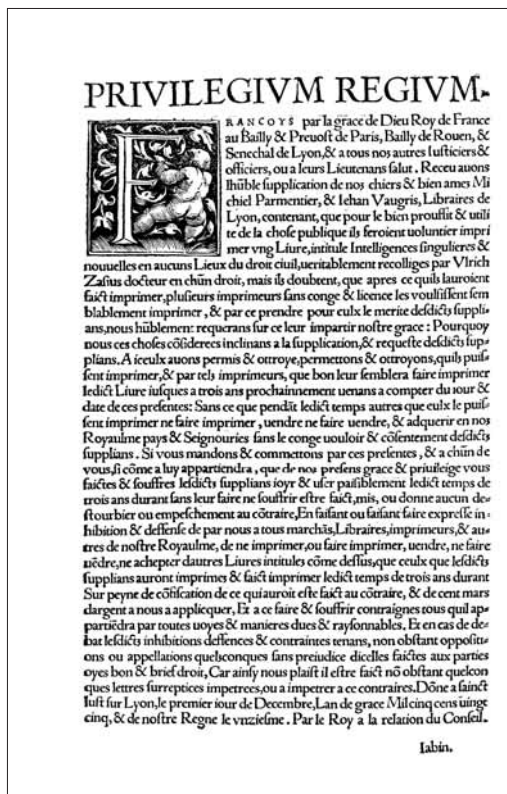
Rovnako vysoko hodnotí Cratanderovu tlačiarenskú a vydavateľskú činnosť historik Wackernagel. Píše o ňom ako o tlačiarovi s učeným vzdelaním, o čom svedčí zoznam mien slávnych autorov jeho vydavateľstva. Podľa neho Cratanderovi patrilo najpoprednejšie miesto medzi bazilejskými tlačiarimi, keď ide o hľadisko poznania autorov a kvality vedeckého úsudku, ale aj pre jeho starostlivosť venovanú kvalite a úprave textu a výzdobe knihy. Podľa jeho mienky Cratanderovo vydavateľstvo bolo oveľa mnohostrannejšie ako Frobenovo a pritom nebolo menej honosné. Našla si v ňom miesto aj aktuálna literatúra. Cratander bol silnou a nezávislou osobnosťou, v osobnom i písomnom styku s mnohými humanistami sa správal ako seberovný. Nemal však agitačnú tlač, jeho pozornosť patrila najmä klasikom a humanistickým hodnotám, ktoré mali trvácnosť. Profil tlačiarne Cratan-

⁸ HIERONYMUS, Frank. Griechischer Geist aus Basler Pressen.

derovi pomáhal utvárať už spomenutý humanista a neskorší reformátor J. Oecolampadus pochádzajúci z Würtemberska, ktorý bol jeho korektorom, dôverníkom a autorom, ktorého diela a preklady vydával. V ňom našiel Cratander učenca, ktorý mal podobné túžby a ciele. V období veľkých náboženských pohybov sa dá vo vydavateľskom diele Cratandera spoznať snaha po návrate k základom kresťanskej viery v Starej a Novej zmluve. Cratander však spočiatku nebol Lutherovým stúpencom, okrem jeho diel vydával aj polemické spisy, ba i spisy Luthera haniace. Ulrich Hutten si v Cratanderovi tiež našiel svojho nakladateľa. Vydával aj diela Lorenza Vallu, ktorý bol dlhý čas v službách Neapola proti pápežovi a patrilo k Erasmovým vydavateľom. Podľa Huizinga anonymne vydal Erasmusu satyru *Julius exclusus de coelis* (Julius vylúčený z neba), ktorá bola zameraná proti vojne vo všeobecnosti, osobitne proti vojnám pápeža Juliusa II. Vytlačil i ďalšie dielo Erasma proti vojne v nemeckom preklade, v ktorom píše, že „vojna je nádherná pre tých, ktorí ju neokúsili.“

Obnovené a bezprostredné stretnutie sa ľudí so Svätým písmom bolo pre človeka v tom období veľkým zážitkom. V roku 1520 vyšiel u Cratandera Erasmus preklad Novej zmluvy a po ňom pokračoval vo vydávaní Biblií. O dva roky neskôr vyšiel celý Starý zákon latinsky v 1. vydaní a v roku 1526 v 2. vydaní. Už v roku 1524 opustilo tlačiareň nemecké vydanie Novej zmluvy, o rok neskôr päť kníh Mojžišových a o ďalší rok z hebrejčiny preložené Žalmy. V roku 1526 vyšlo nové vydanie s Erasmovým úvodom a s poznámkami Lorenza Vallu. Tieto kritické poznámky L. Vallu podnietili Erasma k tomu, aby k textu Vulgaty zostavil očistený text celej Novej zmluvy. Potom nasledovalo veľa ďalších teologických diel, v ktorých išlo o pravosť viery a správnosť konania. Okrem diel reformátorov Luthera, Melanctona, Bodensteina (Carlstadta) a Bugenhagena, vyšli u Cratandera i diela katolíckeho učenca Jacoba Lactancia, jedného z najpevnejších odporcov Luthera. Biskup z Utenheimu zavolať J. Oecolampada, aby vykonal vnútornú cirkevnú reformu, Oecolampada to však tiahlo viac k novému prúdu reformácie a Cratander sa stal ako jeho dôverný priateľ jedným z pripravovateľov reformácie v Bazileji. V roku 1525 vytlačil Oecolampadove komentáre k prorokovi Izaiášovi, adresované rade mesta, ktoré dali solídny základ k reformačnému hnutiu v Bazileji. V roku 1529 sa občania Bazileja rozhodli s Oecolampadom pre reformáciu. Do tohto obdobia spadajú tri štvrtiny všetkých tlačí, ktoré Cratander vytlačil, ďalšie desaťročné pôsobil ako nakladateľ. Charakter jeho ďalších vydaní už neurčovali teologické diela, ale diela antických básnikov, lekárov a geografov staroveku. Popri Padove, Benátkach, Paríži a Lyone sa čoskoro i Bazilej stal jedným z najvýznamnejších tlačiarenských centier lekárskeho humanizmu, kde sa vydávali v gréckom originále i v latinských prekladoch diela významných antických lekárov – Hyppokrata, Galena či P. Aeginu, ktoré prekladali D. Erasmus, J. Fichart a S. Grynaeus. V roku 1538 dokonca vyšlo prepracované dielo Galena ako spoločné vydanie viacerých tlačiarov – Cratanderových dedičov, Frobena, Isengrina, Herwagena a Bebela. Bazilejskí tlačiarci boli priekopníkmi vo vydávaní edícií ďalších autorov lekárskej literatúry

Obr. 4 Zasius, Ulrich: Intellectvs singulares et novi in nonnulla loca Iuris ciuilis. Basileae, per Andream Cratandrum, mense ianuario 1526. Text francúzskeho kráľovského privilégia pre tlač diela Ulricha Zasias Informácia na titulnom liste „Prostant Lugduni“ znamená, že dielo vytlačené Cratanderom vo švajčiarskom Bazileji bolo vystavené na predaj vo francúzskom Lyone.

i svojich súčasníkov (Albana Torina, Girolama Fracastorih). Cratanderove vydania mali podiel aj na obnovení astronomického a geografického chápania sveta. V roku 1522 vytlačil sprostredkovane cez Vadiana najstarší rímsky zachovaný obrys zemepisu od Pomponia Melu, v roku 1530 vydal súčasné geografické dielo Sebastiana Münstera: *Beschreibung Germaniens*, atronomické dielo od gréckeho autora Aratosa zo Soloi: *Beschreibung der Himelerscheinungen*. Zvláštnymi vydania boli dve knihy od Michaela Psellosa: *O spôsobe ako žiť*. Bolo to dielo učenca a byzantského štátnika, žijúceho v 11. storočí, ktorý bol jedným z najväčších uchovávateľov antickedy kultúry.

Humanistickému duchovnému prúdu vďačí za svoj vývin i právo a právna veda, právne myšlienky a ich využitie v praxi. Preto v Cratanderovom vydavateľstve nájdeme aj mená veľkých právnikov toho obdobia, ktorí sa snažili o reformu

právnej vedy podľa humanistických princípov. Už v roku 1518 vytlačil Cratander z poverenia Vadiana polemický spis – nové vydanie spisu L. Vallu proti talianskym glosátorom a komentátorom rímskeho práva (Justinianianus I. – Corpus iuris civilis). Okrem Taliana Andreasa Alciata sú v zozname autorov u Cratandera i ďalší právnici – Claudius Cantiuncula a Ulrich Zasius. Päť dôležitých diel od týchto autorov vyšlo u Cratandera v rokoch 1520 – 1526 v prvom vydaní.

Zoznam Cratanderových vydaní v UKB zoradených podľa roku vyťaženia

1. Poliziano, Angelo. *Epistolarvm libri duodecim*. Basileae: Apvd Andream Cratandrvm, mense februario, anno M.D.XXII. [= 1522]. Sign. II.e/243.
2. Cyrillus Alexandrinus. *Divi Cyrilli patriarchae Alexandrini, in evangelivm Ioannis commentaria*. Basileae: in officina Andreae Cratandri, mense februario, anno M.D.XXIII. [= 1524]. Sign. 25 B 2262.
3. Johannes Chrysostomus. *Septimvs tomvs opervm divi Ioannis Chrysostomi, episcopi Constantinopolitani*. Apvd Inclytam Germaniae Basileam: In aedibvs Andreae Cratandri, Anno domini M.D.XXV. [= 1525]. Sign.17 AB 120.
4. Zasius, Ulrich. *Intellectvs singulares et novi in nonnvlla loca Iuris ciuilis...* Basilea: per Andream Cratandrvm, mense ianuario, anno M.D.XXVI. [= 1526]. Sign. LD 63 – 2. práv.
5. Cicero, Marcus Tullius. *Tertivs tomvs in qvo Marci Tvllii Ciceronis opera epistolica, et philosophica...* Ex inclyta Basilea: ex aedibvs And. Cratandri, mense martio anno M.D.XXVIII. [= 1528]. Sign. 22 B 63093.
6. Isocrates. *Isocratis Atheniensis, oratoris, philosophi clarissimi, Orationes*. Basileae: apvd Andream Cratandrvm, anno M.D.XXIX. [= 1529]. Sign.21 B 1560.
7. Paulos Aiginetés. *Pavli Aeginetae Medici insignis opvs divinvm. (lat. – gr.)*. Basileae: per Andr. Cratanandrum et Io. Bebelium, M.D.XXXIII. [= 1533]. Sign. 17 AB 191.
8. Aristoteles. *And. Cratander lectori S. en tibi Candide lector Aristotelis et Theophrasti Historias*. Basileae: apvd Andream Cratandrvm, 1534. Mense martio. Sign. 17 AB 743.

Aj táto malá zbierka Cratanderových vydaní zachovaných v UKB je peknou vzorkou rozsahu jeho produkcie. Obsahuje nielen diela starých gréckych a rímskych autorov, ale aj diela jeho súčasníkov z viacerých vedných oblastí – teológie, klasickej literatúry, filozofie, práva, prírodných vied a medicíny.

Zoznam bibliografických odkazov

Allgemeine deutsche Bibliographie. 47. Bd. Leipzig : Verlag von Duncker und Humboldt, 1903. Heslo Andreas Cratander, s. 540 – 541.

BENZING, Josef. *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. 2. verb. u. erg. Auflage. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1982. 565 s.

BUTSCH, Albert Fidelis. *Handbook of Renaissance ornament*. New York : Dover Publications, 1969. 231 s.

GRIMM, Heinrich. *Deutsche Buchdruckersignete des XVI. Jahrhunderts*. Wiesbaden : Pressler Quido, MCMLXV. 365 s.

HIERONYMUS, Frank. *Griechischer Geist aus Basler Pressen*. [online]. [cit. 2008-11-04]. Dostupné na internete: <<http://www.ub.unibas.ch/kadmos/gg/hi/higg0164.htm>>.

MEIER, Eugen A. – BURKHALTER, Pfister – SCHMIDT, Markus. *Andreas Cratander – ein Basler Drucker und Verleger der Reformationszeit*. Basel, 1966. 111 s.

The 16th Century Publishing through the Activities of Andreas Cratander, the Basel Publisher and Printer

Vlasta Okoličányová

The beginnings of the printing art in the Swiss town of Basel are presented in the introductory part of the article. The 16th century publishing and printing output of Basel is illustrated through the life, obtained education and scholarly knowledge of Andreas Cratander, the publisher and printer. His printing house released works of authors carefully selected by high moral and scientific criteria. These were books by outstanding old Greek and Roman authors as well as by contemporaries of Cratander dealing with theology, literature, history, law, medicine and other fields of science. The main purpose of Cratander's printing and editorial activity was not to multiply his personal wealth through publishing books written by poor authors, but an effort to spread the general humanistic education. The article informs about books from Cratander's printing and publishing enterprise preserved at the territory of Slovakia and gives a list of works from Cratander's officina retained at the University Library in Bratislava. Here an autograph by Andreas Cratander can be found in one of his prints published in 16th century dedicated to an outstanding humanist Johann Alexander Brassican, professor of rhetoric in Vienna.

Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov

(1. časť)

Marta Špániová

*„Niektoré knihy majte len na ochutnanie, iné na zhltnutie,
a len málo z nich naozaj prežijete a strávite.“*

Francis Bacon

Aké knihy ľudia v 17. storočí „ochutnávali“? Aká literatúra bola najpopulárnejšia? Boli bestsellermi skutočne knihy vydávané najčastejšie? Odrážala produkcia typografov čitateľský vkus? Je pravdou aj v prípade katolíckej a tendenčnej literatúry, že sa vydávalo iba to, čo malo zaručený odbyt a o čo bol medzi čitateľmi najväčší záujem? Prečo boli medzi najčastejšie vydávanou literatúrou v 17. storočí takmer samé náboženské diela? Čo vlastne možno v literatúre 17. storočia označiť za bestseller?

Bestseller znamená do slova – najlepšie predajné. Bestseller je najvychytenejšia kniha sezóny s najväčšou reklamou, ktorá sa najlepšie predáva a vydáva sa vo veľkom náklade.¹

Kritériom popularity, ktoré berieme do úvahy, sú opakované vydania toho istého titulu vyžiadané podľa predhovorov či údajov vo venovaniach čitateľmi nielen v sledovanom, ale aj v nasledujúcich storočiach, časté preklady, pretlače alebo reakcie na dielo, ktoré neutíchali ani 200 rokov. Bratislavské katolícke tlačiarne 17. storočia vyprodukovali niekoľko takýchto bestsellerov a medzi najväčšie patrili: Pázmáňovo polemické dielo Kalauz, spis Michala Kopčániho o zázračnom zjavení sa ducha zostavený podľa súdnych spisov mapujúcich skutočnú udalosť, modlitebné knižky a meditácie pre potreby náboženských spolkov. V niektorých prípadoch boli v 17. storočí zostavené aj ich slovenské preklady, ktoré sú dokladom vývoja slovenskej barokovej literatúry a predbernolákovského jazyka. Ich adresátni nebolo duchovenstvo, ale širšie čitateľské publikum.

Prečo boli trhákmami v katolíckej i evanjelickej barokovej literatúre práve diela náboženského charakteru, možno vysvetliť jednoducho. Taký bol čitateľský fol-

¹ ŠALING, S. – ŠALINGOVÁ, M. – PETER, O. Slovník cudzích slov, s. 158.

klór. Náboženstvo stále zohrávalo významnú úlohu v živote človeka a spoločnosti. Bolo dominantou, ktorej sa podriadil život a kultúra. Antagonizmus katolicizmu a protestantizmu formoval nielen náboženský a verejný život, ale vstupoval aj do literatúry. Hoci sa rozbila jednota cirkvi, predseda človek túžil po celistvosti, po viere, po stálosti, hľadal centrum istoty a bezpečia: týmto centrom sa stal Boh.² Náboženstvo bolo na jednej strane úzko spojené so životom domu, obce a stavovskej spoločnosti, na druhej strane spoluurčovalo všetky kultúrne procesy tejto doby. Ešte aj za osvietenstva náboženstvo predstavovalo základ akejkoľvek civilizácie. Zvláštnosťou európskeho vývoja bolo, že náboženský život a jeho utváranie nebol prenechaný jednotlivcom alebo skupinám, ale bol organizovaný a regulovaný svojbytnými cirkvami. Na absolútny monopol si robila nároky katolícka cirkev.³ V 17. storočí, ktoré je „storočím vojen“, človek pociťuje svoju ničotnosť, podlieha metafyzickému strachu z prázdna, zo smrti a túžbe po večnom spočinutí. Tento nový životný pocit vedie v literatúre k asketickej kajúcnosti a preduchovnenosti.⁴

Európania trávili v 17. storočí veľa času na bohoslužbách, preto neprekvapa je, že jednou z najobľúbenejších kníh popri biblii bola *modlitebná kniha*. Modlitebné knižky bývali tlačené v malom formáte, v mnohých prípadoch boli bohato zdobené, obsahovali zbierku modlitieb odriekavaných v rôznych nočných a denných hodinách (knihy hodiniek), žalmy a čítanie z Písma, hymny, modlitby za mŕtvych, zvlášť modlitby k svätým a kalendár. Boli praktickými nástrojmi zbožnosti, ktoré mohli veriaci využívať na bohoslužbách aj pri súkromnej modlitbe. Ich rozmery boli vhodné aj pre deti, sú známe prípady, keď ich vyrobili podľa veľkosti ruky objednávateľa. Modlitebné knižky a knihy hodiniek sa stali tradičným svadobným darom pre šľachtu a neskôr pre bohatú buržoáziu.⁵ Tradičné náboženské diela a spisy cirkevných otcov mali zaručený odbyt, ich reprintami nakladatelia a kníhkupci zarobili neraz majetok, a nemuseli pritom ovládať školský trh.⁶ Uvažujúc v týchto intenciách, od modlitebných kníh nemali ďaleko meditačné príručky s modlitbami určené na každý deň v roku, či eschatologické meditácie s cieľom prípravy na šťastnú a pokojnú smrť, ktorých používanie prinášalo barokovému čitateľovi vnútorné uspokojenie. Meditácie boli obľúbenou lektúrou členov náboženských spolkov zakladaných pri jezuitských kolégiách i univerzitách v Európe na pestovanie mariánskeho kultu. V prvej polovici 17. storočia vznikali kongregácie a iné náboženské spoločnosti vo všetkých väčších mestách pod vedením jezuitov nielen pre potreby poslucháčov jezuitských gymnázií a univerzít, ale aj všetkých občanov, remeselníkov, mládež, vojakov, obchodníkov či rôznych národ-

² LAUKOVÁ, S. Cithara sanctorum a Cantus Catholici v literárnom kontexte slovenského baroka, s. 68.

³ DÜLMEN, R. von. Kultura a každodenný život v raném novověku (16. – 18. století) : Náboženství, magie a osvícenství, s. 9.

⁴ MIŠIANIK, J. Pohľady do staršej slovenskej literatúry, s. 174.

⁵ MANGUEL, A. Dějiny čtení, s. 170.

⁶ MANGUEL, ref. 5, s. 182.

ností. Náboženská próza a baroková literatúra 17. storočia nie sú pre nás zaujímavé ani tak z hľadiska literárnych, ako skôr kultúrnych dejín a dejín vplyvu.⁷ S pôsobením jezuitov sú úzko späté dejiny európskej, ale i slovenskej katolíckej náboženskej literatúry 17. storočia. Jezuitskí spisovatelia doslova zaplavili trh literatúrou, ktorá mala plniť rekatolizačnú funkciu. Kontrola a usmerňovanie čítania bola jednou z úloh, ktorú katolícka cirkev a jezuiti plnili v čase protireformácie. Knihy boli odjakživa najväčšou záhubou diktatúr, diktátori po celé stáročia vedeli, že negramotný dav sa ľahko ovláda. Význam textu je daný účinkom, ktorý spôsobuje. Absolútna moc vždy vyžadovala, aby bolo čítanie kontrolované. Voltaire v satirickom pamflete „O strašnom nebezpečenstve čítania“ napísal: „Knihy rozháňajú nevedomosť, stráž a záruku utlačovateľských štátov. A preto cenzúra v tej či onej podobe predvádza svoju moc a dejiny čítania osvetľuje zdanlivo nekonečný rad cenzorských hraníc, páliaciach najstaršie egyptské papyruses i knihy dnešnej doby“.⁸ Snaha cirkvi strážiť čítanie sa prejavila aj v každodennom živote veriacich, napr. pri spovedi – v Pázmáňovej modlitebnej knižke sa v príprave ku spovedi jedna z prvých otázok kňaza týka čítania zlých a nemravných kníh.

Všetky bestsellery mali spoločného menovateľa – *exemplum*.

Exemplum v náboženskej literatúre

V barokovej poetike a rétorickej tradícii zohrávali *exemplá* (z lat. *exemplum* – príklad, ukážka, vzor, výstraha, odstrašujúci príklad) veľmi dôležitú úlohu. Pôvodne sa za *exemplá* považovali rozmanité rozprávania, príbehy, výroky, myšlienky a podobne, ktoré vysvetľovali literárne dielo. Neskôr sa takto označoval samostatný literárny žáner, ktorý slúžil na vysvetlenie nejakej mravnej zásady alebo teologickej poučky. Mohlo to byť obširnejšie alebo len strohé vyrozprávanie príbehu – používali sa rozličné žánre – báje, bájky, povesti, podobenstvá, legendy, rozprávky, poviedky, anekdoty a pod. *Exemplá* tematicky čerpali z rozličných literárnych prameňov – z biblie, orientálnej, antickej i stredovekej náboženskej, historickej, mravoučnej a zábavnej literatúry, z náučných diel o prírode, z ľudových rozprávok, ale aj z autorových osobných zážitkov a spomienok. Samostatné zbierky *exempli* vyšli najmä v Nemecku a mali ľudovovýchovnú funkciu. V nemeckej literárnej teórii sa na označenie tohto druhu literatúry používa pojem *Exemplsammlungen* alebo *Beispielsammlungen*, v maďarskej *példagyűjtemények* alebo *exemplumirodalom*. Nemecká odborná verejnosť venuje značnú pozornosť religióznym príkladovým dejinám (religiöse *Beispielgeschichte*), metódam duchovnej výkladovej literatúry protireformácie a výskumu príkladov (*Exempla-Forschung*). V maďarskej literatúre sa problematikou barokových katolíckych zbierok *exempli* zaoberá predovšetkým Tüskés Gábor.⁹ *Exemplum* v duchovnej tradícii slovenskej

⁷ TŮSKÉS, G. A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai, s. 9.

⁸ MANGUEL, ref. 5, s. 354.

⁹ Ref. 7.

náboženskej tvorby nie je dostatočne prebádané, Zora Vančovičová to vidí ako dôsledok dobového hodnotenia marxistickej literárnej vedy a nezájmu literárnej histórie o komplexnejšie štúdium diel staršej slovenskej literatúry.¹⁰ Exmplá využívali pri výklade už antickí rečníci. V katolíckej aj evanjelickej literatúre 16. a 17. storočia sa exemplum udomácnilo ako sekundárna literárna forma, jeden z prvkov teórie literárnej teórie a praxe. Všetky žánre barokovej praktickej teológie využívajú metódu príkladov, ilustrujú text historikami zo života, ožívujú ho anekdotami, rozprávkami, prísloviami, porekadlami a pod. pre lepšie pochopenie čitateľom. Exemplum je jednou z obľúbených metód scholastickej dišputačnej techniky. V literatúre, ktorá slúžila na argumentovanie, zohrávajú príklady nenahraditeľnú úlohu a sú pevnou súčasťou výkladovej tradície. Exmplá obsahujú v podstate všetky žánre katolíckej náboženskej literatúry: polemiky a apológie, meditácie a modlitby, katechizmy, moralistické a etické spisy, traktáty a kázne, teologické dišputácie, dizertácie, kalendáre, príručky pre kongregácie, epická mariánska literatúra (hagiografia) aj knihy o zázrakoch. Ich úloha spočívala nielen v naratívnom výklade a vzbudzovaní emócií u čitateľa, ale aj v dokazovaní nadprirodzených javov. Anekdota a exemplum patrili medzi tie malé epické formy náboženskej literatúry, ktoré zohrávali najdôležitejšiu úlohu pri zrode krásnej literatúry 16. – 18. storočia.¹¹

V prvej časti príspevku o katolíckych bestselleroch v literatúre 17. storočia sa budeme venovať Pázmáňovým dielam z produkcie bratislavských typografov.

Pázmáňov Kalauz

V roku 1613 vyšlo prvýkrát tlačou Pázmáňovo najpôsobivejšie monumentálne barokové veľdielo, ktoré je rozsiahlym zhrnutím všetkých jeho názorov na problematiku žilinskej synody a na šírenie protestantizmu v Uhorsku vôbec. *Isteni igazsága vezerlő Kalauz*,¹² známy aj pod skráteným názvom *Kalauz* alebo *Hodegus* (Hodeogus – Sprievodca), vydala Arcibiskupská tlačiareň v Bratislave. Pázmáň v ňom zozbieral všetok dovtedy známy katolícko-protestantský polemický materiál, čím zostavil významnú vedeckú encyklopédiu teológie.¹³ Hoci je dielo napísané v zápase živého protireformačného boja, svojím obsahom je zaujímavým čítaním aj dnes. Jeho podstatou je riešenie zásadných vieroučných problémov a postavenia cirkvi.¹⁴ Žánrovo možno Kalauz považovať za apologeticko-polemickú dogmatiku,¹⁵ ktorou Pázmáň vytvoril syntézu barokového scholastického ideového systému.¹⁶ Ďalšie vydania sú v 17. storočí známe z rokov 1623 a 1637 z Bratislavy,¹⁷ v 18. storočí z rokov 1760 z Egru a 1766 z Trnavy. Druhé vydanie z roku

¹⁰ VANČOVIČOVÁ, Z. Exemplum v duchovnej tradícii, s. 22.

¹¹ TŮSKÉS, ref. 7, s. 9 – 10.

¹² ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700, 1. diel, z. č. 287.

¹³ KLANICZAY, T. Reneszánsz és barokk. 1997, s. 283.

¹⁴ MARSINA, R. Pázmáňov Hodegus, s. 241.

¹⁵ KOVÁCS, S. I. Szüveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, s. 322.

¹⁶ KLANICZAY, T. Reneszánsz és barokk. 1961, s. 359.

¹⁷ ČAPLOVIČ, ref. 12, z. č. 295, 318.

1623 bolo prvou známou tlačou tlačiarne založenej Petrom Pázmáňom v Bratislave pre potreby všetkých uhorských jezuitov v období, keď na území Uhorska nemali žiadnu kníhtlačiareň. V poslednom bratislavskom vydaní zo 17. storočia nájdeme tlačенú reklamu s textom „knihu možno kúpiť v Trnave“. Poznáme aj latinský a slovenský preklad Kalauzu, oba ostali v rukopise. Pázmáň a ďalší, nielen katolícki autori, na Kalauz vo svojich mladších dielach často odkazujú, s obľubou ho citujú a komentujú. Posledné maďarské vydanie pochádza z rokov 1894 – 1901 a je súčasťou zobraňovaných spisov P. Pázmáňa vydaných Maďarskou akadémiou vied.¹⁸ Treba poukázať na aspekt kompilácií Pázmáňových diel do textu Kalauzu, ktorému sa podrobne venuje štúdia Emila Hargittaya.¹⁹ Pázmáň do jednotlivých kapitol kompiloval nielen texty svojich starších polemík, ale aj texty modlitebnej knižky, teologických a filozofických dišputácií prednesených na univerzite v Grazi, pričom niektoré opravil, skrátil či doplnil. Objavuje sa však aj opačný jav, keď text Kalauzu (rovnako prvého – 1613, ako druhého vydania – 1623) použil v iných dielach. Hargittay uverejňuje prehľadnú schému všetkých Pázmáňových kompilácií.²⁰

Obr. 1 Prvé vydanie Kalauzu z produkcie Arcibiskupskej tlačiarne v Bratislave z roku 1613

¹⁸ MARSINA, ref. 14, s. 237.

¹⁹ HARGITTAY, E. Pázmány és a kompiláció, s. 251 – 261.

²⁰ HARGITTAY, ref. 19, s. 261.

V rukopisej zbierke Egyetemi könyvtár v Budapešti sa nachádza rukopis slovenského prekladu tohto diela, ktorý je cenným dokladom vývoja predberno-lákovskej literatúry a jazyka.²¹ Ide pravdepodobne o mladší odpis rukopisu pôvodného slovenského prekladu pochádzajúceho z roku 1634. Na jeho titulnom liste je v letopočte prepísaná číslica 6 na 7. István Käfer²² potvrdzuje pôvod prekladu v 17. storočí, ako vyplýva aj z prekladateľovi známych údajov o predchádzajúcich vydaniach diela tlačou, ktoré uvádza na titulnom liste: „*Ku pravde wodýci Predchudce ktoreho zepsal a w Uherskem gazyku dva krát wítlačýti dal najprv Leta Páně 1613, po druhe 1623 Peter Pázmány...*“. Tretie vydanie z roku 1637 nespomína, preto predpokladáme, že pôvodný rukopis vznikol v rozpätí rokov 1613 – 1637. Dobrým argumentom, ktorý podporuje túto hypotézu je aj fakt o sile slovenského protestantizmu v Uhorsku v období príchodu českých exulantov na naše územie. Pázmán si ju nepochybne uvedomoval a mohol iba podporiť jezuitský slovenský preklad svojho diela v období, keď jeho rekatolizačné snahy vrcholili. Käfer svoj predpoklad podopiera aj faktom, že jazyk rukopisu nesie prvky stredoslovenského nárečia používaného jezuitmi v období Trnavskej univerzity.²³ Uvádza, že existujú 3 preklady Kalauzu do slovenčiny vyhotovené v 17. – 18. storočí, ale ani jeden nebol vydaný tlačou.²⁴ Odôvodníť to možno veľkým rozsahom diela, ktoré obsahovalo 1066 listov (s rozmermi 24 x 38 x 12,5 cm) a na jeho vytlačenie sa nenašiel medzi Slovákmi nakladateľ. Navyše, ani v roku 1734, keď pravdepodobne odpis vznikol, a keď už protireformácia nepotrebovala Pázmánovo úpenlivé snaženie, nebolo bezvýznamnou maličkosťou vytlačiť spis takýchto rozmerov ani pre Akademickú tlačiareň Trnavskej univerzity. Neskôr, v rokoch 1791– 1792 preložil Pázmánov Kalauz do slovenčiny františkánsky páter Anton Benčíč, ktorý údajne nevedel o tom, že spis bol už predtým preložený. Jeho preklad ostal tiež v rukopise a nachádza sa vo františkánskej knižnici v Rožňave.²⁵

Predpoklad, že ide o mladší odpis rukopisu zo 17. storočia potvrdzuje poznámka autora v závere predhovoru, z ktorej sa dá usúdiť, že používal slovník Párizia Pápaia Ferenc *Dictionarium latino-hungaricum – hungaro-latinum* (vydaný v Levoči v roku 1708; z čoho vidieť, že jezuitskí pátri používali aj evanjelické práce), pričom mu nepripadá správne prekladať niektoré časti textu do slovenského jazyka (in Slavonico) – má na mysli najmä citáty Sv. Otcov a z biblie, ktoré aj Pázmán ponechal v latinčine. Odvoláva sa na cenzora, ktorý má posúdiť, či preklad týchto textov do slovenčiny má zmysel. Rukopis mal pochopiteľne prejsť cirkevnou cenzúrou, z toho je možné usudzovať jeho plánované vydanie tlačou, ktoré sa však nikdy neuskutočnilo.

²¹ Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Tom II. Pars I., signatúra: A 79.

²² KÁFER, I. Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézírata, s. 180.

²³ KÁFER, ref. 22, s. 179.

²⁴ Ref. 23.

²⁵ S. + B. Peter Pázmány a slovenská literatúra, s. 197.

Autorom rukopisu uchovávaného v Egyetemi könyvtár v Budapešti je podľa údajov uvedeného na titulnom liste nemenovaný jezuita, kňaz Tovarištva Ježišovho. Dielo Petra Pázmáňa bolo preložené „na obecnú slovenčinu pro snadnegsse obecného také člověka wrozuměny, wssem Dussy swých spaseňj – skrze gedinku prawú wýru, o kterež Sv. Pawel ad Ephes. 4, versu 5. zmyňku čyný, úprimně wihldawagýcim k úžitku katolýkum k stalosti we wýre a potwrdeňj, a zahanbeňj falessných Učytelum obraceni, od gedneho kneza z Towarizstwa Ježísssoveho Leta Páne 1634 (1734)“.

Kalauz mal pravdepodobne široké čitateľské zázemie, aj keď nešlo o knižku pre každodenné využitie (ako v prípade modlitebných knižiek či meditácií s eschatologickým obsahom), vytlačené vydania diela zo 17. storočia majú veľký formát (2°), rozsah nad 800 strán, okrem medirytinového portálového titulného listu sú bez ilustrácií – nešlo o literatúru oddychového žánru, ani knihu, ktorú by si čitateľ pohodlne vzal do ruky na cesty alebo do postele. Jej forma poukazuje skôr na jej príručkový charakter. O úmysle autora adresovať dielo širokému okruhu čitateľov (aj nečitateľov) svedčí jeho vydanie v národnom jazyku – v maďarčine. Prax predčítavania bola v 17. storočí bežnou, neformálne verejné čítanie pri príležitostných stretnutiach sa vyskytovalo pomerne často.²⁶ Text tak mohol byť prezentovaný aj negramotným obyvateľom za predpokladu, že maďarský jazyk ovládali. V tejto súvislosti je známy Pázmáňov výrok, že chce písať „pre Maďarov po maďarsky“, aj keď sa tým vopred vzdal čitateľov, ktorí maďarčine nerozumeli.²⁷ Kniha pre svoje rozmery a význam nepatrila medzi lacný tovar, v roku 1657 stála 2 florény,²⁸ z čoho možno usudzovať, že bola dostupná skôr zámožnejším vrstvám – najmä šľachte, o ktorej rekatolizáciu Pázmáň neúnavne usiloval, a tiež kňazom. Kalauz bol typickým reprezentantom barokovej príkladovej literatúry 17. storočia a množstvom rozprávání a príbehov (fabula), krátkych historiek, prísloví, porekadiel, anekdot a prirovnání, poučných príkladov (exempla) z bežného života, ale aj z cirkevných a svetských dejín, dobre poslúžil ako príručka na prípravu kázni pre kňazov.

Predpokladáme, že kniha vyšla vo veľkom náklade, dodnes je známy väčší počet jej exemplárov v knižniciach na Slovensku aj v zahraničí. Pázmáň sám daroval jeden exemplár Kalauzu bratislavskej mestskej rade, ako je známe z listu, ktorý jej poslal 20. apríla 1614 z Viedne. Píše v ňom, že kniha členov mestskej rady poučí o pravde a o tom, čo je biele vedľa čierneho. Upresňuje, že ide o dielo napísané v Bratislave a dúfa, že bratislavskí páni knihu prečítajú, aj keď vie, že viacerí vyznávajú inú vieru, ako ktorú v diele ukazuje pravou.²⁹

²⁶ MANGUEL, ref. 5, s. 157.

²⁷ GYURÁS, I. S. I. Pázmány Kalauzának latin fordítása és a wittenbergi válasz, s. 389.

²⁸ KESERŰ, B. (zost.). Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez, s. 182.

²⁹ HANUY, F. Pázmány Péter összegyűjtött levelei, s. 43.

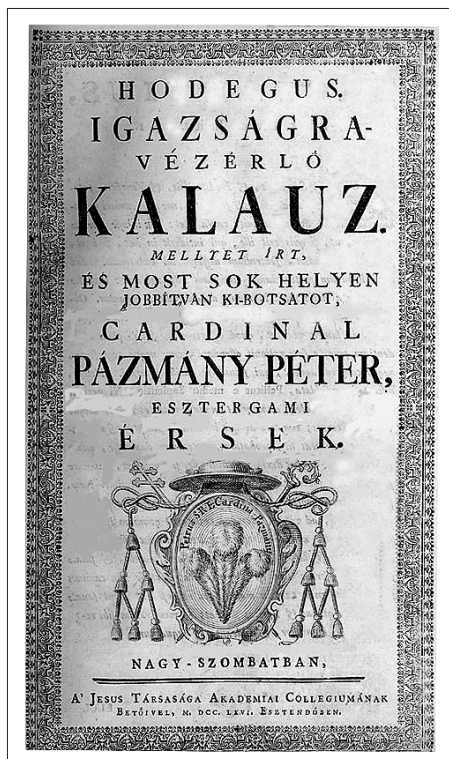

Obr. 2 Druhé vydanie Kalauzu z produkcie Jezuitskej tlačiarne Petra Pázmáňa v Bratislave z roku 1623

Alžbeta Coborová, vdova po palatínovi Jurajovi Turzovi, 1. februára 1620 píše list superintendentovi pre oblasť Zadunajska a pastorovi vo Sv. Mikuláši Štefanovi Klasekovičovi vo veci latinského prekladu Pázmáňovho Kalauzu.³⁰ Želá si ho vidieť, posíla 40 forintov pre tých „ktorí sa pri preklade namáhajú“ a prosí, aby sa s prácou poponáhľali. Alžbeta Coborová sa finančne na latinskom preklade diela podieľala a mecenovala ho. V liste adresátovi vyčíta omeškanie prác na preklade, uvádza, že už v uplynulom roku žiadala o preklad knihy „pre zveľaďovanie kresťanského ducha“, a že si zo srdca želá, aby dielo pokračovalo. Okrem nej sa vo veci angažoval aj jej syn Imrich Turzo a rovnako ako ona, súril latinský preklad listom.³¹ V dejinách vydávania kníh nebolo v období prvej polovice 17. storočia v Uhorsku bežné, aby boli diela z národných jazykov prekladané do latinčiny, naopak, preklady z latinčiny do ľudu zrozumiteľného jazyka boli veľmi časté. V prípade Kalauzu ide o jednu z výnimiek potvrdzujúcich toto pravidlo. Palatín

³⁰ A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Egyetemes Egyház levéltárának jegyzéke : 1-ső kötet, 1791. évig, signatúra: I a 7; 48.

³¹ BARTA, L. Adatok a Kalauzra adott wittenbergi válasz készítéséhez, s. 269.

Obr. 3 Piate vydanie Kalauzu z produkcie Akademickej tlačiarne v Trnave z roku 1766

Juraj Turzo sa totiž usiloval presvedčiť profesora na univerzite vo Wittenbergu Balthasara Meisnera o zostavenie odpovede na Kalauz, preto bol latinský preklad Pázmáňovho diela dôležitý, toho sa však palatín Turzo nedočkal, lebo v roku 1617 zomrel. V tomto úsilí pokračovali jeho manželka a syn. Latinský preklad Kalauzu si teda vyžiadala situácia, v Uhorsku nik okrem profesorov wittenbergskej univerzity naň nedokázal dôstojne reagovať. Odpoveďou na Kalauz bol latinský polemický spis protestantského teológa pôsobiaceho na univerzite vo Wittenbergu Friderica Balduina *Brevis institutio ministrorum verbi...*, ktorý vyšiel vo Wittenbergu v roku 1621.³² Pázmáň neváhal komentovať, že očakával odpoveď v maďarčine, s čím majú duchovní pastieri z Wittenbergu evidentný problém.³³ Ďalšou Balduinovou reakciou bol spis *Phosporus veri Catholicismi* vydaný v roku 1626 vo Wittenbergu,³⁴ ktorý si tiež objednala Alžbeta Cobarová.³⁵ Na univerzite vo Wittenbergu

³² BARTA, ref. 31, s. 271.

³³ KLANICZAY, ref. 16, s. 346.

³⁴ LUKÁCS, L. – SZABÓ, F. (zost.). Pázmány Péter emlékezete : Halálának 350. évfordulójan, s. 277.

³⁵ LUKÁCS – SZABÓ, ref. 34, s. 391.

v rokoch 1609 – 1611 pôsobil aj dvorný kazateľ Alžbety Coborovej Ján Hadik, ktorý s Balduinom vo veci reakcie na Kalauz komunikoval,³⁶ a sám začiatkom 30. rokov (1630 – 1632) s Pázmáňom na stránkach svojich polemík živo diskutoval. Zo zachovanej korešpondencie vyplýva aj to, že Balduin poslal po Alžbete Coborovej Hadikovi z Wittenbergu vytlačený exemplár svojho diela.³⁷ Nebolo jednoduché na Pázmáňov megaspis reagovať, „serióznej“ odpovede sa dočkal až 8 rokov potom, čo uzrel svetlo sveta, a ako inak, z pera pedagóga najprestížnejšej protestantskej univerzity v Európe. Pázmáňovou reakciou na Balduinovu odpoveď bol spis *A setét hajnalscillag utáim bujdosó luteristák...*, ktorý dal už v roku 1627 vytlačiť vo Viedni a do slovenčiny ho v roku 1775 preložil Anton Benčíč pod názvom *Za tmavu Dennicu blúdících Lutheranuw Woditel* (preklad ostal v rukopise).³⁸ Obdobie medzi vydaním Kalauzu a zostavením odpovede reformátorov naň je vyplnené aktívnym Pázmáňovým polemizovaním s významným predstaviteľom protestantskej cirkvi – dvorným kazateľom Gabriela Betlena – Petrom Alvincim.

Motívy a dôvody Petra Pázmáňa k napísaniu Kalauzu vystihuje jedna z prvých viet jeho predhovoru: „... tých, ktorí stratili cestu chceme priviesť ku spasiteľnému šťastiu; mnohí ľudia (akokoľvek je naše učenie užitočné a príjemné) proti nám ostria zuby... týchto, ktorí proti nám obracajú hnev a zbroja ľud... musíme popchnúť ostrým písmom...“ Už predhovor je skutočne nabitý napätím výbušného jazyka a ostrím autorových dôrazných slov. Spis je obranou proti ľsti falošných učiteľov, ktorým „ačkoľvek tisíckrát za horúca do hrdla pereme lhárstvo ich, oni však to len zamlčia a toho istého capa derúc, biednu neumelú obec lhárstvom zviazanú držia... Hovoria, že nie od Krista, ale od svätých dobré veci očakávame – od drevených obrazov pomoc žiadame... Tisíce takýchto klamstiev nám pripisujú...“ Pázmáňov jazyk je živý a farbistý pri vyvracaní „nešvárnych a netvárných bludov“ luteránov a kalvínov, dokonca priznáva, že „ani na um by mi neprišlo, keby ich v knihách nových predikantov sám nečítal, že triezvy človek môže niečo podobné vymyslieť.“ Ako sám hovorí, nepíše toto dielo, aby „niekomu chren pod nos trel“, ale chce napomenúť nových učiteľov a tiež omámený ľud „aby so zviazanými očami sa za svrabom neponáhlal a nebežal.“ Pázmáň v predhovore rozhorčene vyvracia podozrenia z vykrádania kníh Luthera a Kalvína, lebo to „hovoria len veľmi sprostí sedliaci... my knihy takých bludárov nikdy vytlačiť nedávame a obstojí pravda aj bez takýchto cigánskych kumštov.“ V duchu výroku Sv. Augustína „Fides a nobis officium exigit et cordis et linguae“ (Viera od nás požaduje službu, srdce a jazyk) Pázmáň zostavil dielo, ktoré možno v katolíckej literatúre považovať za historicky najvýznamnejší apologetický spis.

Je rozdelený do 15 kníh, pričom jeho jadro tvorí porovnanie tvrdení novátorov s pravým starým učením v tých otázkach, o ktoré sa vedú najväčšie spory

³⁶ BARTA, ref. 31, s. 269.

³⁷ BARTA, ref. 31, s. 271.

³⁸ MARSINA, ref. 14, s. 241.

a argumentácia dôvodov, prečo náboženstvá odtrhnuté od rímskej viery nemôžu byť pravé. Za zmienku stojí, že Pázmán tu otvorene kritizuje neforemnosť maďarského prekladu Biblie od Gáspára Károlyiho vytlačenej v roku 1590 vo Vižoli u Valentína Mančkoviča, neskôr vydanaj aj Albertom Molnárom Sencim, a aj jeho predhovor. Károlyi bol reformovaný kňaz a jeho Biblia predstavuje prvý úplný maďarský preklad jej textu. Albert Molnár Senci bol kazateľom na dvore Františka Bašana, ktorého syna Adama Pázmán obrátil na katolícku vieru.

Rétorike v Pázmáňovej tvorbe je venovaných množstvo štúdií, maďarská literárna história ho považuje za maďarského Cicera.³⁹ Jazyk Pázmáňových polemických spisov je komplikovaný, hoci má prehľadnú kompozíciu, je ostrý ako britva a vyznačuje sa hravým humorom.⁴⁰ Sám autor je známy svojím výrokom „Ani mis scripsi, non auribus“ – Dušiam som písal, nie ušiam.⁴¹ Na doloženie pestrosti jazyka, jeho výrazovosti, pátosu a štýlu možno uviesť len niekoľko príkladov, ktoré vystihujú spontánnosť barokovej rétoriky Pázmáňovho diela:

Na margo tvrdení anglického teológa Williama Whitakera v diele *Praelectiones de Ecclesia* o tom, že luteráni vždy mali svojich svätcov, ale ich taja kvôli prenasledovaniu a nemôžu ich menovať, Pázmán uvádza príslovie: „Nemec krívanie a chudobu tajiť nemôže“, konštatuje, že „ak mali (luteráni a kalvinisti) otca, bol kaukliarom a očiklamárom“ a dokladá príklad (exemplum) – historiku, ktorá pomôže čitateľovi pochopiť zmysel jeho slov: „Do domčeka úbohého žobraka cez tmavú noc vošli zloději, žobrak to zbadal a s veľkým rehotom povedal: Dobrí priatelia, iste máte dobrý zrak (očítí ste), že v tmách tu hľadáte zisk, ja sa pri slnečnom svetle dosť nahľadám v úbohom domčeku, ale nič nenachádzam. Ak ste vy šťastnejší, nech sa aj ja zúčastním toho, čo nájdete (w nalezku).“ Ďalej Pázmán vysvetľuje: „Podobným spôsobom by som mohol povedať novátorom, že sú veľmi „očítí“ a mnoho jasných okuliarov majú... ak ich (svojich svätcov) vidia...“ Nasledujúci citát zo Sv. Austína poukazuje na to, že nie bez príčiny sa môžeme vysmievať neviditeľným svätým. Rozsiahlym dokazovaním vyvracia luteránsku a kalvínsku tradíciu a svoje tvrdenia podopiera citátmi z kníh Sv. Otcov a teológov, okrem iného aj slovami: „Vithaker musí mať uši väčšie ako somár, ak môže počuť pred 1000 rokmi vypustené vzdychy (luteránskych svätcov)... Okrem Luthera a Kalvína sa nenájdu viac ako dvaja, ktorí by pred nimi vyznávali ich vieru: jeden Nullus, druhý Nemo, to jest všetci dobrí frajeri, ktorí boli nazývaní: Nikto a Žiaden.“

Súčasťou rukopisu slovenského prekladu Kalauzu je prídavok obsahujúci polemiky vydané Pázmáňom v staršom období.

Prvý z nich predstavuje Pázmáňov spis *Rövid Felelet*,⁴² ktorý vyšiel anonymne v roku 1620 a zamýšľa sa nad tým, prečo kalvinisti neodpovedajú na Ka-

³⁹ BALÁZS, G. Pázmány Péter nyelve és stílusa mint új diszkurzustípus, s. 333.

⁴⁰ SÍK, S. Pázmány az ember és az író, s. 103.

⁴¹ BITSKEY, I. Retorika és etika Pázmány Péter prédikációiban, s. 31.

⁴² Régi magyarországi nyomtatványok, II : 1601 – 1635 (ďalej RMNy II), záznam č. 1203. ČAPLOVIČ, ref. 12, záznam č. 294 nesprávne uvádza ako bratislavskú tlač, šlo o viedenské vydanie.

lauz. Pázmáň tu prirovnáva bruchatého kalvínskeho predikátora bez mena, ktorý koncom roku 1616 na 2 hárkych papiera načmárané „čwrlikal“ nad Kalauzom, že nie je hoden odpovedi, k líške, ktorá po dlhom skákaní, keď nedočiahla hore zavesenú klobásu, nakoniec sama uverila, že je to len motúz a nestojí za to sa za ním načahovať. Pázmáň zdôvodňuje, prečo kalvíni a luteráni ignorujú jeho dielo a reaguje tak na príčiny, ktoré sami uvádzajú. Dnes už vieme, že oným kalvínom, autorom zmieneneho spisu *Itinerarium Catholicum* (Debrecín, 1616) bol košický kazateľ Peter Alvinci. Medzi dôvodmi, prečo nereagovať na Kalauz, Alvinci uvádza napríklad nasledovné: „lebo nikdy oko takú knihu v nijakom jazyku a nikde nevidelo, ako je Kalauz“, „Kalauz je plný potupných a hrozných zlorečení, z ktorých sa stavajú vlasy hore, preto nie je hodný, aby bohobojný človek k nemu siahal“ a „s takýmito Vide supra, Vide infra, kto by sa hádal?“ – čím poukazuje na množstvo odkazov a citátov z rôznych autorov, ktorými sa Kalauz hemží. Pázmáň útočí na anonymných autorov a tlačiarov ohováračských spisov o nemravnosti jezuitov z druhej polovice 16. storočia, keď sa konalo aj niekoľko súdnych procesov, ktoré vyšetrovali tieto incidenty.

Kalauz a aj jeho slovenský preklad obsahuje celý text staršej Pázmáňovej polemiky *Logi Alogi* vytlačenej v Arcibiskupskej tlačiarne v Bratislave v roku 1612,⁴³ ktorá zároveň pretlačala a dopĺňala text polemiky *Peniculus Papporum* vydanéj samostatne o rok skôr – v 1611⁴⁴ a tiež v 1610.⁴⁵ Paradoxne, *Peniculus* a *Logi Alogi* vydal Pázmáň pôvodne pod pseudonymom Joannes Jemicius – šenkvický farár a iba vďaka tomu, že ich pretlačil do Kalauzu vieme, že bol ich autorom. Vyššie spomenutý Rövid Felelet vyšiel tiež anonymne. Ako vidno, ku niektorým svojim dielam sa Pázmáň otvorene prihlásil až v období vydania Kalauzu, už keď bol v službách ostrihomského arcibiskupa Františka Forgáča, tri roky predtým, ako sa sám stal arcibiskupom. V predhovore Kalauzu uvádza, že pripojené knihy vylepšil a doplnil. Oba tieto spisy sú Pázmáňovou reakciou na apológiu uznesení žilinskej synody evanjelikov, ktorá sa konala v roku 1610 pod vedením Juraja Turza, neskôr práve toho palatína, ktorého manželka, vdova Alžbeta Cobarová tak dôrazne žiadala listom preklad Kalauzu do latinčiny. V roku 1610 nebola situácia protestantov v Uhorsku podľa Pázmáňových slov vôbec zlá, práve naopak. Luteráni a kalvíni mali v Uhorsku slobodu vyznania zaručenú artikulami z roku 1608, v ktorých bolo ustanovené, že „svoje náboženstvo a konfesiu každému slobodne je dovolené vykonávať a nikto nemôže zabraňovať jeho slobodnému používaniu a vykonávaniu.“ V Uhorsku tak slobodne vyznávajú vieru nielen luteráni, kalvíni, ale aj anabaptisti, ariáni, židia, mahometici a ostatní. Naproti tomu artikuly spred 85 piatich rokov – z roku 1523 vyhlasovali luteránov za verejných heretikov trestaných odňatím všetkého majetku, vyhnanstvom, dokonca zabitím. Na spis *Peniculus* napísal

⁴³ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 285.

⁴⁴ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 282.

⁴⁵ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 277.

odpoveď *Malleus peniculi papistici* Eliáš Láni pod pseudonymom Petrus Petschius v roku 1612 v Košiciach.⁴⁶ Pázmáňovo *Logi Alogi* vzniklo ako odpoveď na toto Lániho dielo.

Na pozadí niektorých Pázmáňových výrokov z Kalauzu si pripomenieme začiatky jeho spisovateľskej kariéry a problémy, ktoré jeho polemické texty jezuitom spôsobili: „Hofmajstri Antikrista sú Luther a Kalvín“, „Luther vyznáva, čo sa od diabla naučil“, „Predchodcom Luthera bol Lucifer a on mu zjavil nové učenie“, „Luther s diablom spal a keď ho diabol pokúsal, povedal mu: polib mne v zadnej hubu!“, „Božské evanjelium v humnách, stodolách a svinských stajniach kážu kalvinisti“, „kalvinistické učenie je zlo na epikurskú sviňu slušné“, „cirkev pred Lutherom neviditeľná bola, pred Antichristom do púšte sa schovala... ale nevykladajú, v ktorom dni, alebo v ktorom roku skryla sa cirkev, či na kežmarských Tatrách čučala...“. Pázmáňove texty neboli oveľa miernejšie ani v období pred Kalauzom. Generál Spoločnosti Ježišovej Claudio Acquaviva listom zo 6. februára 1610 Pázmáňa napomenul kvôli ostrému rukopisu o kalvínoch, ktorým kladie zbraň do rúk protivníka a pripomína mu problémy jezuitov v Kláštore pod Znievom, odkiaľ museli po útoku na kostol a kolégium v roku 1598 odísť.⁴⁷ Šlo pravdepodobne o pamflet zostavený v roku 1609 *Az Nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene*, ktorý skritikovali protestantskí delegáti v tom istom roku na svojom sneme, kde v dôsledku Pázmáňovej provokácie začali intenzívne urgovať jezuitský exil.⁴⁸ Rukopis nemal vyjsť tlačou, Acquaviva vyčítal Pázmáňovi, že týmto nepriamo odštartoval snahu protestantov o vyhostenie jezuitov z krajiny. Pripomenul mu, aby nedával protivníkovi príležitosť na perzekvovanie Spoločnosti Ježišovej a aby bol v zúrení voči odporcom nabudúce obozretnejší. Pázmáňa sa to určite dotklo, neskôr dokonca niekoľkokrát zvažoval vystúpenie zo Spoločnosti Ježišovej. Sándor Sík označuje túto polemiku ako Pázmáňovo najostrejšie a najprovokatívnejšie dielo.⁴⁹ Protestanti preň žiadali Pázmáňa predvolať pred krajinský snem a potrestať palatínom Jurajom Turzom. Autor sa bránil tým, že ho môže súdiť iba cirkevný súd. Spomínaný pamflet však napokon tlačou vyšiel – v Trnave ešte v tom istom roku⁵⁰ a v prepracovanej podobe bol publikovaný v 5. knihe Kalauzu. Poučený kauzou, Pázmáň písal ďalšie 4 roky len po latinsky, pod pseudonymom alebo anonymne.⁵¹ Nie všetky jeho polemiky mali obdobný charakter, dielu *Öt szép levél*⁵² namierenému proti Alvincimu sa pokúsil dať literárnu formu listu a kritici oceňujú jeho bravúrnosť a psychologický účinok.⁵³ Cirkevná cenzúra v rámci Spoločnosti Ježišovej sa týka-

⁴⁶ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 463.

⁴⁷ HANUY, ref. 29, s. 767.

⁴⁸ Ref. 47.

⁴⁹ SÍK, ref. 40, s. 111.

⁵⁰ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, 2. diel, z.č. 1938.

⁵¹ HERMANN, E. A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, s. 241.

⁵² RMNy II, ref. 42, z.č. 980.

⁵³ SÍK, ref. 40, s. 103.

la nielen spisov pripravovaných na vydanie tlačou, ale aj nariadení ohľadom čítania. Požiadavky na knihy a čítanie medzi klerikmi boli oficiálne zakotvené v synodálnych dekrétach. Katolícka synoda v roku 1611 nariaďovala zákaz uchovávanía heretických kníh, vešteckých, prorockých spisov podporujúcich vieru v poveru, lascívnych a nemravných kníh a odporúčala čítanie katolíckych kníh užitočných k vykonávaniu kázní a spovede, rozširovaniu zbožnosti a strachu z Boha. Klerici mohli čítať zakázané knihy iba s povolením biskupa a mali ľudu vysvetľovať škodlivosť zlých kníh (*librorum malorum*).⁵⁴ Skúsenosti s cirkevnou cenzúrou v Spoločnosti Ježišovej získal Pázmáň už na začiatku svojej kariéry, na Univerzite v Grazi. Z obdobia august 1606 – február 1610 sa zachovalo niekoľko listov, ktoré si Pázmáň vymenil s generálom S. J. Acquavivom ohľadom cenzúry jeho teologických scholastických téz prednášaných na univerzite v Grazi. Pázmáň v listoch samozrejme obhajuje svoje prednášky, ktoré rímski teológovia S. J. scenzurovali a otvorene spochybňujú ich precíznosť v práci. Acquaviva mu opakovane oponuje a nariaďuje, aby vyškrtnuté pasáže neučil. Príčinou cenzúry bol Pázmáňov eklektický postoj a najmä odpor voči náuke španielskeho jezuitu Ludovíta Molinu o slobodnej vôli, čo sa jeho kolegom – molinistom na univerzite v Grazi nepáčilo. Jezuiti sa dokonca postavili v roku 1615 na odpor voči menovaniu Pázmáňa do funkcie arcibiskupa.⁵⁵ Pázmáň však po zvyšok života dokazoval to, čo napísal v roku 1616 v období veľkého tlaku, keď žiadal pápeža o povolenie vystúpiť zo Spoločnosti Ježišovej: „Societatem amo atque observo, amaboque dum vivam“ – Spoločnosť milujem a cítim a milovať ju budem, kým žijem.

Modlitebná kniha a Pázmáňovi mecenáši

Pázmáň je autorom aj ďalších obľúbených katolíckych kníh – historicky prvej tlačenej modlitebnej knihy v maďarčine⁵⁶ a maďarského prekladu meditácií Thomasa von Kempen o nasledovaní Krista.⁵⁷ Modlitebná kniha *Imádságos könyv* vyšla v 17. storočí v 9 nám známych vydaniach (počas Pázmáňovho života štyrikrát), v roku 1606 v Grazi, v rokoch 1610, 1625, 1631, 1650 v Bratislave, 1665 vo Viedni, 1674 v Levoči, v 1674 a 1689 v Trnave. Viac ako 200 rokov sa tešila veľkej popularite, dokonca i v radoch protestantov. Vychádzala pravidelne v priebehu celého 18. – 19. storočia a vychádza dodnes,⁵⁸ poznáme 26 jej úplných vydaní a ďalšie prepracované a čiastočné vydania.⁵⁹ Dielo *Kempis Tamásnak Christus Követeserveel Négy könyvei* s katolíckymi meditáciami bolo v 17. storočí vydané päťkrát, z toho

⁵⁴ Decreta et sanctiones synodi provincialis, ab... Fr. Forgacz... Bratislava, 1611. Tlač synodálnych dekrétov je uchovávaná vo fonde Országos Széchényi könyvtár Budapest, signatúra: RMK II. 342; ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 280.

⁵⁵ LUKÁCS – SZABÓ, ref. 34, s. 208.

⁵⁶ RMNy II, ref. 42, z.č. 945; ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 276, 298, 306, 365 atd.

⁵⁷ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 358.

⁵⁸ SÍK, ref. 40, s. 76.

⁵⁹ HERMANN, ref. 51, s. 240.

v rokoch 1604, 1624 a 1638 vo Viedni a v rokoch 1624 a 1648 v Bratislave. Bratislavské vydanie z roku 1624 neeviduje žiadna bibliografia, o jeho existencii vieme z katalógu knižnice Trnavskej univerzity,⁶⁰ aj keď ťažko uveriť, že by dielo vyšlo v jednom roku súčasne vo Viedni i v Bratislave. V 18. storočí vyšla kniha 7 krát a v 19. storočí 6 krát, v roku 1806 ju do bernolákovčiny preložil kanonik a zakladajúci člen Slovenského učeného tovarištva František Xaver Habel. V európskych dimenziách vychádzal Kempenov spis nespočetnekrát už v 17. storočí v prekladoch do mnohých národných jazykov, ktoré prepĺňali police jezuitských knižníc. Pázmáňov maďarský preklad však nebol prvý, pred ním Kempenov spis preložil okolo roku 1594 jezuita Maros Vásárhelyi Gergely, o ktorom Pázmáň na začiatku svojej práce nevedel a nepoužíval ho.⁶¹ Pázmáň v úvode zdôrazňuje význam čítania náboženskej literatúry, ktorú nazýva duševnou potravou a prináša návod, ako ju prijímať (čítať pomaly, pozorne, systematicky, uvažlivo). Čítanie by malo začať modlitbou a ukončiť rozjímaním a vštepením si prečítaného textu, aby prinieslo svoje ovocie.⁶²

Obr. 4 Podobizeň Petra Pázmáňa a jeho podpis

⁶⁰ FARKAS, G. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II : Nagyszombat 1632 – 1690, s. 140 – 141.

⁶¹ SÍK, ref. 40, s. 73.

Komu venoval Pázmáň svoje populárne diela? Predovšetkým svojim mecenášom z radov uhorskej šľachty, ale aj tým, ktorí ho nikdy nepodporovali. Z dejín vydávania kníh je známe, že hlavnú časť honoráru autor v 17. storočí získal za napísanie venovania vznešeným adresátom. V Anglicku boli v 17. storočí pevne stanovené ceny za napísanie dedikácie od 20 do 40 forintov.⁶³ Pázmáň celý život usiloval o navrátenie uhorskej šľachty do radov katolíckej cirkvi. S pomocou jezuitov sa mu podarilo katolíckej cirkvi prinavrátiť okolo 30 šľachtických rodín vrátane tých najvýznamnejších (Turzo, Forgáč, Zrínsky, Esterházi, Pálfi, Erdódi, Cobor, Seréni, Hédervári, Aponi, Druget, Pethe, Bánfi, Baťán a i.). Zachovaná korešpondencia svedčí o dobrých a priateľských vzťahoch i tam, kde by sme to neočakávali – Gabriel Betlen poslal pozvánku Pázmáňovi na svoje zásnuby.⁶⁴ Nielen množstvo listov v priateľskom duchu, ktoré si vrcholní predstavitelia katolíckej cirkvi často-krát v snahe zasahovať do politiky s protestantskou šľachtou vymenili, ale aj známe skutočnosti o spolužití príslušníkov rôznych konfesii na šľachtických dvoroch odrážajú liberálnu a tolerantnú klímu západného Uhorska v čase náboženských rozporov prvej polovice 17. storočia.

Jednu zo svojich polemík *Bizonys Okok*⁶⁵ venoval Pázmáň na Nový Rok 1631 Eve Popelovej, pochádzajúcej z evanjelickej vetvy Lobkovicovcov, hneď potom, ako sa mu podarilo dosiahnuť konverziu jej syna Adama Baťána – grófa z Güssingu, neskôr cisárskeho komorníka a zadunajského hlavného kapitána na katolicizmus. Pázmáň v spise líči dôvody nasledovania rímskej cirkvi nemenovaným „velkomožným pánom“ a vo venovaní ustarostenej matke, ktorá so synovou konverziou ako vyplýva zo zachovaných listov nesúhlasila, jej kladie na srdce, aby iba pozorne čítala. Upresňuje, že k napísaniu spisu ho inšpiroval list jedného vysoko postaveného mladého muža, ktorý mu dal prečítať jeho adresát, a v ktorom opisuje dôvody, prečo sa rozhodol zanechať starú vieru. Baťánovci boli starou protestantskou rodinou, no s Pázmáňovcami udržiavali vždy dobré vzťahy (aj za života Františka Baťána – Adamovho otca). Pázmáň si s Evou Popelovou písal aj kvôli svojim zdravotným problémom, ako skúsená liečiteľka mu nielen radila, ale aj posielala bylinkové odvary. Ako je známe, Adam pred matkou konverziu spočiatku tajil a tá ho upodozrievala, že jeho časté cesty do Trnavy nie sú len pre „pekné oči Katy Iľsháziovej“. V októbri 1629, keď túto výčitku do listu písala, bol už Adam katolíkom a ona ešte netušila, že pre Pázmáňovu protireformačnú činnosť bola jeho konverzia najväčším triumfom.⁶⁶ Adamova konverzia vyvolala najostrejšie polemiky medzi luteránskym a kalvínskym duchovenstvom najmä vtedy, keď po konverzii prestal podporovať protestantov.⁶⁷ V súvislosti s touto polemikou

⁶² KLIMEKOVÁ, A. Katolícka náboženská literatúra vydaná v prvej polovici 18. storočia na území dnešného Slovenska, s. 82.

⁶³ GULYÁS, P. A könyvek és könyvtárak hajdan és most, s. 48.

⁶⁴ IVÁNYI, B. Pázmány Péter kiadatlan levelei, s. 9.

⁶⁵ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 304.

⁶⁶ IVÁNYI, ref. 64, s. 8-9.

⁶⁷ MONOK, I. Dvor rodiny Baťánovcov v Güssingu a knižná kultúra, s. 89.

je vhodné zmieniť aj ďalšiu zaujímavosť – jej druhé o 40 rokov mladšie vydanie z roku 1671 pochádza spod lisu protestantského tlačiara v Bratislave Gottfrieda Gründera a je jednou z mála známych katolíckych tlačí, ktoré Gründer vydal na žiadosť jezuitov a arcibiskupa Juraja Slepčeniho.⁶⁸

V dejinách polemickej literatúry 17. storočia bolo pomerne bežné venovať dielo patrónovi, ale naopak, odporcovia z radov bohatej a vplyvnej šľachty. Polemiku *Dissertatio*,⁶⁹ namierenú proti slovenskému reformátorovi, superintendentovi trencianskej, liptovskej a oravskej stolice Jánovi Hadikovi, Pázmán venoval grófovi Gašparovi Iľešháziemu, na ktorého dvore Hadik pôsobil. Pázmán sa netajil svojim obdivom voči barónovi, o ktorého priazeň bojoval takmer 30 rokov. Rovnako Hadik, ktorý na odpoveď pohotovo reagoval, svoj spis *In nomine Domini Zebaoth!*⁷⁰ venoval svojmu patrónovi. Iľešházi bol tak konfrontovaný s názormi oboch rivalov, a ak ich čítal, nemohli ho nechať chladným. Pázmán bol v tomto súboji silnejší, Iľešházi tesne pred smrťou konvertoval na katolicizmus.

Kalauz Pázmán venoval kráľovskému sekretárovi a krajinskému sudcovi Mikulášovi Ištvánfimu a jeho zaťovi, chorvátskemu bánovi a zadunajskému hlavnému kapitánovi Jánovi Draškovičovi, ktorý mal zásluhy v boji proti Turkom a v roku 1606 umožnil jezuitom usadiť sa v Záhrebe tým, že im poskytol priestory na vlastnom majetku. Je otáznne, či sa adresáti venovania nakladateľsky podieľali na vzniku tohto nákladného diela, dedikátor sa o tom nezmieňuje.

Obr. 5 Pázmán a jeho pisár (malba Thana Móra)

⁶⁸ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 413.

⁶⁹ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 305.

Prvé dve vydania Pázmáňovej modlitebnej knihy sú venované šľachtickej Anne Kapi – manželke Ladislava Pethe Hethesiho, pána hradu Ormosd a tajného radcu kráľa Mateja II. Anna Kapi bola nakladateľkou vydania z Grazu a Pázmáňa požiadala o jej zostavenie pre veľký nedostatok podobných kníh v maďarčine. Pázmáň aj tu využil príležitosť na neúnavné polemizovanie s rivalmi a do tohto prvého vydania svojej modlitebnej knihy neváhal priviazať 43 stranový polemický prídavok. Kniha vyšla prvýkrát v náklade „niekoľko sto knižiek“ a ako Pázmáň v jej druhom vydaní píše, rýchlo sa minuli, preto ju vydáva druhýkrát v opravenej a doplnenej verzii. Je známe, že už v prvej polovici 17. storočia sa u nás vydávali žiadané tituly modlitebných kníh v náklade 1000 exemplárov, a aj tie sa za 3 roky mohli minúť (ako vyplýva z predhovoru k inej modlitebnej knihe *Utítárs*⁷¹). Pázmáň upozorňuje aj na vykrádanie svojich spisov, prekrúcanie slov a na to, že časť textu z jeho modlitebnej knihy použil a dal vytlačiť pod svojim menom v Bardejove v roku 1609 evanjelický prešovský farár Ján Michalko, pôsobiaci na univerzite vo Wittenbergu.⁷² Je to len ďalší dôkaz popularity Pázmáňovej modlitebnej knihy, ktorej časté vydania obstáli v konkurencii iných katolíckych ale aj protestantských textov, a ktorú radi používali aj evanjelici. Michalko skutočne pretlačil do evanjelickej modlitebnej knihy Pázmáňove katolícke modlitby, ich podobnosti a rozdiely analyzuje Bajáki Rita.⁷³ V dejinách náboženskej literatúry zďaleka nešlo o ojedinelý prípad, je známe, že prvý katolícky kancionál *Cantus catholici*, zostavený Benediktom Sólóšim a vydaný anonymne, obsahoval aj evanjelické spevy prebraté z *Cithary Sanctorum* (v slovenčine spevník vyšiel v Levoči v roku 1655). Pázmáňovu modlitebnú knihu mali vo svojich knižniciach aj protestanti a evanjelickí kňazi, napr. Michal Institoris Mošovský, ktorý v roku 1803 daroval zbierku svojich kníh a rukopisov Lyceálnej knižnici v Bratislave, kde sa nachádza jeden jeho exemplár.⁷⁴ V predhovore k druhému a tretiemu vydaniu modlitebnej knižky sa Pázmáň zmieňuje o veľkom záujme, ktorý jej čitatelia preukazujú a o tom, že dopyt si ju neustále žiada. Posledné bratislavské vydanie venoval nakladateľke, zemianke Amade Ilone Várkonyi, vdove Františka Nagymihaliho, ktorá si ho vyžiadala. Je bohato zdobené medzitextovými aj celostránkovými drevorezmi a inými typografickými ozdobami v dvojfarebnom červeno-čiernom prevedení s koženou väzbou, slepotlačou v tvare kríža a zlátenou oriezkou. Je venované aj všetkým ostatným vdovám, má preto charakter typických ženských modlitebných knižiek. Pázmáňovu metódu zostavovania modlitieb analyzoval Béla Holl,⁷⁵ ktorý konštatuje, že modlitebnou knihou Pázmáň zavŕšil svoje prekladateľské dielo.

⁷⁰ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 158.

⁷¹ ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 353.

⁷² ČAPLOVIČ, ref. 12, z.č. 119.

⁷³ BAJÁKI, R. Pázmány imádságos könyvének utóéletéhez, s. 285.

⁷⁴ Lyceálna knižnica UK SAV v Bratislave, signatúra: V. teol. 3986.

⁷⁵ HOLL, B. Anyanyelvünk, imádságunk, s. 23 – 28.

Kapitolu o bestselleroch Petra Pázmáňa možno uzavrieť slovami Sándora Síka, ktorý vystihol Pázmáňove zásluhy a úspech dosiahnutý nepochybne i vďaka neúnavnej a bohatej spisovateľskej činnosti, jedinou vetou: „Pázmáň sa narodil v protestantskej krajine a zomrel v katolíckej“.⁷⁶ Navyše, protireformácia niekoľko desaťročí po jeho smrti uplatňovala svoju vôľu ohňom, železom, väzením a vyhnanstvom. Za čias Pázmáňa o tom nemohla byť reč. On totiž bojoval inými prostriedkami – vnútornou reformou, výchovou a vzdelaním, kázňou a polemikou, čím sa mu podarilo dosiahnuť skutočne veľkých úspechov.⁷⁷

Namiesto záveru

Bestsellermi v katolíckej literatúre 17. storočia určenými širokej verejnosti boli aj diela meditačnej literatúry, ktorej používanie súviselo najmä s pôsobením jezuitov a ich mariánskych kongregácií. Najobľúbenejšími boli meditácie patriace do skupiny literatúry „ars moriendi“, ktorá slúžila ku príprave na šťastnú smrť. Dosaď vieme iba málo o pôsobení a vplyve ich rétoriky v dejinách rekatolizácie. Pestovaniu mariánskeho kultu slúžili aj obľúbené modlitebné a liturgické knižky do vrecka, ktorých mecenáškami boli predovšetkým šľachticné, manželky vplyvných krajinských hodnostárov – ich pôsobenie dokladá významné postavenie žien v dejinách mecenášstva a knižnej kultúry. Im, ale aj najväčšiemu bestselleru – spisu o zázračnej udalosti – zjavovaní sa ducha, ktorý vyšiel v roku 1643 v Jezuitskej tlačiarňi Petra Pázmáňa v Bratislave a ešte v tom istom roku bol preložený do 5 jazykov vrátane slovenského, sa bude venovať druhá časť príspevku.

Zoznam bibliografických odkazov

A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Egyetemes Egyház levéltárának jegyzéke : 1-ső kötet, 1791. évié. Budapest : Ifj. Kellner Ernő könyvnyomdája, 1912. 184 s.

BAJÁKI, Rita. Pázmány imádságos könyvének utóékletéhez. In HARGITTAY, Emil (zost.). *Pázmány Péter és kora : Pázmány irodalmi műhely tanulmányok*. Piliscaba : Pázmány Péter katolikus egyetem bölcsészettudományi kar, 2001, s. 285 – 289.

BALÁZS, Géza. Pázmány Péter nyelve és stílusa mint új diszkurzustípus. In HARGITTAY, Emil (zost.). *Pázmány Péter és kora : Pázmány irodalmi műhely tanulmányok*. Piliscaba : Pázmány Péter katolikus egyetem bölcsészettudományi kar, 2001, s. 333 – 341.

---

⁷⁶ SÍK, ref. 40, s. 82.

⁷⁷ KLANICZAY, ref. 13, s. 274.

- BARTA, László. Adatok a Kalauzra adott wittenbergi válasz készítéséhez. In HARGITTAY, Emil (zost.). *Pázmány Péter és kora : Pázmány irodalmi műhely tanulmányok*. Piliscaba : Pázmány Péter katolikus egyetem bölcsészettudomány kar, 2001, s. 268 – 273.
- BITSKEY, István. Retorika és etika Pázmány Péter prédikációiban. In *Visszapillantó tükrök : Tanulmányok Lukácsy Sándor 75. Születésnapjára*. Budapest : Universitatis könyvkiadó, 2000. 329 s.
- Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. Tom II. Pars I. *Catalogus manuscriptorum librorum*. Budapestini : Typis Typographiae Universitatis Reg. Scient., 1899, s. 13.
- ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 1*. Martin : Matica slovenská, 1972. 555 s.
- ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 2*. Martin : Matica slovenská, 1984. 938 s.
- Decreta et sanctiones synodi provincialis, ab... Fr. Forgacz...* Bratislava : Arcibiskupská tlačiareň, 1611.
- DÜLMEN, Richard von. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) : Náboženství, magie a osvícenství*. Praha : Argo, 2006. 339 s.
- FARKAS, Gábor. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II : Nagyszombat 1632 – 1690*. Szeged : Scriptum Kft., 1997. 381 s.
- GULYÁS, Pál. *A könyvek és könyvtárak hajdan és most*. Budapest : A Magyar Jövő Ifj. Irodalmi r. t. kiadványa, 1924. 76 s.
- GYURÁS, István. Pázmány Kalauzának latin fordítása és a wittenbergi válasz. In LUKÁCS, László – SZABÓ, Ferenc (zost.). *Pázmány Péter emlékezete : Halálának 350. évfordulója*. Roma : Tipografia Ugo Detti, 1987, s. 389 – 397.
- HANUY, Ferencz. *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*. Budapest : M. Kir. Tud. Egyetemi nyomda, 1910. Zv. 1. 804 s.
- HARGITTAY, Emil. Pázmány és a kompiláció. In HARGITTAY, Emil (zost.). *Pázmány Péter és kora : Pázmány irodalmi műhely tanulmányok*. Piliscaba : Pázmány Péter katolikus egyetem bölcsészettudomány kar, 2001, s. 251 – 261.

- HERMANN, Egyed. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München : Aurora könyvek, 1973. 582 s.
- HOLL, Béla. Anyanyelvünk, imádságunk. In *Vigilia* 22, 1957, s. 23 – 28.
- IVÁNYI, Béla. *Pázmány Péter kiadatlan levelei : Körmendi Füzetek : 3. sz.* Kürmend : Rábavidék, 1943. 45 s.
- KÄFER, István. Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézírata. In *Világirodalmi Figyelő*, roč. 5, č. 2 (1959), s. 176 – 180.
- KESERÜ, Bálint (zost.). *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez*. Szeged : Scriptum Kft., 1992. Zv. 13/1.
- KLIMEKOVÁ, Agáta. Katolícka náboženská literatúra vydaná v prvej polovici 18. storočia na území dnešného Slovenska. In *Knížnica*, 2008, roč. 9, č. 11-12, s. 75 – 83.
- KLANICZAY, Tibor. *Reneszánsz és barokk*. Szeged : Szukits Könyvkiadás, 1997. 480 s.
- KLANICZAY, Tibor. *Reneszánsz és barokk*. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó, 1961. 595 s.
- KOVÁCS, Sándor Iván. *Szüveggyűjtemény a régi magyar irodalomból : I. rész : Késű – reneszánsz manierizmus és kora – barokk*. Budapest : Osiris, 1998. 572 s.
- LAUKOVÁ, Silvia. *Cithara sanctorum a Cantus Catholici v literárnom kontexte slovenského baroka* [online]. [cit. 2009-03-16]. Dostupné na internete: <www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/Cithara%20sanctorum/Laukova.doc>.
- LUKÁCS, László – SZABÓ, Ferenc (zost.). *Pázmány Péter emlékezete : Halálának 350. évfordulóján*. Roma : Tipografia Ugo Detti, 1987, 492 s.
- MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno : Host, 2007, s. 170. ISBN 978-80-7294-231-2.
- MARSINA, Richard. Pázmáňov Hodegus. In *Viera a život*, roč. 9, č. 3 (1999), s. 236 – 241.
- MIŠIANIK, Ján. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974. 412 s.

- MONOK, István. Dvor rodiny Baťánovcov v Güssingu a knižná kultúra.
In KOMOROVÁ, Klára (zost.). *Modrá krv, tlačiarenská čerň : šľachtické knižnice 1500 – 1700 : Medzinárodná putovná výstava*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 87 – 91.
- Régi magyarországi nyomtatványok, II : 1601 – 1635*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983. 855 s.
- S. + B. Peter Pázmány a slovenská literatúra. In *Literárnohistorický sborník*, 1945-1946, č. 2 – 3, s. 195 – 198.
- SÍK, Sándor. *Pázmány az ember és az író*. Budapest : A Szent István – Társulat, 1939. 449 s.
- ŠALING, S. – ŠALINGOVÁ, M. – PETER, O. *Slovník cudzích slov*. Bratislava : SPN, 1970. 1139 s.
- TÜSKÉS, Gábor. *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kaocsolatai*. Budapest : Universitatis Könyvkiadó, 1997. 438 s.
- VANČOVIČOVÁ, Zora. Exemplum v duchovnej tradícii. In *Tvorba*, roč. 13, č. 1 (2003), s. 22 – 25.

Catholic Bestsellers in 17th Century Literature: From the Editorial Output of Bratislava Typographers (Part I)

Marta Špániová

The reading culture of the Baroque period was heavily influenced by faith which co-determined all the cultural processes at that time. In the Catholic and Protestant literature of 17th century mainly works of religious character became popular. All the genres of Catholic religious literature contain exempla which have been given little attention by the researchers so far. The works by Peter Pázmáň released mainly in the Jesuite printing houses in Bratislava and Trnava have become the most popular. Pázmáň is the author of the first printed prayer book in Hungarian, the Hungarian translation of the popular meditations by Thomas von Kempen and other bestsellers of the time which he dedicated to the wealthy benefactors from the ranks of the Hungarian aristocracy as well as to those whom he tried to convert to the Catholic faith. His most important work is *Kalauz*, an apologetic-polemic writing where he gathered all the Catholic-Protestant polemic material known until then and compiled thus an important learned encyclopaedia of theology. Its translation into Slovak of 1634 is preserved in the manuscript collection *Egyetemi könyvtár* in Budapest as a precious evidence of the Slovak language and literature from the period before A. Bernolák. The polemic writings of Pázmáň stirred resistance among the Protestants and caused Jesuite exile urging by the Protestant Church representatives in Hungary. Due to the frequency of publishing, reprinting and reactions by the Protestant as well as Catholic authors to his writings, the works by Pázmáň can be ranked among the leading bestsellers produced by the Bratislava printing houses in 17th century.

Učebnice pre slovenské školy do roku 1918

Vydavateľská činnosť učebnicovej literatúry v rokoch 1850 – 1918

Katarína Bokrosová

Vydávanie učebnicovej literatúry pred vznikom prvej Československej republiky predstavuje osobitnú kapitolu v edičnom procese slovenských knižných publikácií. Vydávanie učebníc bolo podnecované z iných prameňov ako ostatná literatúra v slovenskom jazyku. Slovenskí tvorcovia učebníc boli často nielen učiteľmi a kňazmi, ale aj osvetovými pracovníkmi, ktorí sa zapojili do kultúrno-vzdelávacej a národno-buditeľskej činnosti slovenských miest a dedín. Okrem učebníc písali často aj náučno-zábavné a ľudovo-výchovné spisy pre deti a mládež. Niektorí tvorcovia učebníc boli aj vydavatelia, ktorí tieto učebnice písali a vo vlastnom náklade aj vydávali. Najznámejší autori slovenských učebníc svojimi pedagogickými článkami a publikáciami v značnej miere prispeli k rozvoju slovenského školstva na prelome 19. a 20. storočia.

V 18. storočí a prvej polovici 19. storočia nájdeme slovenské učebnice iba sporadicky, po jazykovej stránke boli tieto publikácie rôznorodé. Väčšinou to boli šlabikáre a čítanky, ako napríklad čítanka z roku 1825: *Čjtanka anebo kniha k čjtánj pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách*.¹ Medzi prvých autorov slovenských učebníc môžeme zaradiť aj spisovateľa, vydavateľa a pedagóga Juraja Palkoviča (1769 – 1850). V dejinách slovenskej literatúry, osvety a vzdelanosti vynikol ako vydavateľ, redaktor, publicista a bádateľ v oblasti jazykovedy. Jeho zemepisná príručka, publikácie o zdravotníctve a včelárstve i preklady snemových článkov mali výchovné poslanie (*Známost vlasti neywjc pro sskoly Slowenské w Uhřjch*).² Autorom prvej slovenskej učebnice aritmetiky z konca 18. storočia, určenej pre školské potreby a pre široké vrstvy obyvateľstva bol Juraj Lesák *Umenj počtůw, to gest tak snadný spůsob*...³ Juraj Lesák (Lessák, Leszák) (1740 – 1803) bol učiteľom

¹ Čjtanka anebo kniha k čjtánj pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách. W Budjně w Králowské uniwersické tiskárně, 1825. 231, [5] s.

² Známost vlasti neywjc pro sskoly Slowenské w Uhřjch. Oddělenj prwnj. Známost geografická. Sepsal a na swůg náklad wydal Gřj Palkowič. V Presspůrku u Symona Petra Webera, 1804. 139, [1] s.

³ Lesák, Juraj. Umenj počtůw, to gest tak snadný spůsob, že gedem každý, který čjtati a maličko pjsati wj, zde u wyswetlených regul a prjkladůw, w kratkému čase arithmetiku, nebožto počtowánj kumsst se naučiti může. Wytisstený w Presspurku u Frantisska Augustina Patzko, 1775. 254 s.

a organistom jedinej slovenskej školy v Bratislave na Suchom Mýte, neskôr pôsobil na piaristickom gymnáziu v Jure pri Bratislave.

Od 60. rokoch 19. storočia už vychádzali slovenské učebnice pre ľudové školy a gymnáziá vo väčšom počte. Neboli to iba šlabikáre a čítanky, ale aj učebnice pre odborné predmety. Maďarský pedagóg a riaditeľ učiteľského ústavu Ignác Bárány (1833 – 1882) písal šlabikáre a čítanky pre ľudové školy, ktoré pre slovenské ľudové školy prekladal Jozef Zelliger. Bárány sa zaoberal aj metodikou pre ľudové školy, bol redaktorom viacerých pedagogických časopisov a publikoval v nich.⁴ Jozef Zelliger (1837 – 1886) bol učiteľom a neskôr riaditeľom Kráľovského rímsko-katolíckeho učiteľského ústavu v Trnave. Písal metodické príručky a učebnice, abecedáre pre slovenské školy i učebnice maďarského jazyka a iné predmety v maďarskom jazyku pre slovenské školy. Celkove napísal 27 príručiek a učebníc⁵ a desiatky pedagogických článkov v odborných časopisoch.

Učebnice pre slovenské školy na prelome 19. a 20. storočia po obsahovej stránke odzrkadľovali spoločenskú a národnostnú situáciu v Uhorsku v tom období a z pedagogického hľadiska mali primeranú metodickú a didaktickú úroveň dobovej odbornej literatúry. Učebnice sa vydávali v tomto období niekedy aj s maďarsko-slovenským textom alebo s maďarským textom a slovensko-maďarským slovníkom. Učebnice pre slovenské školy boli často preklady alebo adaptácie maďarských alebo nemeckých učebníc. Zostavovatelia učebníc pre slovenské školy niekedy upravovali obsah učebnicovej látky pre podmienky slovenských škôl. Najviac učebnicovej literatúry vychádzalo pre štátne ľudové školy, pre katolícke ľudové školy a pre evanjelické školy augsburského vyznania. Autori učebníc písali učebnice aj pre slovenské gymnáziá a okrem slovenských pedagogických časopisov vznikali aj slovenské knižné publikácie z oblasti všeobecnej pedagogiky a metodiky s návodmi na vyučovanie odborných predmetov. Okrem učebníc a metodických kníh vznikali aj rôzne publikácie pre deti a mládež, ktoré zvyšovali vedomostnú úroveň a zručnosť žiakov.

---

⁴ Bárány, Ignác. Abecedár a prvá čítanka pre katolícke počiatočné školy. Z poverenia Spolku Sv. Štefana preložil Jozef Zelliger. Budapešť, 1871. 64 s.

⁵ Stručná Ústavoveda čili občanské práva a povinnosti občanov kráľovstva Uhorského : pre slovenské národné školy kráľovstva uhorského / spísal Jozef Zelliger. Turč. Sv. Martin : Vlastnosť nakladateľa, 1872 (Turč. Sv. Martin : Tlačou Kníhtlačiarsko-účastin. Spolku). 32 s.; Zemepis Koruny Svätého Štefana čili Kráľovstva Uhorského : pre III. triedu slovenských škôl / spísal Jozef Zelliger. V Skalici : Tlačou a nákladom Fr. X. Škarnicla synov, 1874. 39 s.; Zemepis pre IV. a. V. triedu. Spísal Jozef Zelliger. V Skalici : Tlačou a nákladom Fr. X. Škarnicla synov, 1874. 39 s.; Abecedár a prvá čítanka pre katolícke počiatočné školy / z poverenia Spolku svätého Štefana preložil Jozef Zelliger. Budapešť : Nákladom Spolku Sv. Štefana, 1896 (Budapešť : Athenaeum). 64 s.; Cvičenie umu a reči čili Názorné vyučovanie : Pre učiteľov a rodičov. I. názorný kruh / spísal Jozef Zelliger. V Skalici : Tlačou a nákladom Fr. X. Škarnicla synov, 1874. 71 s.

Systematickejšie vydávanie školských príručiek a čítaniek pre ľudové školy sa začalo od roku 1869 – 1870,⁶ keď vyšiel šlabikár pre 1. triedu od Pála Gönczyho⁷ a čítanky pre 2. až 6. triedu od Jánoša Gáspára.⁸ Učebnice pre ľudové školy sa prekladali aj do jazykov národnostných menšín, teda aj do slovenčiny. Vtedajšie učebnice z vedomostného hľadiska dostatočnej miere uspokojovali potreby ľudových škôl v Uhorsku na konci 19. storočia. V roku 1896 bolo napríklad z povolených 196 učebníc 52 nových, 164 vyšlo v novom vydaní. Nepovolených učebníc bolo málo, spravidla pre národnostné školy kvôli odlišnej interpretácii vlastivedných a štátnych pojmov oproti oficiálnym učebným osnovám. Cena učebníc pre nižšie triedy nepresiahla 10 až 20 grajciarov. Nariadenia ministerstva školstva presne určili nielen obsahové zložky jednotlivých učebníc, ale odporúčali aj kvalitu a farbu papiera, typ písma (garmond) a vynakladanie finančných prostriedkov na tieto publikácie.⁹

Slovenské pedagogické časopisy na prelome 19. a 20. storočia pravidelne informovali o učebniciach, ktoré sa používali na slovenských školách prvého a druhého stupňa. *Konfesionálna škola*¹⁰ v roku 1871 v čísle 12 odporúča *Prírodopis pre národné školy*, ktorý zostavoval Ján Kožehuba alebo *Sílozpyt, čili fyzika pre nár. školy* od Jána Beža: „Toto dielko je krátke a predca zovrubné a úplné. ... Odporúčame toto pekné dieločko tým radšej, pretože pochodí z pera jedného z tých najpokročilejších našich pädagogov, ktorý sa i na londýnskej výstave s prácami svojích žiakov súčastnil.“¹¹ Pedagog a publicista Ján Kožehuba (1847 – 1918) je autorom slovenských učeb-

⁶ FELKAI, L. Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége.

⁷ Gönczy, Pavol (1817 – 1892) – pedagóg, učiteľ, zriaďovateľ školských zariadení. Písal pedagogickú literatúru, šlabikára a čítanky.

⁸ Gáspár, Ján (1816 – 1892) – pedagóg, súkromný učiteľ, profesor na gymnáziu, riaditeľ učiteľského ústavu, školský inšpektor. Redigoval a písal učebnice a čítanky pre ľudové školy. Zaviedol vyučovanie ľudovej slovesnosti na ľudových školách.

⁹ FELKAI, L. Magyarország oktatásügye a Millennium körüli években, s. 65 – 66.

¹⁰ Konfesionálna škola: Časopis pre výchovu, výučbu, hudbu, umenie a literatúru. Vydávané v Pešti. Majiteľom a zodpovedným redaktorom bol F. Otto Matzenauer. Matzenauer, František Otto (1845 – 1901) – spisovateľ, prekladateľ, hudobný skladateľ, dirigent. Organizoval vydávanie ľudovúchovnej literatúry a spisby pre mládež. Písal pedagogické články, zostavil viacero učebníc pre žiakov slovenských ľudových škôl. Vydal vyše 20 zväzkov rozprávok, legiend, obrazov pre slovenské deti i pre ľud.

¹¹ Konfesionálna škola, 1871, roč. 1, č. 12, s. 175.

¹² *Prírodopis pre národné školy*. Diel prvý: Živočíchopis. Sostavil Ján Kožehuba. Turč. Sv. Martin : Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku, 1872. 33, [3] s.; *Prírodopis pre národné školy*. Diel druhý: Rastlinopis. Sostavil Ján Kožehuba. Turč. Sv. Martin : Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku, 1872. 28, [4] s.; *Prírodopis pre národné školy*. Diel tretí: Nerastopis. Spracoval Ján Kožehuba. Turč. Sv. Martin : Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku, 1872. 29, [3] s.; *Zemepis pre národné školy*. Sostavil Ján Kožehuba. Turč. Sv. Martin : Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku, 1872. 47, [1] s.; *Dejepis Uhorska pre národné školy*. Spracoval Ján Kožehuba. Turč. Sv. Martin : Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku, 1873. 57, [2] s.; *Cvičebná kniha Slovenskej mluvnice a pravopisu pre národné školy*, vytlačené v Turčianskom Sv. Martine : Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku v roku 1873. 58, [4] s.

níc pre evanjelické národné školy augsburského vyznania, ktoré rozvíjali okrem rozumovej a pamäťovej zložky aj citovú stránku žiakov. V publicistike venoval Kožehuba pozornosť problematike ľudových škôl a metodike vyučovania odborných predmetov. Najznámejšie sú jeho prírodopisy písané pre národné školy.¹³

Pedagogický týždenník *Listy národných učiteľov*, ktorý vydávalo kráľovské uhorské ministerstvo náboženstva a osvety, publikoval aj „Soznam tých národnoškolských slovenských kníh, ktoré vys. kr. uh. ministerstvo náboženstva a výučby vydalo, a ktoré v kráľ. uhorskej universitnej kníhtlačiarňi k dostaniu sú“ (31 titulov).¹⁴ V *Listoch národných učiteľov* v 18. čísle 5. ročníka (1872) bolo uverejnené „Vyzvanie na ctených pánov kníhvydavateľov Uhorska“ na písanie pedagogickej literatúry pôvodných alebo prekladaných, nie len učebných a príručných kníh, ale aj z oblasti všeobecnej pedagogiky, didaktiky a metodiky, pomocných vied, ako aj literatúry pre deti a mládež.¹⁴

Časopis *Rodina a škola*¹⁵ v niektorých číslach publikoval aj „Soznam školských kníh, ktoré má na sklade J. Gašparík, knižný a papierový obchod v Turč. Sv. Martine“. Zoznam obsahoval školské knihy „vydané spolkom sv.-vojtešským (10 titulov), spolkom sv.-štefanským (7 titulov), universitnou kníhtlačiarňou (10 titulov), potom školské knihy evanjelické (18 titulov) a všeobecné (33 titulov)“. Pedagogický časopis sporadicky informoval o nových učebniciach, ale uverejňoval aj také články, ktoré sa týkali typografických stránok učebníc. V ôsmom čísle 4. ročníka (1903) sa v časopise píše napríklad „O úprave kníh pre dietky so zreteľom šetrenia zraku“, v článku sa autor zmieňuje okrem iného aj o tom, že pri čítaní je dôležitá výška písmen, tučnota písmen, tvar a vzdialenosť písmen, dĺžka riadkov a farba písmen.¹⁶ V 9. čísle 1. ročníka (1900) medzi drobnými správami sa uvádza, aká ja „Mizéria s učebnými knihami. Všeobecná žaloba jak žiactva, tak rodičov pri začiatku školského roku ... je, že papier, na ktorom sú učebné knihy tlačené, je slabý, netrvcí a väzba nestála. ... Velkú nepríjemnosť zapríčiní rodičom pri kupovaní kníh i to, že sa učebná osnova z roka na rok mení, a tak menia sa i učebné knihy. Keď by mala knižka dobrý papier a väzbu a každoročne by sa knihy nemenili, z jednej knižky by sa mohlo viacej dietok uči...“¹⁷

Mesačník *Domácnosť a škola*: Časopis rodinný a učiteľský v 1. ročníku v čísle 3/1911 oznamuje, že Spolok „Tranoscus“ v Liptovskom Sv. Mikuláši vyzýva učiteľov – spisovateľov, aby spracovali učebnice jednotlivých predmetov ... za práce súce na vydanie spolok dá slušný honorár.¹⁸ Na tento súbeh na učebné knihy neprišla ani jedna práca. O tejto smutnej správe a o návrhu o spôsobe spracovania

¹³ *Listy národných učiteľov*, 1873, roč. 6, č. 23, s. 352.

¹⁴ *Listy národných učiteľov*, 1872, roč. 5, č. 18, s. 282 – 283.

¹⁵ *Rodina a škola*: Časopis pre rodičov a učiteľov. Turčiansky Sv. Martin. Redaktor: S. Hurban-Vajanský.

¹⁶ *Rodina a škola*, 1903, roč. 4, č. 8, s. 116 – 117.

¹⁷ *Rodina a škola*, 1900, roč. 1, č. 9, s. 151.

¹⁸ *Domácnosť a škola*, 1911, roč. 1, č. 3, s. 94.

nových učebných kníh podrobne písal Peter Vencel, evanjelický učiteľ v 12. čísle mesačníku *Domácnosť a škola*.¹⁹

Učebnice pre slovenské školy v druhej polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia vydávali a tlačili hlavne v Budapešti (Spolok Sv. Štefana, Spolok Sv. Vojtecha, Franklin-Társulat, Gustáv Emrich, Kráľovsko-uhorská univerzitná tlačiareň), v Turčianskom Sv. Martine (Spolok Sv. Vojtecha, Jozef Gašparík, Jozef Miroslav Hurban, Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, Matica slovenská), v Skalici (Gustáv Kordoš, Slovenská škola, Spolok Sv. Vojtecha, Josef Škarnicel, František Xaver Škarnicel, František Samuel Štanzel, Ivan Branislav Zoch), v Liptovskom Sv. Mikuláši (F. Klimeš, Maximilián Löw, Transcius), v Ostrihome (Gustáv Buzárovits, Jozef Seimel), vo Viedni (Anton Cecebauer, Karol Goríšek, L. Grund, Kongregácia Mechitaristov), ako aj v Békešskej Čabe (Ján Bella) a v iných mestách celého Uhorska.

Okrem už spomínaných autorov a zostavovateľov učebníc a príručiek tvorili aj ďalší spisovatelia, učitelia ľudových škôl alebo profesori stredných škôl a univerzít. Významným autorom učebníc bol aj Gustáv Kordoš (1836 – 1908), ktorý napísal do 30 učebníc a metodických príručiek z počtov, prírodopisu a fyziky pre slovenské, maďarské a nemecké školy a do 200 metodických príspevkov do časopisov.²⁰ Z tvorcov učebníc pre evanjelické školy možno spomenúť troch významnejších autorov: Jána Bellu, Jána Bežu a Rehora Urama-Podtatranského. Pedagóg a publicista Ján Pravdoľub Bella (1836 – 1924) publikoval články o výchove remeselníckej mládeže, zdravotníctva, včelárstva a ovocinárstva. Bol zostavovateľom učebníc a čítaniek pre slovenské ľudové školy.²¹ Ján Bežo (1842 – 1905) bol pedagógom, kníhtlačiarom a vydavateľom. Navštevoval učiteľský ústav v Šoproni, kde začal vyučovať kreslenie. V rokoch 1863 – 1888 bol učiteľom v Senici, zároveň správcom chóru. V júli 1888 založil v Senici kníhtlačiareň a vydával školskú a učebnicovú

¹⁹ *Domácnosť a škola*, 1911, roč. 1, č. 12, s. 370 – 376.

²⁰ *Stručný prírodopis pre slovenské národné školy. Sväzok I. O zvieratoch*. Sostavil a vlastným nákladom vydal Gustáv Kordoš v Skalici: Tlačou Fr. X. Škarnycla synov, 1870. 59 s.; *Úkoly k cvičeniu sa v počtovaní pre dietky národných škôl. Sväzok III. Kruhy čísel vyše 100 a 1000*. Sostavil Gustáv Kordoš. V Skalici: Tlačou Fr. X. Škarnycla Synov, 1870. 17, [1] s.; *Prostonárodnia Fysika čili Silozpyt : pre školu a dom menovite pre nár. učiteľov, seminaristov, rodičov a slov. mládež / dľa indukívnej metody sostavil Gustáv Kordoš s 48 obrázcami*. V Levoči : Nákladom spisovateľa, 1872 (Budín : Tlačou Martina Bagó). 111, [1] s.; *Návod k methodickému vyučovaniu v počtoch pre národných učiteľov, seminaristov a vychovavateľov / sostavil Gustáv Kordoš*. V Skalici : s. n., 1868 (Skalica : Tlačou Fr. X. Škarnycla Synov). 155 s.; *Učme naše deti rátať čiže Návod ku vyučovaniu prvopočiatočníkov v počtoch : pre učiteľov, seminaristov, rodičov a vychovavateľov / dľa názornej metody napísal Gustáv Kordoš*. V Trnave : Tlačou a nákladom kníhtlačiarnie Adolfa Horovitzu, 1904. 152 s.

²¹ *Druhá čítanka pre druhú a tretiu triedu škôl ev. a v. slovenských*. Sostavil Ján Bella. V Békés-Čabe: Nákladom Ludvika Lepáge, 1893, vytlačené v Budapešti v Kníhtlačiarni Kol. Rózsua a jeho manželky. 97, [3] s.; *Učebnica a čítanka pre vyššie triedy ľudových škôl ev. a v.* Sostavil Jan Bella. Budapešť : Tlačou a nákladom Viktora Hornyánszkeho, 1894. 239 s.; *Slovenský abecedár a prvá čítanka pre prvú prípadne druhú triedu škôl evanjelických a. v. / sostavil Ján Bella*. 2. vyd. Budapešť : Tlačou V. Hornyánszkeho, 1896. 96 s.

literatúru.²² Zaslúžil sa o rozvoj slovenskej literatúry pre deti. Od roku 1890 vydával edíciu Knižnica zábavného a užitočného čítania. Ďalším autorom učebníc pre evanjelické školy bol spisovateľ, pedagóg a národný pracovník Rehor Uram-Podtatranský (1846 – 1824). Zaslúžil sa o pozdvihnutie výchovno-vzdelávacej úrovne a o výchovu v národnom duchu na liptovskomikulášskej evanjelickej ľudovej škole. Bol autorom obľúbených slovenských učebníc, šlabikárov a čítaniek,²³ okrem toho písal aj odborné články do pedagogických časopisov.

Pre katolícke ľudové školy okrem Ignáca Báránaya a Jozefa Zelligera písal učebnice aj Cyril Gabriel Zaymus (1843 – 1894), rímskokatolícky kňaz, národný pracovník, pedagóg, spisovateľ a prekladateľ. Vynikal predovšetkým ako autor a upravovateľ početných učebníc pre katolícke ľudové školy a metodických príručiek pre učiteľov.²⁴ Ďalším známym tvorcom katolíckej náboženskej literatúry bol Andrej Ludovít Radlinský (1817 – 1879), ktorý organizoval slovenský národno-kultúrny a literárny život, a pôsobil aj ako jazykovedec, redaktor, vydavateľ a spisovateľ. Bol všestranne zameraný, ovplyvnil aj vývoj a kodifikáciu spisovnej slovenčiny, ktorú uvádzal do života svojím vydavateľským a redaktorským dielom, zúčastnil sa na rozvoji a šírení náboženskej spisby, pričínal sa o povznesenie slovenského

²² Silozpyt čili fyzika : pre národné školy / spísal a vydal Ján Bežo. 2. znovu preprac. a 45 pôvodnými obrázkami opatrené vyd. V Senici : Nákladom vydavateľovým, 1873 (Turč. Sv. Martin : Knižtlačiarstvo-účastinársky spolok). 42 s.; Prvá počtovnica pre ľudové školy. Kruh čísel 1–100. Sostavil a vydal Ján Bežo. Vo Viedni : Tlačil Karol Gorišek, 1884. 50 s.; Druhá čítanka a mluvnica pre evanjelické a. v. počiatocné školy. Sostavil a vydal Ján Bežo. 5. vyd. V Senici : vydal Ján Bežo, 1889. 178 s.; Tretia čítanka a mluvnica pre evanjelické a. v. počiatocné školy / sostavil a vydal Ján Bežo. Nové, preprac. vyd. Senica : Tlačou Jána Bežu a spol., 1904. 375, [1] s.; Čítanka pre druhú a tretiu triedu škôl evanjelických a. v. / sostavil a vydal Ján Bella. 4. preprac. a rozmn. vyd. V Békéššcabe : Vydal Ján Bella, 1910 (Békéššcaba : Tlačou kníhtlačiarne „Corviny“). 103 s

²³ Zdravo-ateľoveda pre ľudové školy. Napísal Rehor Uram. 2. vyd. V Trnave : Tlačou a nákladom Adolfa Horovitzu, 1896. 57, [1] s.; Čítanka pre evanjelické augšp. vyznania školy. Prvá časť. Sostavil Rehor Uram. Liptovský Sv. Mikuláš : Nákladom kníhkup. a vydav. Účasť spolku „Tranoscius“, 1912. 56 s.; Obrázkový šlabikár a prvá čítanka : pre školy evanjelické a. vyz. / sostavil Rehor Uram-Podtatranský. 10. vyd. Liptovský Sv. Mikuláš : Nákladom kníhkup. a vydav. účasť spolku „Tranoscius“, 1919. 95 s.

²⁴ Naučná čítanka pre tretiu triedu katolíckych počiatocných škôl. Sostavil Gabriel Zaymus. Skalica : Spolok Sv. Vojtecha, 1872, vytlačené v Skalici, Tlačou Fr. X. Škarnicla Synov. 143, [4] s.; Ústavopis čili nauka o právach a povinnostiach občanských : pre počiatocné, opakovacie a mešťanské školy, učiteľské prípravovny a pre pospolitý ľud v Uhorsku / spísal Gabriel Zaymus. Turč. Sv. Martin : Vydal Spolok Sv. Vojtecha, 1872 (Turč. Sv. Martin : Tlačou kníhtlačiarstvo-účastinárskeho spolku). 99 s.; Cvičebník mluvnice pravopisu a slohu pre národné školy : Sošit I. Stupeň počiatocný: pre žiactvo nižších tried / spísal Gabriel Zaymus. Turč. Sv. Martin : Nákladom spisovateľovým, 1875 (Turč. Sv. Martin : Z kníhtlačiarne účastinárskej). 46, [2] s.; Prvá čítanka pre prvú triedu katolícko-slovenských počiatocných škôl. Spracoval Gabriel Zaymus. 12. vyd. Nagyszombat : Spolok sv. Vojtecha, 1910, vytlačené v Turč. Sv. Martine, Tlačil Knižtlačiarstvo účastinársky spolok. 63 s.

školstva. Písal aj učebnice pre slovenské školy, napríklad *Školník pre katolícke elementárne školy*.²⁵

Učebnice vznikali aj pre slovenské stredné školy, hlavne pre gymnáziá nižších a vyšších tried. Jeden z významných stredoškolských profesorov a autorov učebníc bol Ivan Branislav Zoch (1843 – 1921), ktorý pôsobil ako profesor na revúckom gymnáziu. Napísal niekoľko vynikajúcich učebníc, metodických návodov, vedeckých štúdií a článkov. Z obdobia pôsobenia v Revúcej pochádza jeho učebnica fyziky *Physika čili Silozpyt pre slovenské gymnásia, reálky*.²⁶ Jazykovedec, lexikograf a pedagóg Jozef Lós (Loos) (1839 – 1878) pôsobil ako profesor cudzích jazykov na stredných školách. Okrem lexikografických prác zostavoval učebnice a čítanky, zaoberal sa slovenskou mytológiou a je autorom národnobuditeľských veršov.²⁷ Pedagóg, publicista a stredoškolský profesor Emil Černý (1840 – 1913) v rokoch 1862 až 1867 pôsobil ako profesor klasickej filológie a slovenčiny na gymnáziu v Banskej Bystrici, od roku 1868 žil v Rusku. V roku 1868 vypracoval náčrt stavu slovenského školstva v Uhorsku. Napísal odborné práce, stredoškolské učebnice, cvičebnice a chrestomatie, bol zostavovateľom slovenskej čítanky pre nižšie gymnáziá.²⁸ Jazykovedec a pedagóg František Mráz (1835 – 1884) popri pedagogickej práci sa venoval aj hudbe a spevu, ale najviac sa zaoberal jazykovedou. Na základe kodifikácie spisovnej slovenčiny Martina Hattalu v roku 1864 vydal učebnicu slovenčiny, ktorá sa na slovenských stredných školách používala.²⁹ Vydal aj učebnicu maďarčiny, v rukopise ostala učebnica latinčiny.

Pred rokom 1918 vychádzali slovenské učebnice aj v šarišskom nárečí. Jeden z ideológov a spoluorganizátorom východoslovenského národného a jazykového separatizmu bol učiteľ a cirkevný hodnostár Štefan Leško (Lesskó) (1835 – 1918). Už v roku 1875 rozpracoval – na základe šarištiny – tzv. spisovný jazyk pre východ-

²⁵ Radlinský, Andrej Ludovít. Školník obsahujúci hviezdovedu, zemepis, silozpyt, zemeznalstvo, prírodopis, domáce a poľné hospodárstvo, ovocinárstvo, hodbabníctvo a nauku o právach a povinnostiach občanských : pre katolícke elementárne školy. Prvý zväzok / vystavil a vydal Ondrej Radlinský. Vo Viedni : Tlačou kongregácie Mechitaristov. 1871. 80 s.

²⁶ Physika čili Silozpyt pre slovenské gymnásia, reálky a domáce poučenie s vyše 200 pôvodcom rezanými obrázkami. Dľa najnovšieho stavu vedy vzdedel Ivan Branislav Zoch. V Skalici : Nákladom pôvodcovým, 1869. Vytlačené v Skalici : Tlačou Synov Fr. X. Škarnicla. 123 s.

²⁷ Slovenská čítanka pre gymnasia. Sostavil Josef Loos. V Pešti : Nákladom Wiléma Lauffera, 1869. Vytlačené v Pešti : Tiskom Hornyánszkého a Trägera. 318 s.

²⁸ Slovenská čítanka pre nižšie gymnasia. Diel II. Sostavil Emil Černý. V B. Bystrici, na sklade u Eugena Kréméryho matičného knihkupca, 1865. VIII, 518 s. Vyšlo v edícii Matičných spisov č. 3.

²⁹ Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných a mešťanských škôl. Sostavil Fraňo Mráz. 2. oprav. vyd. V Pešti : Nákladom Wiléma Lauffera, 1872. 191 s.; Úplná theoreticko-praktická Mluvnica maďarského jazyka. Sostavil a vydal Franko Mráz. Vo Viedni : Franko Mráz, 1866. Tlačou Karola Goríška vo Viedni. XII, 387 s.

ných Slovákov, preložil do šarišského nárečia aj učebnice. Druhým zástancom jazykového separatizmu bol dialektológ a evanjelický farár Adolf Urbán (1820 – 1909), ktorý obhajoval tzv. slovjačtinu, myšlienku povýšiť šarišské nárečie na literárny jazyk. Písal, zostavil a prekladal učebnice do šarišského nárečia pre vyššie triedy ľudových škôl.³⁰

Na ľudových školách do roku 1918 kládli veľký dôraz na náboženskú výchovu, k tomu primerane vznikali a vydávali aj učebnice s náboženskou tematikou, rôzne katechizmy a publikácie o dejinách cirkvi. Pedagóg, farár a publicista Ján Galbavý (1800 – 1884) zostavil náboženské príručky pre ľudové školy a školské učebnice. Bol ľudovo-výchovným pracovníkom, ktorý žiadal právo na vzdelanie pre ľudové vrstvy, ako aj zakladajúcim členom a patrónom gymnázia v Kláštore pod Znievom a členom výboru Spolku sv. Vojtecha. Autor náboženských učebníc, príručiek a mravoučných kníh František Richard Osvald (1845 – 1926)³¹ pôsobil ako vydavateľ, redaktor, publicista a cirkevný hodnostár. Bol organizátorom literárnych podujatí a aktivizoval slovenský vedecký život. Náboženský spisovateľ Ondrej Seberíni (1824 – 1895) do slovenskej spisby zasiahol prozaickým, literárnohistorickým a náboženským dielom. Jeho ľudovovýchovno-didaktické spisy nespĺňali umelecké kritériá. V próze Bohdanice a jej učiteľ sa usiloval zobrazit prerod slovenskej dediny zásluhou buditelskej činnosti učiteľa.³² Farár, ideológ a organizátor slovenského národného hnutia Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888) písal aj teologické diela a učebnice s náboženskou tematikou.³³

Zaujímavosťou je, že učebnice pre slovenské deti vznikali aj medzi slovenskými krajanmi. Jeden z nich bol aj krajanský činiteľ v USA, redaktor a spisovateľ Štefan Furdek (1855 – 1915). Najprv pôsobil ako učiteľ v Strážnici, v roku 1882 ako kaplán a od roku 1883 bol farárom v Clevelande. Stal sa vedúcim činiteľom slo-

³⁰ Čítanka pre V. a VI. triedu ľudoškol. Spísal a skladal Gáspár János; do Šarišského nárečia preložil Adolf Urbán. Budapest : Vlastnosc Uhorsko kráf. Deržavi, 1876. 535 s., v edícii Ľudoškolska citánka. Pjati sviazok.

³¹ Huck, E. Příprava k prvej sv. zpovedi v hotových katechesách / napísal E. Huck ; poslovenčil Fr. Richard Osvald s odobrením najdôst. Ordinariatu. V Skalici : Nákladom vydavateľovým, 1890 (V Skalici : Tlačou dedičov J. Škarnicla). 115, [1] s. – (Knižnica katechetská. Sbíerka praktických spisov pôvod. i preložených ; č. I.); Praktická rukoväť k vysvetlovaniu Rímsko-katolíckeho Malého Katechizmu : Čiastka tretia. O prostriedkoch milosti / spísal a vydal Fr. Richard Osvald. 2. preprac. vyd. Ružomberok : Nákladom vydavateľovým, 1909 (Ružomberok : Tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu). 224, [1] s.

³² Bohdanice a jej učiteľ / spísal Andrej Seberíni. Turč. Sv. Martin : Matica Slovenská, 1874 (Turč. Sv. Martin : Tlačou kníhtlačiarско-účasťinárskeho spolku). 48 s.

³³ Nauka náboženství křesťanského : dle věroučení a bohosloví církve Ew. A. V. k dobrému mládeže ewanjelické a zvlásť Confirmandů a Confirmowaných. Díl I. / sepsaná a vydaná od Josefa M. Lud. Hurbana. 2. oprav. a na dva díly rozmň. vyd. Turč. Sv. Martin : Nákladem spisowateľovým, 1879 (Turč. Sv. Martin : Tiskem kníhtlačiarскоho účastňinárskeho spolku). 117, [1] s.

venských organizácií v USA. Zaslúžil sa o rozvoj slovenských škôl v USA a napísal pre ne niekoľko učebníc a čítaniek.³⁴ Redigoval a vydával časopisy.

Slovenskí autori učebníc písali a vydávali aj rôzne publikácie pre deti a mládež, hlavne zábavno-náučné a výchovno-populárne. Jeden z nich bol aj Augustín Horislav Škultéty (1819 – 1892) národný buditeľ, ľudovýchovní pracovník, pedagóg, spisovateľ a folklorista. V rokoch 1836 – 1839 študoval teológiu na evanjelickom lýceu v Bratislave, kde bol v rokoch 1839 – 1841 námestníkom J. Palkoviča na Katedre reči a literatúry československej. V rokoch 1841 – 1848 pôsobil ako evanjelický kaplán v Tisovci, 1848 – 1850 farár v Dlhej Vsi. V rokoch 1862 – 1874 bol učiteľom slovenčiny, dejepisu, náboženstva a súčasne správca slovenského gymnázia v Revúcej. Svojou tvorbou participoval najmä na literatúre pre deti a mládež. Vydával dva zborníky Rečňovaniek pre slovenské školy (1850 – 1855),³⁵ publikoval básne v rôznych časopisoch a veľa rozprávok pre školákov. Adolf Peter Záturecký (1837 – 1904) (pseudonym Borovohájsky) bol pedagógom, publicistom, zberateľom ľudovej slovesnosti a autorom pedagogických a ľudovýchovních článkov, ktoré publikoval v dobových novinách a časopisoch. Zostavil okrem pedagogických učebníc aj didaktizujúce a gratulačné verše pre deti.³⁶ Propagoval práce a myšlienky Jána Amosa Komenského. Daniel Gabriel Lichard (1812 – 1882) bol publicistom, vydavateľom a učiteľom. Bol prvý slovenský profesionálny novinár, priekopník ľudovýchovy, autor veľkého počtu článkov, kníh, kalendárov a brožúr. Napísal prvú slovenskú učebnicu taliančiny, viaceré ľudovýchovní hospodárske príručky a propagačné brožúry.³⁷

Autori, zostavovatelia a prekladatelia učebníc a príručiek pre slovenské školy v druhej polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia napriek sťaženým spoločenským situáciám sa pokúsili vyhovieť požiadavkám školstva a národným záujmom, zapojili sa do kultúrneho a spoločenského života miest a obcí, svojimi publikačnými a vydavateľskými činnosťami sa snažili uspokojiť potreby slovenských detí a mládeže.

³⁴ Druhá čítanka pre slovenské školy v Amerike / zostavil Štefan Furdek. Cleveland : s. n., 1913. 125, [3] s.

³⁵ Rečňovanka pre slovenské školy. Sväzok II. / usporiadaná od A. H. Skultétyho. V B. Bystrici : s. n., 1855 (V B. Bystrici : Tlačom Filipa Macholda). 81, [3] s.

³⁶ Záturecký, Adolf Peter. Výstrahy pre deti / napísal Borovohájsky. Ružomberok : Tlačou a nákladom Karla Salvu, 1901. 7 s. (Školská knižnica ; ročník I. Sošit 1.).

³⁷ Malý účtovník. Prostorozumné poučenie o nových mierach a váhach metrických dňa 1. jan. 1876 do života wstúpiť majúcích : k napomoženiu sskolského vyučovania a pre domácu poradu w obchode / spísal a vydal D. G. Lichard. W Skalici : s. n., 1874. (Skalica : Písmom a tlačou Jozefa Škarnicla). 36 s.; Malý gazda : počiatky hospodárskych wedomostí, w otázkach a odpowedách wyswetlené. Pozornejšim gazdom nassim a sskolskej mládeži slowenskej / podáva D. G. Lichard. 4. wyd. W Skalici : s. n., 1874 (Skalica : Písmom a tlačou Jozefa Škarnicla). 36 s.

Zoznam bibliografických odkazov

Domácnosť a škola : Časopis rodinný a učiteľský. 1911, roč. 1, č. 3, s. 94.

Domácnosť a škola. 1911, roč. 1, č. 12, s. 370 – 376.

FELKAI, László. *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége* [Vzdelávacie činnosť Józsefa Eötvösa]. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979. 202 s.

FELKAI, László. *Magyarország oktatásügye a Millennium körüli években* [Vzdelávacia činnosť v Maďarsku v období millenia]. Budapest : Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1994. 164 s.

Konfesionálna škola : Časopis pre výchovu, výučbu, hudbu, umenie a literatúru. 1871, roč. 1, č. 12, s. 175.

Listy národných učitelov : Týždenník pre opatrovne dietok, elem. a vyššie národné školy Uhorska. 1873, roč. 6, č. 23, s. 352.

Listy národných učitelov : Týždenník pre opatrovne dietok, elem. a vyššie národné školy Uhorska. 1872, roč. 5, č. 18, s. 282 – 283.

Rodina a škola. 1900, roč. 1, č. 9, s. 151.

Rodina a škola. 1903, roč. 4, č. 8, s. 116 – 117.

School Books for Slovak Schools till 1918: Publishing of Textbooks literature 1850 – 1918

Katarína Bokrosová

The article presents the beginning of publishing activities of Slovak school books for elementary and secondary schools for Slovak children in the 19th century and the beginning of the 20th century. Textbooks for Slovak schools were printed in the whole empire and reflected the social and national situation of this period. The authors of school books were often editors, translators and creators in one person. The contemporary Slovak pedagogical journals also published lists of textbooks and handbooks, which were used in the Slovak schools. The pedagogical periodicals sometimes also reported about the standard and the printing quality of these school books.

Budapeštianske tlače a ich rozširovanie medzi slovenským etnikom

Lívia Kurucová

Budapešť patrila v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia k hlavným dejiskám politického a kultúrneho života a zároveň sa tam v uvedenom období zvýšila aj koncentrácia kníhtlačiarских a vydavateľských podnikov. V meste pôsobili napr. tlačiarne Alojza Bučanského, Kolomana Rózsua, Martina Bagoa, Viktora Horňanského, Viliama Méhnera, tlačiareň Athenaeum, Franklin Tarsulát, Bartalets a iné. Viaceré z miestnych vydavateľstiev a tlačiarň vydávali a tlačili diela aj v slovenčine.

Popri maďarských vydavateľstvách vykonávali v Budapešti vydavateľskú a zároveň tlačiarenskú činnosť samostatné slovenské knižné vydavateľstvo a tlačiareň Minerva¹ a Budapeštiansky nakladateľský spolok.

Vydávanie slovenských kníh v Budapešti uspokojovalo najmä praktický masový dopyt. Vychádzali *náboženské publikácie*: modlitebné knižky, spevníky, katechizmy, rôzne *brožúry*, *odborné rady pre hospodárov*, *texty zákonov*, *lúboštná korešpondencia* a pod. So zámerom zabávať uzrelo svetlo sveta veľa *brakovej literatúry*, *rozprávky*, *beťárske príbehy*. K produktom tlačiarň patrili tiež *jarmočné* a *púťové* tlače. Budapeštianske podniky boli v sledovanom období najväčšími producentmi *kalendárov*. Vyšlo však aj viacero *klasických literárnych diel*.

V Budapešti sa znovu zrodila slovenská politická tlač, resp. vládne kruhy tam vydávali noviny a časopisy, ktoré mali upevňovať vlastenecké cítenie Slovákov a ich politickú asimiláciu.

Zmenu v politike vydávania diel v našom národnom jazyku okomentoval autor článku Protijed nasledovne: „*Naši neprajníci zmenili taktiku: niekedy chceli nás potlačiť opovrhovaním nášho jazyka, driapali z rúk ľudu slovenské tlačené slovo, teraz naopak, sami tlačia veľmi mnoho pre Slovákov. Predtým, keď i tlačili,tedy ich vydanie bolo na tom najnižšom stupni, čistý hnus ako Krajan, Svornosť, teraz píšu literárne, ba čiastočne bezúhonne. Na príklad? Opravdový kresťan je pekne písaný. Dediny naše zavalili Vlasť a svet, nútia rychtárov a obce, aby platili za maďarské vydanie.*“²

¹ Viac o Minerve v prípevku KURUCOVÁ, L. Minerva, prvá uhorsko-slovenská účastinná spoločnosť. In *Studia Bibliographia Posoniensia I/2007*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2007, s. 150 – 169.

² Protijed, s. 1.

Zaujímavé sú štatistiky, z ktorých si možno urobiť predstavu, aká veľká mohla byť potenciálna skupina odberateľov produktov budapeštianskych podnikov v mieste ich pôsobiska. Oficiálne síce evidovali v Budapešti v roku 1 880 iba 22 000 a o 10 rokov neskôr 27 000 Slovákov, ale podľa odhadov tam žilo v druhej polovici 19. storočia 50 – 60-tisíc občanov so slovenským materinským jazykom.³ Z ďalších výskumov vyplýva, že v rokoch 1881– 1891 ovládal na rozličnej úrovni slovenský jazyk každý siedmy obyvateľ Budapešti, čo predstavovalo 14,69 %.⁴ Podľa štatistických údajov z roku 1900 polovica Budapešťanov hovoriacich po maďarsky rozumela aj slovenčine.⁵ Keď k nim pripočítame Slovákov, ktorí žili mimo hraníc mesta, resp. na našom území, musíme skonštatovať, že to bola dostatočne veľká skupina, pre ktorú sa oplatilo tlačiť. Nevieme, koľko ľudí si tlače v slovenčine kupovalo, keďže ich však tlačiarne a nakladatelia produkovali, záujem o ne nepochybne existoval.

Literatúra, ktorá vychádzala z budapeštianskych podnikov, sa dostávala medzi náš ľud a na naše územie v pomerne veľkých množstvách. Vajanský sa v roku 1881 postažoval v Slovenských pohľadoch, že „Dva kalendáre národného smeru vychádzajú na Slovensku s úzkym pomerne kruhom čitateľov, kdežto budínske škváry nesmiernym počtom rozširujú blbosť po kraji našom.“⁶ V podobnom duchu sa vyjadril v roku 1 899 aj neznámy autor v článku Protijed „Naše dva ľudové časopisy sotva majú dohromady 6 000 predplatiteľov a jedovaté plody peštianske idú v desiatkach tisícov po kraji.“⁷

Skutočnosť, že budapeštianski tlačiarne tlačili diela aj v našom národnom jazyku, je veľmi dôležitá najmä z aspektu možnosti predať tlače v slovenčine. Aj keď pôsobili v období vrcholiacej maďarizácie, nepochybne celkom dobre na ich tlačenie profitovali. Ak by ich vydávanie nebolo pre nich rentabilné, neprodukovali by ich. Ako píše Škultéty⁸ tlačiarne Franklin Tarsulát a Athenaeum nevydávali túto literatúru z lásky k slovenskému ľudu alebo k slovenskému jazyku.

Čo išlo na odbyt?

Neznámy kolportér napísal, že až 80 % nášho čítajúceho obecnstva radšej má rozmarné, zábavné články, rozprávky ako niečo poučné.⁹ V podobnom duchu sa vyjadril tiež autor článku Stále knižnice, podľa ktorého ľud zaujímali „krvavé histórie a romány, v nichž na každej strane jedného zavraždia.“¹⁰ Svedectvo, čo číta a odberá náš ľud v Budapešti priniesol Cyrenejský vo svojom príspevku Jako nažíva slovenský delník v Pešti.¹¹ Zistil, že i tam kupujú najmä krvavé romány a kalendáre.

³ KOVÁČOVÁ, A. A szlovákok élete és kultúrája, s. 11.

⁴ KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 16.

⁵ KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 17.

⁶ HURBAN, S. Naš dnešný stav, s. 483.

⁷ Ref. 2, s. 1.

⁸ ŠKULTÉTY, J. Pre slovenských vydavateľov upozornenie, s. 254.

⁹ Slovenská knižka, s. 262.

¹⁰ Stále knižnice, s. 1.

¹¹ CYRENEJSKÝ, J. Jako nažíva slovenský delník v Pešti.

Aj z uvedeného vyplýva, že sa predávala najmä literatúra pre ľud a kalendáre. Z budapeštianskych vydavateľstiev vysoké náklady takejto literatúry produkovali firmy Martina Bagoa,¹² Viliama Méhnera,¹³ Alojza Bučanského,¹⁴ resp. Kolomana Rózsu.¹⁵

Vydavateľstvá A. Bučanského, M. Bagoa produkovali veľké množstvá slovenských kalendárov od 50. rokov, V. Méhnera od 80. rokov. Kalendáre týchto firiem vychádzali v 50 – 60 tisícovom náklade.¹⁶ Pre podniky boli dobrým propagačným prostriedkom ich ľudových edícií. Niektoré krátke poviedky či povesti a anekdoty vyšli totiž najskôr v kalendároch a samostatnú knižnú podobu dostali až neskôr.¹⁷

Čo sa týka ľudových edícií, Méhner vydával napr. Užitočné zábavné čítanie pre slovenský ľud. Boli to nevelké zošity v krikľavých obálkach a stáli 30 halierov. Vo vydávaní tohto zábavného čítania neskôr pokračovala Franklinova spoločnosť.¹⁸

Podľa Škultétyho¹⁹ išli v Budapešti na odbyt tiež krikľavo farbisté zošity Slovenskej ľudovej knižnice po 40 halierov. Túto slovenskú ľudovú knižnicu viedlo peštianske maďarské vydavateľstvo Athenaeum, a to pod firmou G. Eislera. Vlastnú ľudovú knižnicu v slovenčine mal aj K. Rózsa.

¹² Martin Bago bol kníhtlačiarom a vydavateľom. V r. 1833 prevzal spolu s Jozefom Gyuriánom kníhtlačiareň Anny Landererovej. Slovenské knihy, ktoré vydával, redigovali F. O. Matzenauer a K. Čečotka. J. Viktorin vydával u neho Spisy básnické Andreja Sládkoviča (1861) a Spisy básnické Jána Hollého (1863). Prevažovalo však čítanie pre ľud, púťové a jarmočné tlače. Po Bagóovej smrti v roku 1873 prevzal tlačiareň jeho syn, ktorý ju viedol približne do roku 1914. Slovenský biografický slovník 1, s. 100.

¹³ Viliam Méhner založil svoje vydavateľstvo v roku 1872, v roku 1895 ho prebrala Franklinova spoločnosť. POGÁNY, P. A magyar ponyva tüköre, s. 316.

¹⁴ Alojz Bučanský pôsobil v rokoch 1828 – 1847 ako kníhviazač, kníhkupec a vydavateľ v Bratislave. Už tam zameriaval svoju pozornosť predovšetkým na literatúru pre ľud a kalendáre. V roku 1831 ho prijali do cechu bratislavských kníhviazačov a 8 rokov v ňom zastával funkciu cechmajstra. Do Pešti sa presťahoval v roku 1847 a zo svojho podniku tam vybudoval jednu z najvýznamnejších tlačiarňí a vydavateľstiev kníh ľudového čítania a kalendárov v Uhorsku. KIPSOVÁ, M. – VANČOVÁ, T. – GEŠKOVÁ, Ž. Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701 – 1965, s. 92.

¹⁵ Koloman Rózsa prevzal s manželkou tlačiareň po smrti svojho svokra A. Bučanského. Obchod rozšíril o nové vydania a o trhové možnosti. Pokračoval vo vydávaní a tlačení provládneho a lacného čítania pre slovenský ľud. Prvé slovenské knihy vytlačené v tlačiarňi pod jeho menom vyšli v r. 1886. Najprv vychádzali sporadicky, v r. 1912 založil edíciu Ľud. Knižnica. V tlačiarňi vo veľkých nákladoch vychádzali vydania Uhorského krajinského vzdelávacieho spolku, ich hlavným cieľom bolo šíriť uhorské vlastenectvo a potláčať slovenské národné povedomie. Tlačil tiež sentimentálne rytierske, zbojnícke kriminálne a folklórne poviedky, krvavé príbehy, ale aj historické povesti a obrazy z dejín Uhorska, oslavujúce kráľovskú rodinu a uhorskú rodovú šľachtu, ktorú predstavovali ako dobrodincu ľudu. Slovenský biografický slovník 5, s. 133.

¹⁶ LIBA, P. Čítanie starých otcov, s. 194.

¹⁷ LIBA, ref. 16, s. 194.

¹⁸ Franklin Társulat.

¹⁹ ŠKULTÉTY, J. Pre slovenských vydavateľov upozornenie, s. 254.

Rozširovanie tlačí

Jedným z faktorov, ktorý v druhej polovici 19. storočia mohol prispieť k ľahšiemu prenikaniu budapeštianskych tlačí do slovenských domácností, bol nedostatok literatúry určenej pre široké vrstvy obyvateľstva, ktorú by produkovali vydavatelia pôsobiaci na našom území. Absenciu tejto literatúry naznačil počas debaty o organizácii slovenských kníhkupcov napr. Alexander Klimáček. „*Vyjmúc nepatrné pokusy nemáme našskej, prostému človeku jedine prístupnej ... jarmočnej literatúry.*“²⁰ Potreba vydávať ľudové vydania bola podľa neho o to dôležitejšia, že zatiaľ čo „(my) nemáme čo dať ľudu čítať, zruční nenašskí peštiansky nakladatelia chrlia na Slovensko rafinovane upravenú otravnú literatúru.“²¹

Podľa Šrobára by kupujúci aj rád obetoval 10 – 20 grajciarov za knižočku – ale keď nedostane dobrého čítania, kúpi, čo mu dajú: škváry peštianske a Steinbrennerovské.²² Zatiaľ, čo teda budapeštianski nakladatelia a rozširovatelia ich produktov zarábali, slovenskí kníhkupci prichádzali o zisky. „*My živoríme so svojim knižným obchodom*“ sťažoval sa kolportér „*medzitým čo Steinbrenner, Koloman Rózsa, E. Eisler atď- shrňajú tisíce na Slovensku. A to nie preto, že vydávajú senzačnú literatúru, ale preto, že ju vedia kolportovať.*“²³

Produkcia budapeštianskych podnikov si nezískavala slovenského čitateľa iba organizovanou a vytrvalou kolportážou, ale aj neustálou inzerciou v ľudových kalendároch, a dokonca ilustračnou technikou.²⁴

Jarmoky a kolportérstvo

V našom prostredí sa literatúra budapeštianskych nakladateľov a tlačiarov šírila najmä prostredníctvom jarmokov a špeciálnych rozširovateľov.²⁵ Cudzí kníhkupci či komisionári nielen peštianskych, ale aj pražských, tešínskych či viedenských nakladateľov často zavítali i do čisto slovenských domácností.²⁶

K predávaniu literatúry na jarmokoch sa vyjadril Janko Alexy, ktorý tento proces opísal nasledovne „*A na odpuste pod šiatrami predávajú i písomnícke veci, niekedy len tak na zemi na plachte sú rozložené. Užšia slovenská literatúra.*“²⁷

Kolportérstvo fungovalo najmä vo väčších mestách, kde vychádzalo veľké množstvo novín a časopisov. Vydavatelia aj kníhkupci si tam podľa Gašparíka nechávali roznášať časopisy a zošity buď vlastnými ľuďmi, alebo im ich roznášali cudzí ľudia za tú istú províziu. Robili to z toho dôvodu, aby svoje produkty nemuse-

²⁰ KLIMÁČEK, A. Ďalšie o rozširovaní slov. kníh, s. 2.

²¹ KLIMÁČEK, A. K šíreniu slovenských kníh : odpoveď, s. 2.

²² ŠROBÁR, V. Naše kultúrne potreby, s. 1.

²³ K šíreniu slovenských kníh 1, s. 2.

²⁴ LIBA, ref. 16, s. 235.

²⁵ LIBA, ref. 16, s. 254.

²⁶ BYSTERSKÝ. Naše kníhkupectvo, s. 1.

²⁷ Viac pozri ALEXY, J. Jarmilka, s. 150.

li obecenstvu posielat' poštou. „A keď“ – píše ďalej – „takíto kolportéri sami sbierajú odberateľov i sami dodávajú odberateľom také sošitové vydania, to je nakladateľom a kníhkupcom grošistom ešte pohodlnejšie.“²⁸

Kolportérov a jarmočníkov, ktorí predávali kalendáre a lacné zošity, bolo dosť aj na Slovensku, ale knihy brali väčšinou z Pešti.²⁹ Po dedinách a jarmokoch predávali najmä pesničky, snáre a rôzne Rózsovské a Méhnerovské vydania. Kolportéri čisto budapeštianskych tlačí mali veľkú výhodu v tom, že im v ich činnosti nikto nebránil. Podľa Gašparíka [Provokovaný]³⁰, „keď si predavač Méhnerovských vydaní rozloží svoj krám, nikto ho neinkviruje, čo sú to za knihy, ale ak by mal medzi nimi knižičku „Babie leto“ alebo Jedľovský učiteľ“ už hneď by sa našiel niekto, ktorý by bol zvedavý, kto to napísal a kde je to tlačené. Méhnerovských vydaní si žiadna vrchnosť nepovšimne, lebo dobre vie, akým cieľom sú vydávané, ale Rychtára u Doliny“ povšimli si prv, ako ho stihli vydavatelia expedovať a – ďalšie vydávanie „Zábavno-poučných knižičiek bolo znemožnené preháňaním a pokutovaním predavačov, tlačovými pravotami, peňažnými pokutami ...“

Spolky

V Budapešti sa k (nielen) tam vydanéj literatúre mohli záujemcovia dostať aj prostredníctvom členstva v spolkoch.³¹ V meste pôsobil napr. Slovenský spolok. Tento spolok považoval za dôležité okrem iného i zabezpečenie kníh a novín.³² Svoje priestory mal otvorené počas celého týždňa a členovia si tak mohli hocikedy (minimálne však raz do týždňa) prelistovať noviny a časopisy.³³ Na prelome storočia sa jeho členovia stretávali v Munkácsyho kaviarni v Lutherovom dome. V kaviarni mali čitatelia k dispozícii maďarské, české a slovenské periodiká, napr. Slovenský denník, Národné noviny.³⁴ Koncom 19. storočia mala knižnica Slovenského spolku 733 kníh, ale v čitárni na Drožkárskej ulici bol ich počet dvojnásobný. V čitárni sa nachádzalo 18 slovenských periodík, napr. Národné noviny, Národný hlásnik, Slovenský denník Slovenský týždenník, Dolnozemský Slovák, Cirkevné listy, Živena, Slovenské pohľady.³⁵

Podobne to bolo aj v prípade Slovenského katolíckeho delníckeho kruhu. Členovia tohto spolku si mohli v kultúrnej miestnosti nielen prečítať slovenské a maďarské noviny a knihy, ale dokonca si ich tiež požičať. Spolok predplatil Katolícke noviny, Slovenský týždenník a Černokňažníka.³⁶

²⁸ PROVOKOVANÝ. K organizácii nášho knižného trhu 4, s. 3.

²⁹ KLIMÁČEK, A. Ďalšie o rozširovaní slov. kníh, s. 2.

³⁰ PROVOKOVANÝ, ref. 28, s. 2.

³¹ Slovenské spolky a ich činnosť podrobne zmapovala Anna Kováčová vo svojej knihe, ref. 3.

³² KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 84.

³³ KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 71.

³⁴ KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 84.

³⁵ KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 85.

³⁶ KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 106.

Ďalšie spôsoby rozširovania

Literatúra z budapeštianskych nakladateľstiev sa medzi slovenským etnikom šírila aj ďalšími spôsobmi. Existovala samozrejme možnosť predplatenia periodík a slovenské časopisy a noviny predávali aj v trafikách.³⁷ Časopis *Nová doba* napr. roznášali po výplate po krčmách a kaviarňach.³⁸ Knihy si mohli záujemcovia zakúpiť v kníhkupectvách. Niektoré brožúrky dostávali farári, notári a richtári zadarmo, a to bez toho, aby vedeli, kto im ich posielal.³⁹

Na naše územie sa Budapeštianske tlačé dostávali aj „okľukou“, z Ameriky. Podľa autora článku *Čo číta slovenský ľud „Slovenským kníhkupcom a kolportérom v Amerike, ktorí boli doma obyčajnými robotníkmi a nemajú v literatúre žiadneho rozhľadu – nestačia Americké zásoby prekladov, ale oni dodávajú si úplne rovnocenné knihy od Kolomana Rózsu, Viliama Méhnera, Franklin-Társulatu a G. Eislera z Budapešti.*⁴⁰ Vystahovalci si zakúpené knihy pri návrate do vlasti prinášali so sebou.

Rabaty

Vyčíslieť zisky budapeštianskych nakladateľov a rozširovateľov ich produkcie nedokážeme. Podľa dostupných údajov ale vieme, že zatiaľ čo kníhkupci v Bratislave brali zo stanovenej ceny kníh 10 – 15%,⁴¹ predavači Méhnerovských 30 halierových a 25 halierových knížiek dostávali 65 % rabat.⁴² Bol to rabat, ktorý im nemohol ponúknuť žiadny slovenský vydavateľ. Rabaty sa však u jednotlivých budapeštianskych vydavateľov líšili. Pre porovnanie, napr. Rózsa mal na rozdiel od Méhnera stanovený rabat vo výške 25 % a svoje vydania posielal údajne iba na dobierku.⁴³

Podľa Gašparíka Méhnerovo vydavateľstvo zo svojich vydaní nebohatlo. „No slovenské knižky podrobne nepredáva a z 35 % ktoré mu pri každej knižke zostanú, pri dnešných pomeroch zbohatnúť sa nedá“⁴⁴ napísal. Napriek tomu, firma knihy v slovenčine vydávala. Dôvodom mohlo byť, ako ďalej naznačil, že podnik niekto za jeho slovenskú vydavateľskú činnosť hmotne alebo morálne podporoval. Zároveň však dodal, že tú podporu by si podľa neho, ak to bude brať z obchodného stanoviska, zaslúžilo úplným právom.⁴⁵

³⁷ KOVÁČOVÁ, ref. 3, s. 74.

³⁸ BÁRNA, A. Vydávanie slovenskej tlače a kníh v Budapešti v období dualizmu, s. 58.

³⁹ PROVOKOVANÝ, ref. 28, s. 2.

⁴⁰ Š. Čo číta slovenský ľud, s. 3.

⁴¹ ECKER, Bratislavský kníhkupci od druhej polovice 19. storočia do roku 1918, s. 80.

⁴² PROVOKOVANÝ, ref. 28, s. 2.

⁴³ PROVOKOVANÝ. K organizácii nášho knižného trhu 6, s. 2.

⁴⁴ PROVOKOVANÝ, ref. 28, s. 2.

⁴⁵ PROVOKOVANÝ, ref. 28, s. 2.

Záver

Problematika rozširovania a distribúcie tlačí budapeštianskych tlačiarov a nakladateľov je omnoho širšia ako sme spracovali v príspevku. Zo zatiaľ nami získaných a dostupných informácií sme však tému nemohli spracovať podrobnejšie. Pozitívne výsledky by nám mohol priniesť ďalší prieskum nielen v periodikách, ale aj v archívnych dokumentoch jednotlivých nakladateľstiev.

Naším cieľom bolo načrtnúť niektoré spôsoby šírenia budapeštianskych tlačí medzi slovenským etnikom. Tematiku sme sa snažili spracovať aj na základe vyjadrení ľudí, ktorí žili v sledovanom období a tým zároveň sprostredkovať ich vnímanie budapeštianskej produkcie a spôsobov jej šírenia.

V budúcnosti by bolo zaujímavé zamerať pozornosť napr. na distribučnú činnosť firmy Viktora Horňanského, ktorá ju vykonávala aj pre Uhorskú Akadémiu vied. Akadémia podpísala zmluvu o distribúcii aj s vydavateľstvom Athenaeum, podľa ktorej knihy Akadémie, vytlačené v tlačiarne Athenaeum, malo právo distribuovať toto vydavateľstvo. Podobnú zmluvu neskôr podpísali aj s vydavateľstvom Pallas. Firma Viktora Horňanského získala silnú konkurenciu a postupne sa jej postavenie natoľko oslabilo, že jej zverili distribúcia kníh iba pre predplatiteľov.⁴⁶ Zaujímavou skutočnosťou je tiež napr. poznatok, že Viktor Horňanský tlačil aj pre kníhkupeca v Banskej Bystrici, čo dokumentuje rôznorodé prepojenie v oblasti tvorby, tlače a distribúcie.

Zoznam bibliografických odkazov

ALEXY, J. *Jarmilka*. Martin : [Matica slovenská], [o. 1924]. 232, [1] s.

BARNA, A. Vydávanie slovenskej tlače a kníh v Budapešti v období dualizmu.

In *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov* : zborník materiálov vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v Budapešti v roku 1997. Budapest : Etnikum, 1998, s. 57 – 69.

BYSTERSKÝ [J. Janoška]. Naše kníhkupectvo. In *Národné noviny*, 1886, roč. 17, č. 38, s. 1 – 2.

CYRENEJSKÝ, J. Jako nažíva slovenský delník v Pešti? : alebo: kedy platí bieda zlatom? In *Pokrok*, 1904, roč. 2, č. 43 – 45.

---

⁴⁶ KURUCOVÁ, L. Slovenské tlače z tlačiarne Viktora Horňanského.

ECKER, J. Bratislavskí kníhkupci od druhej polovice 19. storočia do roku 1918. In *Kniha 93 – 94 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 78 – 88.

Š. Čo číta slovenský ľud. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 18, s. 3 – 4.

HURBAN, S. Náš dnešný stav. In *Slovenské pohľady*, 1881, č. 6, s. 481 – 484.

K šíreniu slovenských kníh 1. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 30, s. 1 – 2.

KIPSOVÁ, M. – VANČOVÁ, T. – GEŠKOVÁ, Ž. *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*. Martin : Matica slovenská, 1984. 823 s.

KLIMÁČEK, A. Ďalšie o rozširovaní slov. kníh. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 11, s. 2.

KLIMÁČEK, K šíreniu slovenských kníh : odpoveď. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 36, s. 2.

KOVÁČOVÁ, A. *A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867 – 1918)* = Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu. Píliscsaba Esztergom : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar : Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, 2006. 161 s.

KURUCOVÁ, L. *Slovenské tlače z tlačiarne Viktora Horňanského* [Diplomová práca]. Bratislava : FFUK, 2006. 120 s.

LIBA, P. *Čítanie starých otcov*. Martin : Matica Slovenská, 1970. 420 s.

POGÁNY, P. *A magyar ponyva tüköre*. [Budapest] : Magyar Helikon, 1978. 420 s.

Protijed. In *Slovenské noviny*, 1899, roč. 30, č. 140, s. 1.

PROVOKOVANÝ [J. Gašparík]. K organizácii nášho knižného obchodu 4. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 40, s. 2-3.

PROVOKOVANÝ [J. Gašparík]. K organizácii nášho knižného obchodu 6. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 48, s. 1-2.

Slovenská knižka – a ako sa varí klia : zo zápiskov slov. kolportéra. In *Dom a škola*, 1890, roč. 6, s. 262 – 264.

Slovenský biografický slovník. Zv. 1. Martin : Matica slovenská, 1986. 539 s.

Slovenský biografický slovník. Zv. 5. Martin : Matica slovenská, 1992. 559 s.

Stále knižnice. In *Slovenský denník*, 1900, roč. 1, č. 23, s. 2.

ŠKULTÉTY, J. Pre slovenských vydavateľov upozornenie. In *Slovenské pohľady*, 1907, roč. 27, č. 4, s. 253 – 254.

ŠROBÁR, V. Naše kultúrne potreby. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 55, s. 1.

Budapest Prints and their Distribution among Slovaks

Lívia Kurucová

Budapest ranked among the leading centres of political and cultural life in the latter part of 19th and the beginning of 20th century which also meant high concentration of printing and publishing houses there. Several of them published and printed books in Slovak language. A relatively high number of Slovaks lived in the city and according to the statistics as of 1900 half of Budapest population speaking Hungarian did also understand Slovak.

Books mostly for the folk reading and calendars were best selling. Publishing houses by Martin Bago, Viliam Méhner, Alojz Bučanský and Koloman Rózsa produced literature focusing on Upper Hungary, on Slovak towns.

The books released by Budapest printing houses did not reach only the Slovaks living in Budapest, but also the territory of Slovakia. They were distributed mostly through markets and special distributors using colporteurs. In Budapest it was also possible to get hold of books in Slovak through membership in societies because many of them built libraries and reading rooms of Slovak newspapers and magazines. Slovak press was available in pubs, coffee-houses and news-stands. A possibility of subscription existed. Books published in Budapest also used to be brought back to Slovakia by the emigrants from America who returned to their homeland.

Tlačiareň a vydavateľstvo martinského kultúrneho a politického centra

Karol Petrovský

Význam Turčianskeho Svätého Martina ako národného a kultúrneho centra Slovákov, v čase od Memorandového zhromaždenia až po Martinskú deklaráciu, je veľký. V tomto období sa tam sústredila osobnostná i inštitucionálna reprezentácia našej národnej kultúry, hospodárstva a politiky. Starý Martin bol predovšetkým mestom matičným. Práve existencia Matice slovenskej, kníhtlačiarne a časopisov ho premenila na kultúrne centrum Slovenska. Matica roku 1863 z nadšenia vznikla, avšak zlovôľa o 12 rokov neskôr jej činnosť zastavila. Bolo dobré, že sa okolo Matice a aj po zastavení jej činnosti zrodili spolky a spoločenstvá, periodiká i politická strana, ktoré v istom zmysle kráčali v matičných stopách. Národné a kultúrne dianie sa v srdci Turca integrovalo až do roku 1918.

Ciele Matice, smerujúce k hmotnému a kultúrnemu povzneseniu Slovákov, boli prvkom zjednotenia, vďaka ktorému rástla aktivita a silnelo vedomie o potrebe jej účinkovania v prospech národa. V tomto smere koncipovala svoj široký program, kde dominovali tlačené slovo, literatúra a osвета. Už prvé zasadnutie matičného výboru v r. 1863 malo na programe nielen otázku zásadného smerovania vo veci spisovnej slovenčiny, ale aj posúdenie vydavateľských projektov. Matica dávala tlačiť svoje vydania u Františka Xavera Škarnicla v Skalici, Karola Gorišku vo Viedni a aj inde dovtedy, kým stačili uspokojovať jej požiadavky. Škála matičných vydaní sa rýchlo rozrastala. V Matici sa utvárala podstatná časť základov našej vydavateľskej činnosti. Aktivity Matice priam volali po tom, aby v jej sídle bola aj primeraná tlačiareň národného charakteru. Preto v roku 1869 vznikol z matičného podnetu Kníhtlačiarsky účastinársky spolok.

Národnú kníhtlačiareň zamýšľal založiť už predtým Ľudovít Štúr. Keď mu Daniel Gabriel Lichard odporúčal Škarniclovcov v Skalici, Štúr bol proti tomuto návrhu, lebo chcel, aby bola tlačiareň v centre – ktorým bola vtedy Bratislava. Vedomie národnej kníhtlačiarne mali aj Škarniclovci a tým, že dostali titul čestného kníhtlačiara Matice slovenskej, bol im tento aj sankcionovaný. Na tieto ciele a idey nadväzovali naši dejatelia aj neskôr.

Založenie Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku v Martine, ktorý si vytýčil ako hlavný cieľ vydávanie a rozširovanie slovenského tlačeného slova, nebolo jednoduché a bez problémov. Prípravný výbor na založenie spolku ustanovili 12. 12. 1868 pod vedením Viliama Paulinyho-Tótha. Členovia sa prvýkrát stretli na ustanovujúcom valnom zhromaždení 3. marca a stanovy príslušné úrady potvrdili

30. 9. 1869. Slávnostné valné zhromaždenie Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku sa zišlo 12. 1. 1870 v Martine v matičnej Národnej svetlici, aby otvorilo tlačové práce v novej firme. Bolo veľmi dôstojné – s vystúpením Slovenského spevokolu, slávnostnými prejavmi a s prednesom príležitostnej básne Jána Bottu. Štúrovský básnik v okrem iného vyslovil veľmi pekné pranie: „Tlač len i ty, tlačiareň!... Vytlač život nový, nech tebou Slovák slovo slovenské vysloví!”

Kníhtlačiarsky účastinársky spolok bol založený ako nový typ podnikania už na základe účastinného kapitálu. Najväčším účastinárom bola martinská Sporiťeľňa, no v r. 1884 sa spolok stal spoluzakladateľom Tatra banky, na ktorej kapitále bol potom od r. 1923 úplne závislý. Činnosť martinského prvého priemyselného podniku, ktorý v počiatočkoch viedol ako predseda Ján Kohút, sa začala odvíjať v prízemnom domčeku so skromným technickým vybavením, stojacim v blízkosti domu Pavla Mudroňa. Prvou knihou, ktorá opustila tlačiareň, bola Pamiatka slávnostného otvorenia účastinárskej Kníhtlačiarny v Turčianskom Svätom Martine. Vydali ju 12. 1. 1870. Tak sa začala odvíjať činnosť tlačiarne, ktorá bola až do r. 1936 zároveň vydavateľstvom.

Integrujúca úloha tlače

Najzávažnejšie obdobie Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku tvorili roky 1872 – 1898, keď mu predsedal Ján Francisci, ktorý ho viedol cieľavedome vo výraznom národno-výchovnom duchu. Keď sa nad týmito rokmi zamýšľal historik Ivan Kučma, ktorý sa venuje najmä dejinám Martina, médií a propagandy slovenskej polygrafie i knižnej kultúry, konštatoval: „Kníhtlačiarsky účastinársky spolok sa stal vrcholovým nástrojom emancipácie Martina, ale aj Slovákov ako národa. Mesto Martin práve ním prenieslo formatívnu koncepciu národa z fázy kultúrnej do fázy mediálnej.”¹ Po zákaze činnosti Matice slovenskej prevzal úlohy nášho národného hnutia. Okolo neho sa sústreďovala martinská osobnostná elita. Vtedy sa tu tlačili a administrovali prakticky všetky slovenské noviny, ktorých bol spoluzakladateľom. Ján Francisci si za prioritnú úlohu vytýčil stavbu novej budovy. Postavili ju na martinskom Nižemestí a tlačiareň sa do nej presťahovala v októbri 1872. Časom rozširovala prevádzkové priestory i strojové vybavenie. Kníhtlačiarsky účastinársky spolok bol nezávislým podnikom, čo bolo výhodou, lebo ho nestíhol osud Matice slovenskej a jej zbierok v roku 1875. V tejto neľahkej dobe zasahoval do politického, ekonomického i kultúrneho života a rozširoval rozmer slovenskosti. Do roku 1918 bol oficiálnou tlačiarňou a vydavateľstvom martinského politického a kultúrneho centra.

Kníhtlačiarsky účastinársky spolok vydával významné vedecké, odborné i populárne diela a hodnotnú beletriu. Matica slovenská až do založenia vlastnej tlačiarne dodávala podniku skoro polovicu a mnohokrát aj väčšinu zákaziek. Popri

---

¹ KUČMA, I. Martinské typografissimo, s. 13.

matičných knihách tu vychádzala zaujímavá edícia Slovenský divadelný ochotník. V rámci edície tu vyšla do roku 1930 prakticky všetka slovenská divadelná literatúra. Dôležitú súčasť vydavateľskej produkcie tvorili diela renomovaných spisovateľov, ako Pavla Országha-Hviezdoslava, Svetozára Hurbana-Vajanského, Pavla Dobšinského, Jána Kalinčiaka, Jozefa Gregora Tajovského, Ludmily Podjavorinskej a Boženy Slančíkovej-Timravy, vedecké práce Františka Vítazoslava Sasinka, Jána Kvačalu, Jozefa Škultétyho a knihy zo svetovej literatúry, napríklad od Honoré de Balzaca, Leva Nikolajeviča Tolstého, Wiliama Shakespeara, Rabíndranátha Thákura a ďalších. V Kníhtlačiarskom účastinárskom spolku vydávali knihy, zborníky a časopisy Matica slovenská, Muzeálna slovenská spoločnosť, Živena, Slovenský spevokol, pražský spolok Detvan, Tatran a viedenský Slovenský literárny spolok. Vychádzal tam tiež Slovenský obrázkový kalendár. Na vtedajšiu dobu mal pekný náklad. V roku 1870 to bolo 7000 kusov. Tlačiareň plnila takto veľmi dôležitú spoločenskú, vzdelávaciu, osvetovú a ľudovú funkciu.

Obr. 1 Budova Kníhtlačiarsko-účastinárského spolku v Martine

Dňa 13. 3. 1870 v Kníhtlačiarskom účastinárskom spolku vyšlo prvé číslo Národných novín. Vychádzali v Martine až do r. 1948 a boli tak našimi najdlhšie vychádzajúcimi politickými novinami. Sústreďovali okolo seba veľkých mužov slovenského novinárstva. Vo vedení redakcie sa vystriedali Mikuláš Štefan Ferienčík, Viliam Pauliny-Tóth, Andrej Červenák, Ambro Pietor, Svetozár Hurban-Vajanský, Jozef Škultéty, Štefan Krčméry a viacerí ďalší známi publicisti. V r. 1870 sa prihlásil aj časopis Orol, ktorý redigoval Ján Kalinčiak. Tlačil sa tu prvý slovenský vedecký časopis Letopis Matice slovenskej, orgán Slovenskej národnej strany Národný hlásnik, humoristický časopis Rarášek, Andrejom Sokolíkom redigovaná Včelka a populárny satirický Černokňažník, ktorého vysokú úroveň držal najprv ako redaktor, a neskôr ako spolumajiteľ Juraj Čajda. Jeho aktuálne vtipy v malých obmenách žijú dodnes. S Kníhtlačiarskym účastinárskym spolkom a Martinom je nerozlučne spojené aj vydávanie najdlhšie vychádzajúceho slovenského časopisu Slovenské pohľady, ktorých vznik (1881) znamenal zároveň aj nástup novej realistickej literatúry. Prvými formovateľmi Pohľadov boli Svetozár Hurban-Vajanský, Jozef Škultéty, Jaroslav Vlček a ďalší. Z centra národného hnutia sa tak stalo i centrum národnej žurnalistiky a pôsobili tu viaceré veľké zjavy slovenského novinárstva, z ktorých väčšina bola taktiež osobnosťami našej kultúry, vedy i politiky.

Z Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku vychádzali diela jazykovo čisté, tak ako sa patrilo na národnú tlačiareň. Matičné roky boli obdobím najväčšieho rozvoja spisovného jazyka v jeho dovedajšej histórii. Pre jeho podobu vytvorenú v Martine, ktorá sa používala od založenia Matice po vznik ČSR, sa užíva termín martinský úzus. Je celkom prirodzené, že sa udržiaval a kultivoval aj na pôde tlačiarne. Kníhtlačiarsky účastinársky spolok až do prevratu zohrával dôležitú rolu vo formovaní spisovnej slovenčiny. V neľahkých spoločenských a hospodárskych pomeroch, v akých Slováci žili, je obdivuhodné, že naši dejatelia v národných spolkoch pomocou slovenského tlačeného slova dokázali, aby sa spisovný jazyk ďalej pozitívne vyvíjal.

Pre martinskú tlačiareň bolo prínosom založenie Kníhkupecko-nakladateľského spolku. Vznikol v roku 1885 z iniciatívy Matúša Dulu, ktorý mu začas predsedal a bol aj jeho najväčším účastinárom. Vydával náučnú literatúru a beletriu (pôvodnú i preloženú) a venoval sa tiež šíreniu kníh. Pôvodné smelé ciele spolku sa v dobovej spoločensko-ekonomickej situácii ukázali ako privysoké, a tak na jar roku 1908 splynul s Kníhtlačiarskym účastinárskym spolkom. Bolo to v čase, keď bol predsedom spolku Jozef Capko, jeden z prvých slovenských veľkopriemyselníkov. Bol dlhoročným správcom martinského pivovaru a v posledných rokoch až do fúzie i predsedom Kníhkupecko-nakladateľského spolku. Viedol podnik až do roku 1916. Vtedy sa tlačiareň zmodernizovala a kúpili sa nové stroje. Došlo k najsilnejšej regenerácii podniku, najmä k značnému posilneniu jeho vydavateľskej zložky.

Po vzniku Československej republiky v roku 1918 nastal rozvoj celej slovenskej polygrafie, vrátane Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku, a to počas

predsedníctva Jozefa Škultétyho a najmä Fedora Jesenského. V roku 1920 prevzal spolok do prenájmu i stroje, ktoré získala Matica slovenská od Slovenskej ligy v Amerike, vďaka čomu aj materiálne upevnil svoje vedúce postavenie v martinskom tlačiarstve. O dve desaťročia neskôr ich vrátil Matici. V 20. rokoch dominoval v polygrafii na Slovensku. Tridsiate roky boli vo vydavateľskej činnosti úspešné a predstavovali vyvrcholenie úsílí o slovenskú krásnu knihu. Popri Kníhtlačiarstvom účastinárskom spolku existovala v Martine od roku 1924 Nová tlačiareň, ktorá roku 1940 vplynula do Matice slovenskej. Najsilnejšiu konkurenciu však predstavovala od roku 1942 Neografia ako tlačiareň Matice slovenskej, ktorá dovŕšila prechod tlačiarstva v Turčianskom Svätom Martine k modernej priemyselnej veľkovýrobe.

Úctyhodná bilancia

Kníhtlačiarstvom účastinársky spolok od svojho vzniku až po prevtelenie v inú organickú štruktúru mal v organizme národa dôležité poslanie. Bol prvou národnou kníhtlačiarňou a vydavateľstvom, prvým martinským priemyselným podnikom i prvou akciovou spoločnosťou v našom priemysle. Organicky zjednotoval úsilia a ciele národnej kultúry a priemyslu Slovenska. Mal veľmi širokú produkciu – tlačil učebnice, beletriu, divadelné hry, náučnú literatúru, kalendáre, časopisy, noviny i hospodárske tlač.

Vo vývoji slovenskej knižnej kultúry a v rámci kultúrno-spoločenskej činnosti zohral významnú rolu. Svedčia o tom aj niektoré súhrnné čísla o knižnej a časopiseckej produkcii. Počas svojej existencie vytlačil 2 523 rôznych druhov kníh a 1 390 časopisov a drobných tlačí. Z toho bolo 683 prozaických diel, 137 básnických kníh, 279 divadelných hier, 556 náučných kníh a 174 učebníc. Vlastným nákladom vydal 433 publikácií. Produkty tlačiarne boli na vysokej odbornej a umeleckej úrovni, veľa kníh a časopisov ilustrovali vynikajúci slovenskí a českí výtvarníci. Predstavujú hodnoty, ktoré pretrvali čas. Podnik dokázal vychovať viacerých kníhtlačiarstvom odborníkov (Jozef Gašparík, Pavol Peter Švehla, Gedeon a Jozef Turzovci, Dušan František Šulc a ďalší). Medzi zamestnancami nachádzame mená ako Fraňo Ander, Rudolf Mitrovský a Ján Párička, bez ktorých si nevieme dobre predstaviť dnešnú úpravu a tlač slovenskej knihy.

Kníhtlačiarstvom účastinársky spolok pôsobil do roku 1950 – do znárodnenia a zlúčenia s tlačiarňou Neografia. V roku martinskej sedemstoročnice, pred štvrtstoročím, necitlivo zbúrali Národnú tlačiareň, čo je veľkou a zbytočnou stratou pre naše národné kultúrne dedičstvo i pre historický stavebný fond Martina.² Niekďajšiu budovu Kníhtlačiarstvom účastinárstvom spolku, ktorá spĺňala predpoklady

² V 60. rokoch Martin utrpel veľké straty. V časoch normalizácie zbúrali dom Šimko-Klančovský, kde sa podpisovalo Memorandum národa slovenského, Mestský dom a pamätné domy Svetozára Hurbana Vajanského, Matúša Dulu, Jána Petrikovicha a Viliama Paulinyho-Iótha.

národnej kultúrnej pamiatky, sa pri dobrej vôli dalo zachrániť a zriadiť v nej múzeum vývoja slovenskej tlače. Veď ako napísal Michal A. Kováč " ...po prvej celonárodnej stavbe Matice slovenskej, zrodenej zo zbierok ľudu, je stará budova tlačiarne Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku vlastne druhou naozaj národnou stavbou Slovákov a po nej Národný dom, Slovenské národné múzeum a budova Tatra banky v Martine."³ Nechýbalo veľa a spomínané kultúrne pamiatky by už dnes v Martine nestáli. Spomíname, ako v roku 1966 v médiách prebehla polemika či zachovať, alebo nezachovať historické jadro Martina. Projekt prestavby, ktorý navrhoval takmer celé jeho zbúranie a nahradenie typizovaným sídliskom, vyvolal v lete spomínaného roku diskusiu v tlači, najmä v časopise Kultúrny život⁴ s Otvoreným listom Zväzu slovenských spisovateľov Slovenskej národnej rade. Výsledkom dlhých diskusií bolo napokon uznesenie Komisie SNR pre kultúru a informácie z 25. 4. 1967 (z poverenia Predsedníctva SNR), ktorým sa v Martine vyhlásilo za pamiatky 40 objektov. Bolo to veľké víťazstvo v boji proti likvidácii kultúrneho dedičstva na Slovensku v záujme našej histórie proti vtedajšej vševládnej technokracii a atmosfére malosti a priemernosti.

Vzhľad a architektúru budovy Národnej tlačiarne možno dnes vidieť už len na stránkach početných publikácií o Martine. Po tomto spolku zostalo len jeho výborné, do súčasnosti presahujúce dielo a pekná a naozaj vďačná spomienka tých, ktorí si naň ešte dobre pamätajú.

Zoznam bibliografických odkazov

KOVÁČ, Michal A. Zástoj storočných martinských tlačiarň v slovenských dejinách. In *Kmetianum : vlastivedný zborník*. Martin : Osveta, 1971, s. 45 – 55.

KUČMA, Ivan. *Martinské typografissimo : dejiny a súčasnosť tlačiarstva v Martine*. Martin : Neografia, 2007. 158 s.

Literatúra

HALAŠA, Pavol – ŠPETKO, Jozef. *Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Martine 1869 – 1949 : vydavateľská a tlačiarenská činnosť so súpisom produkcie*. Martin : Matica slovenská, 1958. 296 s.

³ KOVÁČ, M. A. Zástoj storočných martinských tlačiarň v slovenských dejinách, s. 49.

⁴ Za starý Martin sa vtedy postavili napríklad Vojtech Mihálik, Roman Kaliský, Michal Gáfrik a Igor Thurzo.

KUČMA, Ivan. Vydavateľstvá a tlačiarne v Martine. In *Martin v slovenských dejinách : zborník z konferencie 13. – 15. 11. 1984*. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 370 – 377.

LIBA, Peter. *Vydavateľské dielo Matice slovenskej 1863 – 1953*. Martin : Matica slovenská, 1963. 551 s.

THURZO, Igor. Stavebný vývin mesta od stredoveku po dnešok. In *Martin : z dejín mesta*. Martin : Vydavateľstvo Neografie, 2000, s. 461 – 526.

The Printing and Publishing House of the Cultural and Political Centre in Martin

Karol Petrovský

Setting up of a Slovak cultural centre in Martin and its publishing needs made our leading personalities to launch a printing house there. Matica slovenská initiated foundation of the Kníhtlačiarsky účastinársky spolok (Book Printing Shareholding Society). The shortage of finance resulted in an enterprise model widely used at that time, a joint stock society. Its members met at the founding general assembly on 3 March 1869. The society was the first industrial enterprise of Slovak ownership, the first Slovak shareholding company. *Národné noviny* (The National Newspaper) became the title with highest circulation and the first modern edition of *Maticné spisy* (Matica Writings) entered the history of book culture in Slovakia. The society laid foundations of the national press and contributed to the development of Slovak language in a significant way. Until 1918 the society published 731 titles of books and 378 volumes of journals in several millions of copies. More than three quarters of printed material distributed in Slovakia has originated here. After a promising advancement the society did not escape hard times in later period. Until its incorporation into Neografia in 1951 socio-political changes in the first half of 20th century were mainly reflected in its activities. Establishment of Neografia in 1943 is regarded as the beginning of modern Slovak polygraphy.

Metódy propagácie diela v predhovore ku kázňovej zbierke Alexandra Máčaiho „*Panes primitiarum*“ z roku 1718

Angela Škovierová

Reklamu a propagáciu¹ možno charakterizovať ako cieľavedomé komunikačné pôsobenie zamerané na určitú cieľovú skupinu používateľov (nejakého produktu), ktorá má za úlohu napomáhať pri utváraní postojov, názorov a zvyklostí vedúcich k žiaducim činnostiam. Je to komunikácia, ktorá sa realizuje, a v minulosti sa realizovala prostriedkami charakteristickými pre tú ktorú kultúru a dejinné obdobie. Reklama je jedným so spôsobov sociálnej komunikácie; jej začiatky siahajú niekoľko storočí dozadu a majú priamu spojitosť s rozvojom jedného z prvých prostriedkov masovej komunikácie – tlače. Ako je známe, tlač a tlačová produkcia mala nezastupiteľný význam pri šírení a formovaní ideí a ideológií, kultúry, osvety, vzdelanosti i národných jazykov a ovplyvnila postoje jednotlivcov a celých národov.

Pre štúdium vývinu slovenského literárneho jazyka a umeleckého štýlu je závažná prvá katolícka tlačaná postila *Panes primitiarum aneb Chleby prvotín* (Trnava, 1718), ktorú napísal paulín Alexander Máčaj (+1721). V slovenskej odbornej jazykovednej literatúre sa spomína kazateľské dielo Alexandra Máčaiho *Panes Primitiarum Aneb Chleby Prvotijn* z roku 1718 najmä v súvislosti s pozitívnym vplyvom rekatolizácie na prehĺbenie národného povedomia u slovenských katolíkov, ktorí svoj záujem obrátili na živú reč slovenského ľudu. Kazateľskému jazyku Alexandra Máčaiho sa v ostatnom čase venoval Leander Tadeusz Pietras, na ktorého sa odvoláva aj Elena Krasnovská.² V období po Tridentskom koncile jezuitskí, františkánski i ďalší rádoví kazatelia v súlade s rekatolizačnými cieľmi čoraz viac využívali slovenčinu (sám A. Máčaj v úvode svojho kazateľského diela pripomína, že poznal vzdelaných kazateľov, tak rádových, ako aj farských, ktorí natoľko elegantne ovlá-

¹ Teoretické poznatky o reklame sú čerpané z učebných textov: SVĚTLÍK, J. Euromarketing. 158 s.; VYSEKALOVÁ, J. – KOMÁRKOVÁ, R. *Psychologie reklamy*. 221 s.
² KRASNOVSKÁ, E. Kamaldulský preklad Blossiovoho diela a tlačene kazateľské dielo Alexandra Máčaiho, s. 266; PIETRAS, L. T. Slovenský preklad textov Pentateuchu v nedeľných kázňach Alexandra Máčaiho, s. 121 – 129. ; PIETRAS, L. T. Alexander Máčaj – kazateľ sedemnásteho storočia, čítaný aj v XVIII. a XIX. storočí, s. 227 – 134.

dali slovenskú reč, že by sa odvážil najslávnejších z týchto mužov vyhlásiť za slovenských Cicerónov), a aj v Marianke, na pútnickom mieste a v dlhodobom pôsobisku Alexandra Máčaiho sa kázne cez nedele a sviatky pravidelne prednášali po slovensky.³

Kázňová zbierka Alexandra Máčaiho obsahuje 62 kázni⁴ a má typický kresťanský mravoučný obsah, ktorý približuje Jozef Minárik. Okrem toho, že kazateľ bohato využíva citácie zo Svätého písma, sa text kázni hemží latinskými citátmi a exemplami pochádzajúcimi zo starovekej, stredovekej i novovekej literatúry (Platón, Cicero, Ovidius, Tomáš Akvinský, Beda Venerabilis a iní) a ich slovenskými parafrázami.⁵

Pri propagácii tlačovej produkcie – knihy (aj konkrétnej zbierky kázni) bolo dôležité osloviť čitateľov. Osloviť čitateľov znamenalo presvedčiť ich, aby dielo čítali a stali sa tak recipientmi jeho obsahu. V tomto kontexte mali veľký význam najmä úvodné časti publikácie – predhovor a venovanie. Úvodné časti knihy mali minimálne dve skupiny recipientov. Venovanie – dedikácia je vlastne prvým predstavením diela pred mecenášom (v tomto prípade bolo dielo venované grófovi Adamovi Kolloničovi). Vo venovaní sa autor presne cielenými, neraz veľmi rafinovanými argumentmi a výrazovými prostriedkami postavenými na chvále, oslave a obdive voči osobe mecenáša, snaží mecenáša presvedčiť, aby podporil vydanie diela. Druhou, nemenej dôležitou recipientskou skupinou sú konkrétni čitatelia predkladaného diela – kňazi, študenti, profesori. Im je venovaný predhovor, v ktorom autor vysvetľuje prečo dielo napísal, komu ho určil a aké poslanstvo v ňom chce odovzdať. Predhovory a dedikácie boli teda dôležitým prvkom, či už pôvodných textov, ale aj prekladov, parafráz a reedícií pripravených na vydanie. Uvádžanie tlačí predhovormi bol jav účelový a výchovný.⁶ Predhovory a dedikácie plnili neraz aj propagačnú funkciu. Autor sa v nich často obracal na jednu alebo viac osôb, na spoločenské inštitúcie, hodnostárov mestského úradu a vysokých zemských úradníkov. Dedikácie bývali často epistolárnej povahy, teda začínali sa oslovením adresáta (*ad Benevolum lectorem...*) a končili sa väčšinou menom spisovateľa a datáciou zo súčasného miesta jeho pobytu. Časté bolo trojité členenie textu. Úvod, ktorý zahŕňal meno adresáta, ako bolo zvykom sprevádzané prívlastkami vyjadrujúcimi jeho slávu a vznešenosť s presným určením pôvodu a postavenia,⁷ bol charakteristický invokáciou, apostrofou adresáta,⁸ najčastejšie mecenáša alebo

³ PIETRAS, L. T. Slovenský preklad textov Pentateuchu v nedeľných kázňach Alexandra Máčaiho, s. 123.

⁴ Ref. 2, s.121.

⁵ MINÁRIK, J. Pestrý obraz Trnavy v staršom slovenskom písomníctve. (Stredovek – Renesancia – Barok – Klasicizmus), s. 44 – 45; PIETRAS, L. T. ref. 2., s. 129.

⁶ BOHATCOVÁ, M. Úvodní texty (dedikace a předmluvy) v pražských tiscích rudolfinské doby, s. 84.

⁷ KUJOVIČOVÁ, M. Latinská produkcia exulantskej tlačiarne v Trenčíne, s. 84.

⁸ FRIMMOVÁ, E. Daniel Basilius (1585 – 1628), s. 97.

panovníka. Oslovenia, čo tiež nebolo v tomto období zriedkavé, vyvolávali pocit devótnosti a vlastnej poníženia autora⁹ (*Excellentissime ac illustrissime Domine Comes, Domine Patrone Gratiossime, Tu primus Excellentissime Generalis, ac illustrissime Comes...*), čo bolo podmienené možnosťou skutočného alebo očakávaného mecenášstva, osobného priateľstva, spolupráce a pod.¹⁰ Nasledovalo jadro obsahujúce vlastnú tému. Záverom bývalo želanie do budúcnosti zväčša emotívne a veľmi osobné.

V minulosti bol výrazovým prostriedkom propagácie tlače priamo jej titul. Autori, tlačiarci a vydavatelia mali záujem na tom, aby tlač zaujala už na prvý pohľad – titulným listom. Záluba v pokrývaní stránok knihy dekoračnými prvkami – iniciálami, rámčekmi, vlysmi, deliacimi linkami, vinetami – bola kombinovaná so zložito komponovaným a do neprehľadnosti predĺžovaným názvom na titulnej strane, ktorý neraz zahŕňal krátky obsah diela, jeho venovanie i dôvod vydania, sa rozbužela už v posledných desaťročiach 16. storočia¹¹ a pretrvávala až do 18. storočia, ako to vyplýva aj z úplného titulu diela Alexandra Máčajho: *Panes Primitiarum. Aneb Chleby Prwotjn, Lačněgjcým Slowa Božjho Dussem Predložené; To gest: Kazne Na Nedele Celeho Roku, Wýbornými Concepti z rozličných knih wytaženými, K snadnému pochopenj náležitě wyprawené, Také Wýpovědmi Pjsma Swatého, a Wýklady gak Swatých Otcuw, tak y Včiteluw Cýrkwy Swatég, hodněgssy wyswětlené, A k snadněgssy wýmlywnostj, na pomoc Nowotných Kazateluw, Také y Duchownjmu Vžitku, a Potessenj Lidu Sprostěgssyho, Obsyrněgssym Rozmluwánjm W Slowenském Gazyku Ponayprw na Swětlo Wydané: Skrze Welebného P. Fr. Alexandra Maczayho Rádu Swatého Pawla prwnjho Pustewnjka, slawnég Arcy-Prowinci Vherskég Professa, A W klásstere Marya Thalskem na ten čas Kazatela. Tlač vyšla v trnavskej Akademickej tlačiarni roku 1718.¹²*

Autor kazateľskej zbierky A. Máčaj sa už v latinskom predhovore snažil zaujať a presvedčiť čitateľov odôvodňujúc, prečo postilu napísal „vo svojej domácej slovenskej reči.“ Na explicitne vyslovené príčiny slovakizovania (poslovenčovania, resp. vydávania textov v slovenčine) ako v prvý upozornil Eugen Pauliny odvolávajúci sa na latinský úvod ku kazateľskému dielu A. Máčajho, ktorý cituje podľa prekladu A. Baníka: „*Tých mnohých, ktorí čudovať sa budú, že toto dielo vydávam vo svojej domácej slovenskej reči ..., lahko o veci presvedčím, nezriedka som počul rozhovory mnohých, najviac mladých kazateľov, ktorí sa žalovali ako iné národy najmä Maďari, Nemci, Chorváti, Česi, Poliaci, Moravci a iní majú rozličné kazateľské knihy na vhodnú pomoc svojich mladých rečníkov, jedine národ slovenský (napriek tomu, že sa podľa mena pokladá za slávnejší od iných – pozn. AŠ.), že nemá vydanú vo svojej domácej reči ani jednu, ktorú použiť by mohli jeho mladí kňazi na vhodnú pomoc. A hoci medzi inými rečami, s ktorými národ slovenský má vzájomne rozlíšené zväzky, na používanie mu slúži vypestovaná reč česká i moravská, keďže jednako kazateľské knihy v tejto reči v našej vlasti len ťažko vídať a tak-*

⁹ KUJOVIČOVÁ, ref. 7, s. 84.

¹⁰ BOHATCOVÁ, M. Česká kniha v proměnách staletí, s. 182.

¹¹ KUJOVIČOVÁ, ref. 7, s. 86.

¹² RADVÁNI, H. Jazykové slovaciká a polyglotné tlače obsahujúce slovenčinu vydané Trnavskou univerzitou v rokoch 1648 – 1777, s. 53.

mer nemožno ich obstarat', právom som bol pohnutý na vydanie vo vlastnej slovenskej reči.¹³ Pri čítaní latinského predhovoru sa vynára otázka, prečo autor slovenskú kázňovú zbierku uvádza latinským textom? Vydávanie (písanie, tlačenie a distribúovanie) latinských dokumentov však neznamenalo iba rozšírenie informácií v medzinárodnom meradle, ale zároveň bolo aj výrazom zväčšenia ich významu a obohatenia ľudského poznania prostredníctvom latinčiny. S latinčinou sa spájala európska vzdelanosť, preto, okrem toho, že pôvodné texty boli povýšené na literárne vyššiu úroveň,¹⁴ vďaka latinčine, hoci to znie paradoxne, sa o potrebe vydávania literatúry vo vernakulárnych jazykoch, ako aj o potrebe upevňovania jazykovej kultúry jednotlivých národností žijúcich v Uhorsku, mohla dozvedieť aj širšia uhorská vzdelanecká komunita. Autor kazateľskej zbierky si pravdepodobne veľmi dobre uvedomoval, že latinčina bola na jednej strane medzinárodným jazykom, na druhej strane sa jej katolícka cirkev pridržala lebo mala aj istú zjednocujúcu a globalizačnú funkciu. Pomocou latinčiny vo vyšších, vzdelaneckých kruhoch všeobecne prijímanej a zrozumiteľnej, a s oporou početných citátov a alúzií na texty známych antických, ranokresťanských a stredovekých autorov, ktoré boli integrálnou súčasťou latinskej vzdelanosti, mohol autor vyzdvihnúť potrebu vydávania literatúry v národných jazykoch. A. Máčai napísal úvod svojho diela v latinčine pre vzdelancov, cirkevných predstaviteľov, svojich predstavených a všetkých, ktorí mohli, či už materiálne alebo iným spôsobom podporiť vydanie diela, alebo jeho používanie a distribúciu.

Latinský úvod je teda formou (relatívne často zaužívanou) propagácie diela. Pokiaľ ide o obsah úvodu, autor v ňom použil mnohé topické a schematické postupy. Prvým z nich je kritika terajšieho (vtedajšieho) stavu. Národ si, podľa autora, vždy poslušne tým, čo (povedané jazykom dnešného človeka) na trhu existuje a čo je možno trochu menej „kvalitné“ (hodnotné / vhodné pre potreby Slovákov), ako to čo je predkladané. Ľudia v túžbe po čítaní kníh vo vernakulárnom jazyku, čítajú české knihy, pretože tie sú im viac či menej dostupné. Súčasťou tejto argumentácie je aj presvedčanie recipientov, že kazateľská príručka, ktorú autor vytvoril, je pre nich užitočná. A. Máčai deklaruje, že dielo, ktoré vytvoril, nenapísal pre seba, ale pre národ.

Topickým prvkom baroka i predchádzajúcich období bola „predstieraná“ skromnosť. A. Máčai si tiež uvedomuje, že to, čo predkladá čitateľovi, by malo mať určitú formu alebo štýl a priznáva vlastnú neskúsenosť v tomto štýle, avšak tvrdí, že kvôli blahu vlasti a národa sa rozhodol stáť na čele tých, ktorí chcú predkladať ľuďom to, po čom túžia, hoci aj v jednoduchšej, neuhladenej reči. Dobrej štylizácii a uhladenosti v reči sa nevysmieva, ale odkazuje na jednu z vedúcich osobností kresťanstva v 4. storočí sv. Bazila (asi 330 – 379), ktorý v liste Diodorovi píše, že jed-

¹³ PAULINY, E. Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava, s. 55 – 56.; KRASNOVSKÁ, E. ref. 1, s. 267.

¹⁴ WALLISCH, R. Lateinische Entdeckerbriefe. Analyse einer Kultur-Bilingue, s. 85.

noduchá, nevyumelkovaná reč je správnou voľbou pre kresťana, ktorý nemá písať preto, aby ukazoval vlastnú vzdelanosť, ale preto, aby tým, čo napíše, poslúžil blížnemu. V závere tejto časti úvahy sa A. Máčai pýta, či je lepšie dosahovať úžitok, alebo honosiť sa štýlom.

Teória propagácie a reklamy hovorí, že utváranie želanej predstavy o produkte sa realizuje za pomoci symbolov. Tie však musia byť blízke prijímateľovi reklamy. Musí ich poznať a dekódovať. Ďalšia časť úvodných úvah je preto venovaná vysvetleniu, prečo autor nazval svoje dielo *Panes primitiarum*. Pomáha si pri tom slovami slávneho kazateľa, cirkevného učiteľa sv. Petra Chrysológa (okolo 380 – 451), ktorý hovorí, že fialka, ruža a narcis sú síce milé kvety, ale chlieb je milší, čím chce povedať, že tak ako chlieb je základná potravina, aj kázne v slovenskom jazyku sú základnou potrebou ľudu. V období vzniku Biblie chlieb predstavoval najdôležitejší produkt Blízkeho východu, preto niet divu, že táto životne dôležitá potravina ovplyvnila židovský i kresťanský jazyk aj symboliku, napr. Kristus o sebe hovoril ako o chlebe života.¹⁵ V starozákonnej dobe bol zvyk, že kňazi obetovali z prvých plodov, resp. z prvej úrody v chrámoch zápalné obety, preto aj A. Máčai určil svoje prvé dielo predovšetkým kňazom. Chlieb totiž slúži na každodennú podporu telesného života a medzi mnohými vyberanými jedlami žiadne nie je užitočnejšie ako chlieb. Mystický chlieb, ktorý autor predložil poslucháčom má slúžiť na zachovanie duchovného života, na upevnenie v dobre, a keďže chlieb a voda sú aj pôstnymi pokrmami (pozn. A. Š.), je aj užitočný pre odumieranie ľudských chýb. Po metaforách a obrazoch zviazaných s chlebom autor úplne pragmaticky dodáva, že chlieb (pod týmto pojmom myslí vlastnú kázňovú zbierku), je veľmi užitočný pre ďalšie generácie kazateľov, pretože podľa slov samého Spasiteľa (Lukáš 4.): „Nie len z chleba žije človek, ale z každého Božieho slova.“ Z produkcie trnavskej univerzitnej tlačiarne je známe aj iné náboženské dielo; katechizmus *Panis Quotidianus Parvulorum* (1721),¹⁶ ktorého titul tiež nesie v sebe symboliku chleba.

Pozoruhodným prvkom latinského úvodu je, že autor vyzdvihuje jedinečnosť a „prvosť“ diela, avšak nie jeho pôvodnosť. Hovorí, že je to prvýkrát, čo vyšlo takéto kazateľské dielo v slovenskej reči; prvýkrát ako by to boli primície – prvá omša katolíckeho novokňaza. Základnou vzdelávacou literatúrou lepšie vzdelaných kňazov boli diela dobre známych cirkevných autorov (sv. Augustína, Hieronyma a Gregora Veľkého), no kazatelia už od čias stredoveku čerpali v kázňach z exemplí rozličnej genézy vychádzajúcej z grécko-rímskej tradície, z Východu a stredovekej Európy. Pri tvorbe kázni sa používali najrôznejšie textové pomôcky; od Biblie a diel antických autorov, cez patristickú, hagiografickú literatúru, traktáty, iné kázne, modlitby legendy, emblémy, stredoveké a humanistické exegetické diela až po pomerne aktuálnu literatúru, akou boli napr. niektoré reformačné diela. Preto A. Máčai v úvode svojej kazateľskej príručky celkom pravdivo priznáva, že

¹⁵ Nový biblický slovník, s. 321.

¹⁶ RADVÁNI, ref. 12, s. 55, z. č. 74.

predkladané kázne sú jeho a zároveň nie sú jeho, pretože sledoval jadro materiálu najrozličnejších spisovateľov a z ich diel si tiež povyberal myšlienky, ktoré aplikoval na svoju tému. Rôznorodé typy citátov použité v kázňach reprezentovali snahu autora sprostredkovať učenie katolíckej cirkvi čo najplastickejšie a tento postup je viditeľný aj priamo v latinskom úvode ku kazateľskej príručke, kde cituje Sokrata, sv. Hieronyma, sv. Petra Chrysológa a mnohých ďalších starovekých, ranokresťanských a stredovekých autorov.

V závere tejto úvahy možno konštatovať, že úvodné texty A. Máčaiho podliehali estetickým a argumentačným vzorcom platným v období vzniku analyzovaného diela. Napriek tomu sa medzi súčasťou teóriou reklamy a propagácie a metódami presvedčania potenciálnych používateľov, ktoré využil A. Máčai v úvodných častiach svojho diela, črtajú určité styčné body. Argumenty v reklamných textoch by sa mali sústreďiť na vecnú stránku problému, a pôsobiť najmä na racionálnu zložku ľudskej psychiky. Takými sú tvrdenia autora, že neexistuje žiadna všeobecne prístupná tlačaná kazateľská príručka v slovenčine. Presvedčanie potenciálnych používateľov sa zakladá zväčša na jednostrannej pozitívnej argumentácii, pričom A. Máčai za najväčšie pozitívum považuje, že jeho dielo je napísané formou zrozumiteľnou ľudu. Negatívom, avšak podľa autora nie až tak závažným, je jednoduchý, neuhladený literárny štýl. Konečné presvedčenie čitateľov je potom výsledkom podania dôkazov alebo účinných argumentov, ktorých funkciu v texte preberajú myšlienky citované z diel cirkevných autorít. Účinnosť vecných argumentov je posilnená apelmi, ktoré podporujú ujasnenie potrieb a posilňujú motiváciu vedúcu k ich uspokojeniu. V tomto kontexte autor veľmi vhodne použil obraz chleba ako niečoho, čo je potrebné pre každodenný telesný život a dal ho do súvislosti s Božím slovom potrebným pre duchovný život, avšak naplno účinným len vtedy, ak je zrozumiteľné ľuďom.

Pozitívne pôsobenie vlastnej autorovej propagácie v úvodných častiach kazateľskej zbierky, pravdaže v súčinnosti s mnohými ďalšími činiteľmi, sa ukázalo aj v tom, že táto postila sa v priebehu 18. a 19. storočia stala súčasťou mnohých kláštorných i súkromných knižných zbierok.¹⁷

---

¹⁷ PIETRAS, L. T. Alexander Máčaj – kazateľ sedemnásteho storočia, čítaný aj v XVIII. a XIX. storočí, s. 227 – 134.

Zoznam bibliografických odkazov

- BOHATCOVÁ, Miriam. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha : Panorama, 1998. 652 s.
- BOHATCOVÁ, Miriam. Úvodní texty (dedikace a předmluvy) v pražských tiscích rudolfinské doby. In *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*. Praha : Academia, 1970, s. 82 – 97.
- FRIMMOVÁ, Eva. *Daniel Basilius (1585 – 1628)*. Bratislava : Veda, 1997. 176 s.
- MINÁRIK, Jozef. Pestrý obraz Trnavy v staršom slovenskom písomníctve. (Stredovek – Renesancia – Barok – Klasicizmus) In *Kniha 2005: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 32 – 60.
- KRASNOVSKÁ, Elena. Kamaldulský preklad Blossiovoho diela a tlačené kazateľské dielo Alexandra Máčajho. In *BraSlav 2: Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie, konanej na Filozofickej fakulte univerzity Komenského v Bratislave dňa 13. a 14. novembra 2003*. Ed. Pavol Žigo a Lubor Matejko. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 264 – 270.
- KUJOVIČOVÁ, Michaela. Latinská produkcia exulantskej tlačiarne v Trenčíne. In *Knižničná a informačná veda XVIII: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1998, s. 119 – 130.
- Nový biblický slovník*. Ed. J. D. Douglas. Praha : Návrat domů, 1996. 1243 s.
- PAULINY, Eugen. *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1948. 132 s.
- PIETRAS, Leander Tadeusz. Alexander Máčaj – kazateľ sedemnásteho storočia, čítaný aj v XVIII. a XIX. storočí. In *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a spoločenskom kontexte obdobia*. Ed. Elena Krasnovská a Juraj Hladký. Trnava : Spolok svätého Vojtecha a Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, 2006, s. 227 – 234.
- PIETRAS, Leander. Tadeusz. Slovenský preklad textov Pentateuchu v nedeľných kázňach Alexandra Máčajho. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 121– 129.

RADVÁNI, Hadrián. *Jazykové slovaciká a polyglotné tlače obsahujúce slovenčinu vydané Trnavskou univerzitou v rokoch 1648 – 1777*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2003. 194 s.

SVĚTLÍK, Jaroslav. *Euromarketing. Učebné texty vysokých škôl*. Zlín : Univerzita Tomáša Baťu, 2005. 158 s.

VYSEKALOVÁ, Jitka – KOMÁRKOVÁ, Růžena. *Psychologie reklamy*. Praha : Grada, 2001. 221 s.

WALLISCH, Robert. Lateinische Entdeckerbriefe. Analyse einer Kultur-Bilingue. In : *Itineraria Posoniensia*. Ed. Elisabeth Klecker a Eva Frimmová. Bratislava : Historický ústav SAV, 2005, s. 85 – 92.

Methods of Promotion in the Foreword to the „*Panes primitiarum*“ Collection of Sermons by Alexander Máčai of 1718

Angela Škovierová

Advertising and promotion as forms of communication are carried out today just like in the past by means typical of certain culture and historical period. The first printed Catholic postil *Panes primitiarum* or *The First Breads* (Trnava, 1718), written by a Pauline monk Alexander Máčai (+1721), is of utmost importance for the study of Slovak literary language and art style development. The way how A. Máčai promoted his work (especially its foreword) was influenced by aesthetic and argumentation patterns valid in the period when the analyzed work has been created. Nevertheless, certain parallels can be drawn between the contemporary theory of advertising and promotion and methods of persuading potential users which A. Máčai used in the introductory part of his work. A positive impact of author's own promotion in the beginning of the collection, of course in conjunction with several other factors, proved to be effective and the postil became part of numerous monastery and private book collections in 18th and 19th century.

Ambroziho Schola Christi v kontexte vydávania Imitatia v novoveku

Ivona Kollárová

Úvod

Augustiniánsky kanonik Thomas a Kempis (1380 – 1471), člen neskorostredovekého hnutia Devotio Moderna, napísal v roku 1418 dielo *De imitatione Christi* (*De Christo Imitando*, ďalej *Imitatio*).¹ Návod na kresťanskú zbožnosť je kontemplatívny text určený pre každodenné meditácie vedúce k priamemu vzťahu medzi človekom a Bohom. Už v 20. rokoch 15. storočia sa šíril po Európe v latinčine a vernakulárnych prekladoch. Po vynájdení kníhtlače sa veľmi rýchlo stal jednou z najvydávanějších kníh, ktorá ako jedna z mála prekonalala hranice konfesionalizmu. Ako obľúbená lektúra Ignáca z Loyoly sa pravidelne objavoval vo vydavateľskej produkcii jezuitských tlačiarň.² *Imitatio* údajne ovplyvnilo aj Luthera a Erasma. Dôraz na prežívanú osobnú zbožnosť považovali aj za predzvesť reformácie a *Imitatio* si osvojili evanjelická a reformovaná cirkev.

V roku 1498 vytlačil *Imitatio* aj plzenský tlačiar Mikuláš Bakalár Štetina. Preklad Petra Pázmáňa do maďarčiny vyšiel v roku 1648 v tlačiarňi jezuitského kolégia v Bratislave a mal niekoľko ďalších vydaní.³ Neskôr vydali v Trnave latinský originál v úprave jezuitu Herberta Rosweida.⁴ V 18. storočí vytlačili *Imitatio* v Trnave ešte niekoľkokrát. Český preklad existoval už v polovici 16. storočia a spolu s latinským boli počas 17. a 18. storočia vydávané mnohokrát predovšetkým v jezuitských tlačiarňach. V roku 1605 vyšiel po prvýkrát preklad z pera jedného z hlavných predstavi-

-
- ¹ Prvý zachovaný rukopis bol anonymný. Druhý rukopis z roku 1441 označil Kempis svojim menom. Catholic Encyclopedia: <<http://www.newadvent.org/cathen/14661a.htm>>. O zachovaných autografoch diela napr.: Delaissé, D. L. M. *Le manuscrit autographe de Thomas á Kempis et 'L' Imitation de Jesus-Christ': Examen archéologique et édition diplomatique du Brusellensis 5855-61*. 2 vols. (Editions 'Erasme' S.A., Paris, Brussels; Amsterdam : Standard Boekhandel S.A., Antwerp, 1956).
- ² MARON, G. Ignatius von Loyola. *Mystik – Theologie – Kirche*, s. 25 – 27.
- ³ Thomas a Kempis. *Kempis Tamasnak Christvs Követservel Négy Könyvei*. Posomban, Aksamitek Zacharias által, 1648. ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, 1. diel, z. č. 358.
- ⁴ Thomas a Kempis. *Thomae a Kempis ... De Imitatione Christi Libri IV. Ex Recensione R.P. Hereberti Rosweidi, ... Tyrnaviae, Typis Acad. Excud. Matthias Rietmiller, 1678*. ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, 2. diel, z. č. 2114.

teľov pietizmu Johanna Arndta, a tak získalo Imitatio nálepku pietistickej knihy, čo jej prinieslo záujem nielen katolíckych cenzorov, ale aj odstup zo strany prívržencov evanjelickej ortodoxie. Práve úpravy textu boli typickým javom vydávania klasických textov v 17. – 18. storočí. Subtilnejšie, ale aj výraznejšie modifikácie inšpirujú nielen sondy do dejín vydávania a prispôsobovania Imitatia náboženskej každodennosti veriacich, ale vedú aj k hlbšiemu intertextovému filologicko-teologickému záujmu a komparáciám.

Ján Ambrozi, jeho život a vydavateľské aktivity

Snaha vydať preklad Imitatia pre slovenských evanjelikov sa objavila v 60. rokoch 18. storočia v korešpondencii Jána Ambrozioho, v tom čase žijúceho v Malom Bysterci (Dolný Kubín). O jeho živote nemáme veľa informácií.⁵ Je veľmi pravdepodobné, že bol v príbuzenskom vzťahu so superintendentom potiského dištriktu Jurajom Ambrozim. Pochádzal rovnako ako on z Dolného Kubína, mohol byť jedným z jeho deviatich detí.⁶ Poukazuje na to aj pričinenie Jána Ambrozioho o druhé vydanie diela Juraja Ambrozioho *Spasytedlná príjprava k smrti* v roku 1778.⁷ Jeho aktivity zostali takmer nepovšimnuté, zrejme aj vďaka tomu, že o jeho živote a diele sa nám zachovalo len málo prameňov. Početné najmä vydavateľské projekty sa tak vynárajú vďaka korešpondencii Michala Institorisa-Mošovského, ktorému adresoval v rokoch 1765 – 1803 viac ako 50 listov.⁸

Koncom 60. rokov premýšľal o vydaní paraenetického traktátu v slovenčine. Chcel ho pripojiť k malému kancionálu.⁹ To sa podľa jeho slov podarilo v roku 1775, keď bola údajne paraenéza vytlačená ako súčasť Tranovského spevníka a mala zabezpečiť jeho lepšiu distribúciu.¹⁰

V roku 1771 vydal Ambrozi *Vox sponsi coelestis*, ktorú bibliografie pripisujú Jurajovi Ambrozimu na základe iniciálok J. A. na konci úvodu.¹¹ V korešpondencii

⁵ ŠAFÁRIK, P.J. Geschichte de slawischen Literatur nach allen Mundarten, s. 392: Stuhlrichter in Arva. Informácia je zrejme prevzatá z dedikácie tlačiara F. A. Packa v druhom vydaní diela *Spasytedlná príjprava k smrti*.

⁶ Ako vyplýva z listov zachovaných v rukopisnej zbierke Lyceálnej knižnice v Bratislave (ďalej LK) mal brata Michaela (Rkp. fasc. 348, 16. 2. 1782) a brata Eliáša a Gabriela (Rkp. fasc. 358/1791, 11. 7. 1791), syna Jozefa (Rkp. fasc. 358/1791, 16. 1. 1791), vnuka Františka (Rkp. fasc. 600/1798, 24. 10. 1798).

⁷ Ambrozi, Juraj. *Spasytedlná príjprava k Smrti ... Nowé Wydánj*. V Presspurku : Nákladem Frantisska Aug. Patzka, 1778. O príprave vydania: LK, Rkp. fasc. 588/2, 26. 11. 1769; 588/2, 15. 8. 1771 a i.

⁸ V roku 1803 zomiera M. Institoris-Mošovský. Ambrozioho listy sú od leta 1800 písané „manu aliena“ v Demänovej, kam sa zrejme presťahoval.

⁹ LK, Rkp. fasc. 588/2, 26. 11. 1769; 588/3, 21. 5. 1770; 588/3 19. 7. 1770; 589/1, 589/1, 13. 1. 1771.

¹⁰ 13. 1. 1775 340. Toto vydanie Cithary sa zatiaľ nepodarilo identifikovať.

¹¹ Ambrozi, Ján. *Vox Sponsi Coelestis : ... aneb Hlas Ženicha Nebeského*. V Presspurku : Wytisštěné v Frantisska Augustýna Patzko, 1771. Knihopis pripisuje Jurajovi Ambrozimu, z.č. 198.

sa však nevyskytuje zmienka o tom, že by išlo o vydanie rukopisnej pozostalosti v tom čase nežijúceho Juraja Ambroziho, ani Ján Ambrozi sa však *expressis verbis* neoznačil za autora. Doslova píše „*exprimi cuperem*“, teda chce vydať, na základe čoho ho však nemôžeme celkom vylúčiť z uvažovania o autorstve tohto textu. Jeho autorstvo naopak hodnoverne dokladá jednak zápis Michala Institorisa-Mošovského na exemplári vydania,¹² jednak informácia bratislavského tlačiaru Františka Augustína Packa v dedikácii druhého vydania diela *Spasytelná příjprawa k smrti*. Rovnako bibliografie pripisujú Jurajovi Ambrozimu autorstvo diela *Duchownj občerstwenj nemocných k smrti se blížjcyh*. Vyšlo v roku 1791 s prídavkom *Hlas ženjcha nebeského*.¹³ Aj tu sú na konci úvodu Jánom Ambrozim používané iniciálky J. A., pričom tu nie je žiadna informácia, na základe ktorej by sme mohli konštatovať, že Ján Ambrozi nie je autorom diela.¹⁴

V listoch sa objavuje informácia o knihe „*Nucleus Theologiae Ambrosiana*“, čo je zrejme *Ljbezne Gádro celého krestanského ewangelického učenj*. Juraj Ambrozi ho vydal v roku 1745. Vydanie z 80. rokov nie je známe, ale Ján Ambrozi preukazateľne takúto knihu distribuuje.¹⁵

V 80. rokoch uvažoval Ján Ambrozi aj o preklade a vydaní meditácii Christophu Christiana Sturma (1740 – 1786)¹⁶ a Johanna Friedricha Tiedeho (1732 – 1795).¹⁷ Je povšimnutiahodné, že vydávanie duchovnej literatúry pre evanjelickú komunitu bolo integrálnou súčasťou jeho života, hoci ho profesia k tomu nepredurčovala. Nepredurčovala ho nakoniec ani k tendenciám o ovplyvňovanie stavu evanjelického školstva. Napriek tomu v roku 1793 vypracoval Ambrozi projekt na zlepšenie vyučovania teológie na evanjelických školách.¹⁸

¹² Exemplár zachovaný vo fonde Lyceálnej knižnice v Bratislave: V. teol. 6637: In Auctorem opusculi ... Joannem Ambrosi Aruensis ...

¹³ *Duchownj občerstwenj nemocných k smrti se blížjcyh*, gako též *Hlas ženjcha nebeského ...* W Presspurku, Wytisštěné v Frantisska Augustyna Patzko, 1791. O vydaní viac v liste: LK, Rkp. Fasc. 358/1791, 16. 1. 1791.

¹⁴ Podľa rukopisných poznámok dr. Jána Čaploviča v exemplári zachovanom vo fonde Lyceálnej knižnice V. teol. 3390, prív. 1 je Ján Ambrozi autorom aj textu *Zpráva a Napomenutj pro těch, kteří z Nemocy powstali s Přjdwkem Některých Modliteb pro Nemocných a Wyzdrawělých*. W Presspurku, Wytisštěné v Frantisska Augustyna Patzko, 1792.

¹⁵ LK, Rkp. fasc. 352, 13. 1. 1784; 352 1. 2. 1784. V liste Jána Procopia (Rkp. fasc. 595/1, 9. 3. 1783) bol vytlačený v Skalickej tlačiarne a zadržaný Kráľovskou miestodržiteľskou radou, lebo má chyby Krmanovho katechizmu a v korešpondencii sa vyskytuje zmienka o jeho distribúcii a cenzúre.

¹⁶ *Môže íst o titul Unterhaltungen mit Gott in den Morgenstunden auf jeden Tag des Jahres* alebo o iné podobné diela tohto autora.

¹⁷ *Môže íst o titul Unterhaltungen mit Gott in den Abendstunden*. LK, Rkp. fasc. 597/2, 12. 9. 1786; 597/2, 11. 11. 1786.

¹⁸ KOWALSKÁ, E. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*, s. 142.

Myšlienka a jej uskutočnenie

Na jeseň 1769 uvažoval Ján Ambrozi o príprave druhého vydania už spomenutej *Spasytedlnej příjrawy k smrti* a tiež o zmenách, ktoré hodlal v knihe uskutočniť: *uvažujem, že bude užitočné, ak Traktát o more¹⁹ nahradím Kempenského knihou De Imitatione Christi ...*. Zdá sa teda, že pôvodne mal byť preklad Imitatia súčasťou pripravovaného nového vydania *Spasytedlnej příjrawy k smrti* Juraja Ambrozioho.²⁰

Tento zámer sa neuskutočnil. *Spasytedlná příjrawa k smrti* vyšla v rovnakej podobe ako v prvom vydaní. Na základe korešpondencie nevieme, či podnikal aktivity spojené s vydaním prekladu Imitatia a nevieme ani, či hľadal a našiel podporu v evanjelickej komunite. Až v roku 1774 môžeme opäť sledovať jeho prácu na vydaní. Ukazuje sa, že slovenská verzia Imitatia bola už v tom čase hotová a v pozícii evanjelickej autority ju mal cenzurovať Samuel Lišovíni (1712 – 1774). Lišovíni však zomrel skôr, ako stihol prácu dokončiť.²¹ V tom čase Ambrozi premýšľal o vydaní knihy v Bratislave. Úlohu zrevidovať „Slavicam versionem Kempisij“ preniesli na superintendenta banského dištriktu Michala Pohla (1705 – 1778). Zdá sa, že Ambrozi sa obával jeho stanoviska, zmieňoval sa pred Institorisom o ortodoxnosti superintendenta.²² Tieto obavy zrejme pramenili z úprav, ktoré Ambrozi do Imitatia vniesol. Počas nasledujúcich dvoch rokov vydávanie nepokročilo. Nevieme, ako dopadla revízia a nemáme žiadne správy o Ambrozioho zámeroch. V roku 1777 opäť píše Institorisovi, aby vysvetlil svoj zámer, význam Imitatia pre duchovný život evanjelikov a spôsob, akým upravoval text. Zároveň ho prosí o pomoc a stanovisko k dielu.²³ Zdá sa však, že podporu u Institorisa nenašiel a hľadal ju u vzdialenejších priateľov, ako sa ukazuje na základe listu Juraja Petermanna (1710 – 1792). Petermann pôsobil od roku 1747 ako kazateľ česko-nemeckej cirkvi v Drážďanoch a bolo o ňom známe, že má rozvetvené kontakty. Odmietol však pomôcť pri vydávaní knihy v Nemecku, pričom sa odvolal na svoje pracovné povinnosti, vysoký vek a absenciu vhodného typografického vybavenia v drážďanských tlačiarňach. Odporučil však tlačiarne vo Wittenbergu, Jene, Halle a zvlášť v Berlíne. Tu podľa neho môže výdatne pomôcť superintendet Andreas Ambrozy, ovládajúci češtinu. Upozorňuje ho však aj na to, že keby sa aj knižku podarilo vytlačiť, jej import do Uhorska bude problematický najmä pre cenzúru (príloha 1).²⁴ Ambrozi sa nevzdal a naozaj oslovil svojho menovca v Berlíne. Tento pripustil, že

¹⁹ Traktát o more: Kratičké a nábožné Přemysslowánj o Morowém nakaženj neb Powětrj ... Jedna z troch častí diela *Spasytedlná příjrawa k smrti*.

²⁰ LK, Rkp. fasc. 588/2, 26. 11. 1769.

²¹ LK, Rkp. fasc. 336, 17. 10. 1774.

²² LK, Rkp. fasc. 340, 3. 1. 1775. Pastierskym listom prikazoval duchovným každoročné predkladanie plného textu kázní. Ref. 18, s. 130.

²³ LK, Rkp. fasc. 593, 7. 6. 1777.

²⁴ LK, Rkp. fasc. 593, 9. 10. 1779. List napísaný Jánovi Ambrozimu sa zachoval v zbierke Institorisovej korešpondencie.

by mu poskytol pomoc pri vydávaní knihy, ale domnieva sa, že to bude náročné a aj nebezpečné. Ján Ambrozi zdôrazňuje, že ho nič neodradí od tohto zámeru, ale knihu nakoniec poslal do Wroclawi svojmu priateľovi Jánovi Samuelovi Heüsteterovi (Heüstetterovi), aby sa postaral o jej vydanie v Laubne.²⁵ Presun vydavateľského zámeru do Laubna (Lubaň, Sliezsko) nie je prekvapivý. Kedysi pruské mesto bolo v 18. storočí typografickým centrom uhorských a českých evanjelikov. Vychádzali tu najmä v prvej polovici 18. storočia v češtine a v maďačine *Nový zákon*, *Cithara*, *Lutherov katechizmus*, *Rebstockov výklad Biblie* a iné diela náboženského zamerania. Evidentne teda bolo k dispozícii typografické vybavenie pre takúto tlač, čo nemožno tvrdiť o Wroclawi.

V roku 1780 sa Ambrozimu podarilo uskutočniť zámer, na ktorom pracoval od konca 60. rokov. Náklad knihy *Schola Christi to gest Sskola Krystova, aneb Nábožná Přemyslowánj O Nasledowánj Gežjsse Krysta ...* tvorilo 1900 exemplárov a výdavky vyčíslili na 380 zlatých a 50 grajciarov. Za mecéna označil už spomenutého Jána Samuela Heüstetera, o ktorom nemáme viac informácií.²⁶ V tomto čase preukázateľne v Laubne tlačil Gottlob August Scharf a môžeme ho teda považovať za tlačiaru diela, hoci sa jeho meno v imprese nenachádza. V imprese sa nakoniec nenachádza ani miesto vydania a vieme o ňom len vďaka zmienkam v Ambroziho listoch. Vydanie má jedinú ilustráciu umiestnenú ako frontispice – celostránkovú medirytinu signovanú „Strachowsky sculpsit Bratislavia“. Vznikla teda vo Wroclawi u tamojšieho maliara Johanna Bartholomäusa Strahowskeho.²⁷ Tento fakt podporuje konštrukciu o mieste vydania, pretože mená ilustrátorov Strahowských sa v tlačiarach z Luban objavujú.

Vydanie malo dve varianty: jedna varianta niesla na konci predhovoru plné meno Ambroziho (1000 exemplárov) a druhá varianta mala na konci predhovoru vytlačené len iniciálky mena.²⁸

Dovoz a distribúcia

Po prekonaní vydavateľských peripetíí čakali na Ambroziho prekážky spojené s importom, distribúciou kníh a cenzúrou. Predpovedali ich jeho priatelia na konci 70. rokov. O ich prekonávaní máme správy až z novembra roku 1781, teda z obdobia, keď Jozef II. zavádzal aj v Uhorsku do praxe liberálnejší cenzúrny systém. Hoci uhorskí cenzori neboli schopní jeho predstavy o slobode knižného trhu dôsledne naplniť, predsa len postupne vznikala priaznivejšia klíma pre vydávanie a dovoz nekatolíckych kníh, čo evanjelici aj ocenili. To mohol byť dôvod, prečo sa obavy z problematického importu a šírenia v Uhorsku z veľkej časti nenaplnili.

²⁵ LK, Rkp. fasc. 593, 6. 4. 1780.

²⁶ LK, Rkp. fasc. 594/1, 13. 11. 1781.

²⁷ THIEME, U. – BECKER, F. Allgemeines Lexikon der bildender Künstler von der Antike bis zum Gegenwart, s. 151. Vo Wroclawi pôsobil aj (Florian) Bartolomäus Strahowsky.

²⁸ Obe verzie zachované napríklad v zbierkach Ústrednej knižnice SAV. Verzia s iniciálkami: BF 24, verzia s celým menom: A 10075.

V novembri 1781 sa podarilo preniesť do Uhorska tri exempláre *Schola Christi* s povolením cenzora. Ambrozi sa však obáva, že prevoz väčšieho množstva kníh vyvolá u cenzorov väčší záujem, hoci si je vedomý istého zlepšenia situácie. Bratislavský kníhkupec Franke mu poradil, aby získané povolenie použili pri prevoze ďalších exemplárov, čo mal zabezpečiť práve on. Ambrozi chce darovať 100 kusov žitavskému pastorovi Vodičkovi, ktorý korigoval rukopis. Pre seba chce 200 kusov a ešte jeden zviazaný exemplár, Institorisovi venuje 50 kusov, 100 kusov vdove po evanjelickom kňazovi z Istebného Jánovi Tonsorisovi (1724 –1781). Zvyšok nákladu mal prevziať Franke alebo iný kníhkupec.²⁹ Knihu importovali do Uhorska v podobe nezviazaných hárkov a s rytinami (frontispice).³⁰ Jej cenu stanovil na 6 alebo 7 grošov. Počas distribúcie chcel Ambrozi najskôr predať exempláre s iniciálkami a až potom distribuovať verziu s celým menom. Motív vytvorenia dvoch verzií prefácie Ambrozi v dostupných prameňoch neosvetľuje, snáď ich vznik a spomenutý spôsob distribúcie môžeme opatrne interpretovať ako pretrvávajúce obavy z prijatia diela. Ambrozi pripúšťa, že z vydania nebude mať žiaden zisk, pretože cena pokryje náklady a poplatky. Nepripúšťa však zvýšenie ceny na úkor predaja.³¹

Zdá sa, že import diela do Uhorska a jeho povolenie bratislavským revíznym úradom nebolo celkom bezproblémové. Ešte v máji 1782 sa Ambrozi nevedel dočkať zásielky nezviazaných exemplárov. Uviazla v Bratislave, možno v súvislosti s povolením na bratislavskom revíznom úrade.³²

Ambrozi počítal so spôsobom distribúcie bežným v tomto období: okrem využitia služieb kníhkupcov (v tomto prípade to bol zrejme Ján Friedrich Frank, po jeho smrti vdova Franková) spoliehal sa aj na svojich priateľov. Bolo obvyklé, že evanjelickí duchovní predávali elementárnu náboženskú literatúru svojim farníkom, pričom tento spôsob považovali za najlepší a kníhkupcov považovali za tých, ktorí navyšovaním ceny znižujú odbytové možnosti predovšetkým v segmente duchovnej literatúry pre najchudobnejších ľudí.³³ *Schola Christi* patrila do tejto kategórie.

Aj preto poslal napríklad Institorisovi, žitavskému pastorovi Vodičkovi, vdove Tonsorisovej 50 – 100 kusov, sám si ponechal 200 kusov. O tom, ako si s exemplármi počínali, máme len nepatrné zmienky. Zdá sa, že záujem o knihu bol skôr priemerný, resp. malý. Daniel Bocko z Lehoty vrátil Institorisovi šesť exemplárov z dvadsiatich, pretože ich nevedel predať (*nulla est spes eos vendendi*).³⁴ Nejde

²⁹ LK, Rkp. fasc. 594/1, 13. 11. 1781. V tomto liste uvádza meno „Vodriska“, v liste Rkp. fasc. 348, 16. 2. 1782 „Vodicska“.

³⁰ LK, Rkp. fasc. 348, 16. 2. 1782.

³¹ LK, Rkp. fasc. 594/1 13. 11. 1781.

³² LK, Rkp. fasc. 349, 1. 5. 1782.

³³ O tom zmienky napríklad v korešpondencii Mateja Bela. Pozri KOLLÁROVÁ, Ivona. Vydavatelia v 18. storočí, s. 20. V neskoršom období aj v korešpondencii M. Institorisa-Mošovského.

³⁴ LK, Rkp. fasc. 595/2, 4. 7. 1783.

o ojedinelý prípad slabého záujmu o knižky určené náboženskej každodennosti evanjelikov. Podobné prípady problematickej distribúcie sa objavujú práve v 80. rokoch, keď boli vydavateľské možnosti evanjelických duchovných limitované už len iniciatívou a finančnými prostriedkami, nie náboženskou diskrimináciou. S porovnateľným neúspechom sa v tomto období stretla knižka podobného charakteru *Pobožné přemyslowánj na každý den celého Roku*, preklad diela Amadea Kreuzberga, vlastným menom Filipa Baltazára Sinolda von Schütz (1657 – 1742). Preklad, vydanie a distribúciu uskutočňovali peštiansky právnik a spisovateľ Baltazár Pongráč a Michal Institoris-Mošovský. Jej slabý odbyt nezlepšila ani propagácia počas bohoslužieb.³⁵

Nemáme informácie o distribúcii knihy v kníhkupeckej sieti najmä vďaka veľmi medzerovitému zachovaniu dobových kníhkupeckých katalógov a iných prameňov, takže nevieme ani o tom, ako bol do distribúcie zapojený Franke, resp. iní kníhkupci, a aký bol reálny odbyt knihy. Môžeme však pripustiť, že kníhkupci boli do distribúcie zaangažovaní len okrajovo, a že u Institorisa skončila podstatne väčšia časť nákladu. Ešte začiatkom roku 1791, teda 10 rokov po vydaní, má totiž Institoris nezviazané hárky diela, ktoré sa má Ambroziho syn Jozef pokúsiť rozdistribúovať v Novohrade³⁶ a brat Gabriel v Pešti.³⁷ Ešte aj v 1795 sa Institoris pokúša zbaviť časti nákladu a Ambrozi sľubuje odvoz.³⁸ V roku 1796 chce Ambrozi poslať exempláre do Wroclawi mecénovi Heüsteterovi. Prejavuje lútosť nad neúspešnou distribúciou a vysvetľuje si ju vysokou cenou popri jeho neznámom mene. Dokonca tvrdí, že mu je ľúto, že knižka nie je „ocultata“. Predpokladá zrejme, že by sa lepšie predávala ako zakázaná, či okultná literatúra.³⁹ Toto smutné konštatovanie je jednou z posledných Ambroziho zmienok o knihe, ktorá mala podľa jeho vlastných slov potenciál spojiť konfesie.⁴⁰ Po približne 28 rokoch sa zmienky o nej vytrácajú z jeho listov, a tak sa predbežne uzatvárajú aj možnosti sledovať jej recepciu v evanjelickej komunite.⁴¹ Na margo distribučných problémov možno konštatovať, že Ambrozi nebol jediný, kto správne neodhadol, aký môže byť v špecifických uhorských podmienkach odbyt knihy považovanej za druhú najvydávanejšiu po Biblii. Zachované vydania trnavskej tlačiarne – latinské a nemecké verzie – sa objavujú ako tzv. promočné vydania, resp. vydania s promočnou verziou titulného listu a pripojenými promočnými tézami. To signalizuje, že pridanie promočnej funkcie a následná distribúcia ako príležitostnej tlače mala upraviť odbyt vytlačených hárkov. Problematický odbyt mohol však vyvolať aj odstup evanjelických duchovných, ktorý môžeme sledovať v korešpondencii, hoci napríklad Insti-

³⁵ KOWALSKÁ, ref. 18, s. 152.

³⁶ LK, Rkp. fasc. 358/1791, 16. 1. 1791.

³⁷ LK, Rkp. fasc. 358/1791, 11. 7. 1791.

³⁸ LK, Rkp. fasc. 360/1, 18. 1. 1795.

³⁹ LK, Rkp. fasc. 360/2, 6. 2. 1796.

⁴⁰ LK, Rkp. Fasc. 593, 7. 6. 1777.

⁴¹ Ďalšie zmienky o distribúcii: LK, Rkp. fasc. 600/1798, 28. 3. 1798; 4. 5. 1798.

torisove stanovisko nemáme k dispozícii. Tento odstup mohlo vyvolať vydanie samotné, resp. spôsob, akým Ambrozi s textom pracoval.

Ambroziho verzia *Imitatio* v kontexte novovekých verzií

Imitatio bolo od inkunábulového obdobia jednou z najvydávanějších kníh. Kníhtlač, reformácia, postupná zmena používateľského určenia z relatívne uzkeho okruhu mníchov, duchovných a spoločenskej elity na široké, často pologramotné, jazykovo a konfesiónálne rôznorodé vrstvy obyvateľstva v novovekej Európe vytvorila aj priestor, resp. nutnosť pristúpiť nielen k prekladu, ale aj k vydavateľsko-editorskému vyladovaniu textu. Pokúsim sa ho osvetliť na vydaniach, ktoré považujem za kľúčové v kontexte akýchsi minidejín *Imitatio* v uhorskom priestore v 18. storočí.

Na slovenskom území sa ako prvé začali vydávať maďarské verzie *Imitatio* – preklad Petra Pázmáňa. Tento preklad vydala v druhej polovici 17. a v 18. storočí aj Akademická tlačiareň. V Akademickej tlačiarňi vychádza v roku 1701 aj latinský preklad a postupne sa objavuje aj nemecká verzia, a to aj vo vydaniach bratislavských vydavateľov. V roku 1744 vyjde prvá verzia v dobovej slovenčine s názvom *Knihy Čtyry zlaté*⁴² a táto modifikácia názvu nás vedie k českým verziám. Tlačili sa už v 16. storočí najmä zásluhou katolíckych (jezuitských) tlačiarň, veľmi často s podobným označením ako „zlatá kniha“. Slovenské verzie neuvádzajú prekladateľa, rovnako ako české. Ich vzájomná komparácia preukázala len minimálne rozdiely.⁴³ V úvode českej verzie sa nachádza spravidla životopis Thomasa a Kempisa a za ním List Laskawému katolíckému Čtenáři poukazujúci okrem iného na všeobecný úspech knihy a jej mnohé preklady do európskych jazykov. Nachádza sa tu aj historika o tom, ako istý jezuita našiel *Imitatio* v knižnici konvertovaného moslimského vládcu. Ten si ju údajne vážil viac ako knihy napísané v duchu islamského náboženstva. Autor úvodu upozorňuje aj na fakt, že *Imitatio* bolo obľúbenou lekúrou Ignáca z Loyoly a ľudí vyššieho stavu v Českom kráľovstve, konkrétne Ladislava Lobkovica staršieho. Objavuje sa tiež informácia o interkonfesiónalnej obľube knihy: vydali ju luteráni a aj kalvíni, ale „vypustili“ štvrtú knihu, lebo informuje o sviatosti oltárnej pre nich príliš pobožne a pravdivo. Po tejto dezinformácii (o tom viac v pasáži o evanjelických vydaniach *Imitatio*) je údaj o tom, že kniha bola preložená do češtiny okolo roku 1527.⁴⁴ České vydanie je porovnateľné s originálnym textom, okrem motivačného úvodu neobsahuje žiadne doplnky. Trnavské vy-

⁴² Tomáše Kempenského Z Rádu Swatého Augustýna *Knihy Čtyry Zlaté*,

O Nasledowánj Krysta Pána. W Trnawě Wytisštěné w Impressy Academ. ... 1744.

⁴³ So spomenutým trnavským vydaním som porovnávala české vydanie: O Následowánj Krysta Pána *Knihy čtyry Tomáše Kempenského Z Ržádu Swatého Augustýna*. Nákladem Dědictwj Swatého Wáclawa ... Praha u Joachyma Kamenického, [1725].

⁴⁴ Najstaršie známe české vydanie je z roku 1555. *Knihopis*, z.č. 1618.

danie z roku 1744 je mu mimoriadne podobné. Hneď za úvodom je životopis autora a motivačný predhovor pomenovaný List. Texty sú identické až na jazykové úpravy⁴⁵ a modifikácie vychádzajúce zo zmeny regiónu: vynechaná je napríklad zmienka o Lobkovicovi. Toto konštatovanie privádza k uvažovaniu o prevzatí českého textu trnavskými jezuitmi. To, čo trnavskí jezuiti vytvorili, resp. prevzali z iného textu, je Krátky spôsob Knižku tuto zlatú vžitečne vžiwati. Tento návod na používanie zdôrazňuje, že knižka má slúžiť, nie len k „spasytedlnému vynaučenj“, ale aj k „wroucné modlitbě“ a k „pobožnému cwicenj“ a prináša päť pokynov. Pripomína každodenné čítanie aspoň jedného odseku, duchovnú prípravu na čítanie, pomalé čítanie, uvažovanie, rozjímanie a následné skutky. Časti, ktoré sa v každodennom živote prejavili ako obzvlášť účinné, radí autor návodu čítať častejšie a na konci čítania sa pomodliť modlitbu uvedenú na konci návodu.

Trnavská verzia obsahuje doplnky – modlitby uvedené vždy po istých častiach textu. Tento prídavok, ako aj úvodné časti, možno nájsť aj v iných jazykových mutáciách vydaných v Trnave. Sporadicky sa objavujú odkazy na biblické zdroje, ktoré pôvodný text neobsahuje.

Akademická tlačiareň vydala niekoľkokrát maďarský preklad Petra Pázmáňa.⁴⁶ Tento preklad neobsahuje žiaden úvod ani životopis autora, obsahuje však návod na používanie veľmi podobný (nie identický) návodu v slovenskej verzii. Neobsahuje motivačné historiky, útoky na evanjelické vydania a ani žiadne textové doplnky. Môžeme pripustiť, že tento návod na čítanie pretláčaný v 18. storočí je z pera Petra Pázmáňa.

Nemecká verzia svojou štruktúrou a modifikáciami pripomína slovenskú.⁴⁷ V tomto prípade nejde o preklad podľa latinského originálu, ale o preklad podľa francúzskej jezuitskej verzie. Obsahuje rovnako životopis Thomasa a Kempis. Je však rozsiahlejší a rozdelený do paragrafov, pričom v 5. paragrafe sú údaje o jeho diele. Tu sú aj informácie, ktoré sa v českej a slovenskej verzii nachádzajú v úvode (Liste) – o prekladaní Imitatia do mnohých jazykov, historika o jeho výskyte v knižnici moslimského vládcu, informácia o oblúbenosti u Ignáca z Loyoli, o tom, že nekatolíci odstránili štvrtú knihu. Je tu aj zmienka o tom, že v katolíckej cirkvi sa považuje za druhú knihu po Biblii a odporúča sa jej denné používanie. Šiesty paragraf životopisu potom obsahuje viac menej zhodne to, čo v českej a slovenskej

⁴⁵ Napr: třinácti – trinacti, řjkawal – rikawal, wěc – wec, taužiti – tužiti, slyssel – slissel, spižírnu – spižírnu a pod.

⁴⁶ Kempis Tamásnak Kristus követéséról négy könyvei ... Nagy Szombat : Akad. ny., 1738.

⁴⁷ Jedna a tá istá nemecká verzia vyšla v Akademickej tlačiarňi v rokoch 1745, 1752 a 1771. K dispozícii som mala vydanie z roku 1771: Thomae Von Kempen Vier Bücher Von der Nachfolgung Christi, Samt einer Übung und Gebet auf jedes Capitel. In Französicher Sprache beschrieben durch R.P. De Gonnellieu aus der Gesellschaft Jesu; anjetzo aber zur mehreren Nutzen in die Teutsche Sprache übersetzt von einem anderen Priester derselbigen Gesellschaft. Tyrnau : Gedruckt in der Academischen Buchdruckerey, 1771. Nemecké vydania produkovali v 18. storočí aj ďalšie tlačiarne.

verzii obsahuje Krátky spôsob, čiže návod na použitie v piatich bodoch ukončený modlitbou.

Vo vnútri obsahuje nemecká verzia „Ubung“ a „Gebet“ po každej kapitole, teda doplnky, ktoré sú aj v slovenskej verzii, a ktoré boli v tomto prípade zrejme prevzaté z francúzskej verzie.

Komparácia iných početných vydaní vyprodukovaných uhorskými tlačiarňami v 18. storočí by isto priniesla ďalšie zaujímavé konštatovania, ale už na základe uvedených zistení možno konštatovať, že katolícke verzie vydávané predovšetkým v Akademickiej tlačiarňi obsahovali motivačné časti (životopis autora, úvod) a časti prinášajúce návod ako knihu používať. Zároveň obsahovali vnútorné doplnky, modlitby a cvičenia a ich účelom bolo zrejme priblížiť stredovekú kláštornú mystiku širším skupinám novovekých používateľov. Posúvajú tak neskorostredoveké mystické dielo do segmentu barokovej náboženskej literatúry a k jej typickým vydavateľským produktom – modlitebným knihám, meditáciám, náboženským knihám cirkevných bratstiev.

V súčasnosti nie je možné celkom presne identifikovať začiatok dejín vydávania nekatolíckych verzií a prekladov Imitatia. V roku 1576 vychádza po prvýkrát v úprave švajčiarskeho reformovaného teológa Sebastiana Châteilliona (Castellion, 1515 – 1563).⁴⁸ Vydávali ju počas 16. – 18. storočia a lipská verzia z roku 1725 obsahuje predhovor Mateja Bela.⁴⁹ Toto dielo bolo dovezené do Uhorska a vyvolalo negatívnu reakciu zo strany jezuitskej cenzúry, pričom Bel bol obvinený z toho, že dielo vydal, nevhodne pozmenil štvrtú knihu o sviatosti oltárnej a rozširuje ju v Uhorsku. Sám Bel sa proti obvineniam cenzúry bránil v spise *Modesta Apologia*.⁵⁰ Tvrdil, že on iba napísal predhovor po tom, ako ho oslovil lipský vydavateľ. V samotnom predhovore potom upozorňuje na to, že Châteillionov preklad mal najčistejší jazyk, a preto bol znovu vydaný.

Châteillion vo svojom úvode z roku 1563 dôsledne osvetľuje svoj neštandardný spôsob práce s klasickým textom. Vysvetľuje, že knihu preložil „de latino in latinum“, pričom sledoval najmä nemecké verzie. Motívom bolo vylepšenie jazyka (*de agrestiore sermone in paullo mundiozem*), ale dodáva, že niečo vynechal a niečo pozmenil, lebo si to text vyžadoval. Châteillion zároveň obhajuje vypustenia v texte. Celý úvod pôsobí ako obhajoba. Zdá sa, že prekladateľ si bol vedomý, že jeho prístup je napadnuteľný nielen z filologického, ale aj z teologického hľadiska. Už v názvoch kapitol je očividné, že originálny text prešiel dôkladnými úpravami. Takmer vôbec sa nezhodujú s pôvodnou verziiou. Niekde môžeme zmeny označiť za filo-

⁴⁸ Thomas a Kempis. De Imitando Christo, Contemnendisque mundi vanitatibus libellus ... interprete Sebastiano Castellione ... Basileae, 1563. Zdroj: <<http://www.vd16.de>>.

⁴⁹ Thomae a Kempis De Imitando Cristi Libri Tres. Sebastianus Castellio Latinitate puriore donavit, Accessit Liber Quartus De Sacramento vulgo inscriptus Nunc denuo edidit Matthias Belius, qui etiam genuino eoque Evangelico Imitationis Christi Principio praefatus est. Lipsiae : Apud Samuelem Benj. Waltherum , 1725.

⁵⁰ O Belovom konflikte s cenzormi: Ref. 33, s. 21-24.

logické, snáď za akési prispôsobenie dobovému štylistickému a pojmovému úzu. Napríklad názov druhej kapitoly prvej knihy *De humili scire sui ipsius*, Châteillion prekladá *De modestia*. Názov 6. kapitoly *De inordinatis affectibus* prekladá *De animi perturbationis*. Inde však zmenený názov kapitoly napovedá o modifikácii teologických obsahov. Napríklad názov 6. kapitoly v štvrtej knihe je z pôvodného názvu *Interrogatio de exercitio ante communionem* vytvorený názov *Ante quam panem frangimus, disquisitio*.

Časti o sviatosti oltárnej a funkcii kňaza sú významne redukované a prispôbené kalvínskej náuke. Jeho prístup k textu možno označiť za tvorivý. Okrem toho, že redukuje isté časti, vytvára aj vlastné pasáže (príloha č. 3). Takto vznikla pre katolíckych cenzorov škandalózna verzia. Nakoniec samotný názov pozmený na „tri knihy so štvrtou knihou“, pričom na titulnom liste je expressis verbis uvedené, že text je určený pre evanjelikov (*De genuino eoque Euangelico Imitationis Christi Principio praefatus est*), vyvolával podozrenie z úprav neakceptovateľných pre katolícku cirkev. Nesprávne však z týchto úprav obvinili Mateja Bela.

V roku 1605 vyšiel prvýkrát nemecký preklad Johanna Arndta. *Imitatio*, v nemčine *Nachfolgung* (Nachfolge) vychádza ako súčasť vydania *Zwey alte und edle Büchlein*.⁵¹ V 80. a 90. rokoch 17. storočia sa potom *Nachfolgung* objavuje v rámci vydania *Vier uralte Geistreiche Büchlein*⁵² pod Arndtovým menom. V tejto konštelácii vychádza aj v prvej polovici 18. storočia.⁵³ Nachádza sa tu Lutherov predhovor z roku 1520, ktorý bol zrejme pôvodne pripojený k inému vydaniu *Imitatio* a nedatovaný Arndtov predhovor. V ňom sa objavuje aj niečo, čo môžeme považovať za tézu pietizmu v zjednodušenej podobe: ... *Da lehret uns der Apostel (Peter), dass die Erkänntniss Jesu Christi mehr stehe in praxi, dass nemlich Christus in uns lebe, und wir in ihm, dann in der Wissenschaft und Theologia, alebo lebendige Glaube, čiže vedomie a prežívanie je dôležitejšie ako náuka a z nej vyplývajúce úkony. Práve osvojenie Imitatio jedným z čelných predstaviteľov pietizmu, prepojenie pietizmu so stredovekou mystikou urobilo z nej na jednej strane katolíckymi cenzormi ostro vydavateľský produkt, na strane prívržencov evanjelickej ortodoxie „pietistickú knihu“.*

Keď sa pozrieme na štýl Arndtovho prekladu, vidíme, že potláča typické členenie kapitol na číslované odseky a vsúva odkazy na Bibliu. Preklad pripomína skôr voľné prerozprávanie, smerom k väčšej výkladovosti originálneho textu. Na-

⁵¹ *Zwey alte und edle Büchlein* : Das erste. Die Deutsche Theologia ... Das Ander. Die Nachfolgung Christi ... Durch D. Thomam a Kempis ... Anno 1441. gantz geistreich beschrieben ... Magdeburg : Francke, 1605.

⁵² *Vier uralte Geistreiche Büchlein* : Deren ... II. Die Nachfolge Christi Wie man alle Eitelkeit dieser Welt verschähen solle D. Thomae a Kempis ... Frankfurt : Haass, 1681. V 18. storočí ďalšie vydania s týmto obsahom a v rozličných modifikáciách.

⁵³ *Vier uralte geistreiche Büchlein, Deren ... IV. Die Nachfolge Christi, wie man alle Eitelkeiten dieser Welt verschmähen solle. D. Thomae a Kempis, vorlängst geschrieben, Und zu Beförderung der wahren Busse und Gottseligkeit hervor gebracht, Durch Johann Arndten. Leipzig : Braun Haered., 1734.*

príklad názov 2. kapitoly v prvej knihe *De humili scire sui ipsius* prekladá ako *Das der Mensch nicht auf viel Kunst und Weissheit dieser Welt, sondern vielmehr auf die Liebe Gottes und sein selbst Erkäntrniss sehen soll*. Názov 4. kapitoly *De prudentia in agendis* prekladá ako *Dass der Mensch in seinem Urtheil nicht zu schnelle seyn, auch ihm selber nicht zu viel gläuben soll*. Názov druhej knihy *Admonitiones ad interna trahentes* prekladá ako *Von dem innern Wandel und demmüthigem Leiden aller Widerwärtigkeit*. Vysvetľovací prístup možno registrovať aj v samotnom texte. Pri porovnaní náhodne vybraných kapitol v prvej, druhej a tretej knihe si možno všimnúť aj redukcie, a dosť významné zmeny (príloha č. 2.). Objavujú sa odkazy na biblické zdroje.

Arndtova verzia, ako aj iné nekatolícke verzie *Imitatio*, obsahovali štvrtú knihu. Informácia z čítania predhovorov katolíckych vydaní, že nekatolíci štvrtú knihu odstránili, je teda zavádzajúca a mala slúžiť k odvráteniu od lektúry iných ako katolíckych vydaní. Dôvodom bolo zrejme aj to, že štvrtá kniha *De devota exhortatione ad sacram Corporis Christi communionem*, je venovaná oltárnej sviatosti, spôsobu prijímania sviatosti oltárnej a náboženským úkonom, teda tomu, čo tvorilo podstatu teologických rozdielov medzi katolíckou konfesiou a nekatolíckymi konfesiami. Pri porovnaní štvrtej knihy Arndtovej verzie a štvrtej knihy originálu však zásadné rozdiely nie sú badateľné (príloha č. 3). Môžeme dokonca registrovať oveľa väčšiu vernosť originálu, ako je to u predchádzajúcich troch kníh.

K najvýraznejšej zmene storočiami zaužívaného názvu pristúpil aj Ján Ambrozi, keď dielo nazval *Schola Christi to gest Sskola Krystova* a dnes nevieme povedať, čo ho viedlo k takémuto kroku a k tomu, že nielen v titule, ale ani v obsiahlych predhovoroch sa nevyskytuje meno autora. Ambrozi síce v predhovore označuje dielo ako „zlatá knižička o nasledovánj Gežjsse Krysta“, čo je názov slovenskej verzie, ale zároveň upozorňuje, čitateľa, že nie je dôležité vedieť, kto je jej autor (*Nezastawüğ se wssak müğ mily Křestane, na tom, kdoby byl gegi Spisowatel? anziž se tím dey od oblíbenj této drahé knihy odvésti: takowé zagiste domňenj a doptáwanj za časté omjlné zdánj při lidech působj ...*). Ambroziho snaha nepripomínať meno autora čitateľom je ťažko vysvetliteľná. Zároveň však pripomína všetky zásadné predchádzajúce verzie a preklady – Arndtovu (s nesprávne uvedeným rokom prvého vydania 1617), Hübnerovu⁵⁴ a Castellionovu s Belovým predhovorom (opäť uvádza nesprávny rok vydania 1742) a pripomína aj všeobecnú obľúbenosť u evanjelických autorít (Luthera, Gerharda, Olearia a iných) a podčiarkuje, že : *Aniž tě odrážeti má od této milé Knižičky, že se w nj nalézá Včenj, gehož někteřj Mysticj Theologowé k nepravému smyslu obrácej*. Ambrozi ďalej tvrdí, že tento způsob cwičenj a Přemysslowánj w Rozmlauwánj Krysta s Dussj, y w Cýrkwi nassj oblíben, a do Pjsniček uweden gest, které nabožne s proniknutjm srdečným se vžjwagj. Ambrozi uvádza Scholu do kontextu iných náboženských kníh považovaných vo všeobecnosti za pietistické: Arndtova *Postyla* a *Knihy o pravom krestanstve* rovnakého autora a tiež Komenského *Praxis Pie-*

⁵⁴ Thomas a Kempis: *Goldnes Büchlein von der Nachfolge Jesu Christi*. Leipzig : Gleditsch, 1727.

Obr. 1 Titulná strana Schola Christi to gest Sskola Krystova z roku 1780

tatis.⁵⁵ Vytvára teda akýsi koncept compatibility Imitatia, resp. jeho pevného miesta v štruktúre elementárnej evanjelickej lektúry.

Upozorňuje na predchádzajúce vydania, najmä tie v slovenskom a českom jazyku a na metódu, ktorú použil pri tvorbe vlastnej verzie: *České Přeložení mně poslaužilo: wssak spatřiw w něm mnohá tordá a k srozuměnj těžká slowá, a že w něm tu y tam prawý smysl bl. paměti Autora práwě wyložen a wyslowen nenj; w Wydánj tomto, to sem se snažil zachowati, a tak sem se ge usylowal zpořádati, aby Knižčka bez urazu čtená býti mohla. Za povšimnutí stojí Ambroziho vedomie existencie slovenského národa: A poněwadž upříjmná žádost má gest tá, ... Augsspurského Wyznánj přidržegjcy se Křestanský hauff, a w tom wyznánj stogjcy nassj Wlasti Slowenský Národ wčastný se stal ...*

Ambrozi zároveň priznáva, že s najlepším úmyslom sa nedržal striktné latinského originálu a čerpal z Arndtovho prekladu: *vpříjmně wyznávám, že chtěge Wydánj toto k wžjtku Ewangelického Křestana zpořádati, wssech slow blahosl. Autora, tak gako w Latinském Originali stogj, sem wssudy nezadržel, než tu y tam, kdy to předložený cýl wyhledáwal, slow a řečj geho sem zanechal, a od textu odstaupil, ssetřjw w tom Mužej Božjho Jana Arnda Německého Přeložení, ano y tá twrdá slowá obměkčiw, která Arnd zadržel; některá pak přiložená slowá, znamenjm () sem poznamenal ...*

⁵⁵ V skutočnosti ide o Komenského preklad diela Lewisa Baylyho *The practice of Piety*.

Ambrozi okrem toho, že sa nedržel originálneho textu, pridal za niektoré kapitoly Wzdechnutj – krátku modlitbu s odkazom na súvisiace modlitby z Arndtovej Záhradky rajskej, aby *při čtenj zlaté této Knihy, horliwost a wraucnost křesťanská napomozená byla a tiež piesne kteréby ... Nábožný Čtenář, w duchu hlasu swého pozdřwihna, wraucně zpjwati mohl*. Ambrozy rovnako ako Arndt vkladá odkazy na Bibliu.⁵⁶

Najkontroverznejší Ambroziho doplnok však bola meditácia *Kratičké rozgjmánj o Osprawedlněnj Wjry*, ktoré obsahuje dve časti: *O žalostném Stawě Hřjcha, a milostném Osprawedlněnj nassém* a *Cwičenj Wjry we Wykupitele Krysta Gežjsse, w nabožných Přemyslowánj a Modlitbách obsažené*. Kratičké rozgjmánj malo rozsah 24 strán a Ambrozi priznáva, že pri jeho tvorbe použil texty Johanna Gerharda (1582–1637) a Arndta. Tým sa výpočet Ambroziho doplnkov nekončí. Na konci poslednej kapitoly doplnil citát z Biblie a kapitolu Modlitby Rannj a Wečernj obsahujúcu 15 modlitieb. Ak sa pozrieme na preklad vidíme relatívne veľké odchýlky voči originálu. Ambrozi sa drží členenia na paragrafy, ale často je výkladovejší. Dochádza však aj vynechaniu celých pasáží, a to najmä v štvrtej knihe, v častiach o sviatosti oltárnej a o funkcii kňaza (príloha č. 3).

Ambroziho verzia sa nestretla s jednoznačne priaznivým ohlasom medzi evanjelikmi. A to zrejme nielen pre jej otvorene pietistický charakter, relatívne voľné zaobchádzanie s pôvodným textom a preto, že išlo o preklad vytvorený z iných prekladov. Jeho vlastná meditácia *Kratičké rozgjmánj o Osprawedlněnj Wjry* vyvolala nevôľu Andreasa Ambrozyho v Berlíne, čo bol zrejme aj dôvod, prečo sa vydavateľský projekt nakoniec neuskutočnil v Nemecku, ale vo Wroclawi. Svoje malé nadšenie z kontroverznej verzie vysvetľuje Andreas Ambrozy v liste Michalovi Institorisovi-Mošovskému.⁵⁷ Podľa neho je rukopis kontroverzný nielen pre katolíkov, ale aj pre evanjelikov. Jednak popudí „katolíckych bratov“ proti evanjelikom, a jej dovoz bude neľahký až nebezpečný. Okrem toho je Ambroziho vlastná meditácia o ospravedlnení človeka pred Bohom problematický text. Je síce založená na dogmatickej náuke augsburgského vierovyznania, ale táto sa podľa Andreasa Ambrozyho zrodila zo zlého pochopenia Pavlových listov Rímskym, Galatským a Židom. Pavol nechcel odvieť kresťanov od úcty k morálnym zákonom, ale od židovských ceremónií. Nevieme, do akej miery toto teologické stanovisko ovplyvnilo Institorisa a iných pri vnímaní Ambroziho vydania. O Andreasovi Ambrozom nevieme veľa. Rovnako ako v prípade Jána Ambroziho, získavame informácie na základe korešpondencie Michala Institorisa-Mošovského, kde ho Juraj Petermann označuje za inšpektora a superintendenta. Vieme, že istý čas pôsobil v Berlíne, nevieme však v akej pozícii, a nevieme veľa o jeho teologických náhľadoch. Sám Andreas Ambrozy si vymenil s Institorisom niekoľko listov. Môžeme pripustiť, že jeho stanovisko ovplyvnilo prijatie diela.

⁵⁶ Odkazy na Bibliu sa veľmi sporadicky objavujú aj v citovanej trnavskej slovenskej verzii.

⁵⁷ LK, Rkp. zv. 593, 13. 4. 1780.

Zhrnutie

Stoličný sudca Ján Ambrozi sa zo zachovanej korešpondencie vynára ako osobnosť so záujmom o osudy evanjelického školstva, a najmä zo záujmom o tvorbu a vydávanie kníh pre náboženskú každodennosť slovenského etnika evanjelického vierovyznania. Niektoré jeho diela sa nesprávne pripisujú Jurajovi Ambrozimu. Najvýznamnejším, najťažším a zároveň najkontroverzným vydavateľským činom bolo vydanie prekladu *Imitatio*. Napriek tomu, že to urobil v kontexte s tradíciou novovekých evanjelických verzií *Imitatio*, vydanie sa nestretlo s jednoznačne priaznivým ohlasom u evanjelických intelektuálov a ťažko si hľadalo svojich čitateľov.

Ambroziho *Schola Christi* otvára problematiku vydávania a upravovania klasického náboženského diela nielen v Uhorsku. Komparácia vydaní poukazuje na isté trendy úprav – motivačné úvody, návody na použitie, modlitebné doplnky – viac-menej spoločné pre obe konfesie. Jednoznačným trendom prekladania bol preklad z prekladu alebo hybridný postup prekladania z viacerých zdrojov. Ukazuje sa tak, že hoci bol tento klasický text vyhlásený za mimoriadne prospešný pre osobnú zbožnosť, za nadčasový a univerzálny z hľadiska používateľského určenia, nebolo možné ponúknuť ho ľudovým vrstvám bez adekvátnych úprav. Zo stredovekého kontemplatívneho textu určeného rehoľným komunitám sa tak stala interpretácia a náboženská príručka vyladená smerom k platnej náuke jednotlivých konfesií, smerom k reálnym recipientským možnostiam širokých vrstiev a smerom k prototypu neskorobarokovej praktickej náboženskej literatúry, aby v tejto podobe doplnila jej neprehliadnutelnú ponuku na trhu.

Nevieme celkom presne konštatovať, kedy a ako došlo k osvojeniu *Imitatio* protestantami, ktorých oslovilo vďaka dôrazu na vnútorné prežívanie viery. Ambroziho interpretácia sa niesla v pietistickom duchu a vidno v nej predovšetkým inšpiráciu dielom Johanna Arndta, teda autora, ktorého, hoci bol v tom čase už neaktuálny, preferovali niektorí evanjelickí duchovní, najmä ako reakciu na dobovú filozofiu a teológiu, zdôrazňujúcu mravné poslanie náboženstva na úkor mystéria.⁵⁸

Pri práci na vlastnej verzii nepracoval len s originálnym latinským textom, ale použil aj českú verziu a inšpiroval sa Arndtovým prekladom. Ambrozi v súlade s inými novovekými verziami doplnil *Imitatio* o vlastné meditácie, odkazy na piesňové a modlitebné doplnky a vytvoril tiež vlastný text, ktorého originalita je sporná a ktorého teologická podstata sa stretla s kritikou teológov. Úpravy uskutočnil s cieľom zaatraktívniť recipientom klasické dielo považované za mimoriadne užitočné pre duchovný život evanjelikov.

Napriek starostlivým úpravám nebolo 1900 kusov knihy predaných ani 16 rokov po vydaní. Tento fakt možno interpretovať na jednej strane ako slabú pod-

---

⁵⁸ Kowalská, ref. 18, s. 151.

poru evanjelických duchovných pri distribúcii knihy, čo mohlo súvisieť s nejednoznačným prijatím diela. Na druhej strane tento a podobné prípady problematickeho odbytu ukazujú, že vydavatelia evanjelickej literatúry vedení ušľachtilými zámermi neboli schopní realisticky odhadnúť recipientský potenciál. Preto sťažnosti na obmedzovanie vydávania a distribúcie zo strany katolíckej cenzúry v 70. rokoch 18. storočia striedajú v 80. a 90. rokoch autentické výpovede o problematickom odbyte kníh kníh určených pre náboženskú každodennosť evanjelikov.

Príloha 1:

List Juraja Petermanna Jánovi Ambrozimu¹

Milost a pokog, z plnosti Krista Spasitele nasseho, Panu mne mnoho važnemu a milemu P. Johannes Ambroszy Georgius Petrman, winssuge.

Bez nadanj, wssak ne nahodu, listem gegich Pane Ambroszy pocten a obweselen gsem. Wonj zagiste laskau Kristowau, a Blizniho nasseho, coz se tak zhus-ta w nassich Casych nenacházy: ponewadž Tma a mrakota neznamosty Spasitele wssecky zeme naplňuje a Narodj praudem žadosti swetskich zachwaceny, Ssiro-kau cestau do zahjnuti nesenj budau. Z te pričini mile gest gesste z takowich zna-menati genž na Skale zstawenj w Kristau stogice, to hledagj coz geho gest. Obži-wauğz takowe, o ziwy Spasiteli, Duchem a krwj swau.

Co se P. Ambrosziho žadosti dotiče, abych pracy k witlačenj Tom. z Kempis Knižky na sobe wziti, a gi zde wihotowiti dal, tedy uprimne podle prawdy oznamym, ze se to w nas stati nemuze, to negen pro mug dvognasobnj Auřad, Comisie z rozlicnich Kragin, ano take mug ustawagicy stari Wek, roku 70ho. tak ze se nesmjn w takowau praci widati, k tomu take w nas nemagj tak wibornoau literau, gakyby se nalezelo. Owssem že w Jenné, Wyttemberce a Berline a také Hali nachazegj se wznessenegssy tlačirne, gak se to z Knich, otdad wisslich spratriti dáwa. A zwlasste w Berline, tam gest Inspector anebo Superintendent P. Ambroszi z Uher, slowak, genž česky dobre take wmj; ponewadž nekolik let Kazatelem českym byl, gakz gjm to snad dobre powedomo gest. To gest gesste mladý muz, tomu to mohu naložiti. Nini ge Včitelem an der Spittolkirche. Nez, kdibi take ta wec k zadanemu koncy, totiz k witlačenj prisla, tedy gest gesste welika prekazka z strany odeslanj Uherskeg zemi. Bila vždicky w tom welika nesnadnost, ninj pak mnohem wice, po teto poslednj Wogne: ano y tam gest nini tuhe nesnadnenj z Stranj Censury Knich, gak ga toho dobru powedomost mam. Gak mi byl ten wybornj Sluha Pane, w Press-purce, M. Institoris, snad powedomu praci naložil, wykonana byla, a dlé geho ža-

¹ LK, Rkp. fasc. 593, 9. 10. 1779.

dosti wsse, což se mu odeslalo nalezite k rukam dostal: nez ninj guž nebezpečnegj gest. Mne to gest az bolestne, ze gjm swau pomoc, w tom odepriti musym, a gjm, w te pekné snažnosti pomocnikem biti nemohau.

Euangelitsky, mug drahý Pane smyslegj, kdiz w predmluwe te Knižky O Osprawedlnej Čloweka Nawesky dáwagj. Nebo to o takowé subiectum, kterež chce nasledowati Krista, newihnutedlne prwe swau přirozenu bidu, a zatracenj poznati, a w krwj Geho, Wjra Osprawedlnej dosahnuti musy; k cemuz Pan Arnd, w knize o prawem Krestanstwj wiborne spůsob ukazuge. Pan Semian mne mnoho Exemplarů swe práci poslal, kdiz se domu nawracel; nez ani gedem prodan neni: nebo to Dylo nezny dobre česky, což Cechum mile nenj.²

Ten welky Pastyř, genz sobe wssecky Dusse, krwj vlastnj, a swjm newinjm Vmučenjm zasluzyl a kupil, pomniz na wssecky a wssudy; nastrog wernjch a oswicenich Delniku, genž by to drahe Euangelium, ze srdce zwestowali, aby zadna, Winnu nassy nehynula. Gich pak mne wžactny a srdce mily Pane, posilnug naš mily Spasitel, aby wnm ziwou Wirau stogjce wkorenenj, geg werne nasledowati a snym wečne se radowati mohli. Wté mysli zawiragje zustawam.

Gegich

Ponjzenj Sluzebnik Georgius Peterman

Dresden

d. 9. 8bris 1779.

Príloha 2:

Porovnanie textu – 46. kapitola 3. knihy

Príloha č. 3:

Porovnanie textu – 5. kapitola 4. knihy

---

² Ide zrejme o knižku modlitieb a meditácií vo veršoch Čas Bolestného Vmučenj, y newinne Smrti Pána a Spasytele nassého Gežjsse Krysta, ... w Jéně, Wytisskl Jan Krysstof Strauss, 1773. Michal Semian sa po štúdiách teológie vracal z Jeny v roku 1774.

Príloha 2: Porovnanie textu – 46. kapitola 3. knihy

Latinský original Thomasa a Kempis. ¹	Anonymný preklad. Irnava, Akademická tlačiareň, 1744.	Preklad J. Ambrozioho. Luban, 1780.	Anonymný nemecký preklad Irnava, Akademická tlačiareň, 1771.	Preklad S. Chálteilliona (1563). Podľa vydania: Leipzig, Wallther, 1725.	Nemecký preklad J. Arnda (1605). Podľa vydania: Leipzig – Erben, 1734.
Cap. 46. De confidentia in Deo habenda, quando insurgunt verborum iacula	Kapitola XLVI. Kterak dlowěk má důfáníj mji w Boha, když powšadwagj strelj slow	Kapitola XLVI. Kterak dlowěk má důfáníj mji w Bohu, když wtrhánj	Das 46. Capitel. Von dem Vertrauen un Gott zu haben, wann sich scharfe Reden wider uns erheben.	Capvt XXXXVI. De mortalis honoris contemptu.	Das XLVI. Capitel. Der Mensch soll zeitlicher Ehre und Schmach nicht achten
I. Fili, sta firmiter et spera in me. Quid enim sunt verba, nisi verba? per aerem volant, sed lapidem non kédunt.	I. Pán. Synu, stúg pewné, a důfěg we mne; neb co gsu slowa, než slowa? W powěťj lej, ale kamene newrážgj.	I. Pán. Synu móg, stúg w dobrém pewné, ^{m)} a důfěgy we mne; neděg se nepokogit slowum: wssak slowá gsu gen slowá. W powěťj lej, ale kamene neranj. ^{m)} Mat. 13, 13	Herr. Mein Sohn! Siehe festiglich und siehe deine Hofnung auf mich; dann was seynd Worte anderst, ale Worte? Durch die Luft fliegen sie, und verletzen nie einen Stein also keinen Gott festiglich gegründeren Menschen.	Nate, tua nihil referre putato, si alios honorari et extoli, te vero despicit contemnique videas.) Erige ad me in caelum animum, & ab hominibus in terris contemni non aegreferes.)) Ia. 2, v. 2.) Matth. 5, v. 11.	Herr: Sohn, wo du jemand anders ehren und erhöhen siehest, du aber verschmähst und erniedert wirst, du wollest da dich dess nicht annehmen, sondern dein Herz zu mir in Himmel aufrichten, so wird dich der Menschen Verachtung nicht betrüben
Si reus es, cogita, quod libenter velis emendare. Si nihil tibi conscius es, pensa: pensa quod velis libenter pro Deo hoc susnitere.	Gestížes wimmen, pomysli: že se rád napravawiti chcess; negyšli sobě ničeho powědom, pomysli: že to chcess rád pro boha trpěti	Gesli si wimmen toho, z čeho tě posuzgj, pomysli, že se potepsati máš; negyšli sobě ničeho powědom, vlož w srdcy swěm, že to rád chcess pro Boha trpěti,	Bist du daran schuldig, so gedlenke dich gern zu bessern; bist aber keines Ubelts bewust, so ergebe dich, solches gern um Gottes zu leiden.		
Parum satis est ut vel verba interdum sustineas, qui necdum fortia verbera tolerare valēs.	Dostif malo gest: abys někdy aspoň slowa strpěl, který gessě bijj slyného sněšiti nemůžess.	aspoň twrdá slowá trpělivě snášseti, když přjkré bijj podstaupiti nemůžes.	Es ist ein Geringes, dass du disweisen Worte übertragest, der du noch keine starke Schläge leiden kanst		
Et quare tam parva tibi ad cor transeunt: nisi quia adhuc carnalis es, et homines magis, quam oportet, attendis?	A proč tak malé věcy k srdcy tobě gdu, gedně proto: že gsy gessě tělesny, a věššy na lidj pozor máš, než slusny?	A proč tak malá věc k srdcy twému gde? Gedně proto, že gessě tělesny gsy, a wjce pozorujes na lidj, než slussj.	aus was Ursachen anderst gehen dir so geringe Sachen zu Herzen, als dass du noch so fleischlich bist, und die Menschen mehr, dann es sich geziemet, beobachtest.		
Nam quia despicis metuis, reprehendi pro excessibus non vis, et excusationum quęris umbracula.	Neb, že se bogiss; abys potupen nebyl; nechcess trěštan býti pro weystupky, a hledass sfnideli weymylw.	Že se potupy bogis, nechcess pro wystupy swě trěštan býti, ale sijnj wymylwuy hledās.	Sintemal, indem du dich fürchtest verachtet zu werden, wilst du nicht um deiner Übertretungen willen gestraffet, und gezüchtigen werden, und gebrauchest dich zu Deck-Mantel der Entschuldigung.		
2. Sed inspicie te melius, et cognosces quia vivit adhuc in te mundus, et vanus amor placendi hominibus.	Ale prizri lépe sám k sobě, a poznās: že gessě w tobě žiw gest swět, a marná žádost: abys se lidem ljblj.	Než ohlědni lépe sám sebo, a vznās, že gessě w tobě žiw gest swět, a marná žádost, abys se lidem ljblj	Besihe dich aber besser, und du wirst erkennen, dass noch in dir lebe die Welt, und eitle Begierde denen Menschen zu gefallen.		

¹ Zdroj: <http://www.thelatinlibrary.com/kempis.html>

<p>Cum enim bassari refugis, et confundi etiam pro defectibus, constat utique, quod nec verus humilis sis, nec vere mundo mortuus, nec tibi mundus crucifixus.</p>	<p>Sed audi verba mea, et non curabis decem millia hominum verba.</p>	<p>Neb, když nechcess trestán, a zahabnen býti pro nedostatký swé, samo owsemo patrne gest: že ani negý práwé pokorný, ani gýsy swétu práwé nevmrel, ani tobé swét vkrřizován nenj. ^(mm) Gal. 6, 14.</p>	<p>Dann indem du flichest das Verlachen, und um deiner Mängel willen verschmähst zu werden, wird es offenbar, dass du nicht wahrhaftig demüthig, noch der Welt abgestorben seyst, un die Welt dir noch nicht gecreuziget ist.</p>
<p>Ece, si cuncta contra te dicerentur que fingi malignissimae possunt, quid tibi noceret, si omnino transire permitteres, nec plus quam festucam perpenderes? Numquid vel unum capillum tibi etrahere possent?</p>	<p>Alle slyss slowo mé, a nebudess dbáti na deset tisíc slov lidských.</p>	<p>Alle slyž slowo mé, a nebudés se báti deset tisíc slow lidských.</p>	<p>Höre aber meine Worte, so wirst du zehen tausend Menschen Worte nicht fürchten.</p>
<p>3. Sed qui cor intus non habent, nec Deum præ oculis, facile facilliterque verbo moventur vituperationis.</p>	<p>Hle, když pak wscecko proti tobé praweno bylo, co neyzlostněgi může wymyslěno býti, co by ti to sskodilo, kdybys wssemu mjmo sebe giti dal, wíce sobé toho, než gako mrtvý (!) newázil? Zdáliž ti to wscecko aspon geden wlas wytáhnuti mohlo?</p>	<p>Hle, když wscecko proti tobé mluweno bylo, co neyzlostněgi může wymyslěno býti, co by ti to sskodilo, kdybys to mimo wssj pustil, a wíce sobé newázil, než gako mrtwý? Zdáliž ti to wscecko aspon geden wlas z hlawy wytáhnuti mohlo?</p>	<p>Ja, wann schon alles wider dich gesagt würde, was man auf das aller böseste, und argeste erdichten konnte, was möchte es dir schaden, so du es vorüber lässtest fahren, und nicht anders, als für einen Spreuer hiltest? Meinest du, dass es dir ein Hartlein möchte ausziehen?</p>
<p>Qui autem in me confidit, nec proprio iudicio stare appetit, absque humano terrore erit.</p>	<p>3. Ale kdož srdce wnitř nemá, ani Boha pre očima, snadno se pohne pro slova hanlivé.</p>	<p>Alle kdo přjmého srdce nemá, ani Boha před očima, ted snadno se pohne pro slowa hanliwá.</p>	<p>Wer inwendig kein Gewissen, und Gott nicht vor Augen hat, der wird von einem leichten Scheltwort bewegt.</p>
<p>Qui autem in me confidit, nec proprio iudicio stare appetit, absque humano terrore erit.</p>	<p>Alle kdož we mne duřfá, a na wlastnjm sudu státi nezádá, bez strachu lidského bude.</p>	<p>Kdo pak we mne duřfá, a na swúg wlastnj saud se nespolehá, nebudě se lidského strachu báti. ⁾ Iza. 51, 7, 12</p>	<p>Wer aber mir vertrauet, und nicht begehret, dass man auf seinem eigenem Urtheil stehen soll, der wird ohne menschliches Erschröcken seyn;</p>
<p>Ego sum enim iudex, et cognitor omnium secretorum: Ego scio, qualiter res acta est; Ego injuriantem novi, et sustinentem.</p>	<p>Neb gá gsem sudce, a znám wssecky tegnosti; gá wjm, kterak se wěc stála; gá znám, kdo křiwdu činj, y toho, kdo trpj.</p>	<p>Nebo gá gsem Saudec a znám Zpytatel wssech tagnosti: ⁾ gá wjm, kterak se wěc konala, gá znám křiwdu činjčyno, gá znám křiwdu trpjčyno. ⁾ I. Kor. 4, 5.</p>	<p>Dann ich bin ein Richter, und Erkennner aller Heimlichkeiten; ich weis, wie die Sache ergangen ist; ich kenne sie beede; den, der jenem unrecht gethan, und jenen, der es gelitten hat.</p>
<p>A me exit verbum istud; me permitente hoc accidit, ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.</p>	<p>Odemnět (!) wysšlo slowo toto z mého dopuštěnjm toto se přihodilo: aby zgewena byla mysljenj srdcy mnohých.</p>	<p>Ode mne wysšla gest řeč láto, ⁾ z mého dopuštěnjm se to stalo, aby zgewená byla z mnohých srdcy mysljenj ⁾ 2. Sam. 16, 10. Amos. 3, 6. ⁾ Luk. 2, 35.</p>	<p>Vor mir ist ausgegangen dieses Wort, durch mein Verhängnuss ist dis geschehen, damit aus vielen Herzen ihre Gedanken geoffenbaret würden.</p>

² Správně „mrty“. Ide zřejmě o tlačovou chybu.

Ego reum et innocentem iudicabo; sed utrumque occulto iudicio volui probare ante.	Gáz súditi budu winného y newinného; ale sudem swým tagným chiel' gsem pred tim oba skusyti.	Ga sauditi budu winného y newinného, gá mým tagným Saudem chiel' sem obauch na před zkusyti.) Gereem. 11, 20.	Ich werde den Schuldigen und Unschuldigen richten, aber bevor habe ich sie beide durch mein verborgenes Gericht wollen bewehren.
4. Testimonium hominum scpe salit; meum iudicium verum est, stabit et non subvertetur.	4. Swédectwi lidské častokrát zdlanawá: móg sud gest prawý; státiť bude, a nebude podvráćen.	4. Swédectwi lidské častokrát sklamaná, ale móg Saud gest prawý.) móg Saud bude státi a nebude podvráćen.) Zalm 119, 137.	Derer Menschen Zeugnuss betrügt oft; aber mein Gericht ist wahrhaftig, beständig, und kan nicht umgestollten werden; es ist vielen verborgen, und wenig Menschen allerdings bekennt.
Latet plerumque, et paucis ad singula patet; nunquam tamen errat, nec errare potest, etiamsi oculis insipientium non rectum videntur.	Na wětšim djele gest skrytý, a ne mnohým w některých věcech známý; wssak nikdy nebludj, ani nemůž bhaditi, ačkoli před očima nemudrých lidj zdá se býti nepravý.	Na wětšim djele gest skrytý, a ne mnohým známý; nikdy wssak zblauditi nemůž, ani někdy před očima nerozumných lidj zdá se býti nepravý.) Rjm. 11, 33.	Jedoch irret, und fehlet es nicht, und mag nicht irren, oder fehlen, ob es schon in denen Augen derer thorrechtigen Menschen unrecht scheineth.
Ad me ergo recurrendum est in omni iudicio, nec proprio innitendum arbitrio; justus enim non conturbabitur, quidquid a Deo et acciderit.	Protož ke mně se má dlowěk wtkati w každém posuzowánj, a nespolehati na wlastnj zdánj. Nebó spravediwly nezarmuti se, cožkoli se mu od Boha přihodj. (Prjsl. 12, 21.)	Protož ke mně se máš utkati w každém posuzowánj, a nespolehý se na své wlastnj zdánj. Nepotká spravediwého žádná těžkost;) Prjsl. 12, 21	Darum soll man in allem Gericht zu mir laufen, und sich nicht auf eigenen Willen, und Gutdünken verlassen. Der Gerechte wird nicht betrübt, was ihm auch von Gott zugefüget wird;
Et si iniuste aliquid contra eum prolatum fuerit, non multum curabit, sed nec vane exultabit, si per alios rationalibiter excusetur.	By pak něčo nespravediwě proti němu mluweno bylo, nebude mnoho dbáti. Aníž se marně radowati bude, gesli ho ginj z slusných přčin wymluwati budu.	byť pak něčo proti němu nespravediwě mluweno bylo, nebude mnoho dbáti. Aníž se marně radowati bude, gesli ho ginj wymlauwati budou.	ja, obschon etwas unrechts gegen ihn hervor gebracht wird, so wird er dessen nicht viel achten; wird auch keine eitele Freude empfinden, wann ihn schon andere billiger Weise entschuldigen;
Pensat namque quia ego sum scrutans corda et renes, qui non iudico secundum faciem et humanam apparentiam.	Neb sobě wvážuge: že gá gsem, genž zpytuji srdce, y ledwj, a podlé lidského pohlednj.	Neb sobě uwážuge, že gá gsem, genž zpytuji srdce y ledwj,) že gá nesaudim podlé twáři, a podlé lidského wzežrenj.) Zalm. 7, 10.) I. Sam. 16, 7	sondern er erweget, und nihmt wahr, dass ich ein Erforscher derer Herzen, und Nieren bin, und nicht nach dem menschlichen Ansehen, oder eusserlichen Schein richte.
Nam scpe etiam oculis meis reperitur culpabile, quod hominum iudicio creditur laudabile.	Neb častokrát gsem před očima mýma očima nacházý se trestánj hodné, což lidským sudem zdá se býti chwálitěbné.	Častokrát zagisť před očima mýma nacházý se trestánj hodné, což podlé saudu lidského zdá se býti chwálitěbné.	Dann was vor dem menschlichen Urtheil löblich scheineth, das wird vor dem meinem Augen oft sträflich befunden.
	Modlitba		

<p>5. Domine Deus, iudex iustus, fortis et pater, qui hominum nostri fragilitatem et pravitatem, esto robur meum, et tota fiducia mea; non enim mihi sufficit conscientia mea.</p>	<p>Tu nosti, quod ego non novi, et ideo in hoc reprehensione me humiliare debui, et mansuete suspirare.</p>	<p>Ignosce ergo mihi propitius, quod sic non egi, et dona iterum gratiam amplioris sufferentiae.</p>	<p>Melior est enim mihi tua copiosa misericordia ad consecutionem indulgentiae, quam mea opinata iustitia pro defensione latentis conscientiae.</p>	<p>Et si mihi nihil conscius sum, tamen in hoc justificare me non possum: quia remota misericordia tua non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.</p>	<p>5. Služ Pane Bože, sudce spravvedlivý, sylný, a trpělivý, genž znáš lidskou křehkost, y zlost; budíž syla má, a celé důvěry mé. Neboť nemám dosti na světní svědomí.</p>	<p>Ty znáš, čeho já neznám, a protož w každém trestání mé gsem se koriti, a tisse snášseti.</p>	<p>Těž odpust mně milostivě, kolikrát gsem tak nečinil, a opěť rač vdeliti hodněgšy milosti k trpělivosti.</p>	<p>Nebo lepsšy gest mi hogné milostenstwj tvé k obdržení smilování, nežli má domělá spravvednost, k obrátněj skrytého svědomí.</p>	<p>Ač něchož sobě powědom ngsem, wssak jim se nemohu spravvedlwého činiti, neb bez milostenstwj twého, nebude spravvedlw činěn před twari twu žádny živý. (Zalm. 112. 2.)</p>	<p>5. Pane Bože sudce spravvedlivý, sylný a dluho showiwagigý; genž znáš křehkost y zlost lidskau; budíž ty syla má a celé důvěry mé; nebo nenj mi dostatečné mé svědomí.</p>	<p>Ty znáš, čeho já neznám; gá w každém trestání mé sem se koriti, a tisse wssacko podnikati.</p>	<p>Odpust mi milostivě, kolikrátli sem taj nečinil, a udel mi zase milosti k trpělivému snášsenj.</p>	<p>Lepšij mi gest žagistě tvé hogné milostenstwj, abych dosáhnul odpusťtenj, nežli má domnělá spravvednost k obrátněj mého skrytého svědomí.</p>	<p>Ač něchož sobě powědom ngsem, wssak jim se nemohu spravvedlwého včiniti,) nebo kýž odegmés milostenstwj, nebude před tebau spravvedlw žádny živý.)) 1. Kor. 4. 4.) Zalm. 143. 2. Přidej z Záhrad. Ragské z Dju 3. Modlit. 33. pag. 519 nasl. Pjsnic. W tebeť gsem a móg Bože dauffal [etc.] Wssemoħaučy wěčny Bože w samého tě [etc.]</p>	<p>Knecht. Herr Gott! Gerechter Richter! Du Starke, und Geduldiger! Welcher derer Menschen Schwachheit, und Bosheit erkennet, sey Gewissen thut mir kein Genügen;</p>	<p>dieweil du weist, was ich nicht weiss, darum soll ich mich in alle Strafe demüthigen, und sanftmüthiglich leiden.</p>	<p>Verzeihe mir gnädiglich, als oft ich demessen nicht gethan habe, und verleihe mir gnade zu gröserer Geduld.</p>	<p>Dann mir deine überflüssige Barmhertzigkeit zu Erlangung derer Gnaden besser, und lieber ist, weder meine vermeinte Gerechtlichkeit zu Entschuldigung meines verborgenen Gewissens.</p>	<p>Und ob ich mich schon nicht schuldig wüste, so mag ich mich doch damit nicht erriegen; dann wo deine Barmhertzigkeit ausgeschlossen ist, wird in deinen Angesichte kein lebendiger Mensch gerechtfertiget werden.</p>	<p>II. Serv. Domine, in coecitate sumus, & vanitate facile seducimur. Si recte meipsum inspicio, nunquam mihi ab illa re facta est iniuria, quo sit, ut, Creatur unrecte geschehen, darum habe ich nichts mit recht wider dich zu klagen.</p>	<p>Sed quia in te, & frequentier & grautier peccavi, merito armatur in me omnis rerum natura. Igitur mihi infamia et contentus, tibi laus, honor, gloria debetur. 5)</p>	<p>Ac nisi me sic comparauero, ut me ab omnibus despic atque derelinqui, planeque nullo loco haberi aequo animo feram non possum nec animum consequi pacatum atque stabilem, neque, diuinitus illustrari, nec tibi plene contungi. 5) Dan. 9. v. 7</p>	<p>ja wo ich mich nicht darzu schicke und berete, dass ich gern von allen Creaturen wolle verschmähet, und verlassen, und ganz nicht geschätzt werden, so mag ich innerlich nicht befriediget noch beresiget, nicht geistlich erleuchtet, noch mit dir vollkommen vereiniget werden.</p>	
--	---	--	---	--	---	---	--	--	---	---	---	---	--	--	---	--	--	--	--	---	--	---	--	--

Príloha č. 3: Porovnanie textu – 5. kapitola 4. knihy

Latinský originál Thomasa a Kempis ¹ Cap. 5. De dignitate Sacramenti, et statu Sacerdotali	Anonymný preklad. Tmaava, Akademická tlačiareň, 1744. Kapitola V. O dôstojnosti Welebné Svätosti, a o Stavu Knežském.	Preklad S. Chateilliona (1563). Podľa vydania: Leipzig, Walther, 1725. Capvt 5. De mysterii dignitate, deque statu, quem obtinent sacris praefecti	Nemecký preklad J. Armdta (1605). Podľa vydania: Leipzig, Braun – Eben, 1734. (1) Das V. Capitel. Von der Hohheit des Sacraments und dem Priesterlichen Stande	Luban, 1780. Preklad J. Ambrozioho Kaptola V. O wznesenosti Welebné Svätosti Wečere Páně a o stavu Knežském
	Hlas Páně	Vox discipuli		Hlas Milého
I. Si haberes angelicam puritatem, et sancti Johannis Baptistae sanctitatem, non esses dignus hoc Sacramentum accipere nec tractare.	I. Kdybys měl Angelsku čistotu, a Svätost svätého Jana Křtitele: a nebylbyš hoden tuto Svätost přijímati, ani se jí dotýkati.	Instructum esse mensam quis non advertit? At si filius es aurore, si castitate excellis, aut ardore pietatis ipsum baptismum accumulans, non propterea factiaberis, sed hoc committatu intercludens:	Wenn du auch der Engel Reinigkeit, und des Heil. Johannis des Täufers Heiligkeit hättest, so wärest du doch nicht würdig dieses Sacrament zu empfangen, oder dasselben zu handeln	I. Kdybys měl Angelskou čistotu, a Svätého Jana Křtitele svätost, nebyl bys hoden s tauto Svätostí se obíratí.
Non hoc meritis debetur hominum, quod homo consecrat et tractet Christi sacramentum, et sumat in cibum panem Angelorum.	Neb se to nemúz připsati zásluhám lidským: že člověk posvěcuje, a pěstuje Krystovu Svätost, a že chléb Angelský za pokrm přijíma.	quippe nullius homine nati meritis datur, vt ab vsu communi panem & vinum secernat, & in Dei Peculium referat.	Denn das kommt nicht aus verdienst der Menschen her, das der Mensch das Sacrament Christi segnet und handelt, und der Engel Brod zur Speise empfähet.	To se nemúz připsati zásluhám lidským, že člověk při této Wečě, zemské věcy k Svätostijnmu vžívání posvěcuje, že člověk tělo a krev Krystovu, přijíma.
Grande mysterium et magna dignitas Sacerdotum, quibus datum est, quod Angelis non est concessum. Soli namque Sacerdotes in Ecclesia rite ordinati potestatem habent celebrandi et Corpus Christi consecrandi.	Gesit veliké tajemství, a veliké důstojnost Kržské, gimž dáno gest, co Angelům není propugčeno. Neb sami Krěžj poradně v Cyrkvi posvěceni, magi moc Masy swatu služiti, a Tělo Krystowo posvěcovati.	Grande iam arcanum loquor, & decus immortale sacerdotum, quibus id ministerii donatur, quod ipsis spiritus haud conceditur.	Es ist ein gross Geheimniss, und der grosse Würdigkeit der Priester, welchen gegeben ist, was den Engeln nicht verlieren. Denn die Priester alleine, von der Kirche nicht müssig bestellet, haben Macht das Abendmahl zu halten, und den Leib und Blut Christi zu segnen.	Sami sýce Krěžj v Cyrkvi poradně posvěceni, magi moc Chléb a Wjno posvěcovati: protož veliká gest hodnost gegich; gim zagisté dáno gest, co Angelům není propugčeno, aby s tak velikým Tagemstwjím se obírali.
Sacerdos quidem minister Dei est, utens verbo Dei per iussionem et institutionem Dei.	Owsem Krěž gest služebnjk Boží, vžwage slova Božjho skrze rozkaz, a vstanowenij Boží:	Non enim constat haec sacra, vbi qui nondum initali sunt, sacris operantur, nec ipsum Christi corpus dedicare reformidant.	Der Priester nun ist zwar Gottes Diener, der das Wort gebraucht, nach dem Befehl und Einsetzung Gottes,	Oni gsa u v této částce služebnjcy welkého Boha, vžwagjcy Slova Božjho, skrze rozkaz a vstanowenij Boží)
Deus autem ibi est principalis auctor, et invisibilis operator, cui subest omne quod voluerit, et paret omne quod iusserit.	Bůh pak gest prednj Působitel, a newiditelný Wykonawatel, gemúz poddáno gest wssecko, což chce, a poslusno gest wssecko, čemu říkáže.	Est quidem sacerdos Dei minister, qui Dei sermonem ad Dei praesciptum audit: at cui parent omnia, Deus hic auctorem se principem fert, opificemque, quem nemo vidit vniquam.	Gott aber ist der vornehmste Stifter, und unsichtbare Würcker, unter dem alles ist, was du wilt (!), und dem zu gehorsam stehet, was er befiehet.	Wszak Bůh gest přednj působitel, a newiditelný Wykonawatel, gemúz poddáno gest wssecko, což chce, a poslusno gest wssecko, čemu on říkáže. + Krystus tu Stál pripravuge, Krystus sebe samého skrze ruce Kržské přistupujícím

¹ Zdroj: cituj zdroj

<p>2. Plus ergo credere debet Deo omnipotenti in hoc excellentissimo Sacramento, quam proprio sensui aut alteri signo visibili.</p>	<p>2. Protož wice más wěřiti Bohu wssemohučymu w této neydůstognějšj Swátosti, nežli wlastnjmu smyslu, aneb nekterému znamenj widitedlněmu.</p>	<p>II. Quando igitur accumbis, Deo vaca, nec tuis ipsius oculis magna, quam arripotenti crede;</p>	<p>(2) Derothalben must du dem Allmächtigen Gott in diesem herrlichen Sacrament mehr glauben, als der eigenen Vernunft, oder aussertlichen Zeichen;</p>	<p>Protož wice más wěřiti Bohu wssemohučymu w této neydůstognějšj Swátosti, nežli wlastnjmu tělesnému smyslu a rozumů. ^{h)} Rjm. 4, 10. 21.</p>
<p>Ideoque cum timore et reverentia ad hoc opus est accedendum.</p>	<p>A. protož s báznj, a wctiwości máss k tomuto skutku pristupowati.</p>	<p>feceris haud paulo rectius, si velut attonitus attendas ad dotem,</p>	<p>und daher mit Furcht und Ehrerbietung zu diesem Werke dich begeben.</p>	<p>S báznj a s wctiwości más k této swaté prácy pristupowati.</p>
<p>Attende igitur et vide cuius ministerium tibi traditum est per impositionem manus Episcopi.</p>	<p>Dej na se pozor, a hleď, čj vrad gest tobě poručěn skrze wzkładánj ruku Biskupských.</p>	<p>quae tibi per oraculum est orata, cum manus impositus antistes. ^{h)} I. Tim. 4. v. 14</p>	<p>So erwäge denn und siehe wohl zu, wessen Amt dir gegeben ist, durch Hand-Auflegen des Bischoffs.</p>	<p>2. Dej Služebnjě Boží na sebe pozor, a hleď, čj Vrad gest tobě poručěn, skrze wzkładánj rukau.</p>
<p>Ecce Sacerdos factus es, et ad celebrandum consecratus:</p>	<p>Hle věněn gsy Knězem, a posvěčen gsy k tomu: abys Missy swatu služil.</p>	<p>Ecce defumeris ex hominibus. Et separatis; quorsum nam? vt libes pro hominibus.</p>	<p>Siehe, du bist ein Priester worden, und das Sacrament zu halten geweiht;</p>	<p>Hle věněn sy Knězem, a posvěčen sy k tomu, abys byl ssařfátém Tagemstwj Božjch</p>
<p>vide nunc ut fideliter et devote in suo tempore Deo sacrificum offeras, et teipsum irreprehensibilem exhibeas.</p>	<p>Hleďž nynj: abys wěrně, a nábožně swým čásem, obět Bohu obřowal, a samého sebe bez wchony zachowal.</p>	<p>Itaque tuipsius curam gere, ne vel alieno tempore, vel infrequenter, et parce, vel fide denique non bona munus publicum ob eas, sed vbiq; te demonstres irreprehensum.</p>	<p>so siehe nun zu, dass du treu und andächtig zu seiner Zeit Gott ein Opfer bringest, und dich selbst untaadelich darstellst.</p>	<p>Hleďž nynj, abys wěrně a nábožně w tomto swatém skutku pokradowal, a swug žiwot bez wchony zachowal.</p>
<p>Non alleviatis onus tuum, sed arctiori iam alligatus es vinculo disciplinæ, et ad majorem tenens perfectionem sanctitatis.</p>	<p>Nepolechčj gsy bremena swého: ale gřž gsy tužsým swázkem kážně zawázán, a powinnen gsy o wělsý dokonalost Swatosti se starati.</p>	<p>Ad summum indes tendis, nec onere tuo te levasti, sed arctiore longe vinculo disciplinae constructum reddidisti:</p>	<p>Du hast dich deiner Last nicht enthalten, sondern du bist nun an schärfere Zucht gebunden, und zu einer heiligen Vollkommenheit gehalten.</p>	<p>Nepolechčj sy břemena swého, přjgimage přsluhowánj swatého Vradu, ale gřž sy tužsým swázkem k ostrosti kážně zawázán, a powinnen gsy k wělsj dokomalosti se snážiti.</p>
<p>Sacerdos debet esse omnibus virtutibus ornatus, et aliis bonæ vitæ exemplum præbere.</p>	<p>Kněz wssemi ctnostmi má ozdoben býti, a gřným dobrého žiwota přjklad dáwati.</p>	<p>Sacerdodem enim oportet, & omnium virtutum concentu quodam ornari, & magnum se cunctis aliis exemplum proponere.</p>	<p>(3) Ein Priester soll mit allen Tugenden auszieret seyn, und soll andern mit guten Exempeln im Leben vorgehen.</p>	<p>Kněz wssemi ctnostmj má ozdoben býti, a gřným dobrého žiwota přjklad dáwati. ^{h)} Tyt. 2. 7 8</p>
<p>Ejus conversatio non cum popularibus hominibus, sed cum Angelis in cælo, aut cum perfectis viris in terra.</p>	<p>Geho obcowánj nemá býti s obecnými lidmi, a podlé obecného běhu, ale s Angely w Nebi, anebo s mužmi dokonalými na zemi.</p>	<p>Inspiciamus in speculum, si copia sit inspiciendi, parumper; non versatur, vt est huius mundi vita, sed vti decet caeli municipem, & sceleris purum</p>	<p>Mit gemeinen Leuten muss er nicht umgehen, sondern mit den Engeln im Himmel, odere vollkommenen Leuten auf Erden.</p>	<p>Geho obcowánj nemá býti podlé obecného swéta běhu, ale stáde s Bohem choditi. ^{m)} a duchownjho žiwota vřimati se má. ^{m)} Mogž. 5. 24.</p>
<p>3. Sacerdos sacris vestibus indutus Christi vices gerit, ut Deum pro se et pro omni populo suo suppliciter et humiliter roget.</p>	<p>3. Kněz w poswatné rucho oběčený, gest na městě Pána Krysta: aby Boha za sebe, a za wesskeren lid srděně, a ponjženě prosyl.</p>	<p>3. Sacerdos ante se et post se Dominicé Crucis signum ad memorandam iugiter Christi passionem.</p>	<p>Wenn ein Priester den heiligen Ornat an hat, vertritt er Christi Stelle, dass er für sich und alles Volk inniglich und bemühtig zu Gott bete;</p>	<p>3. Kněz w poswatné rucho oběčený, gest na městě Pána Krysta: aby Boha za sebe, a za wesskeren lid srděně, a ponjženě prosyl.</p>
<p>Ante se Crucem in casula portat, ut Christi vestigia diligenter inspiciat, et sequi frequenter studeat.</p>	<p>Má před sebu, y za sebu znamenj swatého Krjže: aby vstáwřně pamatowal na Vmučenj Krystowo.</p>	<p>Ante se Crucem in casula portat, ut Christi vestigia diligenter inspiciat, et sequi frequenter studeat.</p>	<p>Massen er vor und hinter sich das Zeichen des Heil. Creutzes hat, allezeit des Leiden Christi eingedenk zu seyn.</p>	<p>Er trägt das Creutz vor sich an der Casel, dass er Christi Fussstapfen fleissig ansehe, und denselben ernstlich zu folgen bemühet sey.</p>

<p>Post se cruce signatus est, ut adversa quodlibet illata ab aliis clementer pro Deo toleret.</p>	<p>Ante se Crucem gerit, ut propria peccata lugeat; post se, ut aliorum etiam commissa per compassionem delectat, et se medium inter Deum et peccatorem constitutum esse sciat, nec ab oratione, nec ab oblatione sancta torpescat, donec gratiam et misericordiam impetrare mereatur.</p>	<p>Quando Sacerdos celebrat, honorat Deum, Angelos iustificat, Ecclesiam edificat, vivos adjuvat, defunctis requiem precatur, et sese omnium bonorum participem efficit.</p>	<p>Za sebu Křížem znamenán gest: aby wsselgáká protivnstwj genu od gíných wčiměna trpělivě snášel.</p>	<p>Před sebu Kříž nosí: aby wlastní hrěchy oplakáwal; za sebu, aby také pro gíných hrěchy skrze spoluvtrpnost plakal, a to wěděl: že mezi Bohem, a hršsničkem gest prostřednjkem wčiměn. Aníž má přestati od modlení, a swatě oběti, dokud nezasluží milost, a milosrdnstwj wyprosýti.</p>	<p>Když Kněz Misy swatu sluzí, Boha ctí, Angely obweseľuje, Cýrkew wzdeľáwa, žiwým pomáhá, mrtwým odpocínuti zgednáwá, a sám sebe wsseho dobrého wčastná čni.</p>		<p>III. Tibi quidem inseruit, tibi consulit, tibi prospiciat, tecum, & pro te prosternitur, preces & supplicationes coram Dei solo, sed vice, locoque Christi fundit, nec intermittit, quin exaudiatur, & impetret.</p>	<p>Ad hunc fere modum, dum officio suo defungitur in celebrando sacro, quantum est, quod praestat? Deum honorat, angelos delectat, illustrat homines, seque bonorum omnium, communiumque commodorum socium, & procuratorem ostendit</p>	<p>Hinter sich ist er mit dem Creutz bezeichnet, dass er alle von andern zugefügte Widerwärtigkeit geduldig um Gottes willen ausstehe.</p>	<p>(4) Vor sich trägt er das Creutz, dass er seine eigene Sünde besueufft; nach sich, dass er auch anderer Missethaten aus Mitliden beweine, und erkenne, dass er mittlen zwischen Gott und den Sündern gestellt sey. Er darf weder am Gebet noch an der heiligen Opferung lasst werden, biss er Gnade und Barmhertzigkeit erlanget hat.</p>	<p>Wenn der Priester andächtigt das Sacrament hält, ehret er Gott, erstreuet die Engel, erbauet die Kirche, hilft den Lebendigen (schafft den Todten Ruhe) und machet sich aller Güter theilhaftig.</p>
--	--	--	--	--	---	--	---	---	--	--	---

Zoznam bibliografických odkazov

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1. Martin : Matica slovenská, 1972. 555 s.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 2. Martin : Matica slovenská, 1984. 938 s.

Knihopis Digital [on line]. [cit. 2009-02-14]. Dostupné na internete:
< <http://db.knihopis.org/>>.

KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavateľia v 18. storočí : Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : Veda, 2006. 182 s.

KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava : Veda, 2001. 220 s.

MARON, Gottfried. *Ignatius von Loyola: Mystik– Theologie – Kirche*. 5. vyd. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2001. 304 s.

ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Geschichte de slawischen Literatur nach allen Mundarten*. Budapest, 1826. 525 s.

THIEME, Ulrich – Becker, Felix. *Allgemeines Lexikon der bildender Künstler von der Antike bis zum Gegenwart*. 32. Band. Leipzig, 1938.

Schola Christi by Ambrozi in the context of Modern Imitatia Publishing

Ivona Kollárová

In 1780 Ján Ambrozi, the county attorney, published *Schola Christi*, his own translation of a classical Latin contemplative text by Thomas a Kempis *De imitatione Christi*. The article analyzes some aspects of this editorial project. The preserved correspondence enabled to clarify the purpose of the book, the process of support seeking, publishing, benefaction as well as distribution. The correspondence also helped reveal the editorial background of further editorial projects by Ján Ambrozi, untill now wrongly assigned to the religious writer Juraj Ambrozi. Through comparing *Imitatio* with other editions released or distributed on the territory of Hungary, the author illustrates the tendencies of translation and modifications to the medieaval contemplative text. It is shown, that even though publishers stressed the universal, supra-confessional character and importance of *Imitatio* for everyday religious life, it was impossible to offer it to the wider, to a large extent half-illiterate strata of Hungarian population without certain text modification, supplementing and tuning it towards the science of confessions and the profile of traditional religious books for folk reading. The text comparisons also indicate the translator's tendency towards a free interpretation, to creating new versions of preceding texts. Deeper intertext and philological-theological questions beyond the presented research are raised. The article points out that Ambrozi's version inspired by classical pietistic texts by Johann Arndt, supplemented by new chapters, did not reach support from the official Protestant authorities and its sales caused a problem.

K aktivitám Igora Hrušovského v prvom decéniu 20. storočia a jeho údajným „*Dejinám národa slovenského*“ z roku 1907*

Karol Hollý

V tomto texte poukážem na zaujímavý príklad neúspešného edičného počinu Františka Votrubu (1880 – 1953), ktorému sa napriek nespornej snahe nepodarilo vydať verejne avizované a dokonca čitateľmi objednávané „*Dejiny národa slovenského*“. Hneď na začiatku možno poznamenať, že neúspech tohto projektu sa nestal všeobecne známym a neexistujúca knižka¹ figuruje v dvoch významných bibliografických spracovaniach slovenskej spisby pred rokom 1918 ako vydaná.² Ako autor tohto údajne existujúceho diela v nich figuruje Igor Hrušovský (1879 – 1937), ktorý bude ústrednou postavou tohto textu. Pokúsim sa teda dokladovať nielen to, že toto dielo skutočne nebolo vydané, ale súčasne tiež zasadiť túto malú

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/7180/27 Spoločenské predpoklady a dôsledky vývoja vedy a techniky na Slovensku pred rokom 1918.

¹ Ďakujem za upozornenie na pravdepodobnosť nejestvovania tejto práce v knižnej forme biografovi Zdenkovi Ďuriškovi zo Slovenskej národnej knižnice v Martine. Existencia rukopisu tohto (s najväčšou pravdepodobnosťou nedokončeného) diela nie je vylúčená. Svedčí o tom napr. zmienka F. Votrubu o J. Gregorovi, ktorý „časť rukopisu u Hrušovského už aj videl“. Pozri: VOTRUBA, František. S Jozefom Gregorom-Tajovským v redakcii „*Ludových novín*“, s. 139.

² FEDOR, Michal et al. Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918, bibliografický záznam č. 736, s. 144 [tu táto kniha figuruje ako 4. číslo Votrubovej edície Slovenská knižnica z roku 1907]; POTEMRA, Michal (ed.). Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918, bibliografický záznam č. 120, s. 313 [tu s údajom: Lipt. Mikuláš 1907]. Bibliografický omyl M. Potemru sa zakladá aj na skutočnosti, že vydanie údajného Hrušovského diela z roku 1907 bolo už v roku 1906 avizované a propagované v dobovej tlači. Zaznamenal totiž avíza na Hrušovského knihu v Dolnozemskej Slovácku, Pokroku a Zvolenských novinách. [k avízam v Slovenskom obzore pozri nižšie] a hoci tieto texty pochádzali z roku 1906, ich bibliografické záznamy figurujú pod skratkou „Rec.“. Pozri: POTEMRA, ref. 2, bibliografické záznamy č. 121 – 123, s. 313. Možno ešte dodať, že M. Potemra v úvodnom texte k citovanej bibliografii uvádza ako argument pre možné autorstvo Hrušovského článkov o dejinách Slovenska od najstarších čias po 14. storočie v Považských novinách [k týmto textom pozri nižšie], že „[I. Hrušovský] neskoršie uverejňuje knižnú prácu s touto tematikou (120) [číslo označuje bibliografický záznam *Dejín národa slovenského z roku 1907*]“. Pozri: POTEMRA, Michal. K niektorým otázkam slovenskej historiografie v rokoch 1901 – 1918. In POTEMRA, ref. 2, s. 290. Ako vyplynie z ďalšieho textu ide o zrejmy omyl, v tejto ináč výnimočne precíznej práci.

a málo známou epizódu do širších súvislostí. Okrem kontextu národných ideológií sa sústredím na – taktiež málo známe – Hrušovského aktivity v prvom desaťročí 20. storočia s dôrazom na roky 1906 – 1909, keď sa s ním počítalo ako s autorom „*Dejín národa slovenského*“.

1. Igor Hrušovský v prvom decéniu 20. storočia

Igor Hrušovský (krátky profil)

Igor Hrušovský vyrastal v rodine s národoveckými tradíciami (pozri nižšie). Vzdelanie získal na reálnom gymnáziu v rodnom Novom Meste nad Váhom, neskôr v Kremnici a od roku 1895 študoval na obchodnej akadémii v Prahe. Profesionálne sa realizoval v bankovníctve;³ pôsobil na úradníckych postoch v bankách v Novom Meste nad Váhom, Bánovciach nad Bebravou a ako správca banky v Topoľčanoch (pozri nižšie). V rokoch 1916 – 1918 bojoval v rakúsko-uhorskej armáde; po roku 1918 sa tešil nemalej autorite⁴ a pôsobil na viacerých významných postoch vtedajšieho politického a verejného života novovzniknutej Československej republiky.⁵

Miesto I. Hrušovského v ideologickom spektre slovenského národného hnutia

Hrušovský patrí k menej známym slovenským národovcom na prelome 19. a 20. storočia. Jeho aktivity v slovenskom národnom hnutí boli determinované

³ Rozvoj bankovníctva bol dôležitým aspektom hospodárskych aktivít slovenských národovcov na prelome 19. a 20. storočia, pozri podrobnejšie napr. HOLEC, Roman. K problémom česko-slovenskej kapitálovej spolupráce do roku 1918. In *Ľudia, peniaze, banky. Zborník príspevkov z konferencie Ľudia, peniaze, banky*. Bratislava : Národná banka Slovenska, Odbor verejných informácií vo vydavateľstve Academic Electronic Press, 2003, s. 243 – 259; PILÁT, R[udolf]. Vývoj peněžnictví na Uherském Slovensku. In [BÍLÝ, Fr. (ed.)]. *Slovenská čítanka. Oddíl I. Část obecná*. Praha : Moravsko-slezká Beseda v Praze; Nakladatelství EMIL ŠOLC, b. r. [1910], s. 150 – 164.

⁴ Svedčí o tom jeho účasť v delegácii ČSR na mierových rokovaniach v Paríži, bližšie pozri napr.: KÁZMEROVÁ, Ľubica. Igor Hrušovský. Osobnosť národných socialistov. In MICHÁLEK, Slavomír – KRAJČOVIČOVÁ, Natália et al. *Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003, s. 220. Bol tiež členom československej komisie odborníkov v dvojstranných rokovaniach medzi ČSR a Poľskom v územnom spore o Javorín. Pozri: DULOVIČ, Erik. Agrárny politik, Orava a Spiš 1919 – 1922. In MICHÁLEK, Slavomír et al. *Juraj Slávik Neresnický od politiky cez diplomaciu po exil (1890 – 1969)*. Bratislava : Prodama s. r. o., 2006, s. 126.

⁵ Podrobnejšie k Hrušovského biografickým dátam pozri: ĎURIŠKA, Zdenko. Rod Hrušovských a Nové Mesto nad Váhom. In *Knižnica*, 2007, roč. 8, č. 6, s. 36 – 37; HRUŠOVSKÝ, Igor. In MAŤOVČÍK, Augustín et al. *Biografický lexikón Slovenska 3*. G – H. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 658 – 659; KÁZMEROVÁ, ref. 4, s. 219 – 222. Výpovedný materiál k jeho biografickým dátam, ako aj k podobám historickej pamäti o ňom (napr. nekrológy), sa nachádza v zbierke výstrižkov a výpiskov z publicistiky týkajúcej sa I. Hrušovského v Národnom biografickom ústave Slovenskej národnej knižnice v Martine.

v neposlednom rade aj rodinným zázemím. Jeho matka Oľga Hrušovská bola totiž dcérou známeho národovca, poslanca v uhorskom sneme, Viliama Paulinyho-Tótha,⁶ a súčasne sestrou Žigmunda Paulinyho-Tótha, významnej osobnosti v rámci hospodárskych aktivít slovenských národovcov,⁷ a Eleny Štefanovičovej⁸ rod. Pauliny-Tóthovej, manželky Miloša Štefanoviča.⁹ Otec I. Hrušovského, Štefan Hrušovský, povoláním advokát, bol aktívny aj v slovenskom národnom hnutí.¹⁰ Hrušovský teda vyrastal v rodinnom prostredí, ktoré charakterizovali národovecké aktivity ovplyvnené regionálnou pôsobnosťou (vo vzťahu k Turčianskemu Sv. Martinu, čo malo aj svoj ideologický aspekt, pozri nižšie) a orientáciou na hospodársku sféru.

Z hľadiska jeho miesta v dobovom spektre národných ideológií je dôležité, že počas štúdií v Prahe bol členom spolku Detvan.¹¹ Neprekvapuje preto, že Hrušovský sa po návrate z Prahy aktívne zapojil do aktivít mladej generácie národovcov, ktorá bola v opozičnom vzťahu voči martinskému vedeniu Slovenskej národnej strany (ďalej SNS). Z konkrétnych aktivít treba zdôrazniť, že participoval na zakladaní *Hlasu*.¹² V tomto periodiku aj publikoval odborné národohospodárske texty¹³ a do historickej pamäti sa zapísal ako teoretik hlasistického národného hos-

⁶ Podrobnejšie o tejto osobnosti pozri: GOMBALA, Eduard. Viliam Pauliny-Tóth. Život a dielo. Martin : Matica slovenská, 1976, 322 s.; PODRIMAVSKÝ, Milan. Viliam Pauliny-Tóth v slovenskej politike. In ĎURIŠKA, Zdenko (ed.). Paulinyovci v slovenskej kultúre. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2002, s. 75 – 86.

⁷ V období 1894 – 1903 bol riaditeľom martinskej Tatra banky. Podrobnejšie o tejto osobnosti pozri: HOLEC, Roman. Život a dielo Žigmunda Paulinyho-Tótha (1865 – 1906). In ĎURIŠKA, ref. 6, s. 115 – 132.

⁸ MAŤOVČÍK, ref. 5, s. 658.

⁹ Porovnaj údaje k osobe „Elena Amália 1862 – 1950“ v: Rodokmeň rodu Paulinyovcov. In ĎURIŠKA (ed.), ref. 6, s. 189. O M. Štefanovičovi, ktorý okrem mnohých ďalších aktivít, ku sklonku svojho života stál na čele martinskej Tatra banky, pozri: HOLEC, Roman. Miloš Štefanovič v kontexte česko-slovenských vzťahov. In Česko-slovenská historická ročenka, 2004, s. 153 – 167. M. Štefanovič určoval tiež programovú líniu Považských novín redigovaných I. Hrušovským, pozri nižšie

¹⁰ Podrobnejšie pozri: ĎURIŠKA, ref. 5, s. 36.

¹¹ ĎURIŠKA, ref. 5, s. 36. V súvislosti s Detvanom možno spomenúť napr. mienku V. Šrobára, ktorý nachádzal priamu súvislosť medzi aktivitami slovenských študentov zoskupených v spolku Detvan v 90. rokoch 19. storočia a vznikom hlasistického hnutia. Pozri: ŠROBÁR, Vavro. „Detvan“ a hlasisti. In Detvan. 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy. Praha : Detvan, 1932 s. 31, podrobnejšie s. 31 – 36.

¹² Dokladuje to napr. jeho list v ktorom avizuje, že 20. 12. 1897 vyjde v Ružomberku nový časopis pod názvom „Hlas“. V liste sa Hrušovský venuje ideovému zameraniu nového časopisu, ktorý však, ako je známe, začal vychádzať až v polovici roku 1898. Pozri: List Igora Hrušovského neznámemu adresátovi, nedatovaný. SNK-ALU, sign. A 509.

¹³ Hrušovský v roku 1899 publikoval v Hlase seriál článkov Úryvky z národohospodárskych pomerov na Slovensku. Pozri podrobnejšie: KLOBUCKÝ, Robert. Hlasistické hnutie: národ a sociológia. Začiatky sociologického myslenia na Slovensku. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2006, s. 84, 140 – 141. V súvislosti s Hlasom, je zaujímavý fragment z listu Fedora Houdka Tomášovi G. Masarykovi. Píše v ňom o Šrobárovom stiahnutí sa z redakčného kruhu Hlasu roku 1901, čo malo

podárstva¹⁴ a samozrejme aj ako stúpenec ich národnej ideológie,¹⁵ ktorej podstatu (popri heslách drobnej práce, orientácie na ľudové vrstvy a pod.) možno pomenovať ako presvedčenie o národnej jednote Čechov a Slovákov.¹⁶

Hrušovský bol však aktívny predovšetkým na regionálnej úrovni.¹⁷ Po návraťte z Prahy, konzekventne s programom drobnej práce, organizoval v Novom Meste nad Váhom spolkový život. Založil tam čitateľský spolok (Kresťansko-mešťanský čítací kruh, oficiálne potvrdený 29. 8. 1898), ktorého ústrednou ideou bolo prostredníctvom intenzívnej činnosti „upevňovať vzdelanosť našej meštianskej triedy“. ¹⁸ O jeho agilnosti však svedčí predovšetkým projekt *Považských novín* (1902 – 1904), v ktorých pôsobil ako hlavný redaktor.¹⁹ Verejný obraz I. Hrušovského mož-

---

spôsobiť aj absenciu Hrušovského textov v tomto periodiku: „Tým, že prestal bol písať [Šrobár – K. H.] v H[lase] zahrdzavelo i pero Rumanovo, Hrušovského atd., bo tí hned zmalomyseľneli.“ Pozri: List F. Houdka T. G. Masarykovi z 4. 11. 1901. In RYCHLÍK, Jan. Korespondence TGM. T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé [do roku 1918]. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008, s. 74.

- ¹⁴ Podľa F. Votruba sa I. Hrušovský spolu s F. Houdekom zaslúžil o „národohospodársku deskripciu a zkúmanie v tomto obore v smysle postulátov Hlasu“. Pozri: VOTRUBA, František. Slovensko v politickej aktivite. Milan Hodža a slovenské politické prebudenie. In ŠTEFÁNEK, A[nton] – VOTRUBA, F[rantišek] – SEĎA, F[rantišek]. (edd.). Milan Hodža. Publicista, politik, vedecký pracovník. Spomienky, úvahy, štúdie. Praha : Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1930, s. 308.
- ¹⁵ Pozri napr. DÉRER, Ivan. Igor Hrušovský a československá jednota. In Jednota, týždenník Štefánikovej spoločnosti v Bratislave a Československej jednoty v Prahe, 29. 5. 1937, roč. 1, č. 5, s. 50.
- ¹⁶ Toto slovné spojenie treba chápať v jeho diferencovaných podobách (na škále od národnej jednoty siahajúcej až do prehistorických časov až ku žiadanej jednote, ktorú bolo potrebné vytvoriť). Prirodzene nie každý prispievateľ Hlasu bol rovnako konzekventne presvedčený o tomto pilieri ideológie mladých národovcov, stúpencom T. G. Masaryka.
- ¹⁷ Možno ešte dodať, že v rámci spolkov, ktoré deklarovali svoj slovenský charakter a mali ambíciu na celonárodnú pôsobnosť figurovalo Hrušovského meno medzi členmi Muzeálnej slovenskej spoločnosti, porovnaj napr.: MENOSLOV členov Museálnej slovenskej spoločnosti z r. 1904. In Príloha ku 3. číslu roč. VII. Časopisu Museálnej slovenskej spoločnosti, s. 1. Hrušovský je tu uvedený ako riadny člen z Nového Mesta nad Váhom. V súvislosti s hospodárskymi aktivitami Hrušovského je tiež zaujímavé, že na zriaďujúcom valnom zhromaždení spoločnosti pre rozvoj domáceho ľudového priemyslu 2. 8. 1910 (kde sa prijal názov spoločnosti Lipa) bol Igor Hrušovský zvolený do jej výboru, pozri: JEGYZÓKÖNYV, mely 1910 augusztus hó 3-án d.u. ~ 4 óraker Turócszentmártonban a „Dom“ kistermében a népies házi ipar elömozditását célzó részvénytársaság alakuló közgyűlésén felvétellett. In Zápisnice a správy úč. spolku „Lipa“. SNK-ALU, sign. J 199.
- ¹⁸ Pozri: List Igora Hrušovského Andrejovi Sokolíkovi z 23. 4. 1899. SNK-ALU, sign 37 S 52. Hrušovský v ňom žiadal od Muzeálnej slovenskej spoločnosti knihy, ktoré má v duplikátoch. Požiadavku zdôvodňoval ideovým zameraním spolku a zároveň nedostatkom financií.
- ¹⁹ Hrušovského aktivizmus v tomto období dokladuje skutočnosť, že ešte počas vydávania *Považských novín* participoval na prípravách časopisu, ktorého redaktorkou mala byť Ludmila Podjavorinská. Na jeho vydávaní sa zainteresovaní dohodli v októbri 1903 (Hrušovský mal mať na starosti jeho obrázkovú časť a „všetky starosti“), napokon však rezignovali na jeho vydávanie. Podrobnejšie pozri: List Ludmily Podjavorinskej Eržike

no priblížiť citátom z roku 1904, keď český *Slovanský přehled* o ňom písal (v súvislosti so súdnym konaním voči nemu ako redaktorovi *Považských novin*)²⁰ nasledovne: „Odsouzený redaktor Hrušovský je znám svými národohospodárskymi články v prvých ročníkoch „Hlasu“ a má veľké zásluhy o hospodárske osamostatnení slovenského ľudu v okolí Nov. Města n. V. zakladaním potravných spolku.“²¹

Po zániku *Hlasu* ideológiu národnej jednoty Čechov a Slovákov reprezentoval napr. *Slovenský obzor* (vedený Antonom Štefánkom) či pražská *Revue Naše Slovensko* (vedená Antonínom Reisom). Nebude náhoda, že v oboch periodikách publikoval aj I. Hrušovský. Nemám tu priestor na analýzu týchto textov, v kontexte hlavnej témy môjho príspevku však treba zdôrazniť, že išlo o širšie koncipované, syntetizujúce texty v podobe článkov na pokračovanie s historickou tematikou. Pokiaľ bola séria článkov publikovaná roku 1907 v *Slovenskom obzore* dokončená,²² v *Revue Naše Slovensko*²³ mu vyšli začiatkom roku 1907 iba dve úvodné časti. Naznačuje to zvýšenú zaneprázdnenosť Hrušovského v tomto období a súčasne problémy s dohodnutými termínmi odovzdania textov.²⁴

Mičátkovej z novembra-decembra 1903 [približné datovanie podľa editora v komentári k listu č. 151 na s. 356]. In KOCÁK, Michal (ed.). *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1 (1889 – 1918, s. 195 – 196. Avšak aktívny Hrušovský apeloval v tejto veci na Podjavorinskú ešte v roku 1904. Porovnaj: List Ludmily Podjavorinskej Erziike Mičátkovej z apríla 1904 [približné datovanie podľa editora v komentári k listu č. 157 na s. 358]. In KOCÁK, ref. 19, s. 201.*

²⁰ Pozri ref. 34.

²¹ *Rozhledy a zprávy*, s. 327.

²² HRUŠOVSKÝ, Igor. *Priemysel u nás predtým a dnes*. In *Slovenský obzor*, 1907, roč. 1, č. 2, s. 75 – 81; HRUŠOVSKÝ, Igor. *Priemysel u nás predtým a dnes*. (Pokračovanie.). In *Slovenský obzor*, 1907, roč. 1, č. 3, s. 154 – 158; HRUŠOVSKÝ, Igor. *Priemysel u nás predtým a dnes*. (Pokračovanie.). In *Slovenský obzor*, 1907, roč. 1, č. 4, s. 216 – 220; HRUŠOVSKÝ, Igor. *Priemysel u nás predtým a dnes*. (Pokračovanie.). In *Slovenský obzor*, 1907, roč. 1, č. 5, s. 275 – 279; HRUŠOVSKÝ, Igor. *Priemysel u nás predtým a dnes*. (Dokončenie.). In *Slovenský obzor*, 1907, roč. 1, č. 7 – 9, s. 409 – 432. V tejto práci Hrušovský mapuje aktuálny stav priemyslu v Hornom Uhorsku [ktoré nazýva Slovenskom] s historickými exkurziami do minulosti. Po roku 1918 vydal tieto texty v samostatnej brožúre, pozri: HRUŠOVSKÝ, Igor. *Priemysel u nás predtým a dnes*. (Uverejnené v revue „Slovenský obzor“ r. 1907). Slovenský plánovací úrad. Učebná pomôcka. [Nedatované], 57 s.

²³ Igor Hrušovský v novovzniknutej *Revue Naše Slovensko* publikoval dve časti textu *Slovensko v 16. – 18. storočí*. (Kulturněhistorická studie). Na konci druhej časti avizoval dokončenie textu, avšak v treťom čísle z decembra 1907 sa už jeho príspevok neukázal. Pozri: HRUŠOVSKÝ, Igor. *Slovensko v 16. – 18. storočí*. (Kulturněhistorická studie). In *Revue Naše Slovensko*, 1907, roč. 1, sešit 1, s. 20 – 24; HRUŠOVSKÝ, Igor. *Slovensko v 16. – 18. storočí*. (Kulturněhistorická studie). In *Revue Naše Slovensko*, 1907, roč. 1, sešit 2, s. 72 – 76.

²⁴ Tento predpoklad podporuje výsledok žiadosti Milana Hodžu, ktorý na konci roku 1906 žiadal od Hrušovského, prostredníctvom J. Jesenského, texty pre prvé číslo *Našej zástavy*. Hodža očakával od Hrušovského konkrétne „múdry finančný článok“ a „ľahkú hospodársku, najradšej poľnohospodársku besiedku“. I. Hrušovský však príspevky pre Hodžu neposlal. Pozri: List Milana Hodžu Jankovi Jesenskému z 11. 12. 1906. In PĚTRUS, Pavol. *Z listov Jankovi Jesenskému II (1905 – 1917)*. In KOCÁK, Michal (ed.). *Literárny archív 25/88, Martin : Matica slovenská, 1989, s. 120 a poznámka č. 5 a 6 k listu č. 45, s. 147.*

V roku 1907 založil v Bánovciach nad Bebravou *Obchodnú účasťinnú spoločnosť*, s cieľom sprostredkovania veľkoobchodného predaja priemyselných a agrárnych výrobkov pre slovenských obchodníkov a potravinové družstvá. Tento Hrušovského projekt, ktorého zámerom bolo rozvíjať česko-slovenskú hospodársku spoluprácu, však už v roku 1909 zanikol.²⁵ Jeho meno nachádzame aj medzi predvojnovými podporovateľmi slovenskej agrárnej politiky.²⁶ Do jeho politicko-ideologického profilu konzekventne zapadá skutočnosť, že patril medzi zakladateľských členov Ústredného družstva pre hospodárstvo a obchod v Budapešti (1912).²⁷ Zaujímavé je, že v rámci novej organizačnej štruktúry SNS roku 1913 Hrušovský nefiguruje, a to ani v bankovníckom odbore, ani v rámci okresnej štruktúry strany v okrese „povážsko-novomestskom“.²⁸ Napriek tomu bol spoluautorom azda najprepracovanejšieho predvojnového programového dokumentu SNS, Gregorovho *Výkladu programu SNS*.²⁹

Povážské noviny

V rámci žurnalistiky slovenského národného hnutia na začiatku 20. storočia boli Povážské noviny³⁰ prvým regionálnym periodikom. Z kľúčových osobností,

²⁵ Podrobnejšie: HOLEC, Roman. Družstevníctvo na Slovensku do roku 1918. In HOLEC, Roman (ed.). 150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry. Bratislava : Družstevná únia Slovenskej republiky, 1995, s. 62; HOLEC, Roman. Hospodárstvo. In KOVÁČ, Dušan et al. Na začiatku storočia 1901 – 1914 [Slovensko v 20. storočí, 1. zv.]. Bratislava : Veda, 2004, s. 104.

²⁶ Porovnaj: HODŽA, Milan. Roľnícky sjazd v Skalici. In HODŽA, Milan. Články, reči, štúdie. Sväzok V. Slovenské roľnícke organizácie 1912 – 1933. Praha : závod „Novina“, tiskařské a vydavateľské podniky v Prahe, 1933 [pôvodne: Slovenský týždenník, 28. 11. 1913, roč. 11, č. 48], s. 127.

²⁷ Pozri napr. HODŽA, Milan. Utvorenie ústredného družstva. In HODŽA, ref. 26, [pôvodne: Slovenský týždenník, 23. 2. 1912, roč. 10, č. 8] s. 107 a 112; HOUDEK, Fedor. Počiatky slovenskej družstevnej organizácie. In ŠTEFÁNEK – VOTRUBA – SEĎA, ref. 14, s. 218; CAMBEL, Samuel. Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878 – 1944. Bratislava : Veda, 2001, s. 44. Podrobnejšie o Ústrednom družstve pre hospodárstvo a obchod v Budapešti pozri: CAMBEL, ref. 27, s. 44 – 67; HOUDEK, ref. 27, s. 218 – 220; HOLEC, Roman. Milan Hodža a počiatky slovenského agrarizmu. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). Milan Hodža a agrárne hnutie. Bratislava : Ústav politických vied SAV; Veda, 2008, s. 34 – 35.

²⁸ Por.: Organizácia slovenskej národnej strany [z roku 1913]. SNK-ALU, sign. 94 T 10, najmä s. 43 [bankovnícky odbor] a s. 75 [okres povážsko-novomestský].

²⁹ HRUŠOVSKÝ, Igor. Komunikačné prostriedky, s. 59 – 61.

³⁰ Vychádzali ako mesačník od marca 1902 do konca roku 1904, keď z dôvodu nedostatočného záujmu verejnosti (Potemra), resp. „tlačovej pravoty“ (Duchkowsch, Serafínová, Vatrál) prestali vychádzať. [Osobne sa prikláňam k interpretácii M. Potemru.] Podrobnejšie pozri: POTEMRA Michal. Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918, s. 43 a 89; DUCHKOWITSCH, Wolfgang – SERAFÍNOVÁ, Alžbeta – VATRÁL, Jozef. Dejiny slovenského novinárstva, s. 215. M. Potemra, na rozdiel od citovaného najnovšieho spracovania dejín slovenskej žurnalistiky, reflektuje celkom jasne a otvorene negatívne hodnotenie vzniku podobných regionálnych periodík zo strany Národných novín. Už samotný vznik regionálnych periodík bol totiž výrazom opozície voči martinským vodcom SNS, čo korešponduje s politickou orientáciou I. Hrušovského.

ktoré umožnili realizáciu tohto projektu treba spomenúť aspoň bratov Júliusa a Rudolfa Markovičovcov,³¹ resp. Miloša Štefanoviča, ktorý svojou autoritou obhajoval existenciu a formuloval program tohto regionálneho periodika.³² Po zániku Považských novín³³ Hrušovský ešte musel znášať dôsledky jedného zo súdnych sporov („pravoty“)³⁴ tohto periodika.

V súvislosti s načrtnutou Hrušovského ideologickou orientáciou treba zdôrazniť, že ju reprezentoval aj prostredníctvom *Považských novín*. V programovom úvodnom článku definoval úlohu tohto periodika ako politickú agitáciu orientovanú na ľudové vrstvy.³⁵ Na stránkach *Považských novín* možno nájsť aj nesporné doklady o podpore ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov.³⁶ Treba zdô-

³¹ PODRIMAVSKÝ, Milan. Kríza liberálneho režimu 1901 – 1904. In KOVÁČ, ref. 25, s. 153; VOTRUBA, ref. 14, s. 263.

³² Pozri napr.: ŠTEFANOVIČ, Miloš. Miesto programu. In *Považské noviny*, 25. 3. 1902, roč. 1, č. 1, s. 2 – 3. Nekrológ M. Štefanoviča uverejnili Považské noviny akoby symbolicky vo svojom poslednom čísle, v decembri 1904, pozri: Dr. J[úlius]. M[arkovič]. Za Dr. Milošom Štefanovičom. In *Považské noviny*, 25. 12. 1904, roč. 3, č. 12, s. 89 – 90. Pozri tiež: KOŠTIAL, Ján. Drobné zprávy [+ Dr. Miloš Štefanovič, hlavný direktor banky »Tatry«, advokát, umrel dňa 21. novembra v 51. roku života.]. In *Považské noviny*, 25. 11. 1904, roč. 3, č. 11, s. 85.

³³ Ref. 30.

³⁴ K „pravotám“ *Považských novín* pozri napr.: Tlačová pravota *Považských novín*. In Príloha „*Považských novín*“, ročník III., číslo 2. (r. 1904); KOŠTIAL, Ján. Drobné zprávy [Dve nové tlačové pravoty „*Považských novín*“]. In *Považské noviny*, 25. 11. 1904, roč. 3, č. 11, s. 85 – 86; Tlačová pravota *Považských novín*. In *Považské noviny*, 25. 12. 1904, roč. 3, č. 12, s. 90 – 91; Rozhľedy a zprávy [Slované severozápadní]. In *Slovanský přehled*. Sborník statí. Dopisův a zpráv ze života slovanského, 1904, roč. 6, s. 326 – 327; Príspevok ku štatistike nášho utrpenia. In *Slovanský obzor*, 1907, roč. 1, č. 7 – 9, s. 390 a 395, 404.

³⁵ Politický potenciál širokých vrstiev slovenského obyvateľstva sa podľa neho ukázal počas volieb roku 1901, v ktorých boli zvolení štyria slovenskí poslanci. Tvrdil, že tento pozitívny trend treba udržiavať v podobe „politického odchovania ľudu“. V tomto zohráva významnú úlohu práve časopis, ktorý, ak bude zodpovedne vedený, môže stanoviť skutočne „silnú zbraň“. Regionálny charakter je zdôvodnený lokálnymi špecifikami, ktoré centrálné orgány nie sú schopné dostatočne zohľadniť. Pozri: HRUŠOVSKÝ, Igor. Slovenskému obecnstvu, s. 1 – 2. V tomto Hrušovského texte je zrejme tiež snaha legitimizovať potrebu regionálneho periodika vo vzťahu k Národným novinám, ktoré sa stavali voči podobným iniciatívam odmietavo, pozri napr. jeden z kritických článkov pochádzajúcich z kruhu tzv. martinského centra SNS: ŠKULTÉTY, Jozef. Rozmnožené slovenské noviny. In GRÁCOVÁ, Genovéna – MARKUŠ, Jozef (edd.). *Slovanský národ. Z publicistiky Jozefa Škultétyho*. Martin : Matica slovenská, 2003 [pôvodne v *Slovanských pohľadoch*, 1903, roč. 23, s. 62 – 64], s. 51 – 53. J. Škultéty v ňom reflektoval vznik tohto časopisu v rámci širšej kritiky, ktorá sa primárne týkala modifikovaných ľudových novín.

³⁶ Porovnaj napr.: Všeličo. [Telesné pozostatky Jána Kollára]. In *Považské noviny*, 25. 5. 1904, roč. 3, č. 5, s. 38 – 39, citát zo strany 38.. Čo budeme čítať? [Na krásnom Slovensku]. In *Považské noviny*, 25. 10. 1903, roč. 2, č. 10, s. 78; Všeličo. [„Národnostná mapa Uhorských Slovákov...“]. In *Považské noviny*, 25. 7. 1903, roč. 2, č. 7, s. 54. Nebude tiež náhoda, že jeden z najvýznamnejších predstaviteľov tejto ideologickej orientácie, Karel Kálal v publikácii *Jděte na Slovensko! (1904)* propagoval Hrušovského periodikum: „V Novém Městě mad Váhem je p. Igor Hrušovský, redaktor Povážských Novin, jež si můžete osobně předplatit (roč. K 1.50).“ Pozri: KÁLAL, Karel. *Jděte na Slovensko*, s. 16.

razniť, že v rámci publicistiky Hrušovského periodika boli nezanedbateľným počtom zastúpené aj historické témy.³⁷ Možno predpokladať, že ich autorom bol práve I. Hrušovský, resp. ako zodpovedný redaktor prinajmenšom súhlasil s ich koncepciou.³⁸ Budúce výskumy historických koncepcií tak I. Hrušovského, ako aj stúpcov ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov vo všeobecnosti, by tieto texty teda rozhodne nemali obísť.

Rodinné a profesionálne zázemie

I. Hrušovský začiatkom 20. storočia udržiaval priateľské styky s Jankom Jesenským,³⁹ ktorý ho vo svojich listoch Olge Kraftovej⁴⁰ z rokov 1905 – 1906 relatív-

³⁷ M. Potemra vo zaznamenal v Považských novinách v kategórii – Dejiny Slovenska v období feudalizmu 6 článkov; miestnych [t.j. regionálnych] dejín Slovenska 5 článkov; dejiny Slovenska „ost. inšt.“ 1 článok; dejiny „ost. krajín“ 1 článok. Spolu tak zaevidoval 13 článkov s historickou tematikou v tomto periodiku. Pozri: POTE MRA, K niektorým, ref. 2, s. 263. Treba však upozorniť na skutočnosť, že M. Potemra do tejto štatistiky pravdepodobne započítal aj publicistiku z Považských novín, ktoré vychádzali v Žiline v rokoch 1913 – 1914, resp., že v časti textu o Považských novinách uvádza bibliografické záznamy týkajúce sa historickej publicistiky v Pokroku. Porovnaj: POTE MRA, K niektorým, ref. 2, s. 290 [na tomto mieste sú spomínané odkazy na bibliografické záznamy, ktoré nekorešponujú s textom].

³⁸ V rámci môjho výskumu som zaznamenal v Považských novinách nasledovné anonymné historické texty: Všeličo. [Telesné pozostatky Jána Kollára]. In Považské noviny, 25. 5. 1904, roč. 3, č. 5, s. 38 – 39; Všeličo. [Fr. V. Sasinek a mestečko naše]. In Považské noviny, 25. 8. 1902, roč. 1, č. 6, s. 51; Všeličo. [Minulosť Slovákov]. In Považské noviny, 25. 9. 1902, roč. 1, č. 7, s. 59; Všeličo. [Minulosť Slovákov]. In Považské noviny, 25. 10. 1902, roč. 1, č. 8, s. 68; Všeličo. [Dejiny národa slovenského. Zem slovenská v praveku]. In Považské noviny, 25. 10. 1904, roč. 3, č. 10, s. 78 – 79; Všeličo. [Dejiny národa slovenského. Ríša veľkomoravská]. In Považské noviny, 25. 11. 1904, roč. 3, č. 11, s. 86 – 87; Všeličo. [Poslednie dni slovenského kniežatstva]. In Považské noviny, 25. 3. 1904, roč. 3, č. 3, s. 22 – 23; Všeličo. [Poslednie dni slovenského kniežatstva]. In Považské noviny, 25. 4. 1904, roč. 3, č. 4, s. 30 – 31; Všeličo. [Poslednie dni slovenského kniežatstva]. In Považské noviny, 25. 5. 1904, roč. 3, č. 5, s. 39; Všeličo. [Poslednie dni slovenského kniežatstva]. In Považské noviny, 25. 6. 1904, roč. 3, č. 6, s. 47; Všeličo. [Poslednie dni slovenského kniežatstva]. In Považské noviny, 25. 7. 1904, roč. 3, č. 7, s. 55; Všeličo. [Poslednie dni slovenského kniežatstva]. In Považské noviny, 25. 8. 1904, roč. 3, č. 8, s. 62.

³⁹ Svedčí o tom ne jeden list Janka Jesenského, porovnaj napr. „Ale u mňa niet nikoho, jediný Igor [Hrušovský] snád, [...]“ Pozri: List Janka Jesenského Olge Kraftovej z 29. 11. 1904. In PETRUS, Pavol (ed.). Listy Janka Jesenského 1, s. 57. V citovanej edícii je viacero dokladov o blízkych vzťahoch Hrušovského s Jesenským. Na druhej strane však treba dodať, že Jesenský sa v liste F. Votrubovi vyjadril o Hrušovskom jasne kritickým tónom, pozri: ref. 88. Do okruhu Hrušovského blízkych známych patrila aj napr. Milán Hodža, porovnaj napr. list Janka Jesenského Olge Kraftovej zo 16. 4. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 118.

⁴⁰ Tieto listy svedčia o vzájomnej náklonnosti medzi nimi, Jesenský si však napokon vzal za manželku Annu Bottovú, pozri podrobnejšie: PETRUS, Pavol. Z listov Anny Jesenskej, rodenej Bottovej, Jankovi Jesenskému v rokoch 1909 – 1914. In Literárny archív 20/83. Martin: Matica slovenská, 1984, s. 120. V súvislosti s Hrušovským možno dodať, že počas pobytu v Novom meste nad Váhom býval u Jozefa Kraftu, pokladníka miestnej Ľudovej banky (pozri: PETRUS, ref. 39, poznámka č. 12 k listu č. 187, s. 368), kde v tom čase žila aj Olga Kraftová, pozri: PETRUS, ref. 24, poznámka č. 33 k listu č. 37, s. 144.

ne často spomínal. Vďaka edícii Jesenského korešpondencie sa dozvieme nejednu zaujímavú informáciu z Hrušovského životných osudov v tomto období. Vyplýva z nej napr., že na prelome rokov 1904 a 1905 sa Hrušovský snažil nájsť budúcu manželku. Neúspešne sa v tejto veci zaujímal napr. o Boženku Hallovú⁴¹ z Turčianskeho Sv. Martina (išlo o sestru básnika Jána Hallu),⁴² či Marienku Trokanovú,⁴³ dcéru evanjelického farára v Kostolnom.⁴⁴ V tomto období Hrušovský strávil tiež mesiac vo väzení,⁴⁵ ale už 14. 2. 1905 sa zasnúbil so Želmírou Lačnou, dcérou evanjelického učiteľa v Kostolnom.⁴⁶ V nasledovných mesiacoch teda žil najmä čerstvým vzťahom a prípravami na svadbu⁴⁷ (ktorá sa uskutočnila v 20. júna 1905 v Kostolnom⁴⁸), ale aj finančnými problémami súvisiacimi s „pravotou“ *Považských novín*, s čím súviselo aj nedorozumenie medzi ním a J. Markovičom.⁴⁹ Je možné, že práve toto narušenie vzťahov s riaditeľom novomestskej Ľudovej banky, resp. aj ďalšími pred-

⁴¹ J. Jesenského poprosil, aby „intervenoval u nej, za neho, či by sa nevydala za neho?“ Jesenského komentár je pre dejiny každodennosti zvlášť zaujímavý: „Igor vôbec veľmi hlúpo koná, keď tak robí, ako robí. Takto on nedostane ženy. [...] Igor ostatne ju ani nepozná a jeho jednanie je jednoducho sprosté.“ Keďže B. Hallová bola v tom čase zaľúbená do inej osoby, „akéhosi Čecha,“ a tak z Igorovej ženby nebolo nič“. Pozri: list Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 1. 1. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 82 – 83.

⁴² Bližšie pozri: PETRUS, ref. 39, poznámka č. 6 k listu č. 82. s. 438.

⁴³ List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 20. 1. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 94 a poznámka č. 5 k listu č. 87, s. 440.

⁴⁴ Bližšie pozri: PETRUS, ref. 39, poznámka č. 10 k listu č. 86, s. 440.

⁴⁵ Pozri: PETRUS, ref. 39, pozn. č. 9 k listu č. 83, s. 439. Zaujímavá je Jesenského stručná, jednoznačne informatívna zmienka o tejto udalosti: „Sadli sme si k jednému stolíku, tam už sedel p. Dobrucký (**Igor sedí**) [zvýraznenie K. H.] a kázal som pollitra vína a fľašu vody salvátorky.“: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 3. 1. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 85.

⁴⁶ PETRUS, ref. 39, poznámka č. 1 k listu č. 92, s. 442. O tejto udalosti sa v miestnej societe hovorilo, že – narážajúc na spomenuté snahy Hrušovského oženiť sa s M. Trokanovou z Kostolného – „keď sa mu nepodarilo na jednej strane na fare, šiel na druhú stranu do školy“. Pozri: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 26. 2. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 105. Na základe korešpondencie je pravdepodobné, že I. Hrušovský sa ešte po zasnubách snažil kontaktovať M. Trokanovú. Pozri: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 9. 3. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 108 a poznámka č. 3 k listu č. 93, s. 442.

⁴⁷ Podrobnejšie pozri: List Igora Hrušovského Jankovi Jesenskému z 16. 6. 1905. In PETRUS, ref. 24, s. 114-116; list Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 18. 6. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 128; list Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 28. 6. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 129.

⁴⁸ Pozri: PETRUS, ref. 24, poznámka č. 26 k listu č. 37, s. 144.

⁴⁹ Hrušovský niesol zodpovednosť za článok J. Markoviča, ktorý podľa Hrušovského deklaroval, že následky tlačových „pravôt“ týkajúce sa jeho článkov v *Považských novinách* bude znášať sám. Pozri podrobnejšie: List Igora Hrušovského Jankovi Jesenskému z 16. 6. 1905. PETRUS, ref. 24, s. 115. Pozri tiež Hrušovského poznámku z marca 1908: „Je to smutné, že príbuzní moji tak málo hľadajú na to, ako komisne sa Markovič so svojou bankou zachoval ku mne [narážka na návštevu Viliama Hrušovského v Ľudovej banke v Novom Meste nad Váhom; bližší kontext mi nie je známy]. Pozri: List Igora Hrušovského Jozefovi Václavovi Kraftovi z 15. 3. 1908. SNK-ALU sign. 175 E 19.

staviteľmi rodiny Markovičovcov,⁵⁰ ovplyvnilo jeho rozhodnutie zmeniť pôsobisko.⁵¹ Hrušovský sa v apríli nasledujúceho roku s manželkou Želmírou odsťahoval do Bánoviec, kde začal pôsobiť ako úradník v miestnej Ludovej banke.⁵² Zohnali si byť susediaci s Jesenského bytom,⁵³ ktorý k manželom Hrušovským zvykol zájsť na návštevu. Z jeho opisu týchto návštev vyplýva na jednej strane šťastný a pokojný život mladomanželov,⁵⁴ na strane druhej však istá nespokojnosť s bánovským prostredím.⁵⁵ V danom stave výskumu nemám informácie o miere spokojnosti Hrušovského s novým zamestnávateľom. Faktom však je, že už roku 1908 sa stáva ústrednou postavou pri zakladaní Slovenskej banky v Topoľčanoch⁵⁶ a z bánovskej banky odchádza. V novozaloženej Slovenskej banke zaujal post správcu⁵⁷ a účtovníka.⁵⁸ Treba dodať, že ešte predtým (14. 4. 1907) sa mladému manželskému páru narodil

-
- ⁵⁰ Porovnaj: List Igora Hrušovského Jankovi Jesenskému z 16. 6. 1905, ref. 47, s. 114-115; list Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 18. 6. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 128.
- ⁵¹ Už v auguste 1905 bolo známe, že Hrušovský plánuje odísť z Nového Mesta nad Váhom do Bánoviec, pozri: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 28. 8. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 139 a poznámka č. 8 k listu č. 108, s. 448. K ich odchodu z Nového Mesta nad Váhom pozri tiež: List Ludmily Podjavorinskej Eržike Mičátkovej z 22. 2. 1906. In KOCÁK, ref. 19, s. 220.
- ⁵² Pozri: PETRUS, ref. 39, poznámka č. 10 k listu č. 127, s. 455. K reflexiám tejto veci v kruhoch bánovskej banky a Jesenského kritike tejto inštitúcie pozri: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 1. 3. 1906. In PETRUS, ref. 39, s. 161.
- ⁵³ Podrobnejšie pozri: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 5. 4. 1906. In PETRUS, ref. 39, s. 163.
- ⁵⁴ Odlišný opis rodinného života manželov Hrušovských nachádzame v liste L. Podjavorinskej: „Nedávno bol u nás Hrušovský s Milou [Želmíra Lačná] na vizite. Ona je roztopašná, on ubitý. Že tam bývajú veľké kriky s jeho testinou... Skoro!“ Pozri: List Ludmily Podjavorinskej Márii Regentíkovej z roku 1908 [približne, resp. „intuitívne“ datovanie podľa editora v komentári k listu č. 207 na s. 377]. In KOCÁK, ref. 19, s. 249. K podaniu Podjavorinskej treba pristupovať zvlášť kriticky najmä preto, že mala povest „klebetnice“. Porovnaj napr.: „Slečna Podjavorinská (prvá klebetnica, do povahy berúc to, že aj verše píše) ma dala pozdraviť skrze Hodžu, ktorý bol v Bzinciach s Hrušovským [...] Vravel Hodža, že ju [Podjavorinskú] ináč nemá rád pre jej klebetenie [...]“ Pozri: list Janka Jesenského Oľge Kraftovej zo 16. 4. 1905. In PETRUS, ref. 39, s. 118. Možno ešte dodať, že matka Hrušovského manželky bola sesternicou Podjavorinskej otca, porovnaj: poznámka č. 8 k listu č. 207, KOCÁK, ref. 19, s. 377.
- ⁵⁵ „U Hrušovských som už bol pár razy. [...] My s pani Hrušovskou brýzgame na Bánovce, len tak huč povala a rinčia obloky, keby od nás záviselo, už by boli Bánovce kdesi pod zemou a my preč. Fajn paničku má ten Igor. Konečne, čo je im. Oni jeden druhému nahradia, tak sa mi zdá, všetko. Nepotrebujú široké ulice, svetlo, spoločnosť. Stačia si so všetkým v dvoch izbách, pri jednom stolíku. Atď. – [...]“ Pozri: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 3. 5. 1906. In PETRUS, ref. 39, s. 165.
- ⁵⁶ S priebehom zakladania banky bol spokojný: „V Topoľčanoch tak sa zdá, že sa všetkom dobre vydarí. Dnes sme získali zakladateľov z Topoľčan, a o týždeň pôjdeme na dediny. Koncom marca chceme rozposlať prospekty.“ Pozri: List Igora Hrušovského Jozefovi Václavovi Kraftovi z 15. 3. 1908, ref. 49.
- ⁵⁷ J. V. Kraftu v marci informoval, že „na valnom shromaždení povýšili mi plat na 1200 zl. [...]“. V liste je podrobnejšie opísané zákulisie celej veci, pozri: List Igora Hrušovského Jozefovi Václavovi Kraftovi z 15. 3. 1908, ref. 49..
- ⁵⁸ Porovnaj: PETRUS, ref. 39, poznámka č. 4 k listu č. 180. s. 468.

syn Igor⁵⁹ (neskorší významný filozof).⁶⁰ Z bánovskou bankou⁶¹ súčasne viedol spor o finančnú odmenu, ktorý napokon aj vyhral.⁶² V tomto období hodnotil súkromný život seba svojej rodiny, vrátane zdravotného stavu, ako uspokojivý.⁶³ Z korešpondencie z roku 1909 však vyplýva, že Hrušovský mal problémy s dlžobou voči stoličkovej fabrike v Turčianskom Sv. Martine, ale predovšetkým musel čeliť obvineniu novomestskej ľudovej banky, že zapríčinil schodok v jej rozpočte.⁶⁴ V pozadí tohto sporu treba vidieť jeho konflikt s bratmi Markovičovcami.⁶⁵

2. Štvrtý zväzok Votrubovej Slovenskej knižnice (1907): „*Dejiny národa slovenského*“ od Igora Hrušovského

F. Votruba začiatkom 20. storočia intenzívne vstupuje na scénu verejných aktivít slovenskej národoveckej society. Z hľadiska národných ideológií ho možno zaradiť – podobne ako Hrušovského – za podporovateľa koncepcií bývalých hlasistov.⁶⁶ Jedným z jeho projektov bola edícia Slovenská knižnica, ktorú v liste Terézii Vansovej z októbra 1906 charakterizoval ako: „lacnú zbierku dobrého prístupného čítania na spôsob českej „Matice lidu“ alebo „Libuše“.“⁶⁷ V tom istom liste

⁵⁹ PETRUS, ref. 39, poznámka č. 2 k listu č. 140, s. 458. Pozri tiež list Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 25. 5. 1907. In PETRUS, ref. 39, s. 178 – 179

⁶⁰ Podrobnejšie pozri: HRUŠOVSKÝ, Igor. In MAŤOVČÍK, ref. 5, s. 659 – 660.

⁶¹ Porovnaj: PETRUS, ref. 39, poznámka č. 20 k listu č. 340, s. 521.

⁶² Porovnaj: List Janka Jesenského Oľge Kraftovej z 2. 4. 1915. In PETRUS, ref. 39, s. 338.

⁶³ „My sme ináče všetci obstojne zdraví a tešíme sa na jar peknú, keď budeme môcť vyjsť von na lúky [...], ja sa budem usilovať, abych mohol sa v máji niekde liečiť chladnou vodou.“ Pozri: List Igora Hrušovského Jozefovi Václavovi Kraftovi z 15. 3. 1908, ref. 49. Tento fragment z Hrušovského listu uvádzam v súvislosti s listom F. Votrubu T. Vansovej z decembra 1907, v ktorom spomínal Hrušovského zlý zdravotný stav ako argument pre to, že jeho rukopis nebol, dodaný. Pozri: ref. 81.

⁶⁴ Podrobnejšie pozri: List Igora Hrušovského Jozefovi Václavovi Kraftovi zo 17. 4. 1909. SNK-ALU sign. 175 E 19.

⁶⁵ „[...] jeden a druhý Markovič to je tá novomestská ľudová banka. [...] Ohľad mať na ľudovú banku novomestskú je to isté ako ohľad mať na Markovičovcov“ Pozri: List Igora Hrušovského Jozefovi Václavovi Kraftovi z 26. 11. 1909. SNK-ALU, sign. 175 E 19. V tomto liste podrobne opisuje svoje videnie celej veci.

⁶⁶ A. Šimkovič (odvolávajúc sa na I. Kusého) konštatoval silný vplyv „masarykizmu a jeho slovenských predstaviteľov – hlasistov“ na Votrubov svetonázor na začiatku 20. storočia. Súčasne s tým však upozorňuje na literárnovedné aspekty Votrubovej činnosti, ktoré nekorešpondujú s takouto klasifikáciou, pozri podrobnejšie: ŠIMKOVIČ, Alexander. Úvod. In ŠIMKOVIČ, Alexander – VOTRUBOVÁ, Štefana (edd.). *Korešpondencia Františka Votrubu (1902 – 1944)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 9.

⁶⁷ Išlo o edície F. Šimáčka v Prahe, ktorý obe edície koncipoval ako národno-výchovné spisy určené širokým ľudovým vrstvám. Za predplatné 2 koruny bolo v rámci týchto edícií poskytovaných predplatiteľom 6 kníh ročne. Pozri: ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, poznámku č. 2 k listu č. 12, s. 49; ŠIMKOVIČ, ref. 66, s. 9 – 10.

píše aj o konkrétnom edičnom pláne. V rámci prvého ročníka na treťom mieste figuruje kolektívna syntéza dejín slovenského národa: „Dejiny národa slovenského, práca niekoľkých predných spisovateľov slovenských.“⁶⁸

Nakoniec sa edičný plán modifikoval („*Dejiny národa slovenského*“ boli naplánované ako štvrtý zväzok tejto edície, ktorý mal podľa plánu vyjsť koncom roku 1907) a zrejme sa odmietla aj idea viacerých autorov národných dejín. Táto úloha sa totiž zverila práve I. Hrušovskému. Vyplýva to napr. z reklamy na Slovenskú knižnicu v Štefánkovom *Slovenskom obzore* v roku 1907.⁶⁹ V rámci koncepcie Votrubovej edície bola Hrušovského historická práca zaradená medzi populárne spisy⁷⁰ a súčasne sa jej prikladalo v rámci celého plánu Slovenskej knižnice ústredné miesto.⁷¹ Tieto skutočnosti⁷² podporujú tézu o významnom statuse

⁶⁸ List Františka Votrubu Terézii Vansovej z 23. 10. 1906. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, s. 47 – 48. O projekte Slovenskej knižnice pozri: ŠIMKOVIČ, ref. 66, s. 10 – 11.

⁶⁹ Čitateľstvu „Slovenského Obzoru“ odporúčame „Slovenskú knižnicu“ [...]. In Slovenský obzor, 1907, roč. 1, [z exempláru zviazaného ročníka, s ktorým som pracoval sa nedalo zistiť, v ktorom čísle bola reklama uverejnená (išlo obálky, resp. zadné strany jednotlivých čísel umiestnených na konci zviazaného periodika; na tomto mieste možno nájsť aj ďalšiu, stručnejšiu formu reklamy na Slovenskú knižnicu a konkrétne aj na Hrušovského prácu)].

⁷⁰ „Čitateľstvu „Slovenského Obzoru“ odporúčame „Slovenskú knižnicu“ sbierku dobrej, účelne vybranej slovenskej beletrie i populárnych prác poučných. [...] a konečne pokúsime sa založiť dobrú populárnu spisbu poučnú. Národ, zbavený svojských škôl, svojskej výchovy, potrebuje hlavne a predovšetkým takých kníh, ktoré by aspoň z čiasky vedely nedostatky, školského vzdelania nahradiť. **Populárne práce z oboru historie slovenskej i všeobecnej** [zvýraznenie K.H.], zemepisu, vied prírodných, [...] vykonajú tu iste svoju úlohu.. [...] Pre prvý ročník uchystali sme: [...] z populárnej spisby „Dejiny národa slovenského“ od Igora Hrušovského. [...]“ Pozri: ref. 69.

⁷¹ Porovnaj: VOTRUBA, ref. 1, s. 139.

⁷² Prívrženci ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov pociťovali naliehavú potrebu napísania národných dejín v súlade s vlastnou historickou ideológiou, a ktoré by boli súčasne písané a vydané v čitateľsky atraktívnej forme. Ideologickú potrebu spracovania slovenských dejín pociťoval aj napr. M. Hodža. Už v roku 1899 upozorňoval, že: „[...] pálčivou potrebou spisby slovenskej sú črty zo slovenských dejín. [kurzíva v origináli] Práca táto ovšem stretá sa s ťažkosťami a to tým viac, že nemienim tu odporúčať vedecké rozborry a rozpravy, ale opisy z nášho dejepisu v rúchu románu, novely, povesti, básne. Dejiny, „učiteľka života“, sú ku krieseniu mdlého národa liekom nezbytným.“ Pozri: HODŽA, Milan. Dobré knižky – Všeobecná knižnica. In HODŽA, Milan. Články, reči, štúdie. Sväzok I. Praha : Novina, 1930, s. 52. [Pôvodne: Slovenské listy, 18. 2. 1899, roč. 2, č. 14]. Dostupné na internete: <<http://www.kis3g.sk/hodza/hodzate1.doc>>]. Výpovedný je v tejto veci aj fragment z listu Fedora Houdeka Tomášovi G. Masarykovi „Vy, pane profesore, máte veľký vliv na Šr[obára] pokúste sa laskave tedy priviesť ho zase na správnu cestu. [...] Vyzvite ho svedomitejšie pracovať v Hlase. Miesto aby čas ubíjal nemilobohu na prístojnom jemu mieste; nech študuje našu historiú, literatúru (knižovňa v Museu). Dosiaľ sme vlastne bez písaných dejín (Sasinkove sú suché, prázdne).“ Pozri: List F. Houdeka T. G. Masarykovi z 4. 11. 1901, ref. 13, s. 74. Akútnu ideologickú potrebu napísania dejín, ktoré by reprezentovali ideológiu národnej jednoty Čechov a Slovákov si uvedomoval predovšetkým K. Kálal, pozri: KÁLAL, Kar[el]. Úkol našich spisovatelův a umělců v československé vzájemnosti. In Slovanský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského, 1904, roč. 6, č. 2, s. 49. Kálal takéto texty napokon napísal sám, pozri ref. 93.

dejín či dejinnej argumentácie v ideológii stúpecov národnej jednoty Čechov a Slovákov.⁷³

Prvé kroky v projekte Hrušovského dejín siahajú zrejme do obdobia približne prelome rokov 1905/1906. F. Votruba totiž koncom roku 1906 informoval J. Gregora o plánovaných „Dejinách národa slovenského“ od I. Hrušovského, s dodatkom, že „už od lanska“ zháňal pre túto publikáciu obrázky.⁷⁴ O rok neskôr, v decembri 1907 Votruba už intenzívne zháňal obrázky do pripravovanej Hrušovského práce. Ján Párička mu odporúčal v tejto veci obchodovať s Pavlom Socháňom,⁷⁵ ktorý mal na „trhu“ s fotografiami národovcov fakticky monopolné postavenie.⁷⁶ Párička v tomto čase zabezpečoval aj ďalší obrazový materiál pre plánované „*Dejiny národa slovenského*“ a vzhľadom na neskorý termín si neodpustil kritické slová voči Votrubovi: „Pohľadnice zámkov pošlem Ti o niekoľko dní, i ostatné veci, čo sa dá, budem hľadieť zaobstarať. – Nepochopujem, ako môžeš takéto veci, nechávať na poslednú minútu! Teraz veru ťažko zoženieš to všetko. A pri tom predplatitelia brízgajú na teba, až sa tak ozýva.“⁷⁷

Je teda zrejme, že v tomto období sa situácia stávala čoraz kritickejšou. Základný problém však nespočíval vo Votrubovom zanedbaní zabezpečenia obrázkov do plánovanej Hrušovského práce, ale predovšetkým v tom, že Hrušovský rukopis knihy, ktorú si už predplatitelia zaplatili,⁷⁸ nedodával. Votruba sa tak dostal do neprijemnosti⁷⁹ a snažil sa problém riešiť prostredníctvom J. Jesenského. V liste

⁷³ V istom zmysle bol významnejší ako v koncepciách ich ideologických súperov, t. j. predstaviteľov tzv. martinského centra SNS. Túto z hľadiska doterajšej odbornej spisby kontroverznú tézu, som sa snažil obhájiť, resp. interpretovať v široko koncipovanej dizertačnej práci, pozri: HOLLÝ, Karol. Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia. Dizertačná práca. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008. 512 s. Tento príspevok je výrazne modifikovanou a doplnenou verziou podkapitoly č. 12.2 citovanej dizertačnej práce (s. 340 – 344).

⁷⁴ VOTRUBA, ref. 1, s. 139.

⁷⁵ „Socháň má dobré fotografie J. M. Hurbana, M. M. Hodžu, Paulínyho, Moyzesa (okrem Štúrovej), ale ich nechce dať reprodukovat', len vraj za istú náhradu, lebo len on má výhradné právo reprodukovania. Najlepšie bude, keď mu sám direktne napíšeš a keď mu voľačo sľúbiš, povedzme po 5 korún za fotografiu, poťažne za právo reprodukovania.“ Pozri: List Jána Páričku Františkovi Votrubovi z 2. 12. 1907. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, s. 85 a poznámka č. 1 k listu č. 36, s. 85.

⁷⁶ Vyplýva to napr. z citovaného fragmentu Páričkovho listu F. Votrubovi (ref. 75). Zachoval sa tiež list, v ktorom Párička vyúčtoval Votrubovi za fotografiu od Socháňa 4 koruny, pozri: List Jána Páričku F. Votrubovi z 17. 12. 1907. ÚA SAV, f. František Votruba, k. 4, i. č. 131, zn. II A. Z literatúry a prameňov k Socháňovi a jeho obchodným aktivitám treba zdôrazniť najmä: OKTAVEC, František. Listy Pavla Socháňa. In KOCÁK, Michal (ed.). Literárny archív 17/80, Martin : Matica slovenská, 1981, s. 107 – 145, najmä s. 118.

⁷⁷ List Jána Páričku Františkovi Votrubovi z 2. 12. 1907, ref. 75.

⁷⁸ Cena objednávky bola totiž určená na celý ročník (štyri knihy): „Každý rok výndu štyri knihy za predplatnú cenu 2 K 40 halierov i s poštou.“ Pozri: ref. 69.

⁷⁹ Tu treba pamätať na Votrubove verejné deklarácie z roku 1907: „**Neplýtvame sľubami**, ale ujistujeme, že pokúsime sa všetko, čo slovenská literatúra má najlepšieho, v našej knižnici sústrediť. **Záleží na obecnstve našom, aby nás v práci našej podporovalo.** Vydavateľstvo „Slovenskej knižnice“ a časopisu „Dennice“ (F. Votruba). Budapest, VIII, Rákoczy-tér 3. [zvýraznenia K. H.]“ Pozri: ref. 69.

z decembra 1907 bol ešte trpezlivý: „[...] je to ovšem fatálne polozenie, že takto zostávam u odberateľov v obligu – ale čo môžem robiť, ako čakať... Vydám teda vo pred I. zväzok druhého ročníka „Knižnice“, aby odberatelia mali aspoň niečo v rukách.“⁸⁰ Koncom roku 1907 sa sťažoval aj Vansovej: „Trápi ma jedna vec: Hrušovský je chorý — a „Dejiny“, ktoré mám vydať (vlastne mal som už vydať) nie sú dokončené...“⁸¹ Votruba vystavený tlaku odberateľov⁸² začal v polovici roku 1908 od Hrušovského intenzívne žiadať dodanie rukopisu. Informoval o tom Jesenského: „Písal som mu [Hrušovskému] doteraz asi 20 listov (od augusta 1907), ale nedostal som jedinej odpovede, vyjmúc telegram, zaslaný p. Hodžovi v jeseni, dľa ktorého bude rukopis do dvoch týždňov hotový“.⁸³ Odmlčanie sa Hrušovského spôsobovalo u Votrubu čoraz väčšiu netrzeplivosť. V januári 1909 znovu žiada Jesenského o sprostredkovanie žiadosti Hrušovskému, aby zaslal rukopis. Písal, že má záujem aj o nedokončenú verziu, ktorú s autorovým povolením dá „dokončiť, resp. upraviť“. Jesenského informoval o dôvodoch urgencií: „Lebo nemožno ďalej dočkať – veď už „Knižnicu“ som napolo pochoval, tým, že „D.“ [„Dejiny“] nevyšli a „Dennica“⁸⁴ následkom nedôvery pôjde nezmyselne za ňou.“⁸⁵ O dva týždne neskôr písal Jesenskému v tej istej veci s ešte väčším naliehaním. Opakoval, že mu stačí nedokončený rukopis a konkretizoval praktické problémy, vyplývajúce z nevydania avizovaných dejín slovenského národa: „Mám vytlačené i dva po-

⁸⁰ List F. Votrubu J. Jesenskému z 3. 12. 1907. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, s. 85 – 86.

⁸¹ List F. Votrubu T. Vansovej z 19. 12. 1907. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, s. 88.

⁸² V korešpondencii F. Votrubu sa zachoval zaujímavý doklad záujmu o Slovenskú knižnicu [t. j. aj o Hrušovského „Dejiny národa slovenského“], keď potvrdil jej objednávku aj čitateľ nachádzajúci sa vo vážnych finančných problémoch, pozri: „S lútosťou Vám oznamujem, že „Dennicu“ nemôžem ďalej odobierať. [...] od r. roka nemám žiadneho platu, nechcú mi dať penziu; [...] Dlh za predošlý ročník vyplatím, jakonáhle budem môcť. Teraz som žobrák. [...] **Ráďte teda zastaviť posielanie „Dennice“.** „Slovenskú knižnicu“ budem i naďalej odobierať. Ráďte mi ju posielat na nasledujúcu adresu: [...] [podčiarknutia v origináli; zvyraznenie K. H.]“

Pozri: List Jána Damborského Františkovi Votrubovi z 24. 1. 1908. In ÚA SAV, f. František Votruba, k. č. 3, značka II A 56.

⁸³ List Františka Votrubu J. Jesenskému z 26. 1. 1909. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, s. 153 – 154.

⁸⁴ F. Votruba bol od roku 1907 aj vydavateľom Dennice, čo bolo zviazané aj s finančnými záväzkami voči zakladajúcej redaktorky T. Vansovej. Pozri: Smluva. [november 1906] Ústredný archív SAV, f. František Votruba, kr. č. 1, inv. č. 10. O praktických dôsledkoch tejto zmeny pozri napr.: List T. Vansovej M. Ormisovej-Maliakovej z februára 1908. SNK-ALU, sign. 198 AB 2. Dennica sa na konci roku 1908 skutočne dostala do vážnych problémov, ktoré hraničili s jej zánikom. Pozri napr.: List F. Votrubu H. Gregorovej z 27. 1. 1909; list J. Hallu F. Votrubovi z 30. 1. 1909. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, list č. 83 a 85, s. 154 – 160. R. 1909 vyšli len zameškané čísla z r. 1908, vydávanie sa obnovilo až roku 1910. Pozri: VOTRUBOVÁ, Štefana. Vzťahy Františka Votrubu a Jozefa Gregora Tajovského. In ROSENBAUM – MATUŠKA (edd.), ref. 1, s. 165, poznámka č. 10.

⁸⁵ List F. Votrubu J. Jesenskému z 12. 1. 1909. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, s. 145 – 146.

sledné zväzky „Knižnice 1908“, ⁸⁶ tlačí sa I. zväzok „Kn[ižnice]. 1909“ – a nemôžem sa odvážiť tiež rozposlať, keďže posledný zväzok z r. 1907 dodnes chýba. Veľmi Vás prosím, ak možno, vyložte túto vec p. H[rušovskému]. [...] Veď je to zúfale položenie pre človeka, ktorý začal stavať svoju budúcnosť na dôvere širokého obecnstva, ako ja a teraz takto obišiel.“⁸⁷

Neúspech plánovaných „*Dejín národa slovenského*“⁸⁸ tak výrazne negatívnym spôsobom prispel ku kríze Votrubových verejných aktivít v období 1908 – 1909.⁸⁹ Túto skutočnosť chcem zvlášť zdôrazniť, pretože úzko súvisí s dôrazom, aký Votruba prikladal žiadanej podobe koncepcie slovenských dejín. Jozef Gregor mu totiž odporučil obrátiť sa na Júliusa Bottu so žiadosťou o napísanie diela, ktoré Hrušovský nedodal. Votruba tak aj urobil, avšak s Bottovou odpoveďou nebol spokojný. Problém nespočíval v nechote Bottu, ale v tom, že vo svojej odpovedi zastával koncepciu slovenských dejín v súlade s aktuálnou historickou ideológiou tzv. martinského centra SNS (reprezentovanú v prvom diely svojej práce „*Slováci. Vývin ich národného povedomia*“).⁹⁰ Pre Votrubu to bol dostatočný dôvod, aby odmietol kompromisné riešenie nemalých problémov, ktoré v dôsledku nevydania

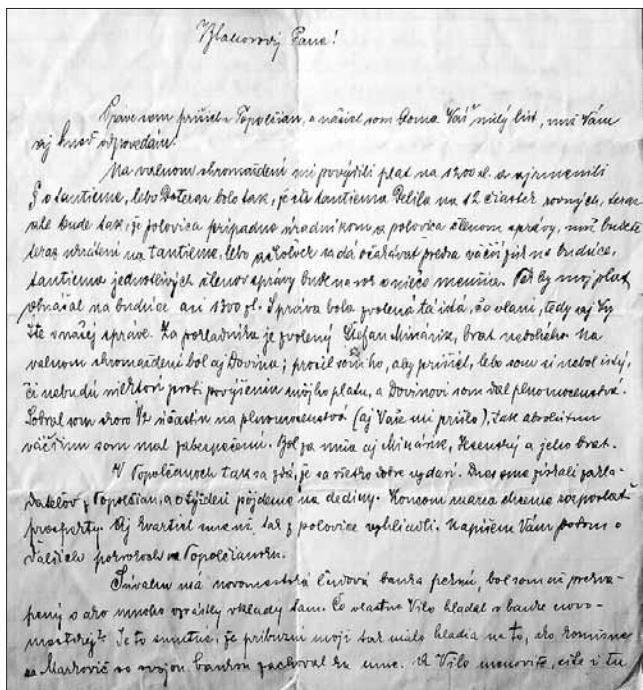
⁸⁶ Editori Votrubovej korešpondencie upozornili na to, že toto „Votrubovo tvrdenie je nesprávne. Tieto dva zväzky už tlačou nevyšli a Slovenská knižnica po 2 zväzku 2. ročníka zanikla.“ Pozri: ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, poznámka č. 2 k listu č. 82, s. 154. Pozri tiež: ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, poznámka č. 3 a 4 k listu č. 12, s. 49;

⁸⁷ List F. Votrubu J. Jesenskému z 26. 1. 1909. In ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, s. 153 – 154.

⁸⁸ Jesenský na citované listy Votrubovi odpovedal v zmysle, že nemá možnosť zmeniť situáciu. Za hlavnú príčinu celého problému považoval nezodpovednosť Hrušovského. List, ktorý má v celej záležitosti významné postavenie, citujem celý: „Veľactený pane, na Vaše dopisy som sa zhováral s p. Hrušovským, ktorý sa ale neosvedčil, že prácu dokončí a kedy. Ten človek je veľmi zaujatý rozdielnymi prácami bežnými a neviem veru, či Dejiny vôbec zakončí, iste si počkáte aspoň tri roky, ak vôbec tú prácu hodlá dokončiť. Na Vašom mieste na tie Dejiny by ani nerátal, ale vytlačil by inú vec miesto nich a rozpovedal obecnstvu ako sa má vec. Vy ste si sami na príčine, že ste sľubovali takú vec uverejniť v Knižnici, o ktorej ste nevedeli, či bude napísaná. **Neviem ale, prečo si to tak k srdcu pripúšťate, keď ste vlastne Vy oklamaní.** [zvýraznenie K. H.] Exekutívnu moc nad p. Hrušovským nemám, aby mohol z neho sľúbenú históriu vyprešovať, preto sa obráťte na neho. Mňa do jeho prác nič, poťažne nemôžem sa do nich miešať. Výhovoriek má tisíc. Srdečný pozdrav Vám oddaný Dr. J. Jesenský“ Pozri: List Janka Jesenského Františkovi Votrubovi z 28. 1. 1909. In PETRUS, ref. 39, s. 194.

⁸⁹ Podľa editorov Votrubovej korešpondencie bol jednou z hlavných príčin neúspechu jeho Slovenskej knižnice fakt, že Igor Hrušovský nebol schopný svoje dejiny dokončiť, pozri: ŠIMKOVIČ – VOTRUBOVÁ, ref. 66, poznámka č. 3 k listu č. 12, s. 49. Pozri k tomu tiež vyjadrenie samotného Votrubu v liste citovanom v ref. 85.

⁹⁰ Zásadné koncepčné otázky sú predostreté v úvodnej kapitole tejto práce, pozri: BOTTO, Julius. *Slováci. Vývin ich národného povedomia. Dejepisný náskres. Sväzok I. Turčiansky Sv. Martin : Knižtlačiarcky účastinársky spolok, 1923 [II. nezmenené vydanie; I. vyd.: 1906], najmä s. 5-20. Podľa mojej mienky Bottova práca reprezentovala predovšetkým aktuálne žiadanú podobu historickej ideológie martinského centra SNS. Dôležitou osobnosťou tu bol Jozef Škultéty. Pozri podrobnejšie: HOLLÝ, ref. 73, s. 294 – 310.*

Obr. 1 List Igora Hrušovského Jozefovi Václavovi Kraftovi z 15. 3. 1908, SNK-ALU, sign. 175E 19

Hrušovského práce vznikli. Na jadro celej veci Votruba spomínal nasledovne: „Odpoveď, laskavú a dobroprajnú, ktorú som dostal, mohol som i vopred vedieť: Botto uznával za slovenské dejiny v podstate len obdobie veľkomoravské a potom už len najnovšiu dobu od začiatku slovenského národného prebudenia. Celý stredovek a časť novej doby boli mu dejinami neslovenskými, históriou feudálnej triedy, cudzích kolonistov, panovníkov a panstva latinčiny. A tak zlyhala i táto nádej. Bol koniec.“⁹¹ Dejiny Uhorska ako integrálna časť dejín slovenského národa boli teda jasnou prioritou, z ktorej Votruba neustúpil ani pod tlakom spomenutých spoločenských a finančných komplikácií.

3. Zhrnutie

V prvej časti textu som sa snažil priblížiť aktivity I. Hrušovského v prvom desaťročí 20. storočia s dôrazom na obdobie, keď F. Votruba od neho očakával prácu nad rukopisom „*Dejín národa slovenského*“. Fakt, že Hrušovský tento rukopis nedodal, možno vcelku konzistentne vysvetliť práve jeho rôznorodými aktivitami a nemalými problémami v danom období. Ako som uviedol, vtedy si zakladal ro-

⁹¹ VOTRUBA, ref. 1, s. 140.

Obr. 2 Fotografia Igora Hrušovského

dinu, narodil sa mu prvý syn, v krátkom čase zmenil zamestnávateľov a bydlisko, písal náročné texty do *Slovenského obzoru* a *Revue Naše Slovensko*, založil *Obchodnú účastinnú spoločnosť* v Bánovciach nad Bebravou, zakladal banku v Topoľčanoch a v neposlednom rade sa musel vyrovnávať s finančnými problémami súvisiacimi okrem iného aj s konfliktom s bratmi Markovičovcami. Inými slovami, nabral si na svoje plecia viac povinností a záväzkov, ako ich bol schopný zvládnuť. To však nebráni pomenovať jeho nesplnený záväzok voči Votrubovi – z hľadiska nevyhnutných podmienok úspešného vydavateľského projektu – ako neserióznosť, resp. nezodpovednosť.⁹² Na druhej strane treba tiež povedať, že v použitej pramenej báze viditeľne chýbajú vyjadrenia samotného Hrušovského k celej veci. Pramene o jeho vlastných postojoch k nedodanému rukopisu (v rámci môjho výskumu som na ne nenarazil) môžu totiž celú vec posunúť do inej roviny, resp. bude potrebné viaceré závery modifikovať.

Dôležitým záverom vyplývajúcim z druhej časti textu je skutočnosť, že potreba napísania adekvátnych dejín, ktoré by boli konzekventné s ideologickou

---

⁹² Porovnaj s vyjadrením Jesenského v Liste Votrubovi: ref. 88 (najmä zvýraznená časť citátu).

„SLOVENSKÁ KNIŽNICA“

Každému, kto chce mať krásne
dobré a lacné čítanie, odporúčame

„SLOVENSKÚ KNIŽNICU“!

Každý rok 4 knihy za 2 koruny
40 halierov. ————— Vydáva:

F. VOTRUBA, Budapešť, Rákóczi-tér 3.

Časopisy a knihy redakcii zaslané:

Kalinčák: Reštaurácia, Slovenskej knižnice č. 1, nakl.: F. Votruba, Budapešť.
Terezia Vansova: Mój Jožko, veselohra v 3 dejstv.; Klimes a Pivko, Lipt.
Sv. Mikuláš.
Gustav Kordoš: Náučná počtová kniha I. sošit, K. Salva Ružomberok.
Ladislav Kuntě: Cesty, kterými jsem šel čas, Praha.
Alfred Fouille: Výchova se stanoviska národního, (Knihovna časopisu pokrok,
studenstva svazok 5, Praha)
D. F. Horvák: O nemocích, zvířátě nákažlivých (Ilustrované přednášky, Píseň).
Slovenský Týždenník, Budapešť.
Naša Zásava, Budapešť.
Denica, Budapešť.
Národný Věstník Československý, leden, Praha.
Čechische Revue, Heft 4, Praha.
Casopis pokrok, studentstva, Praha.
Pokroková Revue, leden, Praha.
Ženák Revue, číslo 6, Brno.

Zubný lekár-špecialista

Dr. Med. Univ. GEJZA SZÁSZ

BUDAPEST: VI., ANDRÁSSY-U. č. 48.

Vyhotovuje všetky do zubolekárskeho oboru
patriace práce, jako plomby (zalievanie
zubov), jednotlivé zuby, jako i celé hryzy
i bez podnebia. Ťahanie zubov bez bolesti.
Ordinuje celý deň. **Slovákom ľavné ceny.**

Obr. 3 Propagácia edície F. Votrubu v Slovenskom obzore z roku 1907

orientáciou, bola aktuálna aj v prípade hlasisticko-prúdistickej generácie. Ďalším významným záverom je skutočnosť, že diskontinuitná koncepcia slovenských dejín, prítomná v prvom diele „Slováci. Vývin ich národného povedomia“ od Júliusa Bottu, nebola pre Votrubu a zrejme ani pre ďalších príslušníkov tejto strany ideologického spektra akceptovateľná. Ani hlasistom, ani prúdistom sa nepodarilo vydať populárnu knižnú syntézu slovenských dejín. Ak by však vznikla, je zrejme, že by sa zásadne líšila od historických koncepcií martinského centra SNS. Keďže sa s Igorom Hrušovským seriózne počítalo ako s ich autorom, v budúcnosti bude treba upriamiť pozornosť na túto osobu ako historika.⁹³ Syntetizujúce historické diela reprezentujúce ideológiu národnej jednoty Čechov a Slovákov napokon vznikli z kruhov českej národoveckej inteligencie.⁹⁴

⁹³ Porovnaj ref. 22, 23 a 38.

⁹⁴ V prvom rade išlo o agilného K. Kálala, pozri napr.: KÁLAL, Karel. Slovensko a Slováci. Praha : Nákladem F. Šimáčka 1905, 149 s.; KÁLAL, Karel. Slováci. Stručný rozhled po době minulé i přítomné. Praha : Tiskařské a nakladatelské družstvo »Pokrok« (Knihovnička „Času“. č. 55.), 1910, 31 s.; KÁLAL, Karel. Slovensko v české škole (»Holubova učitelského rádce« č. 54). Praha : Alois Holub, učitel v Lysé nad Labem, 1914 [Dotisknuto v roce 1918 po prohlášení Republiky Československé!], 170 s. Možno dodať, že už v roku 1906 vyšla v New Yorku syntetizujúca práca v angličtine s podobnou historickou ideológiou. Napísal ju český národovec pôsobiaci v Amerike, pozri: CAPEK, Thomas. The Slovaks of Hungary. Slavs and Panslavism. New York : The Knickerbocker Press, 1906, 214 s.

Obr. 4 Propagácia obsahu 1. ročníka edície Slovenská knižnica.

V dolnej časti sa nachádza aj upozornenie na avizované vydanie diela
Dejiny národa slovenského

Zoznam bibliografických odkazov

DUCHKOWITSCH, Wolfgang – SERAFÍNOVÁ, Alžbeta – VATRÁL, Jozef.

Dejiny slovenského novinárstva: Vývoj novinárstva na Slovensku v kontexte podunajskej monarchie. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007. 280 s. ISBN 9788080841959.

FEDOR, Michal et al. *Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918.* Martin : Matica slovenská, 1964. 727 s.

HRUŠOVSKÝ, Igor. Komunikačné prostriedky. In GREGOR, Jozef (ed.). *Výklad programu slovenskej národnej strany.* [Turčiansky Sv. Martin] : Slovenská národná strana, [1914], s. 59 – 61.

HRUŠOVSKÝ, Igor. Slovenskému obecnstvu. In *Považské noviny*, 1902, 25. 3., roč. 1, č. 1, s. 1-2.

- KÁLAL, Karel. *Jděte na Slovensko!*. Královské Vinohrady : Nakladatel Josef Svoboda, 1904. 64 s.
- KOCÁK, Michal (ed.). *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 1 (1889 – 1918)*. Martin : Matica slovenská, 1988. 425 s.
- List Igora Hrušovského Andrejovi Sokolíkovi z 23. 4. 1899*. SNK-ALU, sign 37 S 52.
- PETRUS, Pavol (ed.). *Listy Janka Jesenského 1(1891 – 1918)*. Martin : Matica slovenská, 1989. 597 s.
- POTEMRA Michal. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin : Matica slovenská; Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1958. 145 s.
- POTEMRA, Michal (ed.). *Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918: Tematická bibliografia v rámci Bibliografie zo slovenských novín a časopisov v rokoch 1901 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980. 649 s.
- Rozhledy a zprávy [Slované severozápadní]. In *Slovanský přehled. Sborník statí, Dopisův a zpráv ze života slovanského*, 1904, roč. 6, s. 327.
- VOTRUBA, František. S Jozefom Gregorom-Tajovským v redakcii „Ludových novín“. In ROSENBAUM, Karol – MATUŠKA, Alexander (edd.). *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 136 – 144.

On Igor Hrušovský's Activities in the First Decade of 20th Century and his Alleged „*Dejiny národa slovenského*“ of 1907

Karol Hollý

The author deals with an unsuccessful publishing undertaking by F. Votruba (1880 – 1953) who did not succeed to publish „*Dejiny národa slovenského*“ (History of Slovak Nation) by Igor Hrušovský (1879 – 1937) despite its public announcement and order placements by readers. The book was due to be published at the end of 1907 within the first year of Votruba's edition „*Slovenská knižnica*“ (Slovak Library). This little known episode is in the article presented within the context of activities and views of Igor Hrušovský in the first decade of 20th century as well as a broad context of historic concepts within ideological streams in the Slovak nationally oriented society at the beginning of 20th century. The text results in three main conclusions: 1. Igor Hrušovský did not hand over the manuscript and despite his „*History of Slovak Nation*“ dated 1907 is listed in the bibliographies of subsequent years, the book has never been published. 2. Research into the activities of I. Hrušovský at the time when he was expected to provide the manuscript of the above mentioned work showed his utmost busyness arising from various activities in the private and public sphere. 3. The necessity of writing an adequate history consequent with ideological orientation was up to date also in the case of the generation around *Hlas* and *Prúdy* magazines. The discontinuity concept of the Slovak history present in the first part of the book „*Slováci. Vývin ich národného povedomia*“ (Slovaks. Development of their National Consciousness) by Július Botto (1906) was in contrary to the ideology of the national unity of Czechs and Slovaks.

Antonius Loewe – Germanus, Bibliopola Posoniensis

Vydavateľské, tlačiarske a kníhkupecké aspekty

Petronela Bulková

Úvod

Ústredným cieľom výskumu dejín knižnej kultúry sa stalo permanentné spoznávanie uplatnenia, funkcií a pôsobenia knihy v jednotlivých etapách existencie ľudskej spoločnosti. Knihovedné výskumy rozmanitých aspektov existencie knihy – v súčasnosti najmä ako média a nosiča informácií – vytvárajú a formujú model jednotlivých zložiek dejín knižnej kultúry. Odhaľujú tak vzájomné, v mnohých prípadoch doposiaľ ukryté zákonitosti ich fungovania v historickom vývoji.

Jednu z aktuálnych a v našej odbornej literatúre nedostatočne spracovaných tém predstavuje historický vývoj a fungovanie knižného trhu, resp. najmä knižného obchodu. Napriek už takmer polstoročie zdôrazňovanej potrebe výskumu kníhkupectva a knižného obchodu¹, nedisponujeme doposiaľ ich monografickým spracovaním v slovenskom jazyku. Iba čiastkovo sa spracúvajú jednotlivé prípady vo forme kratších štúdií či článkov a na stránkach vysokoškolských kvalifikačných, predovšetkým dizertačných prác.

Zahraniční kolegovia, najmä v nemecky hovoriacich krajinách, v týchto oblastiach nastoľujú otázky, ktorých zodpovedanie je v našich podmienkach komplikované, ba niekedy i nemožné, a to z viacerých dôvodov. Ide predovšetkým o absenciu, rozptýlenosť², nedostatočné spracovanie či nedochovanie relevantných prameňov, časovú náročnosť výskumu, nedostatočnú základnú bibliografickú evidenciu, nedostatok odborne, jazykovo i tvorivo pripravených personálnych kapacít, alebo podstatne odlišné historické podmienky a špecifiká historického vý-

¹ Pozri napr. ČAPLOVIČ, J. O štúdiu staršej literatúry slovenskej. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953, s. 68 – 83.; REPČÁK, J. Niektoré otázky výskumu knižnej kultúry. In Kniha '74. Martin : Matica slovenská, 1976. s. 43- 53.; BELÁK, B. Program slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie a výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku. In Kniha '85 – '86. Martin : Matica slovenská, 1987. s. 77 – 83.; ŽIBRITOVÁ, G. Systém dejín knižnej kultúry. In Kniha '85 – '86. Martin : Matica slovenská, 1987. s. 63 – 73. NITRANSKÝ, T. – ČLOVIEČEK, O. Kapitoly z dejín vydávania a rozširovania literatúry. Bratislava : Obzor, 1972. 194 s.

² Absenciu relevantných prameňov v našich zbierkach a z toho vyplývajúce problémy pri výskume si uvedomujú aj slovenskí historici v príspevku: Diskusia o koncepcii slovenských dejín. Richard Marsina (zost.). In Historický zborník, 2003, roč. 13, č. 1 – 2, s. s. 179 – 181.

voja knižnej kultúry v Uhorsku.³ Tento stav je pochopiteľný aj vzhľadom na skutočnosť, že systematickejšie sa k výskumu dejín knižnej kultúry pristupovalo u nás až od druhej polovice minulého storočia.

Osobnosť Antona Löweho

Z významných osobností, ktoré sa dokázateľne zaoberali predajom kníh na našom území, sa mnohé nestali predmetom základného biografického spracovania, preto o nich vieme iba veľmi málo.⁴ O živote a aktivitách Antona Löweho (1740 – okolo 1800) sa v našej odbornej literatúre nachádzajú iba rozptýlené fragmenty⁵, nevenovala sa mu doposiaľ komplexnejšia pozornosť.

O jeho pôvode, živote pred príchodom do Bratislavy a okolnostiach, ktoré ho priviedli k voľbe profesie, zatiaľ nedisponujeme žiadnymi poznatkami. Pochádzal z juhonemeckého mesta Ulm, kde sa podľa dosiaľ známych údajov⁶ narodil v roku 1740. Jeho nemecký pôvod dokladá i A. Horányi v predhovore k prvému zväzku svojej práce *Memoria Hungarorum* (1775 – 1777).⁷

O náboženskej príslušnosti Löweho k evanjelickej konfesii augsburského vyznania (augustanae confessionis) sa dozvedáme z archívneho prameňa – z listu tu pôsobiacich kníhkupcov Michaela Benedikta a Jána Dolla, určeného Kráľovskej miestodržiteľskej rade.⁸ Podľa Pichlera sa Löwe začlenil do meštianskeho stavu mesta 3. apríla v roku 1770, keď obdržal práva meštana.⁹

V čase Löweho príchodu na počiatku 70. rokov 18. storočia bola Bratislava „nielen hlavným, ale aj snemovým a korunovačným mestom“¹⁰ a centrom spo-

³ Ide najmä o špecifiká celkového spoločenského vývoja v Uhorsku (školstvo, formovanie čitateľskej gramotnosti, interkultúrne vplyvy, etnické zloženie obyvateľstva, náboženská situácia a i.). Podnetné oblasti výskumu predstavuje napr. legislatívny rámec vo vzťahu ku knižnej produkcii, vývoj inzercie a recenzovania tlačenej produkcie ako prostriedku jej propagácie, kultúrny a literárny transfer v geografickom priestore (forma šírenia ideí či myšlienkových smerov), recipientské a odberateľské zázemie a pod.

⁴ BULKOVÁ, P. Anton Löwe a jeho aktivity na knižnom trhu v Bratislave v 18. storočí, s. 94.

⁵ Pozri aj BULKOVÁ, P. K problematike knižnej distribúcie a propagácie literatúry : Bratislavský kníhkupec Anton Löwe a distribúcia osvietenskej literatúry. In Knižnica. ISSN 1335-7026, 2007, roč. 8, č. 2 – 3, s. 69 – 73. Slovenský biografický slovník III., K-L, heslo Löwe, Anton, s. 429. KOLLÁROVÁ, I.

Kapitoly z dejín knižnej kultúry : Hypertextová čítanka. Dostupné na internete: <http://www.tnantik.sk/Hypertext/Texty/Landerer_historiografia.htm>.

⁶ Slovenský biografický slovník III, s. 429.

⁷ „Editionem mei operis sumtibus suis excudendam suscepit Antonius Loewe Germanus, Bibliopola P(i!)soniensis, ut bene de Hungaria, altera patria sua, quae ipsius fortunis sedem praebet, immortaliter mereatur.“ (Moje dielo svojim nákladom vydal Nemeck Antonius Loewe, kníhkupec v Bratislave, ktorý si v Uhorsku, svojej druhej svojej vlasti, kde sa usadil, získal zásluhy).

⁸ AMB, kr. 255, č. 168, 10. 9.1770.

⁹ PICHLER, A. Entstehung der „Pressburger Zeitung“.

¹⁰ BAĎURÍK, J. Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku, s. 17.

čenského života Uhorska. Stala sa i miestom, na vývine a fungovaní ktorého sa podieľali mnohé etniká (Maďari, Nemci, Slováci, Chorváti a Židia atď.) s príslušnosťou k viacerým konfesiam (katolícka, evanjelická a židovská).¹¹ Sídľili tu významné úrady krajiny – Kráľovská miestodržiteľská rada (Consilium regium locumtenentiale) a Uhorská kráľovská komora (Camera Hungarica v rokoch 1531 – 1783), od roku 1530 i krajinské súdy.¹² Status hlavného mesta si Bratislava zachovala do roku 1783, keď Jozef II. preložil sídlo centrálnych úradov a súdov do Budína. Do roku 1830 však ostala korunovačným mestom uhorských kráľov.¹³

Anton Löwe sa ocitol v prostredí, ktorému nebola tradícia knižnej kultúry cudzia. Práve v 70. a najmä v 80. rokoch nastal v porovnaní s predchádzajúcim obdobím výraznejší rozvoj bratislavského knižného trhu. Pôsobila tu tlačiareň Jána Michala Landerera (1750 – 1795) a približne v období Löweho príchodu si kníhtlačiarstvu dielňu otvoril aj František Augustín Patzko (1771 – 1799). V 80. rokoch rad tlačiarenských dielní rozšíril i v Komárne pôsobiaci Šimon Peter Weber (30. 1. 1783),¹⁴ a niekoľko mesiacov po ňom i sám Löwe (17. 4. 1783).¹⁵

V Bratislave pôsobili i knihári (compaktor, Buchbinder, bibliopega), ktorých náplňou bolo viazanie vytlačených a nezložených hárkov¹⁶ do rôznych typov väzieb. Budovali si v meste svoje zázemie v cechovom združení už od polovice 17. storočia¹⁷ a popri svojej kníhviazačskej profesii sa zaoberali aj predajom kníh.¹⁸ Predaju kníh sa venovali nielen tlačiar, ktorých rady sa postupne rozširovali, ale aj kníhviazači a knihári, hoci sa postupne diferencovala i profesia kníhkupca.

Vzájomné prelínanie profesií teda nebolo na počiatku poslednej tretiny 18. storočia na území Bratislavy ešte ničím nezvyčajným, ako to deklarujú i doterajšie výsledky výskumu kníhkupeckých, vydavateľských a kníhtlačiarских aktivít Antona Löweho. Všetky tri kategórie spolu neoddeliteľne súviseli a v praktickom živote sa navzájom dopĺňali. Löwe ako jeden z prvých profesionálnych kníhkupcov prenikol do priestoru knižného trhu v Bratislave, od počiatku 70. rokov 18. sto-

¹¹ V tejto súvislosti je zaujímavý príspevok HORVÁTH, V. Heuristika k vývoju bratislavskej society (1760 – 1916). In Slovenská archivistika, 1995, roč. 30, č. 2, s. 78 – 88. Autor sa v nej venuje práve problematike výskumu spoločenskej štruktúry mesta v uvedenom období, definuje východiskové pramene, špecifiká výskumu v podmienkach Bratislavy a napokon využitie jeho výsledkov. Príspevok je zaujímavou sondou, ktorá vedie nielen k publikovaným výsledným zisteniam, ale približuje i proces zhromažďovania informácií z prameňov, ich štrukturovanie a vyhodnotenie.

¹² FUNDÁREK, J. Bratislava, s. 125.

¹³ FUNDÁREK, ref. 12, s. 135.

¹⁴ PICHLER, ref. 9, s. 9.

¹⁵ PICHLER, ref. 9, s. 9.

¹⁶ KLIMEKOVÁ, A. Výrobné-distribučné aspekty knižnej kultúry, s. 32.

¹⁷ HORVÁTH, P. Nakladateľská činnosť bratislavských knihárov v rokoch 1670 – 1770, s. 53.

¹⁸ V tejto súvislosti je zaujímavý návrh štatútu bratislavských knihárov z roku 1760 uverejnený i komentovaný v publikácii Štatúty bratislavských cechov : Dokumenty. Úvodnú štúdiu napísal a na vydanie pripravil Anton Špiesz. Bratislava : Obzor, 1978, s. 165 – 170.

ročia sa však iniciatívne zapojil do vydavateľského procesu, ako o tom svedčia údaje v impresách vydání¹⁹, ktorý od roku 1783 posilnil i zriadením kníhtlačiarскеj dielne. Jej vlastníkom bol do roku 1790, keď tlačiareň od neho odkúpil Anton Oderlický.

Vydavateľské a kníhtlačiarске aktivity

Realizácia vydavateľských zámerov so sebou prinášala nemálo komplikácií. Do procesu vstupovali nielen intelektuálne záujmy vydavateľa, ale aj závažné ekonomické činitele. Finančné pokrytie nákladov na vydanie diela tvorilo primárny predpoklad jeho transformácie z rukopisu do tlačenej podoby. Toto riziko na seba bral i autor, ak mal k dispozícii dostatočný finančný obnos, či podporu zo strany mecéna. Čiastočným riešením návratnosti úvodného finančného vkladu sa stával systém prenumerácie. Ekonomické aspekty tvorili prirodzenú súčasť procesu vydávania, tlače a predaja kníh. „Okrem evidentných ekonomických rizík jestvovalo vo vydavateľskej sfére ešte niekoľko faktorov s vytesňujúcim efektom.“²⁰ Ivona Kollárová za ne považuje: „Systém preventívnej cenzúry, náročnejšiu typografickú prípravu prvého vydania a finančné požiadavky autorov, neexistenciu pozitívneho autorského práva ako aj úzu honorovania intelektuálnej práce či obmedzenú gramotnosť obyvateľstva“, ktorá „na jednej strane redukovala recipientské zázemie a limitovala jeho recepčnú schopnosť na isté typy textov, na druhej strane nekládla vysoké nároky na kvalitu a obsah vydavateľských produktov. Vydavateľský priestor sa tak výrazne podieľal na vzniku sociálneho a komunikačného fenoménu, ktorý sa zvykne označovať aj masovou kultúrou.“²¹

Kým Löwe nevlastnil tlačiareň, teda v období od roku 1770 do apríla roku 1783, zadával tlač svojich vydání iným, najmä v Bratislave pôsobiacim tlačiarom – Jánovi Michalovi Landererovi, Františkovi Augustínovi Patzkovi, Antonovi Oderlickému, Šimonovi Petrovi Weberovi. Hlbší výskum by si žiadala problematika realizácie tlače tých vydání, pri ktorých vieme o podiele Löweho ako vydavateľa, avšak ide o obdobie, v ktorom nebol majiteľom tlačiarne a údaj o typografickej zodpovednosti nie známy ani z primárneho zdroja, ani z bibliografií.

V tejto súvislosti sa vynára i otázka spolupráce Löweho s typografickými subjektmi mimo Bratislavy (Lipsko, Viedeň, Frankfurt), ktorú naznačujú údaje o mieste vydania či tlače v samotných impresách. Vieme, že v oblasti kníhkupeckých aktivít sa Löwe niekoľkokrát zúčastnil knižných veľtrhov v Lipsku a predpokladáme, že tu

¹⁹ Auf Kosten neuen Buchhandlung Anton Löwens; Verlegt bey Anton Löwe; Verlegt Anton Loewe; in Verlag bey Anton Löwe, Buchhändlern; im Verlage Anton Löwens; gedruckt und verlegt bey Anton Loewe; bey Anton Löwe, privilegirten Buchdrucker und Buchhändler; Nákladem Antonjna Löwe, Knihokupce; V Antonjna Löwe, Kníhtlačitele a Kupce; Impensis Antonii Loewii; Apud Anton. Loewe Bibl.; Apud Antonium Loewe Typographum Et Bibliopolvm; Löwe Antal Posonyi Könyvkereskedés.

²⁰ KOLLÁROVÁ, I. Vydavatelja v 18. storočí, s. 165.

²¹ KOLLÁROVÁ, ref. 20, s. 166.

nadviazal nové, alebo rozvíjal už existujúce kontakty. Nezanedbateľnú úlohu pravdepodobne zohrali i vplyvy neďalekej Viedne – významného tlačiarenského, vydavateľského a kníhkupeckého centra monarchie.²²

Pri bližšom pohľade do Löweho vydavateľského a tlačiarkeho segmentu sa črtá zreteľná orientácia na čitateľské publikum so znalosťou nemeckého jazyka, ktorého význam rástol aj v oblasti odborného publikovania najmä v 70. a 80. rokoch 18. storočia v dôsledku reformného úsilia Márie Terézie a najmä Jozefa II. Z tematického hľadiska práve v tejto skupine dominovali diela s odborným zameraním z oblasti geografie, dejín, poľnohospodárstva, medicíny alebo farmakológie, z ktorých niektoré vyšli i opakovane, či v prekladoch. V latinskom jazyku sa v produkcii vyskytovali najmä diela z cirkevných dejín, príležitostné tlače, náboženská spisba, biografistika atď. Tretím najfrekventovanejším jazykom sa stala maďarčina, taktiež v prípade náboženských vydaní pre príslušníkov katolíckej i evanjelickej konfesie, ďalej literárnych zbierok poézie, jazykových mutácií diel z oblasti biografistiky, veterinárnej medicíny, ale i príležitostných tlačí. Vydaná určená recipientom so znalosťou slovenského jazyka sa vyskytovali iba veľmi výnimočne.

Práve v období osvietenstva, ktoré sa v špecifických podmienkach Uhorska rozvinulo za vlády Márie Terézie (1740 – 1780) a svoj vrchol dosiahlo počas panovania Jozefa II. (1780 – 1790), sa do pozornosti verejnosti dostávali diela príručkového, populárno-náučného charakteru až po odborné práce z prírodných či lekárskeho vied. Ich primárnym cieľom sa stalo šírenie nielen najnovších teoretických, ale i praktických poznatkov za účelom pozdvihnutia vzdelanostnej a životnej úrovne obyvateľstva. Toto úsilie smerovalo v konečnom dôsledku k zlepšeniu celkovej hospodárskej a kultúrnej úrovne štátu.

Vydavateľský repertoár Antona Löweho tento trend nasledoval. Ako výsledok analýzy typologicky rozmanitej produkcie²³ sa rysujú východiskové tematické skupiny: vlastivedné populárno-náučné diela geograficko-historického charakteru (geografia, dejiny Uhorska, topografia), ale aj práce s historickou orientáciou (dejiny svetské i cirkevné, dejiny práva, dejiny literatúry), ďalej poľnohospodárstvo, náboženstvo (pre potreby rímsko-katolíckej a evanjelickej konfesie), biografie, lekárske vedy (zdravoveda, farmakológia, balneológia, veterinárna medicína), meteoroló-

²² Miera rozsahu Löweho spolupráce či kontaktov s viedenskými tlačiarňami a kníhkupecami zatiaľ nie je prebádaná, vieme však, že tlač prvých dvoch zväzkov titulu A. Horányiho – Memoria Hungarorum (I. zv. Vyšiel v roku 1775, druhý v roku 1776) dal Löwe vyhotoviť práve vo Viedni ako o tom vypovedá impresum. Prvý zväzok s portrétom autora na frontispise vytlačil Leopold Johann Kaliwoda, v druhom zväzku chýbajú údaje o tlačiarkej zodpovednosti. Tretí diel (1777) zveril vydavateľ bratislavskému typografovi F. A. Patzkovi, s ktorým spolupracoval aj pri tlači iných vydaní zo svojho repertoáru.

²³ Monografie, príručková literatúra, príležitostné tlače, divadelné hry, učebnice, korešpondencia, periodikum, kalendár atď.

gia, jazykoveda, divadelníctvo, literatúra. Keďže súbor Löweho vydání je bibliograficky evidovaný a odbornej verejnosti dostupný v Bibliografii územne slovacích tlačí 18. storočia, iba výberovo si predstavíme niektoré tituly z vydefinovaných skupín.

Súčasťou Löweho vydavateľského spektra sa stali diela odborníkov z rôznych sfér ľudského poznania. Z oblasti lekárskeho vied uvádzame napr. príručku profesora praktickej veterinárnej medicíny Johanna Gottlieba Wollsteina pod názvom *Buch von Viehseuchen für Bauern*²⁴, ktorá vyšla „Na Cýsařsko=Kráľovský rozkaz“ aj v slovenskej a maďarskej jazykovej mutácii pod názvom – *Knížka O Nakaženj (Pádu) Dobytku*²⁵ a *Barom veszélyróll tanito hasznos könyv*²⁶.

Löwe vydával i diela praktického lekára Zachariáša G. Husztyho – „zakladateľa novej vedeckej disciplíny – medicínalnej polície, ktorú môžeme považovať za predchodkyňu modernej zdravotvedy.“²⁷ Huszty sa usiloval o „zreformovanie uhorského lekárstva, aby lepšie uspokojovalo potreby medicíny i spoločnosti.“²⁸ Tento úmysel deklaroval autor rovnako aj v prólugu k dielu *Kritischer Kommentar über die österreichische Provinzialpharmakopee*.²⁹ Na jeho stránkach upozornil na potrebu reformy v oblasti farmácie, nevyhnutnosť poskytnúť obyvateľstvu osvedčené lieky a odstrániť pokútne, neúčinné látky. Prostredníctvom ďalšej svojej práce pod názvom *Diskurs über die medizinische Polizei*³⁰ sa Huszty usiloval nielen zaviesť pojem „medicínalnej polície“ do povedomia politickej či lekárskej verejnosti a všeobecne rozšíriť jeho praktické uplatnenie v spoločnosti.

Z Löweho vydavateľského programu ďalej vyberáme dielo evanjelického kazateľa – Michala Kleina – *Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Königreichs Ungarn*³¹ (1778), tlač ktorého Löwe zveril Michalovi Landererovi. Ústrednou témou diela bol opis rôznych pozoruhodností a kuriozít z prírody, ale aj ľudskej spoločnosti na území Uhorska i mimo neho.³²

²⁴ Preßburg : bey Anton Löwe, privilegirten Buchdrucker und Buchhändler, 1785.

Publikáciu Löwe opäť vydal aj v r. 1789.

²⁵ WOLLSTEIN, Johann Gottlieb. *Knížka O Nakaženj (Pádu) Dobytku : pro Hospodárů Sedláků*. Od Jana Teofila Wollstein (...) sepsaná. W Presspúrku : V Antonjna Löwe, Knihlačitele a Kupce, 1785.

²⁶ *Barom-veszélyróll tanito hasznos könyv* (...). Posóniban : Löwe Antal maga betüivel, 1785.

²⁷ TIBENSKÝ, J. – Hrochová, M. – Mauerová, M. *Biobibliografia prírodných, lekárskeho a technických vied na Slovensku do roku 1850*, s. 277.

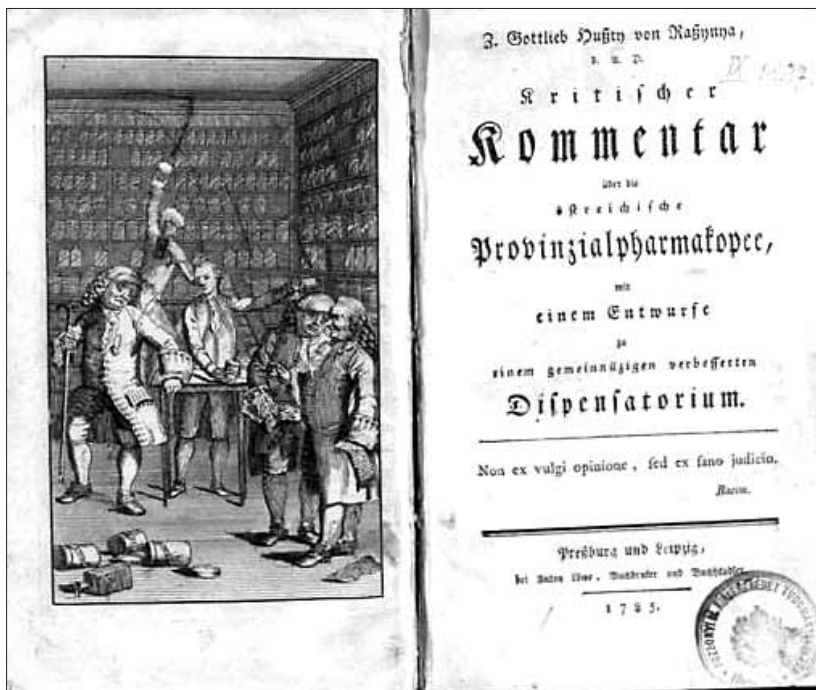
²⁸ *Slovenský biografický slovník*, Zv. 2, s. 445.

²⁹ *Pressburg und Leipzig*, bei Anton Löwe Buchdrucker und Buchhändler, 1785.

³⁰ *Pressburg und Leipzig*, bei Anton Löwe, Buchdrucker und Buchhändler. 1786.

³¹ *Preßburg und Leipzig* : im Verlage bey Anton Löwe, 1778; *Preßburg* : gedruckt bey Johann Michael Landerer.

³² *Preßburg und Leipzig* : im Verlage bey Anton Löwe, 1778. Autor zaznamenal napr. narodenie siamských dvojčiat v Kremnici v r. 1776, rôzne iné znetvorenia a fyziologické anomálie, či pozoruhodnosti z ríše rastlín a zvierat.

Obr. 1 Huszty, Z. G.: Kritischer Kommentar... Pressburg und Leipzig, 1785.

Titulná strana diela z oblasti farmácie

Z historicky orientovaných diel uvádzame dvojzväzkový prehľad cirkevných dejín univerzitného profesora teológie Michala Szvorényiho – *Historia religionis et ecclesiae christianae*³³ (1789). Z dejín uhorskej literatúry a vzdelanosti vydal Löwe známe dielo Pavla Valaského *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria*.³⁴ V skupine populárno-náučných vlastivedných vydaní jednoznačne dominovali diela Karla Gottlieba Windischa.

Biografické portréty spolu s charakteristikou publikačnej činnosti významných osobností uhorskej vzdelanosti a spisby uverejnil na náklady Antona Löweho i literárny historik a biograf Alexius Horányi v rozsiahlom trojzväzkovom diele *Memoria Hungarorum*. Lukratívnym vydavateľským počínom bolo vydanie životopisu panovníčky Márie Terézie od Johanna Rautenstraucha pod názvom *Biographie Marien Theresiens* s frontispisovým portrétom panovníčky.³⁵ V roku 1788 vyšla v Löweho tlačiarni i maďarská verzia životopisu cisárovnej pod názvom *Terézia Tsázárné és Király – Aszony*.³⁶

³³ Posonii : Typis Antonii Loewe, MDCCLXXXIX [1789].

³⁴ Posonii et Lipsiae : Apud Antonium Loewe, Typographvm Et Bibliopolvm, 1785.

³⁵ Wien und Presburg : in Verlag bey Anton Löwe, Buchhändlern, 1780.

³⁶ Poszonyban : Loewe Antal, Betűivel, 1788.

Vo vzťahu k jednotlivým konfesiam sa Löwe výraznejšie nevyhranil a zastrešoval vydavateľsky a typograficky produkciu diel pre potreby recipientov evanjelického a rímskokatolíckeho vierovyznania. Do svojho repertoáru zaradil i skupinu *príležitostných tlačí*. Tieto vo všeobecnosti predstavujú cenný zdroj informácií biografického charakteru a často dokumentujú významné udalosti v živote mesta či krajiny. Pre tlačiaru zaistovali pomerne istý finančný príjem. Tento typ dokumentu sa objavuje aj u Löweho práve v období, v ktorom vlastnil tlačiarenské vybavenie (1783 – 1790). Stal tak sa pre neho pravdepodobne vítaným zdrojom príjmov.

Vo svojom vydavateľstve dbal nielen o obsahovú úroveň publikácií, ale aj kvalitný ilustračný aparát. Ten tvorilo množstvo typografických ozdôb a medirytinových vedút (Bratislava, Bernolákovo, Devín, Budín). Vydania obohatil priloženými celostránkovými ilustráciami a frontispismi. Spolupracoval s významnými dobovými medirytcami a autormi predlôh, ktorí pôsobili nielen v Bratislave, ale aj vo Viedni: napr. C. Kohlom, Bartolomeom Grundlinom, Samuelom Kriegerom, J. R. Füsslim, Leopoldom Assnerom (1742 – 1781) a ďalšími. Dôkaz bohatej invenencie, zručnosti a talentu predstavuje ilustračná príloha k dielu *Beschreibung des hochfürstlichen Schlosses Esterháss in Königreiche Ungern* (1784)³⁷, do ktorej dal vydavateľ vyhotoviť sériu ôsmych medirytín. Tie dokumentovali architektonické riešenie rezidencie a jej okolia. Autorsky sa na jej tvorbe podieľali traja rakúski medirytci – Marcus Weinmann, Ferdinand Landerer, Josef von Fernstein. Kvalita zobrazenia a vyhotovenia medirytín dosiahla v každom smere vysokú úroveň.

Ako vydavateľ kládol dôraz aj na typografické a materiálové aspekty vydaní. Vo variantných vyhotoveniach rôznych typov väzieb, či druhov papiera ponúkal v predaji nielen dovezené tituly z dielní zahraničných kníhtlačiarň, ale i vlastnú produkciu, od čoho sa odvíjala stanovená cena.

Ak by sme pristúpili k hodnoteniu celkovej vydavateľskej orientácie Antona Löweho, môžeme povedať, že v značnej miere šlo o sortiment orientovaný na intelektuálne náročnejšieho recipienta, ideovo v nadväznosti na osvietenské tendencie tereziánskeho a jozefínskeho obdobia. Dúfame, že mozaiku vydavateľských aktivít Antona Löweho bude možné v budúcnosti obohatiť o novozískané poznatky z archívnych prameňov; v tejto chvíli by sme však túto problematiku ukončili nasledujúcim výstižným konštatovaním: „V kníhkupcovi Löwem sa načrtáva obraz moderného vydavateľa, ktorý nielen prispieva svojim finančným potenciálom, ale aktívne ovplyvňuje aj ďalšie aspekty vydavateľského procesu, od výberu textu, cez realizáciu vydania až po distribúciu, obsahové stránky diela nevynímajúc.“³⁸

³⁷ Beschreibung des hochfürstlichen Schlosses Esterháss in Königreiche Ungern. Pressburg, bey Anton Löwe, Buchdrucker und Buchhändler, 1784. Publikácia pozostávala z 24 kapitol, v ktorých sa nachádza opis vo svojej dobe jedného z najkrajších šľachtických sídiel Uhorska. Komplex Esterházyovského panstva neďaleko mesta Šoproň, postavený v druhej polovici 18. storočia grófom Mikulášom Esterházym, dostal pre svoju nádheru a veľkoleposť prezývku „uhorské Versailles“.

³⁸ KOLLÁROVÁ, I. Vydávanie historických diel v tlačiarňi Jána Michala Landerera v rokoch 1750 – 1780.

Autorsko-vydavateľská dimenzia edičného procesu

Autorsko-vydavateľské vzťahy je často komplikované rekonštruovať najmä z dôvodu nezachovania relevantných prameňov, či ich fragmentárnosti alebo nedostupnosti. V súvislosti s vydavateľskými aktivitami Löweho je zaujímavá jeho spolupráca s bratislavským mešťanom, mestským kapitánom a cenzorom – *Karolom Gottliebom Windischom*. Windischove populárno-náučné práce boli súčasťou Löweho vydavateľského programu takmer dve desaťročia – od počiatku 70. rokov 18. storočia do roku 1790. Napriek tomu, že osobnosť osvietenca Windischa je nielen v našej historiografii všeobecne známa, o kooperácii s Löwem a vydavateľskom pozadí jeho diel máme doteraz iba stručné a čiastkové informácie publikované v odbornej literatúre³⁹, vo Windischovom životopise⁴⁰, výnimočne v úvodoch samotných vydaní. „Windisch upozorňuje na dobrú spoluprácu s vydavateľom a na jeho vklad do vzniku knihy.“⁴¹ V úvode práce *Kurzgefaßte Geschichte der Ungern* (1778)⁴² Windisch hovorí o „láskavom súhlase, s ktorým verejnosť uvítala môj politicko-geograficko-historický popis“⁴³ Kráľovstva uhorského, a ktorý spôsobil, že sa celé vydanie toho istého v krátkom čase rozpredalo, a pán vydavateľ preto musel myslieť na vyhotovenie druhého.⁴⁴ „Potom sa však na základe jeho rady rozhodol urobiť v diele isté zmeny. V prvom rade sa rozhodli eliminovať veľké množstvo chýb, ktorých vznik pripísal najmä nedostatku času na prípravu textu. Potom sa ale zrodila idea prepracovať text aj po obsahovej stránke a ponúknuť ho čitateľovi v úplne novej podobe.“⁴⁵ Windisch píše, že dal „pánovi vydavateľovi prísľub, plne ho prepracovať a pre čitateľov užitočnejším a upotrebitelnejším ho urobiť.“⁴⁶ Zistil však že: „práca by bola príliš objemná na príručku, a tak som sa obmedzil iba na historickú časť, politickú a geografickú som sa rozhodol vydať osobitne.“⁴⁷

³⁹ KOLLÁROVÁ, I. Vydavatelia v 18. storočí : Trilógia k dejinám typografického média. Bratislava : Veda, 2006.

⁴⁰ VALJAVEC, F. Karl Gottlieb von Windisch. München : Max Schid, 1936. 131 s.

⁴¹ KOLLÁROVÁ, ref. 38.

⁴² Autor životopisu Karla Gottlieba Windischa – F. Valjavec (s. 65) prináša aj úryvok z korešpondencie autora, ktorý približuje okolnosti vzniku diela: „Ako by som potom nabral odvalu, keby som k tomu nebol vyzvaný z najvyšších miest. Jej kráľovská výsosť arcivojvodkyňa Mária Kristiana [Kristína] chcela mať niečo o uhorskej histórii v nemčine, a poverila ma touto prácou. Nemohol som tomu venovať mnoho času a veľkú nedokážu čakať.“ Bez prípravných prác a štúdií totiž nemohol autor túto prácu uskutočniť. V publikácii sa neuvádza, kedy arcivojvodkyňa svoje želanie vyjadrila, nevieme teda, koľko času uplynulo, kým sa vydanie reálne uskutočnilo.

⁴³ Ide o prácu WINDISCH, K. G. Politisch=geographisch=und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn. Preßburg : Auf Kosten der neuen Buchhandlung Anton Löwens, 1772.

⁴⁴ WINDISCH, K. G. Kurzgefaßte Geschichte der Ungern. Vorbericht. (1778).

⁴⁵ KOLLÁROVÁ, ref. 38.

⁴⁶ WINDISCH, ref. 44.

⁴⁷ WINDISCH, ref. 44.

V záverečnej časti úvodu vyjadril autor nádej, že pripravované zemepisné dielo v priebehu roka uverejní i spolu s pripravovanou mapou. Oboznamuje verejnosť aj s úmyslom nechať vytlačiť ako ukážku prácu o Abovskej stolici (Abauwärer Gespanschaft) taktiež v Löweho vydavateľstve „nanajvýš do svätodušných sviatkov (Turíce) a to tak, aby tento rok (1778) vyšla a bola dostupná v najslávnejších kníhkupeckých v Nemecku ako aj v mojej vlasti.“ Zmienka o rozšírenej dostupnosti titulu v zahraničí podporuje náš predpoklad o fungujúcich distribučných vzťahoch Löweho v priestore nemeckého knižného trhu. V úvode zmienené geografické dielo je s najväčšou pravdepodobnosťou dvojzväzková práca *Geographie des Königreichs Ungarn*, ktorú Löwe vydal však až o dva roky (1780). Nevieme aké komplikácie nastali, keď sa plánované vydanie oneskorilo. Sám Löwe totiž naň upozorňuje už v ozname (Nachricht) uverejnenom vo svojom kníhkupeckom katalógu z roku 1778⁴⁸ nasledovne: „V mojom vydavateľstve je práve teraz v tlači dielo *Kurzgefasste Geschichte der Ungarn, von den aeltesten, bis auf die itzigen Zeiten* zostavené z najosvedčenejších historických prác a najhodnovernejších rukopisov od pána Karla Gottlieba v. Windischa vo veľkom osmorkovom formáte. Tento učenec pracuje tiež na kompletnom zemepise Kráľovstva uhorského (Erdbeschreibung), ktoré by v priebehu roka (...) malo vyjsť v mojom vydavateľstve v dvoch (...) zväzkoch v osmorkovom formáte s náležite vyhotovenou mapou od jedného z našich najšikovnejších zememeračov.⁴⁹

Najmä v tereziánskom období bolo častým javom, že vydavateľ či tlačiar opätovne dotlačili dielo vydané v zahraničí. M. Wörgerbauer túto skutočnosť vysvetľuje nasledovne: „Knihtlačári v habsburskej monarchii (...) – sa v tuzemskom priestore s nepatrnou kníhkupeckou štruktúrou a slabou kúpyschopnosťou – dožadovali privilégií, aby smeli s vlastnými a lacnejšími dotlačami obchodovať i v zahraničí, čo by opätovne umožnilo atraktívny obchod so zahraničnými knihami vo vnútri monarchie.“⁵⁰ Počas vlády Jozefa II. bola dotlač zahraničných kníh povolená (Hofdekret, 3. 1. 1781) ako obchodná činnosť každému kníhtlačiarovi, ak už niektorý z domácich kníhtlačiarov túto prácu niekedy vydal. Iná však bola situácia v prípade dotlačí domácich vydaní, ktoré boli pod trestom pokuty zakázané a prislúchali iba oprávnenému vydavateľovi.⁵¹ Z tohto dôvodu sa prostredníctvom dostupných mechanizmov usilovali vydavatelia a tlačári ochrániť svoje investície

⁴⁸ Verzeichniss der Buecher welche bey Anton Loewen Buchaendler in Pressburg, um beygesetzte Preise verkauft werden (1778).

⁴⁹ Ide o mapu úradného matematika miestodržiteľskej rady Samuela Kriegera zaznamenanú osobitne v práci TIBENSKÝ, J. – Hrochová, M. – Mauerová, M. Biobibliografia prírodných, lekárskech a technických vied na Slovensku do roku 1850, s. 353 – pod názvom: Regni Hungariae in suos circulos et comitatus divisi Tabula nova ex recentioribus astronomorum et geometrarum observationibus concinnata. Sumtibus A. Loevii bibliopolus Posoniensis. Jacob Adam sc. Vienne.

⁵⁰ WÖGERBAUER, M. Die Genese der „Ordnung für die Buchhändler In den Kaiserl. Königl. Erblanden“ von 1772, s. 140.

⁵¹ BULKOVÁ, P. Knižný trh a jozefínska legislatíva, s. 178.

a využívali možnosť získať na konkrétne vydanie privilégium. Löwe aby ochránil vydanie Windischovej práce *Geographie des Königreichs Ungarn* (1780) pred nedovoleným opätovným dotlačením⁵² a zabránil tak vlastným ekonomickým stratám, požiadal panovníka Jozefa II. o udelenie privilégia na vydávanie a jeho predaj. Jeho nemecké znenie Löwe umiestnil do preliminárií prvého zväzku práce *Geographie des Königreichs Ungarn* a jeho slovenský preklad uverejnila I. Kollárová.⁵³ Napriek tomu, že v takmer dvadsaťročnej spolupráci Windischa s Löwem sa vyskytli aj vzájomné komplikácie a rozpory, nepochybne sú jej výsledkom mnohé zaujímavé a vo svojej dobe atraktívne a vydavateľsky úspešné publikácie.

Löwe ako kníhkupec

Výskum dejín knižného obchodu, ako rovnocennej zložky systému dejín knižnej kultúry, ponúka množstvo podnetných tém a oblastí na výskum procesov šírenia a pohybu knihy v spoločnosti. Profesia kníhkupeca sa začala formovať v našich podmienkach až v druhej polovici 18. storočia. Jej legislatívne ukotvenie vo vzťahu k Uhorsku súvisí s tereziánskym nariadením *Ordnung für die Buchhändler in dem Königreich Hungarn*, ktoré vydala Kráľovská miestodržiteľská rada v Bratislave v auguste 1772.⁵⁴ Vychádzalo z už skôr uverejneného *Ordnung für die Buchhändler in den Kaiserl. Königl. Erblanden* (marec 1772). Hoci bolo pôvodne pripravené iba pre cisársko-kráľovské dedičné krajiny, kompetentným úradom bolo zároveň nariadené, aby adekvátne prispôbili toto nariadenie aj pre potreby Uhorska, Sedmohradska a Banátu.⁵⁵ Ako tvrdí Wögerbauer: „Vývoj kníhkupeckého nariadenia ukazuje, že tereziánska štátna správa mala záujem na tom, aby upravila knižný obchod ako živnosť a remeslo a kvalitatívne, resp. kvantitatívne ho stimulovala. Ekonomické záujmy vyžadovali úpravu obchodu so zahraničím i sprostredkovanie poznatkov, ale aj uľahčenie rozširovania potrebných vedomostí.“⁵⁶

Predpokladáme, že najmä vďaka kombinácii príjmov z kníhkupeckej činnosti a objednávok titulov financovaných z iných zdrojov⁵⁷ sa Löwe mohol finančne podieľať na vydávaní či tlačení obsahovo i formálne náročnejších titulov, ktoré následne ponúkal v predaji priamo vo svojom kníhkupeckve, ktoré si zriadil na Michalskej ulici.

Sortiment kníhkupeckva propagoval nielen v periodiku *Pressburger Zeitung* a *Ungrisches Magazin*, ale aj vydávaním pomerne rozsiahlych kníhkupeckých kata-

⁵² Tzv. „Nachdruck“. V odbornej literatúre sa stretávame i s označením „dotlač“, resp. „pretač“. Ide v podstate o nepovolenú, neoprávnenú tlač.

⁵³ KOLLÁROVÁ, I. Privilégium pre kníhkupeca a vydavateľa Antona Löweho na vydávanie diela Karola Gottlieba Windischa Geografia Uhorska.

⁵⁴ *Ordnung für die Buchhändler in dem Königreich Hungarn*, v latinskej mutácii – *Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus* (13. 8.1772, Bratislava).

⁵⁵ WÖGERBAUER, ref. 50, s. 162.

⁵⁶ WÖGERBAUER, ref. 50, s. 158.

⁵⁷ Napr. spomínané príležitostné tlače atď.

lógov v rokoch 1773 – 1793. Tieto dokumentujú široký tematický a typologický záber ponúkaného tovaru. Sú zväčša priebežne očíslované a ponuka v nich je usporiadaná alebo podľa tematicko-typologického kritéria do skupín⁵⁸, alebo abecedne zoradená podľa autorských a názvových údajov.

Z jazykového hľadiska Löwe ostal verný svojej orientácii na nemecky hovoriace publikum nielen v sfére svojich vydavateľských, ale markantne aj v oblasti kníhkupeckých aktivít. Sortiment tvorila prevažne literatúra v nemeckom jazyku, v menšej miere v latinčine. Osobitne kníhkupec oddelil knihy v anglickom, talianskom a francúzskom jazyku, v rokoch 1786 a 1788 pre ne zostavil i vlastný katalóg.

Provenienčne šlo prevažne o import najmä zo západnej Európy (Nemecko, Francúzsko, Švajčiarsko, Veľká Británia atď.), ale aj o nemecké vydania z východnej Európy. Iba výnimočne sa vyskytla produkcia domácich tlačiarň, najmä tituly z Löweho vydavateľstva (od autorov Kleina, Windischa, Huszteho ai.).

Löwe pravdepodobne nadviazal užšie kontakty na lipskom knižnom trhu vo vzťahu k svojej kníhkupeckej, ale aj vydavateľskej činnosti, ako o tom svedčia impresá jeho vydaní. Zúčastňoval sa tamojších knižných veľtrhov, konkrétne kontaktné osoby, s ktorými tu spolupracoval však nepoznáme. V roku 1782 bol dokonca jediným kníhkupcom z Bratislavy, ktorý tento veľtrh navštívil. Okrem Löweho z okruhu bratislavských kníhkupcov sem prichádzali neskôr i Michael Benedikt (1782, 1785), bratia Dollovci (1785), Philip Ulrich Mahler, či spoločníci Šimon Peter Weber & Matej Korabinský.⁵⁹ Je zaujímavé, že v roku 1781 uvádza „Almanach de la librairie“ vo svojej „Tabulke kníhkupcov najdôležitejších miest Európy“ z bratislavských kníhkupcov iba Antona Löweho⁶⁰, hoci tu úspešne pôsobili aj iní kníhkupci. Intenzita a rozsah Löweho kooperácie s konkrétnymi zahraničnými kníhkupcami nie sú zatiaľ objasnené. Disponujeme iba strohými sekundárnymi informáciami, ktoré indikujú vzájomné kontakty napr. so známym berlínskym vydavateľom a kníhkupcom Friedrichom Nicolaiom.⁶¹ Tento do svojho kníhkupeckého katalógu z roku 1787 začlenil dvanásť kníh z produkcie A. Löweho a jednu od kníhkupcov Š. P. Webera a M. Korabinského.⁶² Konkrétnejšie informácie o procese a okolnostiach tejto spolupráce zatiaľ nepoznáme.

Nemenej významné je sledovanie domácej distribučnej siete, do ktorej sa Löwe začlenil. Zachovali sa nám informácie o dostupnosti periodika *Ungrisches*

⁵⁸ Dejiny, geografia, náboženská literatúra, literatúra o umení, slobodomurárska literatúra, biografie, hudobniny, kuchárske knihy, učebnice, romány, cestopisy, knihy o vojenstve, jazykovedná literatúra, klasickí autori, medicína, chémia, časopisy, divadelné hry, čítanie pre ženy atď.

⁵⁹ WITTMANN, R. Der deutsche Buchmarkt in Osteuropa im 18. Jahrhundert – Voraussetzungen und Probleme, s. 102.

⁶⁰ BARBIER, F. Europe centrale et orientale, s. 38.

⁶¹ RAABE, P. Zum Bild des Verlagswesens in Deutschland in der Spätaufklärung, s. 129 – 153.

⁶² BULKOVÁ, P. ref. 4, s. 100.

Obr. 2. Titulná strana prvého ročníka vlastivedno-literárneho periodika Ungriſches Magazin, 1781

Magazin (1781– 1787), ktoré nám poodhalujú aspoň čiastočne šírku kontaktov, s ktorými ako kníhkupec a vydavateľ pri jeho šírení spolupracoval. Mnohé osobnosti venujúce sa predaju kníh či inej spisby nie sú v našej odbornej literatúre podchytené. Z tohto dôvodu prinášame zatiaľ základný prepis mien týchto osôb a nie ich bližšiu identifikáciu.

„Prostřednictvóm kníhkupectiev vo svojich mestách tí z Uhorského kráľovstva a v kniežatstve sedmohradskom u nasledujúcich pánov dostanú každý diel za veľmi lacnú cenu – od 30 gracijarov (Kreuzer) alebo 10 cisárskych grošov (Kaiser-groschen)“:

V Uhorskom kráľovstve⁶³

V Debrecíne	u pána	Samuela Spaeha , obchodníka
V Prešove	–//–	Gottfrieda Kollára , kníhviazača
V Osijeku	–//–	Christopha Klingera , kníhviazača
V Pätkostolí	–//–	Josepha Pichlera , obchodníka
V Spišskej Sobota	–//–	Joh. Ge. Liedemanna , obchodníka
Vo Veľkom Varadíne	–//–	N. Hellebauera , kníhviazača
V Köszegeu	–//–	Joh. Mich. Ludwiga , kníhviazača
V Košiciach	–//–	Jos. Ketskemétiho , kníhviazača
V Levoči	–//–	Joh. Dav. Kollára , kníhviazača
V Kežmarku	u pána	Joh. Adama Spinera , obchodníka
V Komárne	–//–	N. Ketskemétiho , kníhviazača
V Banskej Bystrici	–//–	N. Josephiniho , kníhviazača
V Šoproni	–//–	Mathiasa Fischera , kníhviazača
V Budíne a Pešti	–//–	u pánov Weinganda a Koepfa , kníhkupcov
V Raabe	–//–	Jakoba Millera , kníhviazača
V Rožňave	–//–	pánov Andreasa Amona a Husza , kupcov
V Banskej Štiavnici	–//–	rektora Severiniho ⁶⁴
V Trnave	–//–	N. Neuhausera , kníhviazača

Vo veľkokniežatstve Semohradsku

V Sibiu	u pánov	Gromena und Komp. Buchhändlern ⁶⁵
V Kluži		Mauksch , lekárnik
V Brašove		Michael Madátsch , obchodník
V Sighisoare		rektor Melas .

V Chorvátskom kráľovstve⁶⁶

Vo Varaždíne	u pána	Joh. Georga Schwaechera
--------------	--------	--------------------------------

V súvislosti s ponukou, ktorú zaznamenávame v Löweho katalógoch, sa však vynára i ďalší aspekt, a tým je *odberateľské zázemie*. Potenciálneho recipienta literatúry, ktorá bola k dispozícii v Löweho katalógoch, by sme s veľkou pravdepodobnosťou hľadali vo vyšších vzdelaných meštianskych či šľachtických vrstvách. Práve im mohol ponúkaný pestrý sortiment saturovať nedostatok populárno-náučnej, ba v niektorých prípadoch až úzko špecializovanej literatúry (medicína, farmakológia, právo a i.) a „voľnočasového čítania“ (romány, literatúra pre ženy, po-

⁶³ Formy názvov miest predstavujú ich dešifrované verzie z nemeckých variantov uvedených v periodiku Ungrisches Magazin (I. B, 1 – 4 Stück, 1781).

⁶⁴ Ján Severini (1716 – 1789) – rektor gymnázia v Banskej Štiavnici.

⁶⁵ Kníhkupectvo Gromen – Barth und Gänselmayer.

⁶⁶ Ungrisches Magazin, II. Band, 1. Stück. (1782).

ézia, korešpondencia významných osobností, biografie atď.) v uhorskej produkcii. Výskum recipientského zázemia a čitateľských preferencií je značne komplikovaný a náročný. Jedným zo spôsobov, ktorým sa možno dopracovať k reláciám majiteľov a konkrétnych titulov kníh je aj štúdium prenumerácie. Neprivedie nás k osobným názorom alebo náhľadom recipienta na prečítané, môže však naznačiť, pre aké skupiny obyvateľstva bol titul natoľko atraktívny, že si ho predplatili. Systém prenumerácie alebo subskripcie vytváral priestor pre vydavateľa a predajcu na zaistenie návratnosti investovaných prostriedkov. V spojitosti s Antonom Löwem poznáme iba jeden zachovaný zoznam predplatiteľov, priviazaný k samotnému titulu. Je ním životopis panovníčky Márie Terézie od Johanna Rautenstraucha, ktorý vyšiel pod názvom *Biographie Marien Theresiens*⁶⁷ v Löweho vydavateľstve v roku úmrtia panovníčky (1780). Je pomerne rozsiahly – evidujeme v ňom viac ako 600 individuálnych a inštitucionálnych záujemcov. Ďalšie informácie o možnostiach prenumerácie diel z Löweho a iných vydavateľstiev nachádzame na stránkach periodika *Ungrisches Magazin* (1781 – 1787).

Ak vnímame knižný trh ako dynamický mechanizmus, ktorý reflektoval nielen spoločenské, kultúrne, ale aj ekonomické relácie predávajúcich i kupujúcich, zaujímajú nás vzťahy a konkurenčné súperenie medzi zainteresovanými subjektmi. Predaj kníh nepredstavoval iba prostriedok šírenia nových ideí v rôznych oblastiach ľudského poznania, ale stal sa i spôsobom obživy a podnikateľskou aktivitou. Niet sa čo čudovať, že sa kníhkupci i kníhtlačiarri v prípade potenciálneho ohrozenia svojej živnosti alebo možnej finančnej straty bránili. Zaznamenané kauzy, sťažnosti a žiadosti zainteresovaných predstavujú podnetný materiál, na základe ktorého možno aspoň čiastočne rekonštruovať dobové konkurenčné vzťahy na knižnom trhu. Anton Löwe už na začiatku svojho pôsobenia čelil nesúhlasu zo strany kníhkupcov Michala Benedikta a Jána Dolla. Tí svoje obavy z konkurencie vyjadrili v liste adresovanom Kráľovskej miestodržiteľskej rade v tom istom roku (1770), ako sa Löwe stal bratislavským mešťanom.⁶⁸ V dokumente upozorňujú, že v Bratislave už existujú dvaja spoločníci (pravdepodobne sám Benedikt s Dollom), ktorým je povolené knihy každého druhu dovážať do kráľovstva a príchod prípadného konkurenta by mohol zničiť nielen ich, ale aj ďalších „libroses quaestorum“ v Trnave i Pešti.

Tri roky po zverejnení nariadenia Ordnung für die Buchhändler in Hungarn (1772) – v októbri roku 1775 – sa usilovali ochrániť svoje záujmy opäť Ján Doll a Michal Benedikt žalobou na Jána Michala Landerera, avšak tento raz už i v spojení s Antonom Löwem.⁶⁹ Zažalovali Landerera, že sa zaoberá kníhkupectvom bez povolenia, ktorého získanie bolo v nariadení stanovené. Sťažnosť sa vzťahovala na predaj „iných ako vo vlastnej tlačiarri vytlačených kníh, na ktoré ho

⁶⁷ Wien und Presburg : in Verlag bey Anton Löwe, Buchhändler, 1780.

⁶⁸ AMB, kr. 255, č. 168, 10. 9.1770.

⁶⁹ FRICKÁ, E. Bratislavská kníhtlačiareň Jána Michala Landerera, s. 168.

Obr. 3 Signet Antona Löweho

neoprávňovalo jeho kníhtlačiarske privilégium.⁷⁰ Ako uvádza Ivona Kollárová: „Landerer sa obhajoval tým, že sa kníhkupectvom zaoberal už pred rokom 1772 a že bol prvým kníhkupcom v Bratislave. Pripomenul, že knihy nepredával tajne, ale ich pravidelne uverejňoval v katalógoch a neskôršie v novinách ... a bol neustále v styku so zahraničnými kníhkupcami, s ktorými si navzájom vymieňali tlače, a tak zásoboval zahraničnou produkciou domáci trh.“⁷¹ Argumenty Landerera sa však nejavili ako dostatočné a celá záležitosť sa skončila tým, že „bol za neoprávnené podnikanie potrestaný: knihy určené na predaj musel dať do depozitu vienskému komisionálnemu kvestorovi Ernestovi Klopstockovi, alebo ich predat privilegovaným kníhkupcom.“⁷² Takéto prejavy konkurenčného boja neboli ničím výnimočným a tlačiar, kníhkupci či kníhvizači sa týmto spôsobom usilovali ochrániť návratnosť svojich investícií a očakávaný zisk.

Po roku 1793 sa s vydaním posledného evidovaného kníhkupeckého katalógu vytrácajú informácie o aktivitách Antona Löweho. Ešte v roku 1794 však pôsobí ako kníhkupec („officina libraria“). Zmienka o tom sa nachádza v evanjelicko-cirkevnej ročenke *Novi Ecclesiastico-scholastici Annales* (Banská Bystrica : Tumlér, 1794, zv. II.).⁷³ Löwe je tu evidovaný ako jeden z jej predajcov. O jeho ďalšej existencii a činnosti v posledných rokoch jeho života nemáme zatiaľ podložené informácie. V publikovanej literatúre sa objavuje informácia o konci Löweho podnikania, ktorú by však bolo žiaduce podrobiť ďalšiemu výskumu. Podľa nej: „...[Löwe] po niekoľkých rokoch skrachoval a obchod prevzal kníhvizač (Karol) Gottlieb

⁷⁰ KOLLÁROVÁ, ref. 20, s. 62.

⁷¹ FRICKÁ, ref. 69, s. 168.

⁷² KOLLÁROVÁ, ref. 20, s. 62.

⁷³ BULKOVÁ, ref. 4, s. 100.

Lippert. Ten však bol kvôli tomu vystavený neustálym útokom až do roku 1799, keď si vybojoval oprávnenie obchodovať s knihami.⁷⁴ Presný dátum úmrtia tejto všestrannej osobnosti zatiaľ nepoznáme. Podľa dostupných údajov zomrel okolo roku 1800.⁷⁵ Osudy jeho potenciálnej pozostalosti zostávajú i naďalej neodhalené a čakajú na odkrytie.

Zoznam bibliografických odkazov

BAĎURÍK, J. Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku.

In *Studia Academia Slovaca*. Bratislava : STIMUL, 2001.

ISBN 80-88982-42-1, s. 10 – 25.

BARBIER, F. Europe centrale et orientale : les réseaux du livre, XVIIIe siècle :

Knižní trhy ve střední a východní Evropě v XVIII. století – 1914.

In *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*.

České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2000, s. 27 – 42.

Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Zv. 1-6. Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. ISBN 978-80-89301-16-4.

BULKOVÁ, P. Anton Löwe a jeho aktivity na knižnom trhu v Bratislave

v 18. storočí. In *Problematika historických a vzácných knižných fondů*.

Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, 2009, s. 93 – 103.

BULKOVÁ, P. Knižný trh a josefínska legislatíva. Nariadenia ako prameň informácií v dejinách knižnej kultúry. In *Studia Bibliographica Posoniensia I/2007*. ISSN 1337-0723. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2007, s. 170 – 181.

FRICKÁ, E. Bratislavská kníhtlačiareň Jána Michala Landerera. In *Knižničný zborník 1969*. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 163 – 177.

FUNDÁREK, J. Bratislava – hlavné a korunovačné mesto starého Uhorska.

In *Bratislava* : Ročenka. Martin : Osveta, 1972, s. 115 – 183.

HORVÁTH, P. Nakladateľská činnosť bratislavských knihárov v rokoch 1670 – 1770. In *Kniha '93 – 94*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 53 – 63.

⁷⁴ Stampfel Károly, s. [3].

⁷⁵ Slovenský biografický slovník 3, K-L, heslo Löwe, Anton, s. 429.

KLIMEKOVÁ, A. Výrobno-distribučné aspekty knižnej kultúry.

In *Knižnica*, 2006, roč. 7, č. 2, s. 32 – 35.

KOLLÁROVÁ, I. [online] : (Preklad podľa: Windisch, K. G.: Geographie der Königreich Ungarn. Bratislava, 1780). In *Kapitoly z dejín knižnej kultúry* : Hypertextová čítanka [cit. 2009-01-23]. Dostupné na internete: <http://www.tnantik.sk/Hypertext/Pramene/privilegium_Lowe.htm>.

KOLLÁROVÁ, I. Vydávanie historických diel v tlačiarňi Jána Michala Landerera v rokoch 1750-1780 [online]. In *Kapitoly z dejín knižnej kultúry* : Hypertextová čítanka [cit. 2008-10-29]. Dostupné na internete: <http://www.tnantik.sk/Hypertext/Texty/Landerer_historiografia.htm>.

KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelía v 18. storočí* : Trilógia k dejinám typografického média. Bratislava : Veda, 2006. 182 s. ISBN 80-224-0889-1.

KOWALSKÁ, E. Odberateľské zázemie bratislavských tlačiarňí v 18. a 19. storočí. In *Kniha '93 – '94*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 73 – 77.

Ordnung für die Buchhändler in dem Königreich Hungarn. [Pressburg] : [s.n.], [1772], [7] s.

PICHLER, A. *Entstehung der „Pressburger Zeitung“* : Herausgegeben zum 150 Jahrgange von der Firma Carl Angermayer vormals Alois Schreiber. Pozsony, 1913. 52, xxxvi s.

RAABE, P. Zum Bild des Verlagswesens in Deutschland in der Spätaufklärung. In *Buchhandel und Literatur* : Festschrift für Herbert G. Göpfert zum 75 Geburtstag am 22. September 1982. Herausgegeben von Reinhard Wittman und Bertold Hack. Wiesbaden : Otto Harrasowitz, 1982. ISBN 3-447-02268-X, s. 129 – 153.

Slovenský biografický slovník. Zv. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

Stampfel Károly. [Budapest] : Millenniumi Kiadás, 1896. 38 s.

TIBENSKÝ, J. Príspevok k nemeckým vplyvom na vývoj vedeckého myslenia na Slovensku v 17. a v 18. storočí. In *Slovenský filozofický časopis*. 1959, roč. 14, č. 2, s. 179 – 193.

Ungrisches Magazin : oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Erster Band mit einem ausgemalten Kupfer. Pressburg, bey Anton Loewe, 1781.

Verzeichniss der Buecher welche bey Anton Loewen Buchaendler in Pressburg, um beygesetzte Preise verkauft werden. Pressburg, gedruckt bey Franz Augustin Patzko, 1778. 164 s. [Sign. OSzK⁷⁶ 26.979/A 1778 1, 2].

WINDISCH, K.G. *Kurzgefaßte Geschichte der Ungern* : von den ältesten, bis auf die itzigen Zeiten (...). Preßburg : im Verlage Anton Löwens, 1778. [Tlač F. A. Patzko].

WITTMANN, R. Der deutsche Buchmarkt in Osteuropa im 18. Jahrhundert – Voraussetzungen und Probleme. In *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert* : Beiträge zum literarischen Leben 1750 – 1880. Tübingen : Niemeyer, 1982, s. 93 – 110.

WÖGERBAUER, M. Die Genese der „Ordnung für die Buchhändler In den Kaiserl. Königl. Erblanden“ von 1772. In *Brücken* : Germanistischen Jahrbuch : Tschechien-Slowakei 2004. Herausgegeben von S. Höhne et al. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2005, s. 135 – 162.

Antonius Loewe – Germanus, Bibliopola Posoniensis

Editorial, Printing and Bookselling Aspects

Petronela Bulková

There has been little research into the historical development, rules and functioning of the book market in our professional literature. The research of almost thirty years of activities by Anton Löwe, the Bratislava bookseller, publisher and printer, represents an effort to clarify various aspects and background to forming a complex of publishing, printing and bookselling undertakings. The article presents results of up to day research which is far from being finished.

---

⁷⁶ Signatúra sa vzťahuje na fond Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti.

Osobnosť košického kníhkupca a spisovateľa Júliusa Kustru

Oliver Hvizd

V jeseni tohto roku uplynie 125 rokov od narodenia Júliusa Kustru, výnimočného človeka, ktorý láske k národu obetoval celý svoj život, nadanie, zdravie aj čas. Rodák z Liptova žijúci v Budapešti prišiel ako knižníčnický misionár do úplne neznámeho a cudzieho prostredia, do Košíc. V roku 1910 tu založil slovenské kníhkupectvo, ktoré bolo prvým nielen v Košiciach, ale v celom regióne Slovenska na východ od Liptovského Mikuláša. Július Kustra disponoval talentom aj oduševnením, vedel presvedčiť i nadchnúť.

Obr. 1 Fotografia Júliusa Kustru

Július Kustra sa narodil 25. októbra 1884 v Pešti, ako prvé dieťa v rodine murára – paliera Petra Kustru a Anny, rodenej Šulekovej. Jeho rodičia, podobne ako mnohí ďalší Slováci, osobitne Liptáci, kvôli veľkej biede odišli do Pešti, ako sa hovorilo, k múru, čiže stavať. Chudoba v mnohých dedinách bola veľká, deti často od hladu chytali po poliach vrabce, či v potokoch žaby...

Kustrovci prišli do Pešti z Bobrovca. Domov sa vrátili, keď mal Július štyri roky. Otec však naďalej chodieval počas sezóny do Pešti, domov sa vracal len v zimných mesiacoch. Július chodil v Bobrovci do slovenskej školy. Keď mal 12 rokov, zase sa presťahovali do Pešti, a po maďarsky nevedel takmer nič. Ale rýchlo sa učil, pretože mal výbornú pamäť. V dospelosti ovládal dokonca osem jazykov.

Rodičia jeho i ďalších šesť detí vychovali k pracovitosti a skromnosti. Neupodľahli asimilácii v cudzom prostredí ako mnohí iní. Július Kustra sa v rokoch 1899 – 1902 vyučil za umeleckého zámočníka (ornamentika), ale nasledujúce dva roky si nemohol nájsť zamestnanie.

V tom čase sa začal aktívne stretávať s rodákmi z Bobrovca a ďalšími Slováckmi žijúcimi v Pešti. Angažoval sa v Katolíckom robotníckom kruhu a v iných slovenských kultúrnych spolkoch. V roku 1908 založil slovenskú vzdelávaciu spoločnosť Kriváň. Pôsobil v slovenskom spevokole, hrával aj režíroval divadelné predstavenia (napr. Urbánka, Palárika, Chalupku a pod.). Hral na husliach a naplno sa zapájal do kultúrneho života.

Doma však mal šesť súrodencov a bolo si treba nájsť poriadne zamestnanie. Jeho matka sa dozvedela od slovenského kňaza Šandorfyho, že Budapeštiansky slovenský vydavateľský spolok hľadá kolportérov pre Slovenský týždenník. Kňaz napísal Júliusovi odporúčanie, ktorý neváhal a prihlásil sa Milanovi Hodžovi. Ten bol redaktorom a vydavateľom Slovenského týždenníka. Július bol vo svojom živle. Mal voľný prístup do Hodžovej obrovskej knižnice, kde bolo tritisíc zväzkov. V tomto prostredí veľa načerpal a rozšíril si vedomosti. Zdokonalil sa aj v kníhtlačiarstve.

Od roku 1904 ako devätnásťročný kolportér, neskôr administrátor, prešiel celé Horné Uhorsko. V nohách mal tisíce kilometrov, pre Týždenník a tiež Slovenský denník neúnavne agitoval. Získal okolo 4000 predplatiteľov a s ďalšími tisíckami Slovákov sa zoznámil. Šíril slovenské kalendáre a ľudové knihy od nakladateľov J. Gašparíka, či K. Salvu. Volali ho vidiaci Matej Hrebenda. Kade chodil, snažil sa prebúdzať národne povedomie, ktoré bolo mizivé. Pýtal sa ľudí: „V akej reči sa vám sníva?“ Za túto činnosť bol však prenasledovaný žandármi a vykázaný z mnohých obcí, miest, ba aj celých žúp (napr. Trenčianskej župy). Niekoľkokrát bol aj väznený za tzv. panslávstvo. Obhajoval sa tým, že je „tóth-konzul“ – slovenský konzul.

Do Slovenského týždenníka aktívne prispieval a informoval verejnosť o rôznych kultúrnych akciách, ako napr. 31. augusta 1906 o divadelnom predstavení hry Márnotratný syn od Jána Hollého a pod.¹ Písal aj do Národného hlásnika, Kresťana, Robotníckych novín či Slovenského denníka.

V roku 1909 sa oženil s rodáčkou z Bobrovca Emíliou Škorupovou, ktorá predtým žila deväť rokov v Spojených štátoch amerických. Musel ju pritom dlho prehovárať, aby sa vrátila, lebo nechcela ani počuť o návrate do biedy vtedajšieho Rakúsko-Uhorska.

Za miesto svojej ďalšej misie si Július Kustra zvolil mesto Košice, ktoré nazývali aj Malá Pešť. Bola na to potrebná dávka odvahy. Príšť do neznámeho prostredia, do mesta zväčša maďarského, kde len okolité obce boli slovenské. Podľa štatistík v roku 1901 boli zo 64 kníhkupcov na Slovensku len dvaja Slováci, v Martine a v Ružomberku. O desaťročie neskôr ich už bolo približne dvadsať,² i keď viacmenej len na území západného Slovenska. Východ Slovenska bolo ako púste pole.

V Košiciach sa teda rozhodol začať žiť a pôsobiť Július Kustra. Ako sám neskôr spomínal, za desať rokov svojich agitačných ciest (1904 – 1914) mal veľa príležitostí vypočuť si bolesti a želania Slovákov.³ Usúdil, že oveľa viac slovenských dedín je v Above, v okolí Košíc, než okolo Pešti, a tam sa rozhodol šíriť osvetu.

V januári 1910 si 25 ročný Július Kustra otvoril svoj malý obchodík s knihami blízko centra mesta, na ulici Deáka Ferencza č. 51 (neskôr Šrobárovej, dnes Alžbetinej). Dom bol vtedy novostavbou a patril Izákovi Kannengieserovi.⁴ Kustrov obchod bol jediný, ktorý bol otvorený aj v sobotu. Na celej ulici boli totiž len židovské obchody, ktoré boli v sobotu zatvorené. Na začiatku mu finančne pomohol otec z Pešti,⁵ pretože ťažko bolo začínať podnikáť aj žiť. Väčší úver pritom nemohol získať, pretože banky nepriali slovenskému podnikaniu. Raz mu požičali aj svokrini príbuzní Blahunkovci z Bobrovca, ale druhýkrát už odmietli.

Július Kustra bol v tom čase jediný slovenský kníhkupec na východnom Slovensku, kde sa tomuto odvetviu podnikania venovali len Maďari, Židia a Nemci. Neskôr, počas ČSR, pribudli aj Česi. Patrí mu teda prvenstvo a veľký obdiv. Začal ako rojko, vpravievala neskôr jeho manželka deťom, a ešte aj s prázdnyimi vrecami. O ťažkých začiatkoch svedčí aj inzerát v novinách Naša Zastava z 28. augusta 1910, v ktorých sa používalo východniarske nárečie: „Predavam nasledovne rim. katolícke modlitebne knihy“.⁶

V januári 1912 bola anketa v Slovenskom denníku o problematike šírenia slovenskej knihy medzi pospolitým ľudom. Július Kustra v nej hovorí: „My slovenskí kníhkupci sme všetko možné iné – učitelia, tlačiar, knihári, úradníci – len odborníci, vzdelaní kníhkupci sme nie. Slovenskí kníhkupci dosiaľ ešte celkom neprecítili svoju úlohu, nepochopili ešte svoje vážne poslanie“.⁷

¹ POTEMRA, M. Kultúrna a osvetová práca na Slovensku 3, s. 188.

² POTEMRA, M. Kultúrna a osvetová práca na Slovensku 1, s. 135.

³ KUSTRA, J. Mój ideálny legionársky program, s. 3.

⁴ ELIÁŠ, Š. Košické historické zošity, s. 61.

⁵ SLUŠNÁ, O. Dcérina láska. Kronika skutočného života, s. 35.

⁶ POTEMRA, M. Kultúrna a osvetová práca na Slovensku 2, s. 139.

⁷ POTEMRA, ref. 1, s. 138 – 139.

O vtedajšej realite písal podobne aj Jozef Gregor Tajovský: „Politicky pracovať na východnom Slovensku, to je práca tiskania balvana hore vrchom, ba ešte horšia, ťažšia. A predsa, politické noviny dopratať ľudu, to je prvá a najťažšia práca, o ktorej by vedel rozprávať mnohé svoje skúsenosti aj Július Kustra, kníhkupec v Košiciach, idealista, horlivec, akých je málo. Kolký kus kraja a kolkokrát už prešiel na nohách, naložený batohmi kníh, novín, to nevie nikto, iba ja mám z toho radostný, vďačný dojem, ktorý vzbudili vo mne ľudia z rozličných strán Šariša, Spiša, Zemplína, Abaujskej, s ktorými som sa v úrade, na ceste, na železnici stretol a zhováral a ktorí spomínali, že toľ bol u nich Kustra z Košíc. Odporúčam vám, drahí bratia za morom, aby, ktorí ste z týchto krajov, od neho kupovali, skrze neho si knižky a časopisy predplácali. Hoden je podpory v najväčšej miere. Býva v Košiciach (Kassa) – Deák Ferencz ulica“.⁸ Tajovský toto odporúčanie adresoval v roku 1913 krajanom v Amerike. Sám vtedy býval v Prešove a chodieval k Júliusovi Kustrovi do Košíc na návštevy.

V roku 1914, už s tromi deťmi, sa presťahovali Kustrovci ďalej od centra mesta, na Betlenovu ulicu, naproti maďarskej mešťianke, do malého prízemného domčeka, kam presťahovali aj svoj obchod. Samozrejme, tak ako predtým, aj teraz musel Július Kustra svoj sortiment rozšíriť o papiernictvo, školské a kancelárske potreby. Lebo ako hovoril: „Len z kníh by sme nevyžili.“ Kustrov obchod bol známy najmä pre jeho kvalitné ceruzky, ktoré precízne vyberal, aby sa nelámali, keď spadli na zem.

V tom istom roku napísal a vydal štylistickú príručku pod názvom *Slovenský listár*. Na rube obalu môžeme čítať jeho slová: „Kniha je najlepší priateľ človeka, preto nebudme k nej chladní, ale zamilujme si ju z celej duše. Človek medzi knihami vyrastený celkom ináč hľadá na svet, ako ten, čo ani svoje meno dobre podpísať nevie. Preto neľutujme na knihy peňazí! Čo len 20 halierov týždenne odložiť a obetovať. Presvedčili by sme sa v krátkom čase, že peniaz na knihy vynaložený sa mnohonásobne nahrádza“⁹. Kniha stála 1 korunu a napísal ju, ako aj niektoré iné, pod menom Košický, lebo samotné mesto si obľúbil.

Onedlho však prišla 1. svetová vojna a s ňou mobilizácia. Kustra povolávajúci rozkaz roztrhal, lebo odmietol bojovať proti Rusom, ktorých považoval za bratov. Tento čin sa potom rozniesol po meste, čo malo za následok, že na výklade jeho obchodu pribudli maďarské nápisy: „Zdochni, slovenský pes!“ a „No, počkaj, ty zradca národa!“¹⁰ V priebehu nasledujúcich troch mesiacoch ho zatkli a hrozil mu trest smrti zastrelením. Našťastie mal vtedy v Košiciach už renomé, takže sa vyhol poprave. Ako vojaka ho poslali na taliansky front. Tam pri prvej príležitosti prebehol na druhú stranu a dobrovoľne sa dostal do zajatia. Toto obdobie neskôr opísal v brožúre *Môj ideálny legionársky program* (1938). V rokoch 1917 – 1918 bol horlivým propagátorom a organizátorom československých légii medzi zajatcami. Spoznal

⁸ TAJOVSKÝ, J.G. Dielo VI., s. 460.

⁹ KOŠICKÝ, J. Slovenský listár, s. 93.

¹⁰ SLUŠNÁ, ref. 5, s. 65.

sa aj s poručíkom (neskoršie generálom) Malárom, dokonca aj s legendou zahraničného odboja generálom Milanom Rastislavom Štefánikom.

Za manželovej neprítomnosti sa však situácia Emílie Kustrovej a troch detí veľmi zhoršila. O druhej v noci musel chodiť štvorročný syn Pavol pre chlieb, aby sa im vôbec ušiel, dokonca od hladu často dojedal zvyšky na stoloch v reštauráciách. Emília Kustrová sa snažila pomôcť si predajom tovaru po okolí, napríklad v Moldave, Čani alebo Turni. S deťmi jej prišli pomôcť sestra jej otca Anna Škorupová z Bobrovca a nejakú dobu aj Júliusova štrnásťročná sestra Terézia z Pešti.

Po skončení vojny bol Július Kustra v prvej delegácii dôstojníkov – legionárov, ktorí sa v decembri 1918 vrátili do Prahy. O tejto veľkej slávnosti a krásnom privítaní píše Kustra v kapitole *Návrat do oslobodenej vlasti* v zborníku *Slovenská zem*, ktorý vydal v 1921. V Prahe sa zoznámil s ministerským predsedom Karlom Kramárom, poslancami Ferdišom Jurigom a Dr. Vavrom Šrobárom. Samotný Vavro Šrobár si ho veľmi obľúbil a vyhlásil ho tam za svojho syna.¹¹ Július Kustra bol dojatý, ako ich privítali a po toľkých chválach na légie vo svojej príslovečnej skromnosti v prejave povedal: „Tu sme nezvítazili ani my, ani vy, ale zvíťazila láska k národu.“¹² V zborníku napísal: „Radšej 1 deň voľného života ako 100 rokov otroctva! Kto nevie mrieť za slobodu, nebude jej mať nikdy!“¹³

Po príchode československého vojska do Košíc 29. decembra 1918, tunajší Slováci utvorili Slovenskú národnú radu, za predsedu zvolili Júliusa Kustru, ktorý 12. januára 1919 prevzal vedenie. Neskôr sa zmenil jej názov na Slovenský politický klub a od roku 1920 na Národný klub. Spolu s ďalšími pomáhal Július Kustra pri nastolovaní nového poriadku ČSR vo verejnej správe či kultúre, všetko podľa smerníc ministra pre Slovensko Dr. Vavra Šrobára. Kustrovi ponúkali aj funkciu starostu Košíc, ktorú odmietol. Nechcel totiž sedieť na mieste ako úradník.

Pokoj v meste prerušil v júni 1919 vpád maďarských boľševikov, ale predtým ešte stihol Július Kustra ukryť svoju rodinu. Zorganizoval tzv. Jánošíkove družiny, ktoré mali zastaviť postup maďarských červených gárd. Žiaľ, nedokázal zabrániť vyrabovaniu svojho obchodu a bytu, keď mu komunisti ukradli, okrem iného, aj manželkinu výbavu z Ameriky.

Po obnove situácie začal Július Kustra odznovu. Prestáhoval obchod zo zastrčenej uličky na Hlavnú ulicu č. 99 do pekných, reprezentačných priestorov. Tie sa stali miestom stretávania slovenských spisovateľov, dramatikov a učiteľov. Časťtými hosťami u Kustru boli Zora Jesenská, Milo Urban, košický biskup Jozef Čársky, Kvetoslav Urbanovič, Pavol Horovčák (známy básnik Horov), neskôr Anton Harčar, Hana Zelinová a mnohí iní.

Kustra prehovoril svojich rodičov a súrodencov, aby sa po skončení vojny presťahovali z Pešti do Košíc. Jeho otec Peter potom sedával v pokladni Kustrovho

¹¹ KUSTRA, J. *Návrat do oslobodenej zeme*, s. 172.

¹² KUSTRA, ref. 11, s. 171.

¹³ KUSTRA, ref. 11, s. 174.

kníhkupectva, sestra Terézia sa stala motorom a dušou celého obchodu.¹⁴ Jej patrí najväčšia zásluha za celú činnosť. Do práce sa zapojili postupne všetky Júliusove deti, tak ako rásťli. Bolo ich spolu sedem. Július Kustra taktiež zavolať do Košíc niektorých Bobrovčanov a našiel im miesto. Sám zamestnával výhradne svojich rodákov, iným našiel miesto vrátnika, školníka a podobne.

Július Kustra sa angažoval nielen ako predseda v Národnom klube, bol funkcionárom alebo členom v 21 organizáciách. Bol napríklad čestným predsedom Živnostenskej banky a podpredsedom Obchodnej a priemyselnej komory (podľa svedectva Pavla Kustru však robil aj za predsedu). Bol tiež podpredsedom Slovenskej národnej strany, ktorej predsedal Martin Rázus, predsedom pre východné Slovensko Spolku slovenských legionárov, podpredsedom Zväzu slovenských kníhkupečov a členom Obchodného družstva československých kníhkupečov a nakladateľov. Pôsobil aj v Administratívnom výbore mesta Košice ako jeden z dvoch predstaviteľov obchodníctva. Stal sa spoluzakladateľom Východoslovenského národného divadla, ktorého bol aj riaditeľom v rokoch 1930 – 1934.¹⁵ Založil Československú besedu a Miestny odbor Matice slovenskej.

Z iných spolkov bol Július Kustra aktívny napr. v Slovenskej Lige, Slávii či Zväze slovenských novinárov. V rokoch 1931 – 1933 vydával nezávislý týždenník Košické noviny, ktorého bol majiteľom i redaktorom. Prispieval do Slovenského týždenníka, Národných novín, Slovenského východu, Slovenských pohľadov a do Newyorského denníka.

Po vojne napísal štyri originálne príručky: *Egy hét allat szlovákul tanító nélkül*, *Slowakisch in einer Woche*, *Za týždeň po slovensky bez učiteľa*, *Za týždeň po nemecky bez učiteľa*. Ďalej poviedku *Rozprávka o Pavlovi Skromnom a Jánovi Nafúkanom* (1920), kde pútavo presvedča čitateľov o potrebe vzdelania, čítania kníh a bojuje proti alkoholizmu, rozšírenému po celej krajine.

Kustra vydával knihy rozličných žánrov, ako napríklad *Sobrané spisy R. U. Podtatranského* (1922), *Dramatické spisy Kvetoslava Urbanoviča* (1925), *Slovenské kuplety* (1925), F. Bluma: *Československá republika, zemepis a ústava*. *Csehoszlovák körtarsaság* (1920), *Slovenská zem – zborník vlastivedných prác slovenských spisovateľov* (1921) a iné.

Známy bratislavský kníhkupec a nakladateľ Janko Horáček spomína na Júliusa Kustru ako kolegu z kníhkupeckého zväzu takto: „Svojimi zdravými podnetmi k mnohým pálčivým problémom vedel tak pádne prehovoriť, tak mocne pôsobiť, že to vzbudzovalo obdiv. Keď sme ho vše poverili, aby to alebo ono vykonal v Prahe, bez akýchkoľvek problémov vysadol na najbližší rýchlik. Pekná bola spo-

¹⁴ Svedectvo Olgy Slušnej (nar. 1923), dcéry Terézie.

¹⁵ POTEMRA, M. Kapitoly z kultúrnych dejín Košíc, s. 48 – 49.

¹⁶ HORÁČEK, J. Julius Kustra – slovenský kníhkupec a nakladateľ, rkp., s. 5, 10. Archív Lubice Kustrovej.

¹⁷ HORÁČEK, ref. 16, s. 10.

lupráca s týmto „večne cestujúcim“ z Východu na Západ. Raz precestuje zemeguľu a nebude vedieť o tom.¹⁶ Považoval ho za „lovca slovenských perál.“¹⁷ O Júliusovi Kustrovi sa s obdivom vyjadrovali aj Milan Hodža, František Votruba, spevák Štefan Hoza, ktorý chválil jeho divadelnú prácu. O jeho živote svedčí bohatá korešpondencia s Jánom Smrekom, Martinom Rázusom či s predsedom Matice Slovenskej – Jozefom Škultétyom.

Kníhkupectvo však Kustrovi neprinášalo žiadny zisk. Kustra bol veľmi pocitív a plnil svoje daňové povinnosti, nikdy nič neušetril, ako spomína syn Pavol. Z Martina objednal často aj 300 kusov z jedného titulu, alebo naraz 100 000 pohľadníc. Knihy však nešli na odbyt, Slováci boli chudobní a pri vtedajšom plate 600 – 700 korún stála jedna kniha približne 20 korún. Viac od neho nakupovali väčšie podniky a knižnice. Hneď vedľa obchodu bol konvikt a kňazský seminár, takže aj študenti tu mali výber. Každá kniha, ktorá vyšla v slovenčine, sa tu dala nájsť. Vždy v stredu prichádzali objednávky. Niekedy si však musel Július Kustra požičať od Živnobanky, ktorá bola naproti, ale vždy do týždňa všetko vrátil.

V lete 1924 vzal dvanásťročného syna Pavla na pešiu cestu z Košíc do Bratislavy. Putovali tri týždne, navštevovali Kustrových známych a priateľov. Pochodili mestá a obce, ktoré už Július Kustra dôverne poznal pred vojnou. Niekde ešte zastihli predvojnových richtárov, inde už boli vymenení, tak zašli k bývalým. Navštívili Martina Rázusa na fare v Moravskom Lieskovom, Boženu Slančíkovú-Timravu v Polichne, Ludmilu Podjavorinskú, evanjelického biskupa Zocha. Dokonca nocovali v rodnej izbe Martina Kukučina v Jasenovej. (Pavol Kustra neskôr ako 75 ročný začal brávať svojho 12 ročného vnuka, autora týchto riadkov, na podobné potulky po Slovensku a v rokoch 1987 – 2001 navštívili mnohých ľudí, z ktorých niektorí ešte poznali Júliusa osobne.)

V tom istom roku podnikol Július Kustra cestu do Ameriky. Bol si vedomý, že tretina Slovákov žije tam, žili tam aj jeho dve sestry. Trojmesačný pobyt tam strávil, ako inak, na cestách s knihami. Nebol však úspešný. Tamojší Slováci, zväčša východniari, nečítali. Nanajvýš si kúpili nejaký ľudový kalendár, ale aj ten potom zastrčili do kúta. Kustra nadviazal aspoň obchodné styky s redakciou newyorského Slovenského denníka.

V roku 1926 však jeho kníhkupectvo stálo pred finančným úpadkom, a preto sa znovu vybral s nákladom do Ameriky. Precestoval všetky väčšie mestá, kde bolo veľa Slovákov, ako Cleveland, Pittsburg, Baltimore, Toronto atď. Tentokrát tam Kustra strávil vyše roka, ale opäť sa vrátil do Košíc s prázdnyimi vreckami. Hovoril, že je boháč veľkých skúseností. V Amerike nechal krajanom zdarma množstvo kníh, za ktoré mu nikdy nezaplatili, hoci to sľúbili. A doma ho čakalo jeho sedem miliónov, ako láskyplne hovoril svojim deťom.

Július Kustra však nikdy nezatrpkol pre svoje neúspechy, ani pre ľudskú neprajnosť. Stále opakoval, že na svete žijeme preto, aby sme slúžili ľuďom.¹⁸ Vo

¹⁸ Súkromný archív autora štúdie.

Julius Kustra, Košice

SOZNAM
odborných kníh slovenských
1932

Zdravoveda. Hospodárstvo. Pedagogia. Dejiny
a literatúra. Jazykoveda. Úvahy. Životopisy.
Cestopisy. Zákony a právo. Rôzne.

Zdravoveda.	
Brdlik: Dieťa kojenc	3-
Barjan: Zdravotníctvo v rodine	3-
Nemlúvia	2-
Jablonský: Bratia striezliví budú	3-
Jovanović-Batt: Šlabikár nemoci	2-
Šlabikár zdravia	2-
Krajčák: Katechizmus striezlivosti	1-
Krátky návod k opatreniu nemocných	2-
Lendvai: O pohlavných chorobách	2-
Mihaias: Prírodný spôsob liečenia	24
(Liečivé zeliny) I-III.	24
Poiákovič: Lekársky slovník slov.-maď. I-II.	24-
Príznaky najčastejších lekánskych nemocí	150
V. Reiszberg: Poučenie o pohlav. chorobách	16-
Ruppelid: O nápojoch a miernosti	-20
Stodola: Či sa dája liečiť suchoty	5-
Srobnár V.: Ludová zdravotveda	1860
Válek: Základný telocvik	1250
Svozil: Správne dýchanie zákl.-dom zdravia	5-
Zigmundik: Malý Bili. polk. zdrav.	60-
Životná sila	2-
" Lekárska veda a prírodoliedba	6-
" Počiatky domáceho liečenia	18-
Uram: Zdravá a teloveda	380
Stuchlík: Ako sa uchránime duk. chrbôb	250
Sedláček-Vaňák: Školáká teloveda	16-
Oswald: Len jedno je potrebné	10-

Obr. 2 Kníhkupecký katalóg z roku 1932

svojich deťoch mal verných pomocníkov. Syn Pavol (1912 – 2003) sa vyučil za kníhkupeca, neskôr aj dcéry Božena (1914 – 2004), ktorá potom odišla na prax do Bratislavy do kníhkupectva Jána Horáčka, a Nataša (1924 – 2001). Jedine najstaršia dcéra Ružena (1910 – 2000) sa dala na divadelnú dráhu, v ktorej zvíťazili herecké gény svojho otca. Stala sa sólistkou v opere Štátneho divadla v Košiciach. Dokonca aj Júliusov brat Jozef Kustra pôsobil v kníhkupectve, neskôr samostatne v Poprade.

Kustrove plány boli veľké, ale boli nešťastne prerušené Hitlerom v roku 1938. Prišla Viedenská arbitráž a Košice pripadli horthyovskému Maďarsku. Samotní horthyovci mu avizovali, že skončí na povraze na strome oproti svojmu obchodu. S bolesťou museli Kustrovci opustiť svoje mesto a po 28. rokoch pôsobenia odísť na okyptené Slovensko.

Najprv chceli odísť do Prešova, kde však už existovalo kníhkupectvo Jozefa Stanovského. Rozhodli sa preto začať v Spišskej Novej Vsi. Opäť odznova. Kustrovci svoj obchod otvorili 15. novembra 1938 na Hlavnej ulici s názvom, v ktorom figuroval aj Kustrov syn: Július Kustra a syn. Aj v tomto meste boli vtedy ako prví slovenskí kníhkupci. V decembri toho istého roku ich zastihla ďalšia pohroma, zhorel im sklad.

Július Kustra, kníhkupec v Košiciach		
60. Turgenjev: Raňalky u náčelníka. 1 d. 10 m. 1 ž.	Kčs	4.50
61. Vansová: Svedomie. Činohra. 5 d. 6 m. 6 ž.	"	7.50
62. Pfeifferová: Diablik. Obraz. 5 dej. 8 m. 8 ž.	"	6.—
63. Töpfer: Najlepší tón. Vesel. 3 dej. 9 m. 3 ž.	"	5.40
64. Holly: Americká Činohra. 4 dej. 10 m. 4 ž.	"	3.—
65. Freder: Panenské súby. Ves. 3 dej. 4 m. 3 ž.	"	6.60
66. Trifkovič: Polovica vína. Ves. 1 dej. 2 m. 2 ž.	"	2.10
67. Laskomerský: Starý zaľúbenec. 1 d. 2 m. 3 ž.	"	"
" Kom. bez zaľub. 2 d. 3 m. 1 ž.	"	3.—
" Súboj na pivno. 2 dej. 3 m. 1 ž.	"	5.10
68. Maciejowski: Martin Luba. 4 dej. 6 m. 5 ž.	"	"
69. Litomerický: Pacientka. Vesel. 1 dej. 3 m. 4 ž.	"	"
J. T.: Moj otecko. Veseľohra. 1 dej. 2 m. 3 ž.	"	3.60
70. Chalupka: Kocúrkovo. Ves. 3 dej. 11 m. 3 ž.	"	4.80
71. Jess: Mia. Komédia. 3 dej. 5 m. 8 ž.	"	4.80
72. Hronský: Firma Moor. Obraz. 3 dej. 10 m. 6 ž.	"	5.70
73. Andrejov: Ten, ktorého zauškujú. 3 dej. 9 m. 4 ž.	"	5.40
74. Stodola: Nás pán minister. Fraška. 3 dej. 9 m. 5 ž.	"	8.70
75. Palárik: Drožár. Veseľohra. 3 dej. 8 m. 3 ž.	"	6.60
76. Dubňanská: Maliarečka. Obraz. 3 dej. 10 m. 6 ž.	"	6.30
77. Stano: Pán sekundár. Obraz. 3 dej. 19 m. 11	"	7.50
78. Stodola: Bačova žena. Dráma 3 dej. 13 m. 3 ž.	"	6.—
79. Zoch: Z otročiva k slobode. 5 dej. 21 m. 10 ž.	"	7.50
80. Stodola: Čaj na p. senátora. 5 dej. 11 m. 6	"	7.50
81. Stodola: Belasý encyan. 3 dej. 11 m. 5 ž.	"	7.50
Divadelná knižnica.		
1. I. Stodola: Jožko Púžik a jeho kariéra. 3 d. 8 m. 4 ž.	Kčs	6.—
2. V. H. V.: Zem, sediacie dráma v 5 dej. 4 m. 4 ž.	"	7.—
3. I. Stodola: Kráľ Svätopluk, dráma v 3 dej. 8 m. 3 ž.	"	6.—
4. V. H. V.: Kvintancia, veseľohra v 1 dej. 4 m. 1 ž.	"	3.—
Divadlo slovenské.		
1. Gogol: Ženba. Veseľohra. 2 dej. 7 m. 4 ž.	Kčs	3.—
2. Diana: Recept proti testinám. 1 dej. 4 m. 3 ž.	"	3.—
3. Miseti: Jarmena vdova. 3 dej. 7 m. 4 ž.	"	5.—
4. Ibsen: Bábkovy dom. Činohra. 3 dej. 5 m. 6 ž.	"	6.—
5. Gogol: Hráči. Dráma. 1 dej. 9 m.	"	5.—
6. Berczik: Igmánsky klerik. Obraz 3 dej. 10 m. 9 ž.	"	6.—
7. Čeglov: Pred odchodom. Veseľohra 1 dej. 1 m. 2 ž.	"	6.—
8. Čechov: Tragik z prímietna. Zart. 1 dej. 2 m.	"	3.—
" O škodlivosti dohánu. Monolog 1 dej. 1 m.	"	3.—
9. Albini: Nebezpečná tetka. Ves. 4 dej. 17 m. 3 ž.	"	5.—
10. Jesenská: Cirkus. Veseľohra 3 dej. 8 m. 9 ž.	"	6.—
11. Bilbin: To sa nesláži. Zart. 1 dej. 2 m. 3 ž.	"	3.—
12. Jurásek: Lampáš. Hra 6 obrazov. 15 m. 4 ž.	"	8.—

Obr. 3 Ďalšie tituly z ponuky kníhkupectva J. Kustru

V meste bola málopočetná vrstva inteligencie, len malá hŕstka učiteľov, kňazov a pod. Obchod preto veľmi neprosperoval. Aj tu sa venoval Július Kustra kultúrnej činnosti, hoci vtedajší režim Slovenského štátu v ňom videl len rusofila a predstaviteľa nepriateľskej československej politiky.

Július Kustra veril, že sa dožije návratu do Košíc. Odhadoval maďarskú okupáciu na štyri roky. Postupne mu však oťažievali nohy, ktoré celý život nešetřil. V decembri 1943 skončil v nemocnici v Martine. Odtiaľ ho previezli do Levoče, kde 14. decembra náhle zomrel na vodnatieľku vo veku 59 rokov. Na jeho pranie ho pochovali na cintoríne v milovanom Bobrovci pod niekoľkostoročnou lipou, kde vždy túžil spočinúť.

Vedenie Kustrovho kníhkupectva prevzal syn Pavol, ktorý sa v roku 1947 vrátil so svojou rodinou do oslobodených Košíc. Založil nové kníhkupectvo a papiernictvo na Hlavnej ulici č. 104, ktoré mimoriadne úspešne fungovalo, až kým ho v 50. rokoch komunisti nezoštátnili. Ale to je už iná kapitola.

Odkaz Júliusa Kustru sa nerozplynul, našiel pokračovanie v potomstve. Knihám, vzdelaniu a kultúre sa venovali všetky jeho deti a stále sa venuje 11 vnúčat, 16 pravnúčat a 4 už dospelí prapravnukovia.

Zoznam bibliografických odkazov

- ELIÁŠ, Š. *Košické historické zošity 8/1998*. Košice : Ján Eliáš, 1998, s. 70.
- HORÁČEK, J. *Julius Kustra – slovenský kníhkupec a nakladateľ*. Nedat. rukopis, s. 10.
- KOŠICKÝ, J. *Slovenský listár*. Košice : Július Kustra, 1914, s. 93.
- KUSTRA, J. *Môj ideálny legionársky program*. Košice: Július Kustra, 1938, s. 13.
- KUSTRA, J. *Návrat do oslobodenej zeme*. In KLÍMA, S. *Slovenská zem*. Košice : Július Kustra, 1921, s. 166 – 174.
- POTEMRA, M. *Kultúrna a osvetová práca na Slovensku 1*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1983, s. 412.
- POTEMRA, M. *Kultúrna a osvetová práca na Slovensku 2*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1983, s. 381.
- POTEMRA, M. *Kultúrna a osvetová práca na Slovensku 3*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1983, s. 423.
- POTEMRA, M. *Kapitoly z kultúrnych dejín Košíc*. *Zborník nevydaných rukopisov*. Košice : Ladislav Potemra, 2001, s. 124.
- SLUŠNÁ, O. *Dcérina láska. Kronika skutočného života*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 120.
- TAJOVSKÝ, J. G. *Dieľo VI*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 835.

The personality of Július Kustra, the Košice bookseller and writer

Oliver Hvizd

Július Kustra was a pioneer in the field of bookselling in Eastern Slovakia. In January 2010 the 100th anniversary of founding the first Slovak bookshop in Košice and Eastern Slovakia is to be commemorated. Kustra opened his bookshop under difficult conditions, however due to his perseverance he grew his business into success. Apart from bookselling he was also involved in theatre, politics, culture and other activities. Through his educational work he left a significant mark on the Slovak book culture. He used to walk hundreds of kilometres throughout Slovakia with his backpack selling books and newspapers, encouraging people to read and seek education.

Manifestovanie autorského práva v dejinách knižnej kultúry 15. – 18. storočia v európskom¹ kontexte

Lucia Lichnerová

Úvod

Autorské právo patrí k jednému z mnohých fenoménov výskumu dejín knižnej kultúry, ktorého genéza sa priamo alebo nepriamo dotýka jeho ďalších oblastí, či už sú to dejiny kníhtlačiarstva a vydavateľskej činnosti, príp. dejiny cenzúry. Zachované pramene pre výskum vývoja autorského práva dokazujú, že pozornosť venovaná tomuto aspektu dejín knižnej kultúry je viac ako zaslúžená.

Eventualita hľadať pokusy o vznik autorského práva predpokladá jeho definovanie a chápanie v súčasnosti. Autorské právo (alebo copyright) je podľa definície v TDKIV (2003):

- súhrn *právných* predpisov, ktoré upravujú vzťahy vznikajúce v súvislosti s vytvorením literárnych, či iných umeleckých a vedeckých diel a ich používaním,
- súhrn *osobnostných* (právo na zverejnenie, autorstvo a autorský dohľad) a *majetkových* (právo dielo používať a udeliť oprávnenie na jeho používanie) práv autora.²

Východiskové otázky

Autorské právo ako právo autora rozhodovať o vlastnom diele je garantované autorským zákonom, ktorý „upravuje práva autora k jeho dielu“ (TDKIV, 2003). Komponenty súčasného autorského zákona³ možno interpretovať aj do dobových okolností súvisiacich so vznikom autorského práva a prvých autorských zákonov či nariadení. Rekonštrukcia vzniku autorského práva bude komplexom odpovedí na viaceré otázky:

¹ Príspevok je zameraný na oblasti významných kníhtlačiarstiev centier: talianske, francúzske, nemecké a anglické územie.

² Ďalšie definície vymedzujú autorské právo ako:

- všetky práva udelené autorovi duševného diela,
- copyright: výhradné právo používať duševné dielo.

³ Zákon č. 618/2003 o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon).

1. kedy vznikol potenciál pre vznik autorského práva a v akej forme,
2. kto bol jeho iniciátorom, kto vnímal právo na knihu = aké vzťahy vznikali v súvislosti s vytvorením a použitím diela (knihy),
3. ktoré z práv boli uplatňované = aký bol obsah autorského práva (osobnostné, či majetkové práva),
4. ako boli tieto práva uspokojované = aká bola ochrana autorského práva a jeho zmluvné zabezpečenie,
5. aké bolo trvanie vzniknutého práva,
6. ako boli riešené otázky porušovania práv,
7. kedy a kde vzniklo skutočné autorské právo garantované autorským zákonom.

Starovek a stredovek – od honorárov k hanlivým označeniam a kliatbam

Hľadať začiatky iniciatívy smerujúcej k vzniku autorského práva v období po vynájdení kníhtlače je síce logická, ale mylná predstava. Evidentne priaznivé podmienky pre jeho vznik v tomto čase síce existovali, pokiaľ však ustúpime od hľadania autorského práva v takom zmysle, ako ho chápeme dnes, posunieme sa neočakávane do oveľa skoršieho obdobia.

Je evidentné, že autorské právo približujúce sa súčasnému ponímaniu, neexistovalo de facto až do 18. storočia. Hoci neexistovalo právo zakotvené v zákone, exkurz do dejín nám ukazuje, že už v období od staroveku vznikal potenciál vedúci k neskoršiemu konštituovaniu skutočného autorského práva. Tento potenciál sa realizoval na úrovni nepísaných zákonov a na rôznych princípoch, ktoré by sme mohli označiť aj za **predformy** autorského práva. Jeho trvanie a spôsoby ochrany záviseli od rôznych okolností: v tomto procese sa realizovala len niektorá zo zložiek autorského práva: právo *osobnostné* alebo *majetkové* v závislosti od iniciátora. Už v období antiky môžeme sledovať formovanie **autorského povedomia** ako kľúčového predpokladu pre vznik autorského práva. Recepčia autorstva nebola spočiatku na úrovni niečoho cenného a hodného ochrany, napr. „starí Gréci nepovažovali na diele za najcennejší samotný príbeh, ale jeho spracovanie a úroveň prednesu“ (Bačová – Triska, 2002). S nepísanými autorskými právami sa stretávame až neskôr. Úlohu v uvedenom procese zohrali ako práva *osobnostné*, tak aj práva *majetkové*: osobitne *právo na odmenu*. Spôsobom saturácie *majetkového* práva autora bola forma mecenášstva: v prípade, že autor nebol sám schopný svoje dielo rozširovať, požiadal o to mecena, ktorý mohol s rukopisom narábať podľa vlastných predstáv, pričom sem patrilo aj právo na rozmnožovanie diela (Rehbinder, 1998). *Osobnostné* právo súvisiace s rozširovaním diela sa realizovalo v rovine úvahy, autor sa prostredníctvom diela stal známym. Za remeselníkov považovaní autori boli tak za prácu odmenení a nemali právo ďalej nakladať s dielom. **Mecenášstvo** ako istú predformu autorského práva možno považovať za nepísané autorské prá-

vo jednorazového trvania: nárok autora na dielo a právo na jeho rozmnožovanie končil v časovom horizonte zaplattenia honorára jeho mecenášom.

Za prvú ilustráciu porušovania autorských práv možno považovať prípad rímskeho básnika Martiala⁴. Kvôli označeniu Martialových epigramov za vlastné istým Fidentinom prejavil dotknutý Martial svoju nespokojnosť označením Fidentia termínom „plagiarius“, tzn. „zlodej, zbojník človeka“⁵ a v ďalších epigramoch mu želan hanbu: „impones plagiario pudorem“⁶. Používanie **hanlivých označení** možno chápať za jedno z prvých *represívnych* riešení porušovania práva na autorstvo ako špecifickej časti *osobnostného* autorského práva.

Právo na autorstvo sa rozvíjalo aj v období stredovekej rukopisnej knihy, ktoré bolo etapou vzniku tzv. *preventívnej ochrany* autorského práva. V súvislosti s potenciálom knihy, umožňujúcim autorovi stať sa známym a úspešným, bolo v období stredoveku autorstvo chápané ako čestná (a nezaplattená) činnosť. Prejavom averzie voči spomenutému bolo oveľa razantnejšie presadzovanie pojmov autorstva a plagiátorstva zo strany autorov. Vznikli prvé myšlienky o tom, že porušenie práv autora na dielo spôsobuje škody, tieto ale zostali len v teoretickej rovine a realizovali sa stredovekými praktikami, medzi ktoré patrilo **vyslovenie či poslanie kliatby** pre potenciálnych falšovateľov vzniknutého diela. Vyslovenie kliatby jeho priamou fixáciou v texte zo strany autora fungovalo na princípe preventívneho vyvolania strachu pred plagiátorstvom, aj keď jeho realizácia nemala žiadne právoplatné a uskutočniteľné dôsledky. Konkrétnym príkladom je **Eike von Reggow**, autor nemeckého mestského zvykového práva z 13. storočia, tzv. *Sachsenspiegel*, ktorý všetkým, ktorí jeho dielo falšovali, „poslal“ „lepru a peklo: „Allen, die unrecht verfahren und sündigen mit diesem Buch, dene sende ich diesen Fluch...: Der Aussatz soll sie dann vernichten... Wer dem Teufel ohne Ende will zugehören, der sende ihm diese Urkunde und fahre zu der Hölle...“⁷ (Reggow, 1848, s. 15).

Novoveká Európa

Od kliatob k vydavateľským a autorským privilegiám

Vynájdenie kníhtlače v 15. storočí bolo vhodnou pôdou pre kumuláciu iniciatív smerujúcich k ohlasom o potrebe autorského práva. Na rozdiel od staroveku a stredoveku do vzniku knihy okrem samotného autora vstúpil aj ďalší faktor: kníhtlačiar, resp. vydavateľ diela. Okrem iného, obdobie novoveku prinieslo po vynájdení kníhtlačiarstva nielen možnosti vydávať a rozmnožovať knihy, ale aj feno-

⁴ Marcus Valerius Martialis (Martial), * 38-40, † 102 – 104 n. l., rímsky spisovateľ, autor epigramov.

⁵ Pod týmto termínom rozumieme: zbojník, zlodej myšlienok, slov.

⁶ Epigramy publikované napr. v Martial (1819).

⁷ V dobovej nemčine: „Des en kane k nicht bewaren. alle de unrechte uaren. unde weruen an disem boke. den sende ek disse uloke...“ (Reggow, 1848)

mén pretlače. Tieto okolnosti síce na jednej strane zvýšili potenciál na vznik práva na duševné dielo (tlačenu knihu), na druhej strane zbrzdili vznik práva na dielo pre skutočného pôvodcu – *autora* diela. Zachované prípady súvisiace s manifestovaním práva na dielo demonštrujú, že vznikajúce práva sa nevyvíjali explicitne smerom k právam samotného autora. Začlenenie kníhtlačiara a vydavateľa do procesu vzniku tlačenej knihy spôsobilo zvýhodnenie týchto profesií vo vývoji práv na knihu, predovšetkým na jej rozmnožovanie. Práva autora na dielo boli realizované v oblasti *majetkového práva na odmenu* a to rovnakou formou, s akou sme sa stretli v staroveku na základe tzv. „*Naturrecht*“ – prirodzeného práva autora na „duševný obsah“ jeho diela. Nejednoznačnosť výkladu tohto „práva“ spôsobila ašpirovanie pôvodcu diela len na právo na materiálny produkt – tlač, nie na produkt duševnej práce – text. V duchu tejto myšlienky sa v priebehu 15. – 17. storočia etablovali rôzne spôsoby realizácie pôvodcovských práv. Právo autora bolo riešené prostredníctvom tzv. **autorsko-vydavateľských zmlúv** – čiže tzv. „požičaním“ diela vydavateľovi na rozmnoženie za honorár. Právo autora na dielo bolo automaticky ukončené vyplatením honoráru. Presun práv na dielo do rúk „zmluvného“ vydavateľa prostredníctvom inštitúcie autorských honorárov podstatne ovplyvnilo a snád nie je odvážne domnievať sa, že aj oneskorilo vznik *skutočného* autorského práva. Zmluva medzi autorom a „zmluvným“ vydavateľom totiž neriešila vzťahy medzi viacerými vydavateľmi. Fenomén pretlače, ktorý vstúpil do tohto na dobové pomery spravodlivého procesu spôsobil, že cesta „nezmluvného“ vydavateľa k pretlači bola vzhľadom na absenciu presných pravidiel „*Naturrecht*“ jednoduchá. Výhrady voči lacnejšej pretlači tlmočili ako aj autori, tak aj kníhtlačiari. Na rozdiel od autorov, ktorí reagovali na porušenie svojich *osobnostných* práv, argumentácia vydavateľov mala komerčný charakter: týkala sa predovšetkým porušenia ich *majetkových* práv: práva na vyhotovenie rozmnoženy diela. Formujúce sa námietky vydavateľov a tlačiarov proti lacnejšej pretlači boli riešené prvými právnymi nariadeniami – systémom **privilégii**⁸, ktoré môžeme chápať ako ďalšiu z predforiem vývoja práva na knihu (resp. hovoríme o *vydavateľskom* práve). Stimulom pre ich vznik boli pribúdajúce myšlienky o „pretláčateľoch, napodobiteľoch, falšovateľoch, kompilátoroch, pašerákoch, parazitoch a pirátoch“ – ako bývali nazývaní kníhtlačiari pretláčajúci cudzie diela⁹. Zisk tlačiarov pretlačí zvýšený o nezaplatený honorár autorovi diela a na druhej strane finančná ujma pôvodného tlačiaru diela zvýšili ich snahu o získanie privilégia na vydanie určitého titulu.

⁸ Privilégium (Kollárová, 1999): z lat., *privus* – jednotlivý, *lex* – zákon; je to výsada zo všeobecných práv v prospech jednotlivca (*priv.* v širšom zmysle) alebo skupiny osôb (*priv.* v užšom zmysle); slúžili aj opačne: vydavateľovi privilégia ako nástroj kontroly – cenzúry. Existovalo privilégium na založenie kníhtlačiarnie, avšak s autorským právom súvisí tzv. vydavateľské privilégium – *privilegium impressorium*, ktoré bolo buď jednotlivé (na vydanie 1 titulu), súborné (na vydanie skupiny diel) alebo všeobecné (neobmedzené). Privilégiá boli zároveň časovo ohraničené alebo časovo neohraničené.

⁹ V nemčine ako v tzv. *Trittbrettfahrer, Nachdrucker, Schmuggler*, v angličtine *pirates*.

Konkurenčné vzťahy medzi vydavateľmi boli privilégiami riešené takmer spontánne po vynájdení kníhtlače. Skutočnosť, že s prvým udeleným privilégiom sa stretávame pomerne aktuálne po vynájdení kníhtlače nám dovoľuje konštatovať, že fenomén pretláče a finančný argument zohrali pri formovaní systému privilégií a neskôr autorských práv zásadnú úlohu. Prvé privilégium ako výlučné právo na tlač získal už v roku 1469 od mestskej rady v Benátkach nemecký kníhtlačiar z Mohuče **Johannes von Speyer** (Johannes de Spira)¹⁰. Privilégium z 18. septembra 1469 *Inducta est in hanc nostram inclytam ciuitatem ars imprimendi libros* obsahovalo nasledovné znenie: „*podpísaní páni prítomného koncilu, ako reakcia na poníženie a úctivú žiadosť pána Johannesu učinili rozhodnutie, že najbližších 5 rokov nikto iný nesmie mať splnomocnenie, možnosť, právo alebo odvahu vykonávať zmienené remeslo kníhtlače v oblasti Benátok a jej domíniu, okrem p. Johanna samotného. Kedykoľvek sa niekto odváži tlačiť knihy v rozpore s týmto rozhodnutím a nariadením, musí zaplatiť pokutu a jeho zariadenie a vytlačené knihy budú skonfiškované. A... nikto iný nemá povolenie importovať sem knihy vytlačené v inej krajine. Platí do smrti autora [tlačiar]*“¹¹. Privilégium podpísali piati členovia koncilu: Angelus Gradenico, Bertuccius Contareno, Angelus Venerio, Iacobus Mauroceno a Franciscus Dandulo. Geograficky a časovo ohraničené privilégium na 5 rokov Speyer nevyčerpal. Po jeho smrti, len rok po udelení privilégia, sa ho pokúsil získať jeho brat Wendelin; avšak privilégium nebolo dedičné.

Všeobecne platilo, že kto pretláčil privilegované dielo, musel zaplatiť pokutu a odovzdať pirátske kópie, príp. mu hrozila strata kníhtlačiarkeho zariadenia.¹² Vydavateľské privilégiá však boli limitované nielen časovou lehotou platnosti, ale aj teritoriálne, z čoho vyplýva, že možnosť pretláčať dielo sa zvyšovala vzdialenosťou od „privilegovanej“ geografickej oblasti. Z hľadiska vývoja autorského práva je evidentné, že **vydavateľské privilégiá** posudzovali pôvodcu knihy len v rovine vydavateľa – pôvodcu *formálnej* stránky diela. Prostredníctvom inštitútu vydavateľských privilégií boli uspokojované najmä ich *majetkové* práva¹³. Ná-

¹⁰ Rukopis privilégia je uložený v Benátskom štátnom archíve: ASV, NC, reg. 11, c. 55r. Dostupné tiež na: Primary (dátum neznámy).

¹¹ ...infrascripti domini Consiliiarii, ad humilem et devotam supplicationem praedicti magistri Ioannis, terminarunt, terminandoque decreverunt, ut, per annos quinque proxime futuros, nemo omnino sit qui velit, posit, valeat, audeatve {no} exercere dictam artem imprimendorum librorum in hac inclyta civitate Venetiarum et districtu suo, nisi ipse magister Ioannes. Et totiens, quotiens aliquis inventus fuerit, qui contra hanc terminationem et decretum ausus fuerit exercere ipsam artem et imprimere libros, multari condemnarique debeat, et amittere instrumenta et libros impressos. Et sub hac eadem poena nemo debeat aut posit tales libros, in aliis terris et locis impressos, vendendi causa huc portare. Nullius est vigoris quia obiit magister et auctor“.

¹² Privilégiá boli cisárske, ale aj krajinské, resp. mestské. Výška pokuty variovala od konkrétneho privilégia.

¹³ Privilégiá často nemali všeobecnú platnosť a platili len pre určitú geografickú oblasť či obdobie, čo spôsobilo, že pretláč za hranicami dotknutého obdobia bola možná. Preto sa privilégiá často kombinovali aj so zákazmi kníhkupeckej činnosti súvisiacej s dovozom titulov pretláčených v zahraničí na územie pôvodného vydania.

mietky autorov boli na rozdiel od vydavateľských skôr *morálneho* charakteru a dotýkali sa najmä chápania *osobnostných* práv autora: „práva rozhodnúť o zverejnení svojho diela a práva na nedotknuteľnosť svojho diela, najmä na ochranu pred akoukoľvek nedovolenou zmenou alebo iným nedovoleným zásahom do svojho diela, ako aj pred akýmkoľvek hanlivým nakladaním so svojím dielom, ktoré by malo za následok narušenie jeho cti a dobrej povesti“ (Autorský, 2003). Z tohto dôvodu sa popri vydavateľských privilégiách začali objavovať aj prvé **autorské privilégia**. Nemožno ich ešte považovať za autorské práva, aj keď vykazovali podobné prvky ako súčasné autorské právo (ochrana osobnostných a majetkových práv, určená dĺžka trvania práva, spôsoby ochrany, atď.). Dôvodom pre takéto konštatovanie boli tri črty autorských privilégií:

- privilégium nemalo *univerzálnu* platnosť: získanie privilégia nebolo samozrejmé pre každého autora a malo selektívny charakter,
- privilégium nebolo *dedičné*,
- privilégium bolo *jednotlivé*: chránilo len jeden konkrétny titul.

Všeobecne možno skonštatovať, že autorské privilégia boli do konca 15. storočia typické najmä pre Taliansko (Benátky) a ostatné európske krajiny ho nasledovali až začiatkom 16. storočia. Prvé autorské privilégium¹⁴ poznáme z roku 1486. Bolo udelené benátskou mestskou radou autorovi **Marcovi Antoniovii Cocciovii Sabellicovi**¹⁵, historikovi a vedcovi z Benátok. Kompetenciu na rozhodovanie dostal Sabellicus len na svoje dielo „*Decades rerum Venetarum*“ prostredníctvom tzv. „garancie na tlač“ – výber typografa bol v rukách Sabellica. Privilégium poskytovalo Sabellicovi právo na:

- autorizovanie jeho diela (osobnostné právo na autorský dohľad),
- ochranu proti ilegálnej pretlači (majetkové právo).

Sabellicus získal privilégiom z 1. septembra 1486 exkluzívne právo na kontrolu tlače:

„... je potrebné priniesť na svetlo výstrahu pre všetkých. Páni Senátu, ktorí sú podpísaní dolu, rozhodli, že vyššie uvedené dielo Marca Antonia, by malo byť dané nejakému ctenému tlačiarovi, ktorý by bol schopný vytlačiť ho na jeho vlastné náklady pri zachovaní elegancie histórie [Decades rerum Venetarum] ...nesmie byť dané žiadnemu inému tlačiarovi, ktorý by mohol vytlačiť dielo a publikovať ho bez toho, aby zachoval jeho patričnú eleganciu..., a nikomu nie je povolené okrem neho vytlačiť dielo, za pokutu 500 dukátov“¹⁶.

Privilégium bolo precedensom: bolo rozšírením tradičného patronátu autora nad dielom vo forme zmluvného požičania diela vybranému vydavateľovi. Zároveň bolo vývojovo vyššou formou nad **autorsko-vydavateľskými zmluva-**

¹⁴ Rukopis privilégia je uložený v Benátskom štátnom archíve: ASV, NC, reg. 11, c. 55r. Dostupné tiež na: Primary (dátum neznámy).

¹⁵ *1436 – †1506.

¹⁶ Rukopis privilégia je uložený v Benátskom štátnom archíve: ASV, NC, reg. 11, c. 55r. Dostupné tiež na: Primary (dátum neznámy).

mi: kým tieto vznikali len medzi autorom a typografom a v zásade chránili typografa pred autorovou potenciálnou snahou zvoliť pre tlač inú oficínu, autorské privilégia chránili okrem typografa aj autora: garantovali mu právo na výber tlačiara a autorský dohľad¹⁷.

Pre Benátky bola typická variácia recipientov privilégií,¹⁸ a keďže neskôr nebolo možné viac systém privilégií manažovať, prišlo rozhodnutie o udeľovaní privilégií len pre nové diela. Prax, samozrejme, ukázala potenciál nariadenie obísť v duchu hesla, že aj malé opravy robia dielo novým, avšak v roku 1537 benátsky senát rozhodol, že „nové dielo je len to, ktoré predtým nebolo publikované“ (Rose, 1993).

V nemeckej oblasti bolo prvé autorské privilégium udelené **Arnoltovi Schlickovi**¹⁹ v roku 1511 na vydanie jeho diela „*Spiegel der Orgelmacher und Organisten*“ (Schlick, 1511). Išlo o poskytnutie prvého autorského privilégia²⁰ v Nemecku na prvý nemecký spis o tvorbe organov a hre na tento nástroj. Monopol bol limitovaný na obdobie 10 rokov pre uvedené dielo, ako aj pre ďalšie perspektívne dielo, ktoré Schlick plánoval napísať. Schlickove privilégium má význam pre ďalší vývoj smerom k autorskému právo z toho dôvodu, že na rozdiel od predchádzajúcich chránilo prostredníctvom zablokovania importu diela autora aj pred pretláčou mimo jurisdikcie privilégia²¹: „... Arnold Schlick ... by chcel nechať vytlačiť svoju knihu... a aby našiel šikovného tlačiara, ktorý by súhlasil s vytlačením jeho rukopisu, ako aj so získaním odmeny za dielo..., obrátil sa na nás so žiadosťou o udelenie cisárskeho privilégia na 10 rokov od nášho listu, že nikto nesmie pretláčať jeho dielo bez jeho vedomia a súhlasu a to isté sa týka jeho ďalšieho diela „*Tablature and such like: an aid for playing the organ and diverse stringed instruments*,“ ktoré plánuje napísať a vydať. ... Ak tieto diela budú pretláčené vo Francúzsku, Taliansku, alebo inej krajine mimo našej jurisdikcie, nie je povolené tieto kópie predávať za žiadnych okolností... V Štrasburgu, 3. dňa mesiaca apríla, 1511“.

Teritoriálne limitovaná platnosť vydavateľských privilégií, selektívne praktiky udeľovania autorských privilégií a akumulácia aktivít nezmluvných vydavateľov na poli pretláče vyvolali ohlasy neprivilégovaných autorov voči porušovaniu ich osobnostných práv²². Prípad kritiky nedovoleného použitia diela „nezmluvným“ vydavateľom a neautorizovanú pretláč dokumentuje komentár Martina Luthera z roku 1524. Reaguje na vznikajúce delikty v oblasti osobnostného práva autorov súvisiace s naštrbením ich morálneho kreditu vydávaním chybné pretláče-

¹⁷ Dielo bolo vytlačené o rok neskôr po vydaní privilégia: v Benátkach Andreom Toressanom de Asola.

¹⁸ Autorské privilégia tu udelili ešte aj neskôr pre Petra Francesca da Ravenna a Ariostu – bližšie pozri Rose (1993).

¹⁹ *1460 – †1521, organista a komponista.

²⁰ Originál privilégia nie je zachovaný; zachovala sa len jeho tlačaná forma v úvode tlače.

²¹ Privilégium Schlickovi na jeho žiadosť udelil panovník Maximilián I.

²² Počiatky boli už v hornotalianskych oblastiach, kde bolo právo autora na prepisovanie manuskriptov, podľa ktorého mohli autori osobne kontrolovať obsah prepisovaných diel – išlo však len o časť autorského práva: právo osobnostné – pred nedovolenou zmenou v texte. Riadené autorské právo však neexistovalo ešte ani v 17. storočí.

ných textov: „... tlačiarri sú piráti..., pretože v ich hlade za peniazmi sa ani nesnažia zistiť, či ich pretlačený ukradnutý text je vytlačený správne, alebo s chybami. Mám častú skúsenosť s tým, že pretlačený text je taký nesprávny, že na mnohých miestach nemôžem spoznať moje vlastné dielo!“. Lutherov nesúhlas však neostal len v stave konštatovania. Vyústil do originálneho pokusu chrániť pôvodné vytlačené knihy pred pretlačou formou **autorského signetu**: „tento signet dokazuje, že táto kniha bola vytvorená mojou vlastnou rukou“ (Tallmo, 2005). Signet ako ochrana a zároveň symbol autorizácie textu mohol byť na základe logického predpokladu len obmedzenou formou ochrany pred pretlačou, napriek tomu svoju úlohu splnil, pretože ako uvádza Wendland (1985, s. 20) „Lutherove signety ako ochranné známky v pretlačiach neboli použité – neboli pretlačené“.

Aktivita Martina Luthera v oblasti autorského práva sa prejavila aj v roku 1525, keď do postily *Auslegung der Episteln* (Luther, 1525) zaradil pokarhanie tlačiarom – „*Eyn vermanung an die Drucker*“: „Čo to má znamenať, moji milí tlačiarri, že vy iným tak verejne kradnete? Stali sa z vás zlodeji? Postily som začal na 3. kráľov a písal ich až do Veľkej noci a zrazu príde jeden chlapík, sadzač, ktorý sa živí naším potom, ukradne môj rukopis a nechá ho mimo krajiny vydať... táto škoda by sa dala vytrpieť, keby moje knihy neboli tak nesprávne a hanebne upravené. Všetko tlačia v rýchllosti, tak, že nepoznám moje vlastné knihy, tu je niečo mimo (riadku), tu je to premiestnené, tu sfaľšované, tam neopravené... oni v našom mene podvádzajú ľudí! To je nespravodlivé, že my máme náklady a oni úžitok a my potom len škodu.“. Luther ďalej odkazuje: „ty kradneš a ty budeš potom okradnutý!“

V anglickej a francúzskej oblasti sa tiež adaptoval systém benátskych autorských privilégií. Do balíka prvých **autorských privilégií** v Anglicku môžeme zaradiť 7-ročné privilégium z roku 1530 pre kazateľa **Johna Palsgravea**²³ na knihy vo francúzštine. Privilégium pre Palsgravea, ako aj spomínané privilégium pre A. Schlicka okrem iného potvrdzujú ďalší z typických princípov poskytovania autorských privilégií: udeľoval ich reprezentant určitej jurisdikcie na základe selektívneho princípu, ktorý bol v prípade privilégií udeľovaných panovníkom v mnohých prípadoch v súlade s jeho osobnými záujmami či privátnymi kontaktmi. Napr. v prípade A. Schlicka ho Maximilián I. udelil na základe vlastného inklinovania k umeniu a podobne aj J. Palsgrave získal privilégium ako dôsledok jeho priamych kontaktov s panovníkom²⁴.

Od teórie duševného vlastníctva k autorským zákonom

Systém autorsko-vydavateľských zmlúv, vydavateľských a autorských privilégií bol bežnou praxou realizácie majetkových alebo osobnostných práv autora

²³ *1480 – †1554.

²⁴ Pôsobil ako kazateľ Henryho VIII.; dokonca sa stal tútorom jeho dcéry Mary.

na dielo počas celého 16. a 17. storočia. Privilégiá boli právami zúčastnených v zmysle práva na *hmotnú* stránku diela – vyhotovenie knihy tlačou, aj keď toto obdobie prinieslo aj prvé myšlienky o ochrane *formy* samotného textu. Táto koncepcia sa aj neskôr rozvíjala v 18. storočí a stala sa základom pre vznik myšlienok o ochrane **duševného vlastníctva** a viedla k vzniku prvých skutočných autorských práv. Genéza prvého moderného autorského práva bola podmienená formovaním niekoľkých koncepcií o autorovi ako o pôvodcovi diela, alebo o jedinom oprávnenom vlastníkovi textu diela. V anglickej oblasti sa etablovali najmä myšlienky **Johanna Locka** orientované na ideu, že „každý má exkluzívne vlastníctvo (právo) na tie predmety, ktoré vytvoril vlastnou prácou²⁵“, ako aj **Daniela Defoe z roku 1704** – „na vlastné dielo má právo len autor“ v jeho eseji o regulácii tlače²⁶ „*An essay on the regulation of the press*“ (Defoe, 1704). Významným krokom k vytvoreniu autorského práva bolo založenie tzv. „Stationer’s Company“ v roku 1557 v Londýne, ktorá udeľovala vydavateľské privilégiá len tým tlačiarňam, ktoré boli členmi spoločnosti. Stationer’s Company mala tzv. virtuálny monopol nad knižným trhom a vydavateľskými privilégiami. Len tlačiar – člen Company mohol zaregistrovať novú knihu do jej Registra, čím získal copyright platný avšak len teritoriálne. Preto na žiadosť petície londýnskych vydavateľov²⁷ vydala kráľovná Anna tzv. *An Act for the Encouragement of Learning*“, ktorý sa zároveň etabloval ako **prvé autorské právo** moderného typu regulované platným zákonom – tzv. **Copyright Act**. Priekopníctvo zákona z roku 1709 (platného od r. 1710) sa prejavilo najmä v udelení **univerzálneho práva na dielo (každému autorovi)**. Konzistentnosť tohto regulačného zákona dopĺňali ďalšie pravidlá:

- autor, označený v zákone ako jediný vlastník práv na dielo, mal právo transferovať svoje vlastníctvo do rúk vydavateľa,
- v prípade, že kniha už bola vydaná pred 10. aprílom 1710, bolo toto obdobie limitované na dobu 21 rokov,
- pre ešte nevydané knihy sa lehota determinovala na obdobie 14 rokov, príp. po expirácii na ďalších 14 rokov počas života autora,
- dielo muselo byť zaregistrované v Registri Stationer’s Company a označené znakom copyrightu,
- v prípade pretlačí boli práva na zničenie kópií a náhradu škody v rukách autora.

²⁵ „...man has exclusive use and disposal rights, by using his labor“, „When a person works, that labor enters into the object. Thus, the object becomes the property of that person“ – keď osoba pracuje, práca sa premení na objekt a tento objekt sa potom stane vlastníctvom tejto osoby“ – vyšlo ako súčasť jeho spisu „*Second Treatise on Government*“ (Locke, 1690).

²⁶ „Kniha je vlastníctvom autora, je to dieťa jeho investícií, jeho rozumu; pokiaľ on predá jeho vlastníctvo, stáva sa toto právo právom pre nadobúdateľa“.

²⁷ Právo vzniklo z dôvodu ochrany pred pirátmi – platilo ale len pre Anglicko, Škótsko a Wales, a preto pretlače vznikali v Írsku, nesmeli sa ale dovážať.

Anglický právny vzor autorského zákona prijali aj ďalšie európske krajiny. Filozofia zákonov bola rovnaká, odlišnosť tkvela v dĺžke trvania autorského práva a v jeho predmete. Napr. **francúzske** autorské právo z roku 1791²⁸, doplnené o 2 roky prinieslo kľúčovú klauzulu nelimitujúcu práva autora na dielo počas jeho života, až po smrti autora na nasledujúcich 10 rokov: „*autori spisov všetkých možných druhov majú počas celého života právo exkluzívne právo ich diela na teritóriu republiky predávať, nechať predávať alebo celé, či len časť prenechať na iného (tlačiaru). Po ich smrti vychádzajú práva na 10 rokov na ich dedičov*“. Okrem Európy sa ujal anglický vzor v **USA** v roku 1790: toto právo bolo založené na rovnakej dĺžke trvania, aj predmete autorského práva. V **nemeckej** oblasti badať značné oneskorenie vo vývoji autorského práva. Dôvodom bol pravdepodobne fungujúci systém autorských a vydavateľských privilégií, ale najmä orientácia na rímske právo a rímske právne zdroje, ktoré pripisovali vlastníctvo len materiálnych veciam. Jeho zástancom bol právnik **Friedrich Carl von Savigny**²⁹. Vzhľadom na to sa v nemeckej oblasti manifestovali podobne ako aj v anglickej myšlienky o „**duševnom vlastníctve**“ (geistiges Eigentum, intellectual property). K ich profilácii prispeli v rokoch 1750 – 1850 **Immanuel Kant**³⁰ a **Johann Gottlieb Fichte**. V roku 1785 nechal Kant v časopise *Berlinische Monatsschrift* uverejniť úvahu „*Von der Unrechtmäßigkeit des Büchernachdrucks*“ – „O nespravodlivosti pretlače“ (Kant, 1785). Zaoberal sa v nej myšlienkami o nespravodlivosti tzv. neautorizovanej pretlače a vydavateľské právo na pretlač necháva v rukách vydavateľa len po dohode s autorom diela – vydavateľ sa tak podľa neho stáva zástupcom autora, ale nie vlastníkom diela (exemplára), pretože kniha nie je objekt, ale „reč autora“. Kant ako prvý diferencoval rozdiel medzi dielom (opus) ako produktom a personálnym úsilím na diele (opera). Fichte pokračoval v tejto myšlienke uverejnením spisu „*Beweis der Unrechtmäßigkeit des Büchernachdrucks*“ – „Dôkaz o nespravodlivosti pretlače“ (Fichte, 1793). Na základe diferenciácie duševného obsahu diela na *materiálnu* stránku (obsah knihy, myšlienky) a *formálnu* stránku (spôsob vyjadrenia myšlienok do textu) vytvoril koncepciu, že „vlastníctvo myšlienok autora sa stáva pri pretlačí nekontrolovateľným a len *vyjadrenie* má byť chránené, myšlienka môže byť voľne imitovaná“ .

Uvedené koncepcie viedli napokon aj v nemeckej oblasti k vzniku prvého autorského práva, ktoré sa etablovalo až v 19. storočí **Pruským zákonom** z roku 1837 – „*Gesetz zum Schutze des Eigentums an Werken der Wissenschaft und Kunst gegen Nachdruck und Nachbildung*“³¹. Zákon garantoval autorské práva po dobu života autora a po jeho smrti ešte na ďalších 30 rokov.

²⁸ Vychádzalo z filozofie, že každý objav vo všetkých oblastiach je vlastníctvom jeho objaviteľa a že autori písomností rôzneho druhu majú po celý život exkluzívne právo, ich diela na teritóriu krajiny predávať, nechať predávať, alebo ich prenechávať ďalšej osobe (celkovo alebo len časť).

²⁹ * 21. 2. 1779 † 25. 10. 1861. Napísal dielo *Das Recht des Besitzes* (Savigny, 1822).

³⁰ * 22. 4. 1724 † 12. 2. 1804.

³¹ „Zákon na ochranu vlastníctva na dielach vedy a umenia proti pretlačí a imitácií“.

Záver

Rekonštrukcia hľadania autorského práva v európskom kontexte potvrdila, že potenciál pre jeho vznik existoval už aj v období staroveku a stredoveku. Aj keď autorské právo neexistovalo v zmysle platných zákonov, podstatné je, že v tomto období môžeme vidieť korene jeho neskoršieho skutočného etablovania. Kým staroveké a stredoveké obdobie prinieslo formovanie autorského povedomia ako kľúčovej podmienky pre vznik budúceho práva, novoveké obdobie bolo potenciálom pre reguláciu pôvodcovských práv prostredníctvom autorsko-vydavateľských zmlúv, vydavateľských a autorských privilégií. Vzhľadom na selektívnosť udeľovania privilégií a ich charakteru v zmysle pokutovaného zákazu nemožno osobnostné a majetkové práva autorov považovať za dostatočne saturované. Limitovanie udeľovania privilégií čo do počtu recipientov, ako aj privilegovaných titulov evidentne prispelo k iniciatíve o duševnom vlastníctve v 18. storočí, ktorá ako jediná dokázala vyprovokovať vznik prvých skutočných autorských zákonov v Európe.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu KEGA 3/7275/09

Zoznam bibliografických odkazov

- BAČOVÁ, D. – TRÍŠKA, J. 2002. *Autorské právo 1/7* [online]. Piešťany : SPŠE, 2002 [cit. 2009-05-05]. Dostupné na internete: <http://www.spsepn.edu.sk/skola/pk_info/studium/ucebtext/tis/sw/aut_prava/aut_prav.pdf>.
- DEFOE, Daniel. 1704. *An essay on the regulation of the press*. London : [s. n.], printed in the year 1704. 8, 7 – 22 s.
- FICHTE, J. G. 1793. Beweis der Unrechtmäßigkeit des Büchernachdrucks : Ein Rasonnement und eine Parabel. In *Berlinische Monatsschrift*, 1793, s. 443 – 482.
- KANT, I. 1785. Von der Unrechtmäßigkeit des Büchernachdrucks. In *Berlinische Monatsschrift*. Mai 1785, s. 403 – 417.
- KOLLÁROVÁ, I. 1999. *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche*. Bratislava : Ústredná knižnica SAV, 1999. 132 s.
- LOCKE, John. 1690. *Two Treatises of Government*. London : [s. n.], 1690. Second Treatise... Chapter V., On Property.

- LUTHER, Martin. 1525. *Auslegung der Episteln und Euangelien...* Wittemberg : Johannes Rhau- Grunenberg, 1525. [10], cclxxix Bl. ; 2. Ref. VD 16 (2005), L 3949.
- MARTIAL, M. V. 1819. *Épigrammes*. Tome Premier. A Paris : Chez F. Guitel Libraire, 1819. 504 s. Epigram 53, s. 70.
- Primary Sources on Copyright (1450-1900)*. Dátum neznámy [online]. Cambridge : University of Cambridge, Faculty of Law, dátum neznámy[cit. 2009-03-09]. Dostupné na internete: < <http://www.copyrighthistory.org> >.
- REHBINDER, M. 1998. *Urheberrecht*. 9. Auflage. München : Verlag C. H. Beck, 1998. 383 s. ISBN 978-3406414176.
- REPGOW, Eike von. 1848. *Sachsenspiegel. Mit Uebersetzung und reichhaltigem Repertorium von Carl Robert Sachse*. Heidelberg : Winter, 1848.
- ROSE, Mark. 1993. *Authors and Owners : The Invention of Copyright*. Cambridge : Harvard University Press, 1993. 176 s. ISBN 0674053095.
- SAVIGNY, Friedrich Carl von. 1822. *Das Recht des Besitzes*. Giessen : Heyer, 1822. XXXX, 539 s.
- SIEGRIST, H. (zost.). 2007. Geistiges Eigentum im Spannungsfeld von Individualisierung, Nationalisierung und Internationalisierung. In *Europa und die Europäer : Quellen und Essays zur modernen europäischen Geschichte*. [s.l.] : Franz Steiner Verlag, 2007. 486 s. ISBN 3-515-08691-9, s. 52 – 62.
- SCHILY, Otto. 2009. Pressemitteilungen : Rede von Otto Schily anlässlich der Plagiarius-Verleihung. In *Aktion Plagiarius* [online]. Elchingen : Museum Plagiarius, 2009 [cit. 2009-03-03]. Dostupné na internete: <http://www.plagiarius.com/presse_23.htm>.
- SCLICK, Arnolt. 1511. *Spiegel der Orgelmacher und Organisten...* Speyer : Peter Drach III., 1511. [6], xxiii Bl. ; 4. Ref. VD 16 (2005), S 3012.
- TALLMO, K. E. 2005. *The Misunderstood Idea of Copyright* [online]. [s.l.] : Computer Sweden, 2005 [cit. 2009-04-05]. Dostupné na internete: <<http://www.nisus.se/archive/050902e.html>>.

TDKIV-Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (báze KTD)
[online]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003 [cit. 2009-01-14].
Dostupné na internete: <<http://sigma.nkp.cz/cze/ktid>>.

VD16- *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des
16. Jahrhunderts*. 2005 [online]. München : BSB, 2005 [cit. 2006-03-30].
Dostupné na internete: <www.vd16.de>.

WENDLAND, H. 1985. Martin Luther – seine Buchdrucker und Verleger.
In *Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im konfessionellen Zeitalter*.
Wiesbaden : [s. n.], 1985, s. 20 – 23.

WIDMANN, H. 1975. *Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zur Gegenwart*.
Wiesbaden : [s. n.], 1975, s. 70 – 71.

Zákon č. 618/2003 Z. z. o autorském práve a právoch súvisiacich s autorským právom
(autorský zákon)

Manifestation of Copyright in the History of European Book Culture of 15th – 18th Century

Lucia Lichnerová

The awareness of authors of having rights towards their work has been shaped as a subjective feeling already in ancient and medieaval times. Singular, however rare reactions to author's piracy prove that unwritten autor's rights have been realized through fees on the property level, or through medieaval practice of curses preventing „stealing“ of the work on personal law level. The launch of printing press and the quick spread of printing piracy included printers into the process of copyright formation. Contracts between authors and publishers have been concluded before copyright was introduced, the privileges of publishers and authors at least partly regulated the piracy and limited violating the rights of authors. This process accelerated the origin of legal regulation of publishing on one side, on the other side it delayed the launch of real copyright. It was not until the concept of intellectual property of author as the sole owner of the right to the intellectual contents of the work in 18th century led to the first copyright act in Europe whose philosophy was adopted by other European countries in an adjusted shape.

The article focuses on imporant bookprinting centers on Italian, French, German and British territory.

Tri zaujímavé rukopisy 19. storočia uložené v historických knižniciach

Peter Sabov

Dejiny knižnej kultúry v geografickom prostredí Slovenska sú počas celého historického vývinu úzko späté s činnosťou kláštorov, kláštorných knižníc a kláštorných skriptórií. Nielen zachované, ale aj iba z literatúry známe rukopisy stredovekých kláštorov patria jednoznačne k skvostom, či už po obsahovej alebo formálnej stránke.¹

Vývin procesu výroby knihy, predovšetkým lacnejšieho a rýchlejšieho spôsobu rozmnožovania textov,² vyvolal istým spôsobom utlmenie dominancie kódexov. Tento moment však neznamenal zánik rukopisnej produkcie, a už vôbec nie v literárnej a odbornej produkcii kláštorných spoločenskíev.

Naopak, s rukopismi rôzneho obsahu i rozsahu, drobnými literárnymi prácami, ale aj s rozsiahlymi vedeckými a výskumnými dielami, sa stretávame ešte aj v 19. storočí. Prekvapuje, že v čase enormného nárastu vedeckých disciplín³ a literárnych žánrov ostali v rukopisnej podobe mnohé nesporne zaujímavé výskumné a analytické diela, ktoré by azda ešte aj dnes dokázali prispieť ku kompletnému a komplexnému pohľadu v určitých oblastiach ľudskej činnosti a odborného výskumu.

Slovenská národná knižnica so sídlom v Martine aj v súčasnosti zabezpečuje komplexnú ochranu niekoľkých kláštorných knižníc.⁴ Do bloku hodnotných rukopisných súčastí patrí i torzo kódexov z bohatej knižnice jasovských premonštrátov z východného Slovenska. Ide o komplex rôznorodého obsahu. Okrem teologických materiálov tvoria obsah mnohé tematické okruhy, napríklad prírodné vedy, filozofia a jazykoveda.

¹ Myslíme najmä jedinečnú a kvalitnú, často aj nákladnú vonkajšiu alebo vnútornú výzdobu kódexov, ktorá tvorila súčasť procesu vyhotovovania starých a vzácných rukopisov.

² Predovšetkým zásluhou revolučného objavu kníhtlače.

³ V tomto období boli položené základy mnohých vedných disciplín, napr. archívnictva a viacerých pomocných vied historických.

⁴ Ide predovšetkým o františkánske knižnice, rozsiahlu knižnicu kapucínov z Bratislavy a časť knižnice premonštrátov z Jasova, najmä mladší rukopisný fond.

Dva rukopisy z prostredia jasovských premonštrátov

Medzi najzaujímavejšie tituly spomínanej komunity možno zaradiť dva rukopisy z vlastníctva kolínskeho rodáka **Václava Kohouta**.⁵ Ide o zaujímavú osobnosť, ktorá svoje profesionálne aktivity orientovala na teológiu, geografiu, biografiku, jazykovedu a pravdepodobne aj na etnológiu.⁶ Osobné údaje o Kohoutovi sú veľmi skromné. Uvádzajú, že patril k jasovským premonštrátom, pôsobil na viacerých gymnáziách ako profesor, ale aj ako riaditeľ, dosiahol niekoľko funkcií v cirkevnej a rehoľnej správe a pôsobil aj ako knihovník nesmierne bohatej jasovskej kláštornej knižnice.⁷ Publikované dielo Václava Kohouta obsahuje prevažne náboženskú poéziu a príležitostné oslavné kázne a reči. Hodnotnejší charakter má určite príručka všeobecnej geografie *Compendium universae geographiae usibus et commundo humaniores litteras discentium* (Košice, 1840).

Špecifický charakter Kohoutovej tvorby majú rukopisné diela, ktoré sa zaoberajú vývinom rómskeho jazyka. Prvým je *Exercitatio Linguae Zingaricae* (Cvičenie rómskeho jazyka) z roku 1821.⁸ Vo fonde jasovských rukopisov je označený ako Kézirat 27 (Rukopis 27). Rozmery rukopisu sú 13 x 20,5 cm. Rukopis obsahuje okrem obálky šesť nečíslovaných listov. Prvých päť je obojstranne popísaných. Na troch listoch sú údaje písané po šírke. Na ľavej strane sú slovné spojenia v maďarskom jazyku, na pravej strane v rómskom jazyku. Autor využíva priestor aj na krátke konverzačné záznamy, ktoré majú formu tak marginálnej, ako aj medzistĺpcovej poznámky. Táto časť obsahuje 112 výrazov a spojení. Niektoré rómske výrazy nie sú doplnené.

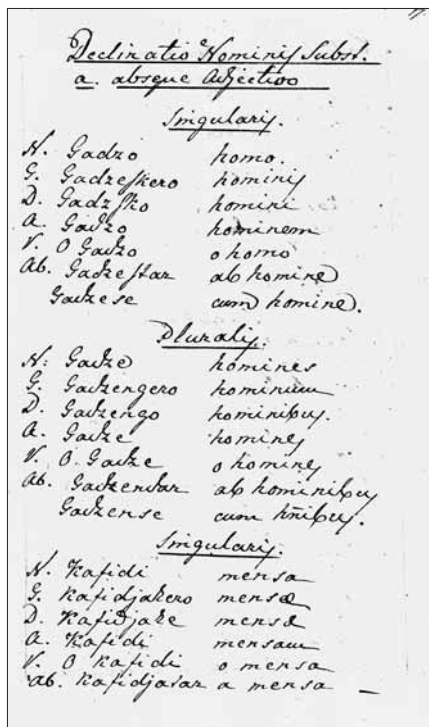
Ďalšie dva listy autor popísal po výške. Posledný, šiesty list je vakát. V tejto časti ide vyslovene o formu slovníka. Mení sa rozloženie jazykov, keď na ľavej strane sú uvedené rómske slová a na pravej strane je maďarská lexika. Každý list obsahuje dva stĺpce v rómskom a dva stĺpce v maďarskom jazyku. Identifikovali sme 209 slov.

⁵ V odbornej a biografickej literatúre sú známe aj iné formy mena. Slovenský biografický slovník, zv. 3, s. 133, uvádza aj podoby Kohaut, Klabanszky a Klabauszky. V lexikóne SZINNEYI, J. Magyar írók élete és munkái, s. 694 – 695, sa vyskytuje forma mena Kohaut, Klabauszky.

⁶ Predpokladáme, že výskum rómskeho jazyka kombinoval aj s výskumom spôsobu života spomínaného etnika.

⁷ Slovenský biografický slovník, ref. 5, s. 132 – 133.

⁸ Ide o zaujímavý údaj, pretože v roku 1821 mal Václav Kohout len okolo 19 rokov. Ďalším zaujímavým aspektom je prsteňová pečať, odtlačená do červeného vosku, ktorá v pečatnom poli obsahuje iniciály WK. Vysokú výpovednú hodnotu má korunka nad iniciálami v pečati, pretože biografické údaje nezaznamenávajú Kohoutov šľachtický pôvod. Pečať však korešponduje s podpisom, ktorý má formu – Venceslai Kohauth Goe[ne]ros[us] Alumni 1821.

Obr. 1 Ukážka skloňovania z diela Pokus o zvládnutie rómskeho jazyka

Prirodzeným pokračovaním prvého uvedeného rukopisu je *Tentamen consiscendae Linguae Zingaricae* (Pokus o zvládnutie rómskeho jazyka). Spomínaný súvis s prvým rukopisom naznačuje aj pôvodná jasovská signatúra – Kézirat 27. Dielo je signované Wen: Kohauth, bez roku a ďalších údajov. Titul obsahuje nasledovné časti:

- Vocabula Zingar : Latin. (Slová rómsko : latinské)
- A. Nomina substantiva; Podstatné mená
- B. Nomina Adjectiva; Prídavné mená;
- C. Nomina Numeralia; Číslovky;
- D. Verba; Slovesá.
- a) Declinatio Nominis Subst. Abque Adjectivo. Singularis. Pluralis.
(Skloňovanie podstatných mien bez prídavného mena. Jednotné číslo);
- b) Declinatio Nominis Subst. Cum Adjectivo. Singularis. Pluralis.
(Skloňovanie podstatných mien s prídavným menom. Jednotné číslo. Množné číslo);
- Declinatio Pronominum. Singularis. Pluralis. (Skloňovanie zámien. Jednotné číslo. Množné číslo.)

- Conjugatio Verbi esse, facere; Imperfectum; Perfectum; Futurum; Infinitivi Praesens (Časovanie slovies – byť a robiť);
- Oratio Dominica (Nedeľná modlitba).⁹

Každá zložka rukopisu je očíslovaná arabskými číslami, červeným atramentom. Nazdávame sa, že zložky boli očíslované dodatočne. Písmo je kurzívové, pravidelné, dobre čitateľné. Autor použil železodubienkový atrament. Rukopis má rozmery 21 x 13,5 cm.

Oba spomínané rukopisy signoval vlastnou rukou Václav Kohout, i keď medzi rukopisom z roku 1821 a mladším rukopisom bez chronologického označenia sú isté rozdiely. Nazdávame sa však, že vyplývajú z prirodzenej vývinovej zmeny, ktorou prechádza rukopis prevažnej väčšiny pisateľov. Ako sme už uviedli, oba zaujímavé jazykovedné dielka zostali v rukopise. Možno by bolo interesantné, keby ich prezentácia, minimálne v digitálnej forme, obohatila aj súčasné výskumy rómskeho jazyka.

Obr. 2 Titulný list rukopisu Lieder Buch

⁹ Ide o modlitbu Otčenáš v latinskom a rómskom jazyku.

Ak sme spomínali obsahovú a typografickú výnimočnosť kláštorných skriptórií, v žiadnom prípade sme nepochybovali o pozoruhodnosti ďalších zachovaných rukopisných materiálov. Ide prevažne o diela alebo zberateľské aktivity osobností. Mnohé z nich sú odbornej verejnosti viac či menej známe, no pozoruhodný počet stále čaká na záujem vedeckých a odborných pracovníkov.

Pomerne vzácne rukopisy v tomto smere obsahuje aj historický fond Lesníckej a drevárskej knižnice pri Technickej univerzite vo Zvolene. K najvýznamnejším patria určite rukopisy Jána Čaploviča. Časť z nich uvádza aj Slovenský biografický slovník.¹⁰ Ďalšie výskumy ukázali, že spomínaná knižnica vlastní aj ďalšie rukopisy uvedeného autora, resp. jednoznačne možno autorstvo dokázať.¹¹

Počas príprav projektov na záchranu a využitie historického knižničného fondu Slovenskej lesníckej a drevárskej knižnice objavili pracovníci uvedenej inštitúcie ďalší rukopis. Ide o zbierku piesní *Lieder Buch*. Dokument neobsahuje žiadnu pôvodnú signatúru. Vložené číslo 55 môže pôsobiť tiež zavádzajúco, nakoľko v uvedenej analýze fondu knižnice figuruje pod číslom 55 úplne iný dokument. Vonkajšie rozmery rukopisu sú 25x13 cm.

Rukopis má formu konvolútu a v jeho rámci sme zaznamenali viaceré formáty. Blok je šitý. Na prednej strane obálky, ktorá je súčasne aj titulným listom, sú stopy dvoch pečatí, značne poškodených, bez výplne poľa. Rukopisné záznamy nie sú dobre čitateľné, i keď najrozsiahlejší obsahuje pravdepodobne meno vlastníka alebo zostavovateľa dokumentu.

Rukopis nesie znaky viacerých pisárskych rúk. Z jazykov sme identifikovali latinčinu a maďarčinu. Typy písma tvoria rukopisný švabach a bežné kurzívové písmo 19. storočia.

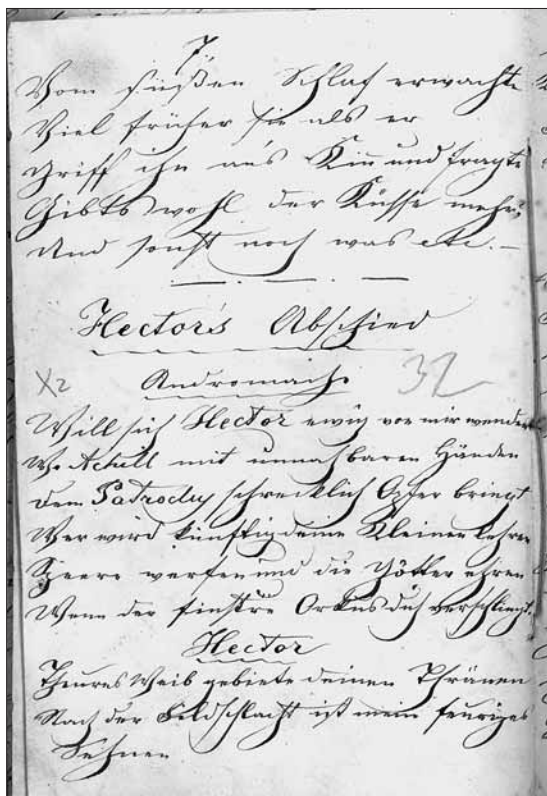
Spevník nemožno datovať do jedného obdobia, nakoľko typy písma, ako aj charakter textov poukazuje nielen na chronologickú nejednotnosť, ale aj na činnosť viacerých autorov. Obdobie vzniku možno ohraničiť 2. polovicou 18. a 1. až 2. polovicou 19. storočia. V Knihe piesní (Spevníku) je vložený zaujímavý text pochádzajúci, resp. datovaný do roku 1839. Ako autor či zapisovateľ je uvedený Theo Muňai (Munyay).¹² Evidentne nepochádza priamo zo spevníka, bol sem až dodatočne zaradený, a je napísaný na papieri, ktorý pravdepodobne obsahuje filigrán papierne z Kokavy nad Rimavicou. Nie je možné zodpovedne konštatovať, či v tomto prípade ide o verše, rozlúčkový text alebo o slová piesne. Názov je „*An Louisiens Graben*“ („Na Lujzinom hrobe“).

Pokúsili sme sa identifikovať aj ďalšie zachované zlomky filigránov. Ide však o nepatrné časti, bez reálnej možnosti pozitívneho a jednoznačného určenia.

¹⁰ Slovenský biografický slovník, zv. 1, s. 404 – 405.

¹¹ KUKA, P. – NAGY, I. Historický fond Slovenskej lesníckej a drevárskej knižnice pri Technickej univerzite vo Zvolene, s. 4.

¹² Písmo textu je identické s uvedeným podpisom. Musíme však konštatovať, že text je písaný rukopisným švabachom, kým na podpis autor použil bežné kurzívové písmo.

Obr. 3 Úvod piesne Hektorova rozlúčka

Celkový počet strán Spevníka je 107, z toho 102 zviazaných. Do rozsahu sme zaradili aj vyššie spomenuté 4 osobitné listy, ako aj titulný list (predná časť obalu).

Fyzický stav rukopisu nebol v čase objavu a prvotnej analýzy dobrý. Niektoré strany boli uvoľnené, iné úplne vypadávali. Jednotlivé listy vyžadovali očistu, v mnohých prípadoch aj dolievanie. Textová časť však bola pravdepodobne takmer úplne zachovaná. *Lieder Buch* prešiel procesom komplexnej očisty a reparácie v Odboře reštaurovania a konzervovania dokumentov Slovenskej národnej knižnice v Martine. V súčasnosti je vo veľmi dobrom stave a je uložený v ochrannom obale, pripravený vydať ďalšie informácie odborníkom z oblasti knižnej kultúry.

Obsahová i formálna stránka Spevníka je rozmanitá. Okrem textov, ktoré tvoria celkom určite harmonickú jednotu s hudobnými skladbami, sú v rukopise zahrnuté aj poučné a filozofické texty. Autori hľadali súvis a rozdiely medzi pojmami šťastie, pýcha, bohatstvo a ďalšími. Texty v nemeckom jazyku sú pomerne strohé, ale jednoznačné. V maďarčine písané texty obsahujú viac emocionálnosti a vyznieva z nich z nich láska, túžba, ale aj nespútanosť a vnútorná sila. Charakter textu pravdepodobne súvisí s obdobím boja maďarského národa za politické vyrovnanie s Rakúskom. Považujeme za absolútne nevyhnutné, aby sa v budúcnosti

odborníci venovali spomínanému textu a detailne analyzovali jeho obsahovú, jazykovú a literárnu formu.

Na záver by sme sa radi vrátili k zberateľovi, resp. vlastníkovi rukopisu. Stav písacej látky a vlastnosti použitého železodubienkového atramentu spôsobili evidentné poškodenie záznamu, ktorý obsahuje túto informáciu. Text sme sa pokúsili identifikovať pomocou moderných počítačových programov. Dosiahli sme síce isté relatívne vylepšenie záznamu, ale uvedený stav nepostačil na jeho definitívne rozlúštenie.

Nazdávame sa, že rukopis by mohol súvisieť s ďalšími zachovanými rukopismi, pochádzajúcimi z osobnej zbierky Jána Čaploviča.¹³ Súvislosť nachádzame aj v orientácii tejto osobnosti na komponovanie hudobných skladieb, ktoré podľa uvedených prameňov vznikli predovšetkým počas Čaplovičovho pôsobenia v Banskej Bystrici.

Tri rukopisné diela, ktoré sú predmetom našej krátkej analýzy dokazujú, že v minulosti vzniklo v našom geografickom priestore množstvo zaujímavých prác. Aj keď z neznámych alebo celkom prozaických dôvodov¹⁴ zostali tieto diela v rukopise, nepochybujeme, že tak v čase svojho vzniku, ako aj v súčasnom období retrospektívneho vyhľadávania informácií o vývoji slovenskej knižnej kultúry, mali a majú svoj nenahraditeľný význam.

---

¹³ Ján Čaplovič (1780 – 1847) pôsobil ako etnograf, publicista a advokát. Bol aktívnym autorom kníh a množstva článkov. Podľa Slovenského biografického slovníka, ref. 10, s. 404, napísal viac ako 30 kníh a 400 článkov.

¹⁴ Nezáujem vydavateľov, nedostatok finančných prostriedkov autorov, ako aj iných, dnes len ťažko analyzovaných príčin.

Zoznam bibliografických odkazov

KOHOUT, Václav. *Exercitatio Linguae Zingaricae*. 1821. Rukopis.

KOHOUT, Václav. *Tentamen condiscendae Linguae Zingaricae*. Rukopis.

KUKA, Pavol – NAGY, Imrich. *Historický fond Slovenskej lesníckej a drevárskej knižnice pri Technickej univerzite vo Zvolene*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2000. 288 s.

Lieder Buch. Rukopis.

Slovenský biografický slovník. Zv. 1. A–D. Martin : Matica slovenská, 1986. 539 s.

Slovenský biografický slovník. Zv. 3. K–L. Martin : Matica slovenská, 1989. 447 s.

SZINNEYI, József. *Magyar írók élete és munkái*. 6. Köt. Budapest : Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1980 – 1981. 1456 s.

Three Remarkable 19th century Manuscripts Retained in Historical Libraries

Peter Sabov

A relatively large number of remarkable manuscript works can be found in Slovak libraries. Despite their high quality contents or a famous author, many of them are unavailable in printed form. The article covers three manuscripts. Two of them come from a large library of premonstrates in Jasov. These are the works by the premonstrate Václav Kohout *Exercitatio Linguae Zingaricae* and *Tentamen condiscendae Linguae Zingaricae* covering the vocabulary and grammar of the Roma language. The third manuscript *Lieder Buch* is preserved in the holdings of the Slovak Library of Forestry and Wood Sciences at the Technical University in Zvolen. This is a fine collection of songs deserving a thorough analysis in future.

Súčasný stav a výskum šľachtických knižníc na Slovensku

Michaela Sibyllová

V dejinách knižníc majú šľachtické knižnice medzi súkromnými knižnicami najväčšie zastúpenie. Vďaka materiálnemu zabezpečeniu šľachty a zásade nedeliteľnosti rodového majetku prežili svojich zakladateľov a mohli sa rozvíjať počas ďalších generácií. V 18. storočí bola knižnica nevyhnutnou súčasťou takmer každého šľachtického sídla, dokreslovala spoločenský status vlastníka. Šľachtické knižnice neboli však len výsledkom bezúčelného zberateľstva kníh, odzrkadľujú sa v nich aj profesionálne, jazykové i osobné záujmy majiteľa. V ich rozsiahlych fondoch môžeme nájsť skryté aj časti iných súkromných či inštitucionálnych knižníc. Pre súčasné knihovedné výskumy sa tak otvárajú nové perspektívy na výskum.

Aký je súčasný stav šľachtických knižníc na Slovensku?

Ak chceme poznať súčasný stav šľachtických knižníc, nemáme veľa možností. Na Slovensku neexistuje inštitúcia, ktorá by sa venovala tomuto typu knižníc, absentuje aj akákoľvek evidencia. Dôsledkom spoločensko-politických udalostí je, že zoštátnené torzá fondov šľachtických knižníc sú v správe rôznych kultúrnych inštitúcií, skryté v depozitoch zostávajú mimo odborného záujmu knihovníkov.

Na súčasnom stave a úrovni výskumu šľachtických knižníc sa negatívne podpísali udalosti, ktoré postihli tieto knižnice počas, a hlavne po skončení 2. svetovej vojny. Vtedy utrpeli šľachtické knižnice a ich fondy vážne škody. Ich majitelia v strachu pred blížiacim sa ruským frontom nechali svoje šľachtické sídla opustené. Tie sa potom spolu s knižnicami stali cieľom ničenia a vykrádania nielen vojskom, ale aj miestnym obyvateľstvom. Podľa údajov z roku 1947 bolo takýmto spôsobom zničených alebo poškodených 450 šľachtických sídiel a 220 knižníc a archívov.¹ Dnešný neprehľadný stav šľachtických knižníc je výsledkom aj zvozových akcií Národnej kultúrnej komisie prebiehajúcich v 40. – 50. rokoch 20. storočia, teda v rámci zoštátnovania šľachtických majetkov. V snahe o záchranu pred rozkradnutím sa skonfiškované šľachtické knižnice presúvali zo svojich pôvodných miest do depozitov a po istom čase sa prideľovali do správy rôznych kultúrnych inštitú-

¹ OROSOVÁ, M. Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946–1951, s. 27 – 28.

cií. Vtedy došlo k narušeniu celistvosti fondov, čo spôsobilo, že niektoré šľachtické knižnice vo svojej pôvodnej skladbe úplne zanikli.

Dnes, s postupne rastúcou pozornosťou venovanou šľachtickým knižnicám, zlepšuje sa situácia aj v tejto oblasti, i keď veľmi pozvoľna a nekoordinovane.

Komplexne sa súčasnému stavu zachovaných historických knižníc na Slovensku venuje odborná publikácia Petra Sabova – *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. V prvom zväzku spolu s cirkevnými, spolkovými, školskými a osobnými knižnicami eviduje aj päť šľachtických knižníc – oponickú knižnicu,² zaiovskú knižnicu z Uhrovca,³ šeneiovskú knižnicu z Bielu,⁴ knižnicu Mikuláša Forgáča⁵ a knižnicu Andrášiovcov v kaštieli Betliar.⁶ Okrem histórie knižnice, súčasného rozsahu a skladby fondu, informuje aj o súčasnom vlastníkovi alebo správcovi, o domácej aj zahraničnej literatúre o knižnici, o podmienkach využívania fondu, o zachovaných historických a súčasných katalógoch. Podobnú štruktúru má aj viacväzková príručka historických knižníc s prevažne nemeckým knižným fondom v nemecky nehovoriacej Európe – *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Táto príručka zachytáva súčasný stav aj troch šľachtických knižníc – knižnice šľachtického rodu Horvát-Stančič v Strážkach,⁷ zámockej knižnice Keglevičovcov v Topolčiankach⁸ a knižnice šľachtickej rodiny Ostrolúckych.⁹

² Založená okolo roku 1774 grófom Antonom Jurajom Aponim vo Viedni, súčasný rozsah fondu 7 507 titulov v 15 042 zväzkoch kníh 16. – 20. storočia. Vlastníkom knižnice je SNK v Martine, fond je uložený v depozite kaštiela v Diviakoch, časť fondu (2 000 zv.) slúži ako múzejný exponát v kaštieli v Oponiciach. K dispozícii sú súčasne aj historické katalógy a pripravuje sa elektronický katalóg.

³ O vzniku a vývoji tejto knižnice nemáme nateraz bližšie informácie. Predpokladá sa, že vznikla už v období reformácie. Jej vlastníkom je SNK v Martine, fond s celkovým počtom 22 454 zväzkov kníh z 15. – 19. storočia je uložený v depozite kaštiela v Diviakoch. Obsahuje veľa slovacík. Existujú historické aj súčasné katalógy, pripravuje sa elektronický katalóg.

⁴ Na budovaní knižnice na území bývalej Zemplínskej župy sa podieľali barón Pavol a Karol Šenei. Dobový katalóg sa nezachoval. Z predpokladaných 1 600 zväzkov bolo doteraz identifikovaných 459 zv. kníh 17. – 19. storočia, ktoré sú vo vlastníctve SNK v Martine. K dispozícii je súčasný zväzkový katalóg.

⁵ Knižnica grófa Mikuláša Forgáča (1731– 1795) patrí ku skonfiškoványm knižnicám, ktorých fond utrpel počas zvozočných akcií. Dnes sa nachádza rozptýlený vo fonde SNK v Martine a výsledkom jeho rekonštrukcie je objavenie 328 titulov v 707 zväzkoch kníh z 15. – 18. storočia. Zachovali sa dva rukopisné katalógy (jeden obsahuje až 1496 zv.), ktoré sú predpokladom úplnej rekonštrukcie fondu. Plánuje sa elektronický katalóg zachovaného fondu.

⁶ Zakladateľom knižnice bol Leopold Andráši. Ním založená knižnica má dnes zachovaných 14 164 zväzkov kníh a časopisov, ktoré sú v správe Múzea Betliar. Je jedinou šľachtickou knižnicou na Slovensku, ktorej fond zostal na svojom pôvodnom mieste s nádherným dobovým interiérom a nábytkom, vyhotoveným špeciálne pre túto knižnicu. Historické katalógy sa nezachovali, súčasné katalógy sú neúplné.

⁷ ONDREJČEKOVÁ, Z. Historická knižnica kaštieľ Strážky. – Na jej vybudovaní do súčasného stavu 7 759 zväzkov kníh sa od 16. storočia podieľali členovia rodín Horváth-Stančič, Sirmai a Medňanský. Knižnica zostala do dnešných čias na zámku v Strážkach a je v správe Národnej galérie v Bratislave.

O objavení či zachovaní a stave niektorých šľachtických knižníc sa dozvedáme aj sporadicky z článkov v odborných knihovníckych, ale aj v historických časopisoch a zborníkoch. V zborníku z konferencie o významnom uhorskom šľachtickom rode Pálfióvcov bol odborne analyzovaný fond ich knižnice, kedysi uložený na hrade Červený Kameň.¹⁰

K najnovším patria informácie o existencii doteraz neznámych knižníc – knižnice šľachtickej rodiny Sizzo Noris z Adamovských Kochanoviec¹¹ a šľachtickej knižnice z kaštiela v Horných Semerovciach.¹²

Skutočnosť, že dnes poznáme aktuálny stav len niekoľkých v minulosti tak rozšírených šľachtických knižníc, bolo spôsobené hlavne nevhodným spôsobom a metodikou ochrany týchto knižníc v 40. – 50. rokoch 20. storočia.

Koľko šľachtických knižníc existovalo na území Slovenska?

Odpoveď na túto otázku sa hľadá veľmi ťažko. Neprehľadnosť dnešnej situácie spôsobili už vyššie spomínané dôvody, ktoré v podstatnej miere determinovali výskum a súčasný stav šľachtických knižníc na Slovensku.

Dôležitým prameňom na zmapovanie počtu šľachtických knižníc na Slovensku sú historické štatistiky. Situáciu v uhorskom knihovníctve v 2. polovici 19. storočia zachytáva štatistika uhorských knižníc, ktorú vydal Krajinský štatistický úrad v Budapešti v roku 1886.¹³ V rámci tejto štatistiky netvorila šľachtické knižnice samostatnú skupinu, sú zaradené do skupiny súkromných knižníc, ktorých eviduje 964. Podľa tejto štatistiky bolo v roku 1885 na území Slovenska minimálne 45 šľachtických knižníc.¹⁴ Musíme brať do úvahy skutočnosť, že nie všetky šľachtické

⁸ PODHORNÝ, J. Zámocká knižnica Topolčianky. – O jej vzniku sa zaslúžil gróf Ján Keglevič (1786 – 1856), ktorý sa v roku 1825 usadil v Topolčiankach, kam si z Viedne priniesol aj svoju knižnicu. Kúpou celého kaštiela získal knižnicu v roku 1890 arcivojvoda Jozef August Habsburský, ktorý ju aktívne dopĺňal a nechal skatalogizovať. Jej fond s 7 500 zväzkami tvoria hlavne knihy z 19. – 20. storočia. Uložená je na svojom pôvodnom mieste, na zámku v Topolčiankach.

⁹ ŠORECOVÁ, M. Knižnica rodiny Ostrolúckych. – O vzniku a histórii šľachtickej knižnice Ostrolúckych z Ostrej Lúky nemáme ešte dostatok informácií. Fond je od roku 1980 uložený na renesančnom zámku v Sielnici. Jej súčasný stav je 5 876 zväzkov kníh z 18. – 19. storočia. Dva zachované rukopisné katalógy čakajú ešte na analýzu. Knižnicu spravuje Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, ktorému ju daroval Gejza Ostrolúcky v roku 1949.

¹⁰ KUJOVIČOVÁ, M. Šľachtická knižnica Pálfióvcov na hrade Červený Kameň.

¹¹ KRIŠTOFOVÁ, A. Knižnica šľachtickej rodiny Sizzo Noris z Adamovských Kochanoviec.

¹² SAKTOROVÁ, H. Príspevok k poznaniu knižnice aristokratickej rodiny Stainlein-Saalenstein v Horných Semerovciach.

¹³ GYÖRGY, A. Magyarországi köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.

¹⁴ Sú to knižnice zemanov, barónov a grófov s celkovým rozsahom fondov 243 595 zväzkov kníh.

knižnice z územia Slovenska sa do štatistiky zapojili¹⁵ a niektoré už neexistovali, alebo ešte nevznikli. Tiež nesmieme zabudnúť, že významná časť knižných zbierok z územia Slovenska sa ešte pred zostavením tejto štatistiky dostala do Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti. Zo šľachtických knižníc to bola knižnica palatína Juraja Turzu (1567 – 1616) z Bytče i knižnica palatína Františka Révaiho (? – 1657) zo Sklabinského hradu. Jednou z najväčších súkromných knižníc darovaných do Országos Széchényi Könyvtár je šľachtická knižnica Ilesházióvcov z Dubnice nad Váhom s 8 000 zväzkami kníh.

Ako veľké knižnice definuje štatistika knižnice s fondom nad 10 000 zväzkov, čo v prípade šľachtických knižníc spĺňa až osem knižníc – knižnica Aponióvcov v Oponiciach, zaiovská knižnica v Uhrovci, knižnica grófyky Heleny Hadikovej-Barkóciovej, baróna Š. Rakovského v Bratislave, knižnica Andrášióvcov na Betliari, knižnice grófov A. Stáraia v Michalovciach a Š. Esterháziho v Bratislave. Do siete školských knižníc prešla s počtom zväzkov 14 496 šľachtická knižnica Jána Sirmaia, ktorý v roku 1835 deponoval rodinnú knižnicu do knižnice evanjelického kolégia v Prešove.

Prehľad 45 šľachtických knižníc z územia Slovenska evidovaných v spomínanej historickej štatistike uhorských knižníc prináša tabuľka v závere príspevku. Obsahuje aj údaj o pôvodnom mieste uloženia knižnice a o rozsahu fondu. Zo všetkých v tabuľke uvedených knižníc bolo doteraz odborne spracovaných len sedem šľachtických: knižnica Aponióvcov z Oponíc, Keglevičovcov v Topolčiankach, Pálfióvcov na hrade Červený Kameň, Andrášióvcov v Betliari, Medňanských v Strážkach a Vilčekovcov v Horných Semerovciach. Ostatné stále čakajú na výskum, niektoré aj na objavenie.

I keď počet šľachtických knižníc na území Slovenska, ako ho uvádza štatistika z roku 1886, nezodpovedá reálnemu stavu, pre nás je veľkým prínosom, že uvádza aj doteraz neznáme šľachtické knižnice, čo dáva nové možnosti výskumu.

Výskum šľachtických knižníc na Slovensku

Napriek tomu, že existencia šľachtických knižníc na Slovensku má už dlhú a bohatú tradíciu, výskumu tohto typu knižníc sa doteraz venovala len malá pozornosť. Príčiny tohto stavu spôsobujú hlavne nasledujúce skutočnosti:

- rozptýlenosť pôvodného fondu šľachtickej knižnice, dôsledkom čoho figurujú torzá knižnice vo viacerých inštitúciách. Bola narušená kontinuita vývoja knižnice, jej fond bol násilne rozdelený na časti, pričom

¹⁵ Predmetom štatistiky boli len veľké a stredne veľké knižnice Uhorska, údaje sa o nich získavali formou dotazníka. Dotazník zisťoval informácie o roku založenia knižnice, o jej rozsahu, obsahovom a jazykovom zložení fondu, finančných výdavkoch knižnice, o počte vzácnych tlačí, rukopisov, máp, glóbusov i medirytín. Dotazník bol rozposlaný 5 680 respondentom, z ktorých zareagovala len asi polovica.

došlo k jeho splynutiu s fondmi iných knižníc, čo môžeme vnímať aj ako zánik knižnice ako celku,

- absencia evidencie kompletného fondu, či nedostatočný spôsob evidencie častí knižnej zbierky,
- rôznorodé podmienky prístupnosti fondov, ktoré sú následkom rozptýlenosti pôvodného fondu na časti a sú v kompetenciách spravujúcich inštitúcií,
- odborné spracovanie, uloženie a ochrana knižných zbierok nie sú na rovnakej úrovni. Zodpovednosť za ne sa triešti medzi viacerých správcov.

Výskum šľachtických knižníc na Slovensku prebiehajúci od 50. rokov 20. storočia sa sústredil hlavne na tie fondy, ktoré mali zabezpečené základné podmienky na výskum: zachovanie fondu ako celku, prístup k fondu a zachovanie dobových katalógov, umožňujúcich porovnanie pôvodného stavu so súčasným. Keďže na Slovensku takéto podmienky výskumu boli splnené len pri malom počte šľachtických knižníc, výskum v tejto oblasti napredoval veľmi pomaly. Spomaľovala ho aj vtedajšia politická ideológia, ktorá tieto knižnice vnímala ako produkt niekdajšej vládnucej vrstvy spoločnosti a ich fondy ako nezaujímavé pre poznávanie slovenskej národnej minulosti.

Novodobý výskum šľachtických knižníc na Slovensku sa začal v 50. rokoch 20. storočia a dlho sa sústreďoval len na nižšie uvedené knižnice. Historik Vševlad Jozef Gajdoš sa venoval výskumu a spracovaniu knižnice grófov Zaiovcov z Uhrovci¹⁶ a aponiovskej knižnice v Oponiciach.¹⁷ Tieto knižnice sa dostali do správy SNK v Martine, zamestnanci ktorej fondy konzervovali a analyzovali z viacerých hľadísk (jazykového, obsahového, chronologického a posesorského).¹⁸ Šľachtická knižnica Andrášiovcov v kaštieli Betliar bola cieľom výskumu Tibora Györgyho¹⁹ a Alžbety Güntherovej-Mayerovej.²⁰ Tieto knižnice patrili elitným šľachtickým rodom v Uhorsku a zachovali sa ako uzavreté knižničné celky, ktoré zostali na svojom pôvodnom mieste a neboli natoľko zničené vojnovým aj povojnovým pustošením, ako ostatné šľachtické knižnice na Slovensku. Straty na fondoch týchto knižníc spôsobili ešte samotní jej majitelia, ktorí rozpredávali knihy na aukciách (knižnica Aponiovcov), alebo tieto straty vznikli častým sťahovaním fondov (knižnica Zaiovcov). Výskumy týchto knižníc vychádzali hlavne z analýzy zachovaných fondov porovnávanej so stavom v dobových katalógoch alebo v historických

¹⁶ GAJDOŠ, V. J. Niekoľko exlibrisov zo Zayovskej knižnice; GAJDOŠ, V. J. Zayovská knižnica v Uhrovci.

¹⁷ GAJDOŠ, V. J. Z minulosti Apponyovskej knižnice; GAJDOŠ, V. J. Oponická knižnica; GAJDOŠ, V. J. Katalógy apponyovskej knižnice v Oponiciach; GAJDOŠ, V. J. Verejná národná knižnica : Knižnica grófa Apponyiho v Bratislave v 19. storočí.

¹⁸ SABOV, P. Analýza súčasného stavu historických knižníc z Uhrovca a Oponíc.

¹⁹ GYÖRGY, T. Historická knižnica kaštiela v Betliari.

²⁰ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, A. Kaštielna knižnica v Betliari.

štatistikách. Prieskumy v archívoch týchto rodov, ktoré by poodhalili vplyv profesionálnych, jazykových i osobných záujmov majiteľov na fond knižnice, neboli ešte zrealizované.

V najnovšej literatúre o šľachtických knižniciach sa konečne začali objavovať aj iné, doteraz nespracované šľachtické knižnice, ako knižnica turčianskeho župana Františka Révaia (? – 1657), kedysi uložená na Sklabinskom hrade,²¹ renesančná knižnica palatína Juraja Turzu²² pôvodne uložená na zámku v Bytči a rodová knižnica bohatého šľachtického rodu Iľešháziovcov z Dubnice nad Váhom, ktorú jej posledný majiteľ daroval aj so siedmymi rukopisnými katalógmi Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti.²³

Velkým prínosom najnovších výskumov je, že sa čoraz viac zameriavajú aj na menej známe a rozsahom menšie šľachtické knižnice, ktoré sa po skonfiškovaní dostali do správy rôznych kultúrnych inštitúcií. V súčasnosti prebiehajú výskumy historických knižníc vo fonde SNK v Martine, pri ktorých boli objavené časti skonfiškovaných šľachtických knižníc.²⁴ Novoobjavená knižnica Mikuláša Forgáča (1731– 1795) vo fondoch SNK v Martine sa dočkala kompletného spracovania v diplomovej práci Miriam Poriezovej.²⁵

Výskum šľachtických knižníc na Slovensku vnímame ako spontánny a nekoordinovaný. Podieľajú sa na ňom knihovníci zaoberajúci sa dejinami knižnej kultúry, ale aj odborníci z iných vedných odborov – dejín, archívnictva. Takýto multidisciplinárny prístup k výskumu je nevyhnutný, pomáha odhaliť všetky faktory, ktoré vplývali na vznik a vývoj šľachtických knižníc a ich fondov. Rovnako pozitívne je, že jeden odborník postupne spracováva dejiny jednej, ním vybranej šľachtickej knižnice a výsledky výskumov postupne zverejňuje. Medzi výskumami dominujú čiastkové výskumy pred komplexnými, ktoré sa realizujú väčšinou formou diplomových a dizertačných prác. Výsledky výskumov prezentované na odborných podujatiach bývajú publikované v rôznych odborných časopisoch a zborníkoch, čo spôsobuje neprehľadnosť a ich ťažšiu dostupnosť.

Šľachtické knižnice neboli doteraz hlavným predmetom žiadneho odborného podujatia na Slovensku, s výnimkou medzinárodnej putovnej výstavy „Modrá krv, tlačiarenská čerň“, kde Slovensko reprezentovali knižnice štyroch vý-

²¹ FEDERMAYER, F – KUŠNIRÁKOVÁ, I. Súpis kníh z knižnice turčianskeho župana Františka Révaia z roku 1651.

²² SAKTOROVÁ, H. Knižnica palatína Juraja Turzu, 2000; SAKTOROVÁ, H. Knižnica palatína Juraja Turzu, 1982; SAKTOROVÁ, H. Turzovské tlače v Jagelonskej knižnici v Krakove.

²³ FRIMMOVÁ, E. Vzťah Iľešháziovcov ku knižnej kultúre.

²⁴ Nateraz bolo identifikovaných 328 titulov v 707 zväzkoch z knižnice Mikuláša Forgáča (1731 – 1759) a 459 zväzkov z predpokladaných 1600 zväzkov šeneiovskej knižnice z Bielu.

²⁵ PORIEZOVÁ, M. Knižnica Mikuláša Forgáča.

znamných uhorských rodov – Révai, Turzo, Ilešházi a Pálfi.²⁶ Už dlhší čas si príspevky o šľachtických knižniciach nachádzajú svoje miesto aj na každoročne organizovanom odbornom seminári dejín knižnej kultúry na Slovensku. Musia sa však podriaďiť meniacim sa témam, určeným regionálnym princípom. Posledný seminár bol venovaný dejinám knižnej kultúry Liptova a jeden z príspevkov sa týkal aj knižníc šľachtických rodín z Liptova.²⁷

Nevytvára sa vhodný priestor, ktorý by podporoval objavovanie dávno zabudnutých šľachtických knižníc a informoval o vzniku, vývoji a obsahu ich fondov. Príspevky o šľachtických knižniciach sa preto vyskytujú na odborných knihovníckych, ale aj historikmi organizovaných podujatiach na rôzne témy. V poslednom období to bola napríklad medzinárodná vedecká konferencia o švajčiarskej knihe a jej stredoeurópskom svete „Orbis Helveticorum“, na ktorej odzneli príspevky o zastúpení helvetík v šľachtickej knižnici rodu Pálfi, palatína Juraja Turzu a Melchiora Krupeka.²⁸ Ďalším podujatím, do ktorého prenikli aj príspevky o šľachtických knižniciach, bola medzinárodná vedecká konferencia s názvom „Mestá a šľachta, mešťania a šľachtici“, kde boli prezentované príspevky dokumentujúce kultúrny a spoločenský význam knižných zbierok v šľachtických rodinách. Konkrétne o objavení s pomocou zachovaných exlibrisov doteraz neznámej knižnice aristokratickej rodiny Steinlein Saalenstein v Horných Semerovciach,²⁹ o zastúpení zachovaných tlačí 16. storočia vo fonde aponiovskej knižnice v Oponiciach³⁰ a o knižnici Révaiovcov ako časti ich šľachtického dvora, centra vzdelanosti Turca.³¹

Naša sonda do stavu šľachtických knižníc na území Slovenska na konci 19. storočia jasne poukazuje na fakt, že ani súčasný stav, ani výskum šľachtických knižníc nie je ideálny. Poznajú skutočnosti, ktoré to determinovali, mali by sme sa snažiť túto situáciu postupne zlepšovať. Pomôcť by nám v tom mohli aj samostatné odborné podujatia venované šľachtickým knižniciam.

²⁶ Táto výstava bola inštalovaná od jesene 2005 do jesene 2007 v 5 mestách: v Záhrebe, Budapešti a Burg Forchtensteine, na Slovensku v roku 2006 v Bratislave a v Martine. Okrem šľachtických knižníc z územia Slovenska sa na nej predstavili knižnice z Rakúska, Maďarska a Chorvátska. Výstava je dôkazom spoločnej minulosti týchto stredoeurópskych štátov a prispela k poznávaniu vzácneho knižného dedičstva reprezentovaného knižnými zbierkami významných šľachtických rodov (okrem už spomínaných – Zrínsky, Frankopan, Bánfi, Baťán, Nádašdy, Esterházi a Valvasor). Podrobné údaje o osudoch knižníc týchto rodov môžeme nájsť v reprezentatívnom katalógu výstavy – Modrá krv, tlačiarenská čerň : Šľachtické knižnice 1500 – 1700.

²⁷ SAKTOROVÁ, H. Torzá súkromných knižníc liptovskej proveniencie.

²⁸ Zborník z konferencie konanej v apríli 2007 ešte nevyšiel tlačou, autorkami príspevkov sú M. Sibyllová, H. Saktorová a K. Komorová.

²⁹ SAKTOROVÁ, ref. 12.

³⁰ FÁBRYOVÁ, L. Apponiovci a ich knižnica v Oponiciach.

³¹ KOMOROVÁ, K. Šľachtický dvor Révaiovcov ako centrum vzdelanosti Turca.

Tabuľka Šľachtické knižnice na území Slovenska podľa štatistiky uhorských knižníc z r. 1886 zoradené podľa veľkosti fondu

	Meno šľachtica	Miesto knižnice	Počet titulov	Počet zväzkov
1	Aponi, Anton Juraj – gróf	Oponice		26 000
2	Zai, Albert – gróf	Uhrovec		20 500
3	Hadik-Barkóci, Helena – grófka	Pavlovce nad Uhom	12 000	18 000
4	Kazinci, Artúr	Bracovce	5 500	13 000
5	Rakovský, Štefan – barón	Bratislava		12 000
6	Andráši, Emanuel – gróf	Betliar		11 251
7	Esterházi, Štefan – gróf	Bratislava		10 000
8	Stárai, Anton – gróf	Michalovce		10 000
9	Károlyi, Alojz – gróf	Palárikovo	3 578	9 467
10	Keglevič, Alojz – gróf	Topoľčianky		8 517
11	Medňanský, Eduard – barón	Strážky		6 411
12	Andráši, Aladár – gróf	Humenné	3 804	6 020
13	Majláth, Juraj – gróf	Zavar		6 000
14	Medňanský, Dioný – barón	Rakovice		5 610
15	Vilček – rod	Horné Semerovce		5 500
16	Migazzi, Viliam – gróf	Zlaté Moravce		5 000
17	Lónai – rod	Drahňov		5 000
18	Ziči, Rudolf – gróf	Haniska		4 850
19	Pálfi, Štefan – gróf	Červený Kameň	1 807	4 618
20	Forgáč, Anton – gróf	Modrý Kameň	1 886	4 365
21	Radvanský, Ján – barón	Radvaň		4 000
22	Mariáši, František	Markušovce	1 500	4 000
23	Berzevici, Egid	Veľká Lomnica	1 680	3 612
24	Andráši, Július – gróf	Trebišov	1 693	3 152
25	Príleský, Tadeáš	Bratislava		3 000
26	Skrbenský, Filip – barón	Lednické Rovne	1 018	2 933
27	Zamaróci, Štefan	Zamarovce		2 830
28	Berzevici – Barcai, Ilona	Košice – Barca	1 249	2 765
29	Rakovský, Ivan	Rakov	971	2 570
30	Bodó, Leopold	Slepčany		2 500
31	Aponi, Albert – gróf	Bratislava		2 350
32	Majtényi, Ladislav – barón	Lesenice	1 405	2 344
33	Odescalchi, Artúr – gróf	Skýcov		2 000
34	Vietoris, Nepomuk Ján	Horovce		2 000
35	Ordódy, Štefan	Markovec	1 950	1 950
36	Dravecký – rod	Vinné		1 600
37	Thaly, Koloman	Bratislava		1 500
38	Koburg-Gotha, Filip – gróf	Sv. Anton	804	1 378
39	Sontág, Baltazár	Dobšiná	458	1 060
40	Bánó, Jozef	Ostrovany		1 000
41	Schmiedegg, Ján – gróf	Mnešice		800
42	Kostoláni, Ladislav	Zemianske Kostolány	550	782
43	Bodon, Abrahám	Gemerské Michalovce	443	562
44	Breunner, August – gróf	Želiezovce		500
45	Trstánský, Alojz	Malé Stankovce		300
		spolu		243 595

Zoznam bibliografických odkazov

- BÁLENT, Boris. Historické knižné fondy na Slovensku. In *Knižnica*, 1955, č. 7, s. 15 – 19.
- BÁNSKY, Jozef. *Na okraj zvozu a triedenia kláštorných knižníc na Slovensku : separátny od tlačok článku z časopisu Knižnica z roku 1953*. Martin : Matica Slovenská, 1956. 8 s.
- ČAPLOVIČOVÁ, Kristína. Uhorská šľachta v 18. storočí. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 2, s. 295 – 311.
- FÁBRYOVÁ, Lívia. Apponiovci a ich knižnica v Oponiciach. In *Forum Historiae* [online]. 2/2008. [cit. 2009-06-20]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/fabryova.pdf> ISSN 1337-6861.
- FEDERMAYER, Frederik – KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Súpis kníh z knižnice turčianskeho župana Františka Révaia z roku 1651. In *Kniha '97 – 98*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 333 – 342.
- FRIMMOVÁ, Eva. Vzťah Ilešháziouvcov ku knižnej kultúre. In *Kniha 2001 – 2002*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 415 – 428.
- FRIMMOVÁ, Eva. Pálfiovská knižnica. In *Modrá krv, tlačiarenská čerň : Šľachtické knižnice 1500 – 1700*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2006, s. 129 – 132.
- GAJDOŠ, Vsevlad Jozef. Katalógy apponyovskej knižnice v Oponiciach. In *Z minulosti knihy na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1959, s. 211 – 216.
- GAJDOŠ, Vsevlad Jozef. Niekoľko exlibrisov zo Zayovskej knižnice. In *Cirkevné listy*, 1964, roč. 77, s. 166 – 173.
- GAJDOŠ, Vsevlad Jozef. *Oponická knižnica*. Martin : Matica slovenská, 1971. 435 s.
- GAJDOŠ, Vsevlad Jozef. Verejná národná knižnica : Knižnica grófa Apponyiho v Bratislave v 19. storočí. In *Knižnica*, 1958, roč. 10, s. 163 – 169.
- GAJDOŠ, Vsevlad Jozef. Zayovská knižnica v Uhrovci. In *Knižničný zborník*. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 94 – 117.

- GAJDOŠ, Vševlad Jozef. Z minulosti Apponyovskej knižnice. In *Vlastivedný časopis*, 1965, roč. 14, s. 17 – 19.
- GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta. Kaštielna knižnica v Betliari. In *Knižnice na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1954, s. 185 – 186.
- GYÖRGY, Aladár. *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Budapest : Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, 1886. 610 s.
- GYÖRGY, Tibor. Historická knižnica kaštieľa v Betliari. In *Teória a výskum knihovníctva a bibliografie : Historické knižničné fondy na Slovensku 40*. Martin : Matica slovenská, 1988, s. 136 – 139.
- KLIMEKOVÁ, Agáta. Historická knižnica múzea Betliar. In *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2001, s. 106 – 112.
- KOMOROVÁ, Klára. *Modrá krv, tlačiarenská čerň : šľachtické knižnice 1500 – 1700 : medzinárodná putovná výstava* Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. 192 s. ISBN 80-89023-274.
- KOMOROVÁ, Klára – SAKTOROVÁ, Helena. Orbis Helveticorum. In *Knižnica*, 2007, roč. 8, č. 11 – 12, s. 69 – 70.
- KOMOROVÁ, Klára. Šľachtický dvor Révaiovcov ako centrum vzdelanosti Turza. In *Forum Historiae* [online]. 2/2008. [cit. 2009-06-20]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/komorova.pdf> ISSN 1337-6861.
- KRIŠTOFOVÁ, Alica. Knižnica šľachtickej rodiny Sizzo Noris z Adamovských Kochanoviec. In *Knižnica*, 2008, roč. 9, č.1, s. 23 – 25.
- KUJOVIČOVÁ, Michaela. Fuggerovské knihy a ostrihomská kapitula v Trnave. In *Kniha 2005*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 227 – 282.
- KUJOVIČOVÁ, Michaela. Nové poznatky o fuggerovských knihách na Slovensku: Darovala grófká Františka Pálfiová prievidzským piaristom knihy z fuggerovskej knižnice na hrade Červený Kameň? In *Kniha 2003 – 2004*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2003, s. 109 – 116.

- KUJOVIČOVÁ, Michaela. Šľachtická knižnica Pálfiovcov na hrade Červený Kameň. In *Pálfiovci v novoveku : Vzostup významného uhorského šľachtického rodu*. Bratislava; Budapest, 2003, s. 105 – 117.
- KUZMÍK, Jozef. Štatistické prehľady knižníc na území Slovenska podľa stavu z roku 1885, 1912 – 1913, 1932, 1935. In *Knižnice na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1954, s. 116 – 137.
- ONDREJČEKOVÁ, Zora. Historická knižnica kaštieľ Strážky. In *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Band 4. Slowakische Republik. Hildesheim : Olms – Weidmann, 2000, s. 307 – 313.
- OROSOVÁ, Martina. Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946 – 1951. In *50 rokov Slovenského národného archívu : osudy, problémy a perspektívy slovenského archívnictva*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2005, s. 26 – 38.
- PASJAR, Štefan. *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava : SPN, 1977. 476 s.
- PODHORNÝ, Július. Zámocká knižnica Topolčianky. In *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Band 4. Slowakische Republik. Hildesheim : Olms – Weidmann, 2000, s. 313 – 319.
- PORIEZOVÁ, Miriam. *Knižnica Mikuláša Forgáča : História, rekonštrukcia a súčasný stav*. Diplomová práca. Bratislava : Univerzita Komenského, 2001. 74 s.
- PORIEZOVÁ, Miriam. Knižnica Mikuláša Forgáča. In *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2001, s. 27 – 36.
- ŠORECOVÁ, Mária. Knižnica rodiny Ostrolúckych. In *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Band 4. Slowakische Republik. Hildesheim : Olms – Weidmann, 2000, s. 347 – 351.
- SABOV, Peter. Analýza súčasného stavu historických knižníc z Uhrovca a Oponíc. In *Teória a výskum knihovníctva a bibliografie: Výskumy č. 45*. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 52 – 62.
- SABOV, Peter. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2001. 164 s.

SABOV, Peter. Šeneiovská knižnica z Bielu. In *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2001, s. 24 – 27.

SAKTOROVÁ, Helena. Knižnica palatína Juraja Turzu. In *Kniha '81*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 73 – 82.

SAKTOROVÁ, Helena. Knižnica palatína Juraja Turzu. In *K výzkumu zámeckých, měštanských a církevných knihoven : Opera romanica 1*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2000, s. 173 – 182.

SAKTOROVÁ, Helena. Príspevok k poznaniu knižnice aristokratickej rodiny Stainlein-Saalenstein v Horných Semerovciach. In *Forum Historiae* [online]. 2/2008, [cit. 2009-06-20]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/saktorova.pdf.>

SAKTOROVÁ, Helena. Torzá súkromných knižníc liptovskej proveniencie. In *Kniha 2007*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 158 – 163.

SAKTOROVÁ, Helena. Turzovské tlače v Jagelonskej knižnici v Krakove. In *Knižnica*, 2005, roč. 6, č. 7, s. 34 – 36.

Current Status and Research of Aristocratic Libraries in Slovakia

Michaela Sibyllová

The author tries to survey the current status of aristocratic libraries in Slovakia. To reach comparison with situation in the past she analyzes the historic statistics of Hungarian libraries and finds out that there were 45 aristocratic libraries on the territory of Slovakia at the end of 19th century. Only seven aristocratic libraries from these have been so far researched and processed professionally what indicates a rather poor organization of this type of library research in Slovakia. According to the author the current situation is a consequence of wrong methods used in preserving these libraries in 40-ies and 50-ies of 20th century. The research of aristocratic libraries in Slovakia is carried out in a spontaneous and non-coordinated manner. A negative signal is shown by the fact that until now only a single professional event dedicated to aristocratic libraries was held, an international travelling exhibition „Blue Blood – Black Ink”.

A table is added with a list of aristocratic libraries from the territory of Slovakia according to the size of their holdings based on the historic statistics released by the Budapest Regional Statistics Office in 1886. Apart from the name of the library owner, number of titles and volumes in the holdings, we can also find information about the place of its location.

Cnoty i wady (Pozitíva a negatíva baroka v oblasti vzdelanosti a umenia).

Ed. Peter Šturák a Pavol Dancák. – Prešov: Prešovská univerzita v Prešove a Gréckokatolícka teologická fakulta, 2008. – 141 s. ISBN 978-80-8068-829-5

Angela Škovierová

Zborník Cnoty i wady (Pozitíva a negatíva baroka v oblasti vzdelanosti a umenia) je súhrnným tlačným výstupom z rovnomennej medzinárodnej slovensko-poľskej vedeckej konferencie konanej v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/3630/06 26. apríla 2007 v Prešove a následne 19. mája 2007 v Krakove. Organizačne sa na príprave konferencie podieľala Katedra historických a spoločenských vied Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a Katedra pomocných vied historických a archívnictva Fakulty cirkevnej histórie Pápežskej teologickej akadémie v Krakove.

V „Úvodnom pozdrave,“ ktorý je zároveň úvodom zborníka, zdôraznil profesor Peter Šturák cieľ konferencie, ktorým má byť odkrytie pozitívnych, ale aj negatívnych tendencií v oblasti barokovej vzdelanosti, umenia a architektúry. Pripomenul, že: *„Základnou črtou barokovej tvorby je túžba po Bohu, ktorá nachádza výraz v splynutí ľudskej lásky s Nekonečnom. Konkrétnym prejavom všetkých troch ľudských aktivít – citu, vôle a rozumu. Citová exaltácia vrcholí v dielach barokových mystikov, vôľové napätie sa vyjadruje v obrazoch asketizmu a heroického mravného konania v prospech Cirkvi a rozumový ideál sa stelesňuje v koncepcii všemúdrosti, pansofie.“*

V prvej štúdii nazvanej *Wizerunek doskonalej zakonnicy z opactwa staniąteckiego benedyktynek. Próba interpretacji w oparciu o Regule św. Benedykta (Obraz dokonalej rehołníčky z benedyktínskoho opátstva Staniątki. Pokus o interpretáciu opierajúci sa o regulu sv. Benedikta)* autor **Józef Marecki** zdôrazňuje, že obdobie baroka je charakteristické všeobecne rozšírenou obľubou rôznych alegórii, symbolov a emblémov, ako aj schopnosťou recipientov dekodovať ich a porozumieť im, čo je zjavné najmä v oblasti maliarstva, drevorezov a rytín, ktoré slúžili ako matrice pre knižnú ilustráciu. Symbolická ilustrácia bola v tomto období osobitým edukačným programom pre tých, ktorí nemali možnosť čerpania poznatkov z kníh. Štúdia podrobne rozberá symboliku obrazu „dokonalej rehołníčky“ uchovávaného v ženskom benedyktínskom kláštore Staniątki (20 km východne od Krakova), pričom pri výklade symbolov, ktoré obraz obsahuje, sa opiera o jednotlivé body regule sv. Benedikta.

V nasledujúcej štúdií *Sakrálne pamiatky Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období baroka* **Jaroslav Coranič** charakterizuje pojem baroko a bližšie sa venuje charakteristike barokového slohu na Slovensku, pričom sa zameriava najmä na to, ako tento sloh ovplyvnil vzhľad chrámov gréckokatolíckej cirkvi, ktorá mala na Slovensku v určitom zmysle špecifické postavenie. Drevených a murovaných gréckokatolíckych chrámov je na Slovensku až 65 a mnohé z nich sú považované za národné kultúrne pamiatky.

Na tematiku prvej štúdie nadviazal **Lucyn Rotter** v článku *Stalle chóru panienského w Staniątkach jako przykład symbolicznego przekazu emblematycznego doby baroku (Ozdobné lavice pre dievčenský zbor v Staniątkach ako príklad symbolickej výpovede barokového emblému)*, kde sa zameril na interpretáciu emblematickej výzdoby špeciálneho chrámového nábytku – ozdobných drevených lavíc s vysokými maľovanými operadlami, ktoré slúžili pre dievčenský zbor v kláštore Staniątka. Klasický emblém sa skladal z troch obsahovo na seba nadväzujúcich častí: inskripcie nazývanej aj mottom, obrazu a subskripcie nazvanej aj epigramom, ktorá je veršom alebo bola pôvodne časťou iného väčšieho literárneho celku. Kombinácia slova a obrazu mala za cieľ poukázať na nejaké morálne, etické alebo náboženské ponaučenie. Autor článku porovnáva texty emblémov namaľovaných na operadlách stoličiek dievčenského zboru z kláštora Staniątka so vzorovým dokumentom *Regula emblematica*, ktorý vznikol v benediktínskom kláštore v Melku. Pôvodné latinské texty sú tu zastúpené poľskými a ich analýza ukázala, že zo 46 sentencií je 19 citátov zo Svätého písma, 17 parafráz biblického textu a len 10 textov nemá biblickú provenienciu.

Autor štúdie *Barokové umenie strednej Európy v kontexte slovenského baroka* **Štefan Mordel** poukazuje na spoločenské a politické pozadie obdobia nástupu rekatolizácie a konštatuje, že rekatolizačné hnutie malo pôsobiť nie len na rozum, ale aj na srdce človeka, preto bolo nutné zamerať sa viac na citovú oblasť a barokové umenie bolo prispôbené tomuto cieľu. Autor ďalej charakterizuje toto umenie v jednotlivých európskych štátoch (Španielsku, Francúzsku, Belgicku a Holandsku, Anglicku, Rusku, Čechách) s dôrazom na barokový sloh na Slovensku. V závere štúdie autor porovnáva gotický a barokový umelecký sloh.

Nasleduje príspevok **Mieczysława Róžańskiego** *Ideal wychowawczy szkół parafialnych (Výchovný ideál farských škôl)*, v ktorom autor upozorňuje na to, že aj farské školy, či školy jednotlivých farností mali vytýčený učebný program a didaktické metódy. Viditeľný bol však rozdiel medzi takýmito školami na vidieku a v mestách. Prirodzene program mestských škôl bol bohatší a obsiahnejší ako program vidieckych škôl. Mal žiakov pripravovať pre prácu v remesle, ale aj v obchode, preto sa napr. kládol väčší dôraz na aritmetiku. Žiaci sa tu učili čítať, písať, základy latinčiny, katechizmu a miništrovania, gramatiky, cirkevného spevu a počtov. V mestských školách boli aj lepšie pripravení učitelia ako vo vidieckych. Vo vyučovaní procese bolo zakázané používanie akýchkoľvek kníh inovercov, najmä však Martina Luthera a Filipa Melanchtona a taktiež nemravných kníh „tých pohanských autorov, od ktorých by sa mládež naučila najhorším mravom.“

Obdobie 16. – 18. storočia je v Európe poznačené snahou katolíckej cirkvi o duchovnú obnovu vychádzajúcu z ustanovení Tridentského koncilu. Snahou o obnovu bolo poznačené aj školstvo a vyučovací proces, do ktorého sa postupne zapájali mnohé cirkevné rády, predovšetkým však jezuiti, piaristi a oratoriáni. Článok *Edukacja i wychowanie młodzieży męskiej w Rzeczypospolitej okresu baroku. Wybrane zagadnienia (Výchova a vzdelávanie mužskej mládeže v Poľsku v období baroka. Vybrané otázky)*, ktorého autorom je **Artur Kardaś**, pripomína v prvom rade charakter jezuitského školstva vo všeobecnosti a následne charakter jezuitského školstva v Poľsku, kde v období 16. – 18. storočia existovali tri akadémie: Krakovská akadémia, akadémia v meste Vilno a Zámojská akadémia. Okrem toho sa rozvíjali stredné školy, ktoré pripravovali kandidátov na vyššie štúdiá. Elementárne vzdelanie poskytovali tzv. parafiálne – farské školy. Špecifickým typom cirkevných škôl boli tzv. kolégiá. Autor sa v predkladanej štúdií dotýka vyučovacích metód v jednotlivých typoch škôl, ale aj metód udržania disciplíny v nich.

V štúdií *Vývoj edukácie v Habsburskej monarchii v období baroka* charakterizuje autorka **Jana Koprivňáková** politickú situáciu v Rakúskej monarchii a vychádzajúc so všeobecnej hospodárskej a politickej situácie sa zameriava na školstvo, vzdelanosť, výchovu a rozvoj literatúry na Slovensku. Evanjelici na Slovensku mali významnú oporu v Prešovskom kolégiu (1667 – 1673, 1682 – 1711) a v evanjelickom lýceu v Bratislave (založené v roku 1606), avšak vysokú školu univerzitného typu sa im tu zriadiť nepodarilo. Z katolíckych reholí sa vo vyučovacom procese angažovali predovšetkým piaristi, jezuiti, a pokiaľ išlo o elementárne školy, kongregácia školských bratov. Za pozornosť stojí, že v tomto období sa pomaly začala stupňovať aj tendencia vzdelávania žien. Autorka uzatvára štúdiu konštatovaním, že: „*Baroková škola bola zainteresovaná na výchovnom formovaní študentovej osoby, jeho intelektu, kultúry, morálky i kresťanstva a v tomto duchu sa ponímalo klasické vzdelanie, ktoré už strácalo charakter výlučnosti humanistických verejných exámenov. Jednota výchovy ako cieľ a spolu s ňou rešpektovanie miestnych, časových a osobných podmienok ďaleko predbieha namáhavé presadzovanie renesančného individualizmu v Uhorských regiónoch.*“

Posledným príspevkom v zborníku je štúdiá **Pavla Dancáka** *Zmysel výchovy podľa Jána Amosa Komenského*, ktorá predstavuje sumarizáciu Komenského názorov na výchovu, vzdelanie, osobnostný rast a mravné napredovanie barokového človeka. Mnohé z týchto myšlienok sú podľa autora aktuálne aj dnes.

Predkladaný zborník je príkladom toho, že neustále pokračovanie výskumu v niektorých už zdanlivo preskúmaných vedných disciplínach môže prinášať stále nové poznatky, ktoré keď sa postupne dopĺňajú k starším, už známym poznatkom, vytvárajú spolu s nimi nový, do istej miery korigovaný obraz skúmanej skutočnosti. Významná je tiež možnosť komparácie zistení našich a poľských bádateľov, ktoré spoločne ukazujú podobu barokovej výchovy a vzdelávania v strednej Európe.

Buchwesen in Wien 1750 – 1850 :

Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker
Buchhändler und Verleger / Peter R. Frank,
Johannes Frimmel. – Wiesbaden : Harrassowitz
Verlag, 2008. – 400 s. – ISBN 978-3-447-05659-5

Petronela Bulková

Spektrum zahraničnej odbornej literatúry prezentujúcej aktuálne výsledky výskumov dejín knižnej kultúry rozšírila v roku 2008 publikácia wiesbadenského vydavateľstva Harrassowitz Verlag pod názvom – *Buchwesen in Wien 1750 – 1850* autorov Petra R. Franka a Johanna Frimmela. Ide o prvý z publikovaných výstupov výskumného projektu pod názvom *Topographie der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger in der österreichischen Monarchie 1750 – 1850* a je súčasťou edičnej rady „Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich“. Cieľom uvedeného projektu je postupne zhromaždiť, zmapovať a sprístupniť charakteristiky subjektov, ktoré sa v multikultúrnej a multietnickej habsburskej monarchii venovali v sledovanom období vydávaniu i ďalším oblastiam v sfére záujmu dejín knižnej kultúry (kníhtlačiarstvo, kníhkupectvo atď.), a to bez ohľadu na jazykové či národnostné diferencie. Ako ďalšie výstupy sú v rámci projektu naplánované monografie aj o centrách knižného obchodu v monarchii (Praha, Bratislava, Budapešť).

Iniciatíva vydania prehľadového diela tohto druhu vyplynula z potrieb praxe systematickejšie budovať východiskovú bázu poznania jednotlivých zložiek dejín knižnej kultúry. Úroveň ich spracovania nie je podľa autorov ani v rakúskej odbornej literatúre uspokojivá a neustále nastoluje nové otázky. Na základe dôsledného dlhodobého výskumu a kumulácie relevantného materiálu tak vznikla publikácia *Buchwesen in Wien 1750 – 1850*. Prehľadne, alfabeticky zoradené heslá predstavujú vydavateľské, kníhtlačiarske a kníhkupecké firmy i jednotlivcov, pôsobiacich v rámci viedenského knižného trhu počas obdobia významných spoločenských zmien.

Popri klasickej tlačenej verzii je obsah publikácie k dispozícii aj na priloženom CD-ROM-e vo formáte pdf. Elektronická verzia reprodukuje štruktúru printovej, navyše však prináša hypertextové prepojenia v rámci jednotlivých hesiel, a tak uľahčuje manipuláciu s dátami. Štruktúra hesiel pozostáva zo záhlavia (štandardizovaný názov firmy), definovania obdobia existencie firmy spolu s upresnením funkcie (kníhtlačiar, vydavateľ, kníhkupec, kníhviazač, antikvár atď.) a charak-

teristikou produkcie. Nasleduje prehľad biografických údajov a stručná charakteristika aktivít subjektu na knižnom trhu a okolnosti jeho fungovania. V druhej časti sa nachádzajú informácie o vlastníckych vzťahoch, sídle firmy, údaje o predchodcoch, nasledujúcich majiteľoch podniku, filiálkach, súvisiacom komisionárnom zastúpení, evidovaných vydavateľských a kníhkupeckých katalógoch spolu s ich súčasnými lokáciami. Upozornenie na relevantné bibliografické sekundárne zdroje, či existenciu monografického alebo periodického spracovania problematiky uzatvárajú s uvedením doplnkových údajov zostavené heslá.

Takto zvolený prístup k usporiadaniu obsahu prezentuje stručne a výstižne primárne charakteristiky jednotlivých firiem a zároveň upozorňuje recipienta na rôzne aspekty a kontext ich pôsobenia na viedenskom knižnom trhu i mimo neho (vlastnícke vzťahy, filiálky, migrácia firiem atď.).

Publikácia je vhodne doplnená bohatým ilustračným materiálom, ktorý je priebežne zaradený do textu. Menný, miestny, chronologický a predmetový register spolu s prehľadom významných zahraničných osobností viedenského knižného obchodu a tlačiarenských dielní s produkciu medirytín, prispievajú k orientácii vo zverejnených údajoch. Ich funkčnosť a využiteľnosť je v elektronickej verzii zduplikovaná vďaka vyššie uvedeným hypertextovým prepojeniam s primárnym textom hesiel.

Tvorivá a zároveň systematická a štrukturovaná kombinácia rozsiahleho spektra informácií vo vzťahu k jednotlivým subjektom najvýznamnejšieho knižného centra habsburskej monarchie prezentuje moderný a inšpiratívny prístup k tvorbe prehľadových publikácií podobného charakteru. Nevyčleňuje informácie z kontextu, nevenuje sa iba jednému z aspektov pôsobenia subjektov na knižnom trhu, ale práve naopak, usiluje sa ich nenásilne a zmyslupne zakomponovať do situácie, času a komplexu vzájomných relácií. Vzhľadom na charakter historického vývinu a špecifického postavenia Uhorska v rámci habsburskej monarchie sú publikované informácie relevantné nielen pre bádateľov v zahraničí, ale aj pre výskum dejín nášho knižného trhu a jeho kontaktov s významnými knižnými centrami Európy.

Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia.

Séria A. Knihy. 6 zv. / Agáta Klimeková,
Eva Augustínová, Janka Ondroušková. –
Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. –
ISBN 978-80-89301-16-4

Miriam Poriezoová

Začiatkom roku 2009 sa dostala do rúk odbornej verejnosti dlho očakávaná bibliografia tlačí vydaných na území Slovenska do roku 1800, ktorej vydaním sa ukončila ďalšia etapa v rámci spracovania slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie. Chronologicky nadväzuje na dvojdielnu Bibliografiu tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 Jána Čaploviča. Kým však Čaplovičove dielo zaznamenáva všetku tlačenú produkciu, bibliografia 18. storočia registruje diela výhradne neperiodické, čiže monografického charakteru. Za vznikom predloženého diela stojí tím skúsených autoriek, bádateľsky a publikačne aktívnych najmä v oblasti dejín knižnej kultúry 18. – 19. storočia.

18. storočie predstavuje v každom ohľade dejinne bohaté obdobie, ktoré prinieslo zmeny a obraty v politickom, hospodárskom a spoločensko-kultúrnom živote spoločnosti. Tie sa postupne odrazili rozvojom humanitných a prírodovedných odborov, literatúry, školstva a vzdelanosti vôbec. Súčasne úroveň doby, potreby a záujmy spoločnosti istým spôsobom odzrkadľuje práve tlačená produkcia, pričom aj samotné kníhtlačiarstvo a s ním spojená vydavateľská a kníhkupecká činnosť dospeli k dôležitým momentom a zmenám vo svojom vývoji.

Dôsledná a dostupná bibliografická registrácia tlačiarenskej produkcie predstavuje jeden zo základných pilierov a predpokladov výskumov jednotlivých vzájomne prepojených zložiek dejín knižnej kultúry. Cieľom výskumu bolo čo najkomplexnejšie zmapovanie tlačenej produkcie a sprístupnenie širokého spektra získaných informácií. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia je výsledkom dlhoročného prieskumu prameňov rôzneho charakteru v domácich a zahraničných inštitúciách. Celkovo priniesol záznamy o 10 518 vydaniach najmä v latinskom, nemeckom, slovenskom a v maďarskom, okrajovo aj vo francúzskom, talianskom, chorvátskom, českom, gréckom a v rumunskom jazyku. Na ich produkcii sa podieľalo 29 súkromných a inštitucionálnych tlačiarenských oficií v 13 mestách na území Slovenska. Úvodnú časť bibliografie tvorí vstupný metodický predhovor o prístupe k jej spracovaniu a štruktúre, doplnený zoznamom sigiel a textových

skratiek. Samotný vstup do témy prináša prehľadová štúdia, ktorá pozostáva zo štyroch navzájom súvisiacich častí. Prvá poskytuje komplexný pohľad na obdobie 18. storočia v línii politicko-spoločenskej situácie s dôrazom na stav vzdelanosti a pomery v edukačnom procese a prínose zmien, ktoré toto obdobie prinieslo (V. Čičaj). Druhá (A. Klimeková) charakterizuje v úvode dobový stav a zmeny v kníhtlačiarскеj činnosti a následne sa venuje dejinám a produkcii jednotlivých kníhtlačiarň, zoradených podľa topografického a chronologického prístupu. Nasledujúca štúdia je venovaná analýze produkcie z hľadiska jazykového (J. Ondroušková), ktorej text vhodne ilustrujú priložené tabuľky. Z obsahového aspektu podľa jednotlivých odborov priblížila produkciu 18. storočia E. Augustínová.

Samotnú bibliografickú časť tvoria záznamy, pri ktorých popise boli uplatnené prijaté medzinárodné pravidlá. Štandardne vytvorené popisy v abecednom poradí vykazujú precízny a pedantný prístup pri spracovaní materiálu metódou *de visu*, ktorú pri nedostupnom exemplári nahradila citácia sekundárneho prameňa. Záznamy obsahujú úplný bibliografický popis, bibliografickú poznámku a signatúry vlastníkov. Rozsiahly výskum priniesol aj zaznamenanie nových a doteraz neznámych vydání, čo poukazuje na dôležitosť a význam hĺbkovo uskutocňovaných retrospektívnych výskumov a zároveň dopĺňa a koriguje pohľad na tlačennú produkciu. Za bibliograficko-popisnou časťou v piatich zväzkoch nasleduje samostatný zväzok *Registre*. Obsahuje 12 indexov: dva autorské, register prekladateľov, osobných mien z dedikácií a promočných tlačí, výtvarných pôvodcov, register názvový, tlačiarov a tlačiarň, vydavateľov a nakladateľov, kníhkupcov, register predmetový a systematický, usporiadaný podľa tried MDT. Bibliografický súpis a súbor registrov poskytujú spoločne v celej šírke pohľad na rôzne aspekty tlačiarensko-vydavateľskej činnosti a súčasne prezentujú aj jej rôznorodosť. Zhodnoteniu a efektívnemu využívaniu obsahu bibliografie by však popri tlačenej verzii napomohla aj jej dostupnosť k elektronickej forme.

Úspešné ukončenie rozsiahleho projektu, za ktorým stojí nevyhnutne aj odborná zdatnosť a skúsenosti riešiteľského tímu, znamená významný krok vpred. Kvalitne pripravený obsah tvorí bohatú pramennú bázu s predpokladom rôzne orientovaných knihovedných aj interdisciplinárnych výskumov a je vysoko hodnotným príspevkom v oblasti publikovania výsledkov dejín knižnej kultúry nielen na Slovensku, ale i v zahraničí.

Biografie vo výročných správach škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53.

Slovenská národná retrospektívna bibliografia.
Séria C Články. Zv. VIa. / Želmíra Gešková. –
Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009. 272 s. –
ISBN 978-80-89303-16-8

Katarína Deverová

Bibliografický výskum je spravidla behom na dlhé trate. Výnimkou nie je ani spracovávanie školských správ, ktoré patria na našom území k tradičným, aj keď nie celkom známym dokumentom. Súpis a rozpis výročných školských správ patrí k dlhodobým úlohám Kabinetu retrospektívnej bibliografie Univerzitetnej knižnice v Bratislave realizovaných v súlade so Smernicou a plánom Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie z roku 1965 a Programom SNRB z roku 1984. Osobitý charakter školských správ, ktoré patria medzi nepravé periodiká, si vyžadoval, ako už bolo naznačené, popis v dvoch úrovniach. V prvej z nich sa realizoval súpis seriálov, na ktorý neskôr nadväzoval analytický popis jednotlivých článkov v nich publikovaných. Vydaním *Bibliografie výročných správ škôl z územia Slovenska 1701– 1850*¹ sa v roku 2006 ukončilo spracovanie prvej, najstaršej etapy vydávania školských správ na území Slovenska. Vzhľadom na obmedzený počet zachovaných školských správ a nižší výskyt publikovaných článkov sa zostavovateľka Mgr. Lubica Krišková rozhodla publikovať súpisovú i rozpisovú časť v rámci jedného zväzku.

V tom istom roku boli v Kabinete retrospektívnej bibliografie vyčlenené kapacity na bibliografické spracovanie analytického popisu článkov publikovaných vo výročných správach vydaných po roku 1918. Táto druhá etapa prác vychádzala a zároveň nadväzovala na rozsiahlu publikáciu *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*.² Precízne vypracované záznamy článkov publikovaných vo výročných školských správach za školské roky 1918/19 až

¹ Krišková, Lubica. *Bibliografie výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850*. Bratislava, 2006.

² Gešková, Želmíra – Krišková, Lubica. *Bibliografiu výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin, 1998.

1952/53 zostavené Mgr. Želmírou Geškovou sa stali súčasťou on-line databázy *Bibliografia článkov z výročných školských správ z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*.³ Vďaka tematickému členeniu cca 5 000 záznamov vystúpila do popredia samostatná skupina článkov s biografickým obsahom, a to do značnej miery prispelo k vytvoreniu samostatnej uzavretej subbázy *Biografie vo výročných školských správach za školské roky 1918 – 1953*.⁴ Až v procese realizácie celého projektu vznikla myšlienka pripraviť okrem elektronickej databázy aj tlačenný výstup, ktorý by mal podobu bio-bibliografie. Ako v úvode upozorňuje jedna z dvojice odborných redaktoriek (Mgr. Bronislava Svobodová), toto rozhodnutie malo vplyv „na rozdielny počet záznamov v on-line a tlačenej verzii, ich odlišnú štruktúru a čiastočne zmenený obsah“.

Bio-bibliografické heslá sú v recenzovanej publikácii zoradené abecedne a majú unifikovanú štruktúru pozostávajúcu zo záhlavia, čísla záznamu, údajov o zdroji, anotácie a poznámky. Záhlavie tvorí priezvisko, krstné meno, dátum narodenia, dátum úmrtia, povolanie, resp. hlavná činnosť osobnosti. Uvedené údaje boli doplnené z dostupných slovníkov, lexikónov a encyklopédií. Zdroj článku je identifikovaný na základe jeho presného názvu a podnázvu, autora článku a názvu výročnej správy, ktorý je v zhode s už spomenutou publikáciou *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Dôležitou súčasťou každého záznamu je typologické začlenenie zdrojových článkov (profilový článok, nekrológ, slávnostný prejav...). V mnohých prípadoch ďalej nasleduje samotná anotácia. Vychádza samozrejme zo zdrojového článku a je typograficky odčlenená od predchádzajúceho textu. Odborné redaktorky tejto bio-bibliografie pristúpili k úprave získaných biografických údajov, aby tak zabránili duplicitě obsahu jednotlivých záznamov. V prípade potreby obsahujú niektoré záznamy aj poznámky s dopĺňujúcimi alebo vysvetľujúcimi informáciami, ktoré sa týkajú zdrojového dokumentu alebo anotácie. Okrem 1 584 kvalitne spracovaných záznamov je používateľom k dispozícii prehľadná úvodná štúdia, register autorov článkov, register škôl, štandardný zoznam skratiek a zoznam použitej literatúry.

Zaujímavou súčasťou úvodu *Biografie...* je aj náčrt obsahovo-tematického zamerania článkov vo výročných správach, ktoré bolo veľmi rôznorodé. Naň nadväzuje štatistický typologický prehľad 1 219 slovenských a zahraničných osobností, ktorých biografické údaje sú súčasťou vyššie uvedenej publikácie.

Recenzovaná publikácia je dôležitá nielen kvôli sprostredkovaniu menej známych biografických údajov, ktoré nie sú napríklad ani súčasťou Slovenského biografického slovníka, ale možno ju chápať ako spoločný opus dvoch generácií slovenských bibliografov. Odborným redaktorkám PhDr. Zuzane Hudcovej a Mgr. Bronislave Svobodovej sa podarilo pretransformovať klasické kartotečné lístky do on-line databázy a následne, čo nebýva zvykom, aj do tlačenej verzie.

³ <http://retrobib.ulib.sk/wwwisis/clankyVSS.htm>

⁴ <http://retrobib.ulib.sk/wwwisis/biografiaVSS.htm>

Je škoda, že pri využívaní tlačenej verzie *Biografie...*, nie je používateľom k dispozícii presná lokácia zdrojového dokumentu, ktorú je potrebné vyhľadať v samostatne vydanéj *Bibliografii výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 až 1952/53*. Situáciu by mohla v budúcnosti vyriešiť existencia on-line databázy výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53 prepojením s už existujúcimi databázami článkov.

Verím, že po on-line verzii zaujmú odbornú verejnosť aj „klasickým“ spôsobom vydané *Biografie vo výročných správach škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53* a prípadným záujemcom poskytnú nové, menej známe informácie pre historický a biografický výskum.

Zoznam autorov

Mgr. Katarína BOKROSOVÁ
Slovenská pedagogická knižnica, Bratislava

Mgr. Petronela BULKOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Katarína DEVEROVÁ, PhD.

Mgr. Karol HOLLÝ, PhD.
Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Oliver HVIZD
Knižnica Teologickej fakulty, Katolícka univerzita v Ružomberku

Doc. Mgr. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
Lyceálna knižnica – Ústredná knižnica SAV v Bratislave

Mgr. Lívia KURUCOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Dušan LECHNER
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy, FF UK, Bratislava

Prom. knih. Vlasta OKOLIČÁNYOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Karol PETROVSKÝ
Matica slovenská

Mgr. Míriam PORIEZOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Peter SABOV, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.
*Škola knižníckych a informačných štúdií v Bratislave – Katedra knižničnej
a informačnej vedy, FF UK, Bratislava*

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
I / 2009

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 208.

Sadzba: Roman Piffel – Global.sk, s.r.o.
Tlač: EXPRESPRINT, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-19-9
ISSN 1337-0723